

ISSN 0023-2394
ISSN 1450-6114
UDC 657

M52 Часопис националног
значаја за теорију и њену
операционализацију

РАЧУНОВОДСТВО

International
Federation of
Accountants

ACCOUNTANCY
EUROPE.

International
Accounting
Standards
Board

Fédération des
Experts Comptables
Méditerranéens

South-East
Europe Federation
of Professional
Accountants

ЧАСОПИС ЗА РАЧУНОВОДСТВО, РЕВИЗИЈУ И ПОСЛОВНЕ ФИНАНСИЈЕ

ИЗВОД ИЗ САДРЖАЈА

- ◆ КОНКРЕТИЗАЦИЈА ПРИМЕНЕ НОВИНА
У МСФИ И МСФИ ЗА МСП И АКТУЕЛНА ПИТАЊА
У ОКВИРУ ПОСЛОВАЊА РЕАЛНОГ СЕКТОРА
- ◆ РАЧУНОВОДСТВЕНО-ПОРЕСКЕ АКТУЕЛНОСТИ
ПОСЛОВАЊА ЈАВНИХ ПРЕДУЗЕЋА И
КОРИСНИКА БУЏЕТСКИХ СРЕДСТАВА

1-2

Издавач:
"РАЧУНОВОДСТВО" д.о.о.

Суиздавач:
Савез рачуновођа и
ревизора Србије

Генерални секретар
и главни и одговорни уредник
др Перо Шкобић

Његошева 19, Београд, п. фах. 403
info@srrs.org.rs

Одговорни уредник "Рачуноводства"
др Рада Стојановић

Лектор

мр Ана Бојановић,

Технички уредник

Витомир Савић

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР

Андрић др Мирко, Алексић Богољуб,

Вукелић др Грдана, Иванишевић др

Милорад, Малешевић др Ђоко,

Малинић др Слободан, Милићевић др

Весна, Новићевић др Благоје,

Раичевић др Божидар, Стојановић др

Рада, Секуловић др Богдан,

Шкарић Јовановић др Ката

ИЗ ИНОСТРАНСТВА

Prof. Alexander Russell, Scotland

Prof. Mieczyslaw Dobija, Poland

Prof. Frants Butynets, Ukraine

Prof. Metka Tekavcic, Slovenia

Prof. Robert W. McGee, US

Prof. Serdar Ozkan, Turkey

Prof. Željko Šević, Sultanat Oman

Телефони:

Ген. секретар 3239-444

Одговорни уредник 3344-883, 3344-887

Уредништво 3241-948

Саветници 3233-077, 3344-549

3345-043, 3345-329, 3345-429

Курсеви 33-43-140, 33-43-215, 3231-549

Маркетинг 3233-088

Ел. водич кроз посл. 3344-949, 3344-922

Претплата 3233-088, 3238-611

Рачуноводство 3344-405

Слободна телефонска линија

(сугестије, рекламације,

коментари...) 33-45-001

Телефакс (011) 3231-220, 3345-527

E-mail: casopis@srrs.rs

Војвођанска банка А.Д. 355-1040232-19

Центробанка А.Д. 145-3232-76

Copyright © 1956, Савез РР Србије

Прештампавање објављених текстова

није дозвољено без одобрења

издавача и навођења извора.

Текст не може бити репродукован

снимањем, фотокопирањем,

електронски или на други начин, без

претходне сагласности издавача

Штампа: Космос, Београд,

Светог Саве 16-18

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
657

РАЧУНОВОДСТВО : часопис за
рачуноводство, ревизију и пословне финансије
/главни и одговорни уредник др Перо Шкобић;
одговорни уредник мр Рада Стојановић. – Год.43,
бр. 1 (јануар 1998)–. – Београд : Рачуноводство:
Савез рачуновођа и ревизора Србије, 1998 –
(Београд : Космос). – 25 цм

Полугодишње. - Је наставак: Књиговодство
(ћирилично изд.)=ISSN 0023-2394
ISSN 1450-6114 = Рачуноводство
COBISS.SR-ID 139739399

РАЧУНОВОДСТВО

ЧАСОПИС ЗА РАЧУНОВОДСТВО, РЕВИЗИЈУ И ПОСЛОВНЕ ФИНАНСИЈЕ
ГОДИНА LXI * Бр. 1-2 * Београд, 2018.

Садржај

ИМПЛИКАЦИЈЕ ФИНАНСИЈСКОГ ИЗВЕШТАВАЊА И ОПОРЕЗИВАЊА НА ПОСЛОВАЊЕ РЕАЛНОГ СЕКТОРА, ЈАВНИХ ПРЕДУЗЕЋА И КОРИСНИКА БУЏЕТСКИХ СРЕДСТАВА

КОНКРЕТИЗАЦИЈА ПРИМЕНЕ НОВИНА У МСФИ И МСФИ ЗА МСП И АКТУЕЛНА ПИТАЊА У ОКВИРУ ПОСЛОВАЊА РЕАЛНОГ СЕКТОРА

др Благоје **НОВИЋЕВИЋ**, Тања **ШКОБИЋ**, мастер екон.

Кардиналне врлине рачуновођа - услов

и претпоставка професионалног

и етичког расуђивања

7

др Рада **СТОЈАНОВИЋ**

Сегментно извештавање у функцији

пословања ентитета у производној делатности.....

21

мр Предраг **ПЕТРОВИЋ**

Рачуноводствени третман акција

у складу са МСФИ 9.....

48

мр Ленче **ПАПАЗОВСКА**

Анализа уговора о изградњи са циљем

признавања прихода сагласно МСФИ 15.....

66

др Жељко **ШЕВИЋ**, др Зоран **ШКОБИЋ**

Нове перспективе едукације и обуке

професионалних рачуновођа у 21. веку:

Изазови структурирања и

регулације професије.....

83

Момчило **МИЛОШЕВИЋ**, мастер екон

Новчани ток као индикатор процењивања

перформанси привредног друштва.....

95

др Зоран **ТОДОРОВИЋ**

Анализа финансијске стабилности заснована

на билансним индикаторима

118

**РАЧУНОВОДСТВЕНО-ПОРЕСКЕ АКТУЕЛНОСТИ
ПОСЛОВАЊА ЈАВНИХ ПРЕДУЗЕЋА
И КОРИСНИКА БУЏЕТСКИХ СРЕДСТАВА**

<i>др Даница ЈОВИЋ</i> Финансијско извештавање ентитета приватног vs. јавног сектора	155
<i>др Савка ВУЧКОВИЋ МИЛУТИНОВИЋ</i> Нови модел ревизорског извештаја посматран кроз призму измењених Међународних стандарда ревизије и регулативе ЕУ	174
<i>др Весна НЕШИЋ</i> Проблематика остваривања права на зараду и других примања запослених	190
<i>мр Снежана ЦИЦО</i> Раст компаније узрок и/или последица корпоративног реструктуирања	216
<i>др Златко СТЕФАНОВИЋ, Зоран КИЛИБАРДА</i> Улагање добара у јавној својини у капитал и имовину јавних предузећа	238
<i>Милан СТЕФАНОВИЋ</i> Развој система финансијског управљања и контроле у јавном сектору	260
<i>др Биљана ЈОВКОВИЋ</i> Значај успостављања интерне ревизије и квалитет система интерне контроле у јавним предузећима Републике Србије	285
<i>Дејан МЛАДЕНОВИЋ</i> Камата по основу доцње у извршавању обавеза, као инструмент заштите поверилаца	305

Contents

IMPLICATIONS OF FINANCIAL REPORTING AND TAXATION ON THE BUSINESS OPERATIONS OF THE REAL SECTOR, PUBLIC ENTERPRISES AND BUDGET USERS

THE CONCRETIZATION OF THE APPLICATION OF THE INNOVATIONS IN IFRS AND IFRS FOR SMES AND CURRENT ISSUES CONCERNING THE OPERATIONS OF THE REAL SECTOR

Blagoje NOVICEVIC, PhD

Tanja SKOBIC, M.Ec.

**Cardinal virtues of accountants as a condition and
assumption of professional and ethical judgment 7**

Rada STOJANOVIC, PhD

**Segment reporting in the function
of production entity's operations 21**

Predrag PETROVIC

Accounting treatment of shares in accordance with IFRS 9 48

Ms. Lence PAPAZOVSKA

**Analysis of creating contract in accordance with
the recognition of revenue agreed to IFRS 15 66**

Prof. Zeljko SEVIC, PhD, Zoran SKOBIC, PhD

**Rethinking Accounting Professional Education
and Training in the 21st Century: Challenges of the
Industrial Structure and Regulation of the Profession 83**

Momcilo MILOSEVIC, M.Ec.

**Cash Flow as an Indicator for Company
Performance Evaluation 95**

Zoran TODOROVIC, PhD

**Analysis of financial stability
based on balance indicators 118**

**CURRENT ISSUES REGARDING TAXATION
AND ACCOUNTING FOR THE OPERATIONS
OF PUBLIC ENTERPRISES AND BUDGET USERS**

Danica JOVIC PhD

**Financial Reporting of
Private Sector vs. Public Sector Entities 155**

Savka VUCKOVIC MILUTINOVIC PhD

**New model of audit report observed through the
prism of revised international auditing standards
and EU regulations..... 174**

Vesna NESIC PhD

**Problems related to exercising the right to earnings
and other employee benefits..... 190**

Snezana CICO Msc

**The company's growth is the cause and / or
consequence of corporate restructuring 216**

Zlatko STEFANOVIC PhD

Zoran KILIBARDA

**Investing public property into the capital
and assets of a public company 238**

Milan STEFANOVIC

**Development of the public sector financial
management and control system 260**

Biljana JOVKOVIC PhD

**The importance of establishing an internal audit and
the quality of the internal control system in the
public companies of the Republic of Serbia 285**

Dejan MLADENOVIC

**Default interest as an instrument
of protection of creditors..... 305**

**Овај број часописа је истовремено и
Зборник радова са XLIX СИМПОЗИЈУМА**

*(сви радови испуњавају критеријуме да буду третирани као:
Саопштење са скупа националног значаја штампано у целини)*

**ИМПЛИКАЦИЈЕ ФИНАНСИЈСКОГ ИЗВЕШТАВАЊА
И ОПОРЕЗИВАЊА НА ПОСЛОВАЊЕ
РЕАЛНОГ СЕКТОРА, ЈАВНИХ ПРЕДУЗЕЋА
И КОРИСНИКА БУЏЕТСКИХ СРЕДСТАВА**

Златибор, 24-26. мај 2018.

Теме по данима

Први дан

**КОНКРЕТИЗАЦИЈА ПРИМЕНЕ НОВИНА У МСФИ И МСФИ ЗА МСП
И АКТУЕЛНА ПИТАЊА У ОКВИРУ ПОСЛОВАЊА РЕАЛНОГ СЕКТОРА**

Други дан

**РАЧУНОВОДСТВЕНО-ПОРЕСКЕ АКТУЕЛНОСТИ ПОСЛОВАЊА
ЈАВНИХ ПРЕДУЗЕЋА И КОРИСНИКА БУЏЕТСКИХ СРЕДСТАВА**

Трећи дан

**ПАНЕЛ ДИСКУСИЈА НА ТЕМУ: СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ РАЧУНОВОДСТВА
И РАЧУНОВОДСТВЕНЕ ПРОФЕСИЈЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ
ПИТАЊА И ОДГОВОРИ**

**Организатор Симпозијума
САВЕЗ РАЧУНОВОЋА И РЕВИЗОРА СРБИЈЕ**

Суорганизатори Симпозијума

*Државни Економски факултети Универзитета у:
Београду, Крагујевцу, Нишу, Новом Саду, Косовској Митровици*

Програмски одбор

др Рада Стојановић, председник

Савез РР Србије, Београд

др Зоран Шкобић, члан

Савез РР Србије, Београд

др Весна Нешић, члан

Савез РР Србије, Београд

мр Предраг Петровић, члан

Савез РР Србије, Београд

Зоран Килибарда, члан

Савез РР Србије, Београд

Конкретизација примене новина у МСФИ и МСФИ за МСП и актуелна питања у оквиру пословања реалног сектора

УДК 657-05:174

Прегледни рад

др Благоје
НОВИЋЕВИЋ*
Тања
ШКОБИЋ,
мастер екон.**

Кардиналне врлине рачуновођа - услов и претпоставка професионалног и етичког расуђивања

Рачуновође и ревизори су дошли да раде као функционални елемент у систему који они треба да контролишу директним супротстављањем или оспоравањем.

Професионалне рачуновође су „морални агенти“ корпорација и друштва.

Рачуноводство је у праксу инфилтриран људски фактор који је способан да мења ствари у свету.

Рачуновођа промовише поверење у истинитост финансијских извештаја.

Професионални рачуновођа не усваја само етичке принципе, већ постаје етичан и не поседује само дескриптивна знања о етици, већ етички мисли.

Резиме

Аутори у раду истражују кардиналне врлине рачуновођа као услов и претпоставку професионалног и етичког расуђивања. Кардиналне врлине професионалних рачуновођа обухватају стицање знања, одакле произилази мудрост било спекулативна било практична, као интелектуална врлина и практичан рад, подстакнут унутрашњом мотивацијом да у раду буду праведни, храбри и умерени, односно етични, што чини суштину врлина карактера. На знању и врлинама карактера професионалних рачуновођа заснива се њихово професионално и етичко расуђивање, чију област одређују правила садржана у рачуноводственој регулативи у најширем смислу те речи.

*) Редован професор Економског факултета у Нишу, blagoje.novicevic@eknfak.ni.ac.rs

**) Државна ревизорска институција, Београд
Примљено: 25.04. 2018, Прихваћено: 07.05.2018.

Увод

Професионалне вредности, етика и ставови су од изузетног значаја за професионалног рачуновођу, како током стицања општих и специјализованих знања, тако и током стицања компетенција, односно обављања рачуноводствене праксе. Они су есенцијални део онога што професионалне рачуновођа раде. Професионалне вредности, етика и ставови услов су и претпоставка постојања рачуноводствене професије. Мисли професионалних рачуновођа обавезно су проткане професионалним вредностима, етиком и ставовима. Професионалне вредности, етика и ставови су у основи професионализма, јер обележавају понашање, тежњу или одређени квалитет професије и професионалне особе. Бити добар професионалац значи истовремено обављати морално и професионално свој посао.

Ефикасан систем финансијског извештавања не заснива се само на правилима и принципима, него и на људској мотивацији и суду који је на професионалним рачуновођама. У недостатку тога водећи оквир расуђивања постаје произвољан. Нема поштеност рачуноводства без правила и принципа, који се стичу током образовања, због чега се сматра да се образовањем развија послушност према правилима и принципима. Рачуноводствена правила и принципи су више или мање формално од виталног значаја за практично остваривање фер рачуноводства. Они не могу без професионалног етичког рачуновође и ревизора као рачуновође *par excellence*.

Адекватно професионално етичко расуђивање не може да буде мотивисано правилима која потичу из рачуноводствене регулативе, већ морају постојати унутрашње опредељење и воља професионалног рачуновође да етички мисли и ради. То опредељење и мотивација везани су, пре свега, за врлине карактера директно ослоњени на мудрост као интелектуалну врлину.

У складу са наведеним, у раду ћемо прво анализирати детерминанте, врсте и хијерархијски однос кардиналних врлина професионалних рачуновођа, да бисмо након тога истражили разлоге професионалног етичког расуђивања и на крају указали на потребу за одржавањем и развојем професионалних вредности, етике и ставова.

1. Кардиналне врлине професионалних рачуновођа

Истраживање кардиналних врлина професионалних рачуновођа подразумева њихово детерминисање, класификацију и успостављање хијерархијских односа.

1.1. Детерминанте кардиналних врлина

Врлина је један од главних појмова етике. Етичка врлина у средиште ставља врлину и карактер. Оне су у вези са разумом. Тако су врлина и карактер главни појмови етике, која тражи одговор на питања како треба живети и каква особа треба да буде. Врлина је морална изврсност особе. То је особина на основу које се човек сматра добрим. Врлина је способност професионалног рачуновође да расуђује и уради праву ствар, на правом месту, у право време и на

прави начин. У сваком случају професионални рачуновођа мора да продре у етику дубље од здраворазумског резонувања о етици.

Кардиналне врлине професионалног рачуновође су карактерне црте које рачуновођа мора да има да би добро обављао посао. Те карактерне црте нису везане ни за техничке компетенције, ни за велике плате, нити за напредовање у фирми. Свакако нема доброг и успешног професионалног рачуновође без техничких компетенција, али истински успех иде даље и означава бављење професијом уз коришћење врлина карактера. Врлине карактера везане су за праксу, проистичу из праксе и остварују се само у пракси.

За карактер професионалних рачуновођа круцијалне су кардиналне врлине. Оне су потребне професионалним рачуновођама једноставно да би добро обављали улогу професионалног рачуновође, која се састоји у тражењу и објављивању истине о финансијској позицији фирме и обезбеђењу услова за стицање и развој поверења у модерној тржишној економији.

Треба нагласити да се кардиналне врлине могу остварити кроз похвале и промоције, односно могу бити подстицане споља. Међутим, далеко је важније да кардиналне врлине буду подстицане унутрашњим задовољством изазваним доказивањем рачуноводствене стручности за стварање користи другима у пракси, односно остваривање истине у рачуноводству. Наиме, задовољство професионалних рачуновођа проистиче из тога да остваре истину у рачуноводству сопственом вољом. Без задовољства и воље професионалних рачуновођа да докажу стручност односно остваре истину у рачуноводству, цео рачуноводствени систем и финансијско извештавање као његов продукт били би ослоњени само на прописе и правила и као такви били би непотпуни и доживели би колапс. Сходно томе, правилима треба обавезно додати безусловну вољу професионалних рачуновођа да се постигне истина у рачуноводству. Другим речима, на економско начело које се дефинише правилима, треба додати и задовољство и вољу професионалног рачуновођа, као нешто неекономско и тако обезбедити услов за трајни опстанак, јер „без додатка неекономског економско ће да затаји“. Ово због тога што правила и смернице остављају простор за различита тумачења. Правила нису довољна за добру рачуноводствену праксу. Правила су, заправо, неопходан али не и довољан услов за добру рачуноводствену праксу. Довољан услов обезбеђује се добрим расуђивањем у чијој основи се налази добар карактер, јер се учењем стиче образовање док доброта зависи од карактера, који означава унутрашњу чврстину и непоколебљивост професионалног рачуновође. Добро рачуноводствено расуђивање има обавезну етичку оријентацију, јер се расуђивање заснива на имплицитним идеалима, који спадају у домен етике. Посебно карактеристично за професионално расуђивање јесте да је оно нужно у уобичајеном послу рачуновођа.

1.2. Врсте кардиналних врлина

Професионални рачуновођа мора да поседује интелектуалне врлине – мудрост и врлине карактера.

1.2.1. Мудрост као интелектуална врлина

Мудрост је појам који означава дубоко знање, увид, добро расуђивање људи који теже мудрости. Она је везана за моћ сазнања и моћ расуђивања.

Моћ сазнања је моћ људи да опажају ствари и појаве онаквим какве јесу и не могу бити другачије, односно то су принципи – начела која не могу да буду другачија. Истовремено, моћ сазнања је интелектуална врлина или логичка оштроумност, која представља способност људског бића да исправно среди мисли и формира валидну аргументацију. Систематично разумевање реалности онакве каква јесте захтева фундаментална знања, вештине и ставове утемељене на теорији, на основу којих се долази до тзв. “спекулативне истине”. Спекулативна истина или мудрост остаје иста, јер нико не одлучује о стварима и појавама које не могу да буду другачије.

Спекулативна мудрост или истина је у *Етичком кодексу за професионалне рачуновође* представљена као принцип професионалне оспособљености и дужне - неопходне пажње, који подразумева стицање знања и компетенција о рачуноводственим принципима и вештина њихове примене у пракси, као и знања о пословању предузећа које се истинито и објективно економски мери и о коме се финансијски извештава, односно додатно уверава у истинитост и објективност тог мерења и извештавања.

Моћ расуђивања, одлучивања и размишљања, што је исто, је моћ људи чијим посредством појаве и ствари могу да буду и другачије него онакве какве јесу. Она захтева фундаментална знања, вештине и ставове утемељене на теорији и пракси. Истина заснована на размишљању у том контексту је практичне природе, па отуда назив *практична истина* или *практична мудрост*. Исправност као убеђење је истина. Да би се обавило нешто у складу са истином, потребне су практична мудрост и морална врлина. При том је врлина избор правилног циља, а практична мудрост обезбеђује правилна средства за постизање тог циља. То је заправо истинска способност рада, уз правилно размишљање о оном што је за човека добро или зло. Право расуђивање одакле проистиче добар морални избор мора бити истинито, а воља, као морално опредељење да се изабере истина, правилна. То значи да је мишљење стављено у функцију остваривања практичног циља, односно долажења до истине која је базирана на исправном моралном опредељењу. Расуђивање – одлучивање може да буде засновано на мишљењу, које је условљено вољом као моралним опредељењем или засновано на вољи усмереној мишљењем. Практична истина је променљива, јер се посматрају ствари и појаве које се могу мењати. Она подразумева поседовање како знања, тако и искуства. Повезана је са праксом. Људска памет је практична мудрост - врлина, јер разум омогућава размишљање. Ако је ова способност повезана само са разумом без размишљања, заборављањем она може да нестане.

Практична мудрост професионалног рачуновође води диференцирању ствари по важности и посвећеност стварима које су важније, потом заузимању става и разумевању оног што се налази иза појавног облика одређене ствари, затим, шта се налази иза прописа и етичких принципа и најзад, стављањем суштине изнад форме.

1.2.2. Врлине карактера

Врлине карактера везују се за истрајност људског бића да направи свет онаквим каквим мисли да треба да буде. То су заправо карактеристике које омогућавају да се дође до тзв. *практичне истине* која је резултат *практичне*

мудрости. Врлине карактера професионалног рачуновође су: праведност, храброст и самоконтрола. Без правде, храбрости и истинитости пракса не би могла да се одупре корумпираној моћи институција (и појединаца). Анализе показују да постоји тенденција да институције кваре рачуноводствену праксу, јер не успевају да направе разлику између врлине и закона. Поглед на ствари је елемент активног расуђивања и одлуке која раздваја врлине од одређених особина које су само симулација врлина. Постоји диктат сопствених интереса у тражењу истине. Професионални рачуновођа користи свој суд ради истине и мора да има веру да ради праву ствар.

Поменуте врлине се реализују у реалној рачуноводственој пракси, па је битно да рачуновође имају осећај нечега што постоји иза рачуноводствених прописа. То је неограничени осећај одговорности рачуновођа према корисницима рачуна. Правичност у рачуноводству не може се добити механичком применом правила и принципа, она се ослања на врлине рачуновођа – односно њихов добар резон. Рачуноводствена правила и принципи су више или мање формално од виталног значаја за практично постизање фер рачуноводства.

Праведност. Праведност као кардинална врлина је највећа врлина. Она обједињује све друге врлине. Истовремено, она је најбоља, најпотпунија и усмерена на добробит других, једном речју неограничен је осећај одговорности професионалних рачуновођа према корисницима финансијских извештаја. Професионалне рачуновође имају осећај за постојање нечега осим правила и да се то не може добити механичком применом правила и принципа. То је заправо праведност у рачуноводству, која захтева добар резон. Због тога, професионални рачуновођа мора да буде слободан и одговоран како би био у стању да оствари правду, односно способан да делује праведно у складу са законом – као рецептом и правилом. Слобода расуђивања, слобода деловања и размишљања о праведном и неправедном, у име истине о економском мерењу и финансијском извештавању, услов су и претпоставка заснивања фер рачуноводства.

Праведност као кардинална врлина професионалног рачуновође огледа се у:

- практичном и снажном поштовању главних професионалних дужности рачуновође,
- знању да служе јавном интересу,
- поштовању дискреције и поверљивости у односима са клијентом и
- одржавању највећих стандарда професије и заштите њене репутације.

Позив на правду је најјасније изражен у рачуноводственом захтеву за бесконачном правичношћу у финансијском извештавању. Реална фер рачуноводствена пракса одвија се између полова праведности као бескрајног захтева и рачуноводствених правила и принципа који јој дају супстанцу. Праведност у финансијском извештавању манифестује се преко компанијског права и IFRS. Рачуноводствена регулатива захтева да се рачуноводствена правда и праведност ставе на снагу и олакшају рад између полова правде и закона.

Фер рачуноводство, односно пракса која тражи да се сачини фер презентација је тешка и нестабилна, као разлика између правде и закона из које је изведена. Истина и фер суд кроз расуђивање дају одговоре на новине и напреднија решења, у односу на садашње. Принцип „треба да изражава суштину

трансакције“ почиње да личи више на право, него на правду. Рачуноводствена правила и принципи имају мању или већу формалност, али сами нису довољни. Бескрајна борба за правичност је правда у рачуноводству, у смислу разумевања концепта правде и разумевања из ког је закона потекла.

Праведност у рачуноводству је хетерогена, јер је у питању праведност за кориснике рачуна. Рачуноводствене праксе дају супстанцу праведности у рачуноводству. Зато креативне рачуновође без ослањања на рачуноводствена правила и принципе подривају праведност у рачуноводству, док је креативност базирана на правилима и принципима примарни изазов за рачуноводствену регулативу и регулаторе.

Храброст. Храброст професионалног рачуновође везује се за дужну пажњу, која подразумева предузимањем одређених активности истраживања нечега што није познато, али је нужно да се поступи на прави начин. Професионалном рачуновођи је својствено откривање нечега што је потребно да зна, макар му за то био потребан значајан напор приликом заузимања одређених ставова или наставак посла. Дужна – неопходна пажња повезана је како са трагањем за истином, тако и са објављивањем те истине. Наиме, ако су запослени професионални рачуновођа или професионални рачуновођа *par exellenце* – ревизор постали свесни да је нека информација у финансијским извештајима нетачна, непотпуна или на други начин неодговарајућа, они морају да обаве додатне активности које сматрају неопходним за изражавање ограниченог уверења, у смислу да не постоје материјално значајне модификације које треба извршити у финансијским извештајима. У том смислу они морају да изразе екстремну храброст за рад према професионалним принципима, иако их то може довести у ситуацију да се чак одрекну средстава за живот. Професионална храброст им је потребна како би у извесним ситуацијама применили исправан рачуноводствени поступак, иако је он директно у супротности са ставовима менаџмента предузећа.

Упорност професионалног рачуновође да открије оно што треба да зна представља врлину аналогну храбрости. Храброст професионалног рачуновође је потребна једнако и приликом трагања за истином и у случају објављивања истине. Спремност да се одрекне својих средстава за живот, уколико би морао да ради или сарађује са неким супротно својим професионалним принципима, такође је повезана са храброшћу професионалних рачуновођа. Исто тако, када инсистира на доследној примени исправних рачуноводствених ставова и када је то супротно ставовима менаџмента, професионални рачуновођа доказује своју врлину храбрости.

Самоконтрола – умереност. Професионални рачуновођа који поседује ову врлину признаје сопствене слабости и клони се околности и ситуација у којима може да уради нешто супротно професионалним принципима. Ова врлина професионалног рачуновође повезана је са његовом независношћу и објективношћу у раду и размишљању, а означава опирање похлепи и другим облицима повлађивању сопственом интересу, као и привлачности нечега што не треба да уради. Професионални рачуновођа треба да избегава не само компромитовање своје независности, већ и привид да је његова независност компромитована.

Изградња самоконтроле као врлине карактера професионалног рачуновође подразумева изградњу културе у којој би био олакшан његов морални рад, што подразумева, поред осталог, да менаџмент предузећа својим интегритетом и активностима скреће пажњу и подстиче поступке у којима професионални рачуновођа жртвује личне интересе ради поштовања етичких принципа, професионалне посвећености и поштења.

Сходно томе, професионални рачуновођа је мудар човек, који поступа праведно, храбро и независно и као такав:

- никад неће дозволити да клијент или супротна страна измене његова уверења,
- увек диктира и не трпи професионалне диктате и
- увек је изнад прилика за корист помоћу сумњивих средстава јер је посвећен професији (Шефер, Пакалук, 2009, стр. 76).

1.3. Хијерархија кардиналних врлина

Хијерархија кардиналних врлина професионалног рачуновође одговара хијерархији врлина у оквиру структуре људског бића. Пошто је ум у структури бића највиши елемент, то се мудрост као интелектуална врлина налази на првом месту међу свим кардиналним врлинама. Након тога долази праведност, а храброст и самоконтрола су на најнижем нивоу, јер се тичу контроле ирационалних мотива као што су страх, смелост и пожуда. Мудрост и праведност иду заједно, јер су окренуте другима и односе се на живот људског бића у односима са другима, а само посредно на то како појединац живи свој живот. "Праведност је најбоља и најпотпунија од свих врлина и усмерена је на добробит других" (Аристотел, књига VI), односно мудро и праведно поступање са другима. Храброст и самоконтрола су окренуте унутрашњости самог бића, односно начину на који оно живи и контролише своја осећања, а само посредно се тичу односа са другима.

Мудрост и праведност су оквир за постизање практичне истине, а храброст и самоконтрола представљају ограничења на путу ка постизању те истине. Страх нас спречава да делујемо зато што постоји нешто што нам може нашкодити док радимо одређену ствар. Храброст нам омогућава да урадимо оно што је опасно, иако смо свесни те опасности. Насупрот томе, самоконтрола нас зауставља да урадимо нешто што доноси задовољство. Она нам омогућава да успешно извршимо нешто оно што мислимо да треба да урадимо, иако би извршавање нечега другог дало одређена задовољства. Другим речима, страх нас одбија, а задовољство привлачи. Сходно томе, храброст и самоконтрола су карактерне особине професионалног рачуновође које му омогућавају да изврши оно што мисли да треба да изврши, уз присуство страха и опасности или/и одсуство задовољства и пожуде.

Сходно томе, професионалне рачуновође се не дају поредити са другим професијама и занимањима јер имају:

- морални осећај,
- морално резонување и
- моралну мотивацију.

О успостављању и развоју ових моралних карактеристика професионалног рачуновође брину академска заједница и професионалне организације. У том процесу оне интегришу своје напоре ради постизања квалитета и сталног унапређења рачуноводствене професије. Етичко образовање професионалних рачуновођа у спада у зону одговорности професионалне организације и академске заједнице (Armstrong M.B., Ketz J. E., and Owsen D., "Ethic education in accounting: moving toward etical behaviour", *Journal of Accounting Education*, vol.21, pp. 1-16). Култура и вредности предузећа имају негативан утицај на понашање рачуновођа.

Професионалне рачуновође морају да буду слободне и одговорне како би биле у стању да остваре правду у рачуноводству. Морају имати способност да делују праведно и у складу са законом.

2. Рачуноводствена регулатива као оквир и полазиште професионално-етичког расуђивања

Законска, професионална и интерна регулатива, односно регулаторни оквир који обухвата прописе, директиве, стандарде, смернице, тумачења, кодекс професионалне етике и интерне акте предузећа, одређују правила или норме које професионални рачуновођа мора да поштује. Та правила професионални рачуновођа памти и користи као смернице за извлачење смисла за практично деловање. Међутим, те смернице се могу употребити на овај или онај начин, јер нема једнозначно одређених економских вредности. Тражење истините економске вредности у коју ће широка рачуноводствена јавност имати поверење задатак је запослених професионалних рачуновођа, који ће професионалне рачуновође у јавној пракси потврдити и подићи ниво поверења у такву истину. Смернице дате у рачуноводственој регулативи, укључујући и кодекс етике професионалних рачуновођа, нису довољне да би професионални рачуновођа дошао до економски истините вредности. Наиме, сматра се да је то само неопходан, али не и довољан услов. Довољан услов је рачуноводствено расуђивање професионалног рачуновође засновано на етичким принципима.

Недовољност рачуноводствене регулативе, односно правила која она детерминише за тражење економске истине долази из више разлога. Све те разлоге можемо систематизовати на следећи начин:

Рачуноводствена регулатива као скуп правила, али и принципа када је реч о Кодексу етике професионалних рачуновођа, за тражење економски истините вредности има **ограничен домет**. Наиме, без обзира колико правила била прецизно формулисана, односно колико имала обележја, колико предвиђала посебне околности или неуобичајене изузетке, увек ће остати одређени број обележја, посебних околности и изузетака који неће бити покривени тим правилима. Управо тај део обележја, околности и изузетака анализира и решава професионални рачуновођа, кроз професионално-етичко расуђивање, уважавајући правила и принципе етичког понашања професионалних рачуновођа, које је одредила рачуноводствена регулатива. Да би објаснили овај процес, М. Шеферс и Мајк Пакалук наводе следећи пример: Алисон, Бил и Кејти су запослени у рачуноводственој фирми и ангажовани су на ревизији компаније ССС.

Међутим, Алисон има рођака који понекад инвестира у ССС, Бил има рођака који је у њој запослен и Кејт користи услуге консултантске компаније у којој ради рођак запосленог у ССС. Питају се да ли је нарушена на зависност поменутих лица професионалних рачуновођа и да ли ће позивање на правила садржана у рачуноводственој регулативи, укључујући и кодекс професионалне етике, бити довољно за одговор на ово питање. Сходно томе, имајући у виду правила и принципе из Кодекса доста је једноставно закључити да би:

- a) Алисонова независност била би нарушена само под следећим условима:
 - улагања Алисоновог рођака у ССС материјално су значајна за њега,
 - улагање је вршено у време ангажовања или изражавања мишљења,
 - Алисон зна за рођакову инвестицију и
 - Рођак Алисонин је њен супруг или издржавано лице;
- b) Билова независност била би нарушена под следећим условима:
 - Биллов рођак има позицију у ССС која је од утицаја на ревизију и
 - Биллов рођак је његова супруга или издржавано лице;
- c) Кејтина независност била би нарушена под следећим условима:
 - Кејт користи консултантске услуге рођака запосленог у ССС током значајног дела ангажовања,
 - Рођак запосленог у консултантској компанији који ради за компанију ССС је Кејтин супруг или издржавано лице и
 - Рођак који ради за компанију ССС има значајан утицај у тој компанији или је укључен у рад који утиче на ревизију.

Услови под којима би сигурно била нарушена независност свих поменутих лица запослених у рачуноводственој фирми су директно предвиђени или се могу препознати у Кодексу. Очигледно и на овом нивоу постоји одређени степен резоновања, који није много комплексан. Међутим, то су само неопходни, али не и довољни услови за исправно одређивање независности ових лица са аспекта ревизије. Ти довољни услови захтевају јачи интензитет професионално-етичког резоновања у односу на правило из Кодекса "супружници или издржавано лице", у смислу да ли је Бил са рођаком у ближем или даљем сродству и ако јесу у блиском сродству потребно је проценити ниво блискости анализирајући краћи или дужи период пре обављања ревизије, као њихову евентуалну пословну сарадњу. Откривањем чињенице да су у далеком сродству, закључак је једноставан да Билова независност није угрожена. Међутим, ако се открије да су у блиском сродству, о нивоу блискости се мора просуђивати ослањајући се на "добар осећај, искуство, познавање и разумевање оних питања којима се правила баве" (Шефер, Пакалук, 2009, стр. 253-254). То значи да треба заузети став непристрасне особе којој су познате релевантне чињенице, која има врлине карактера и препознатљив начин понашања у сличној ситуацији и на основу тога донети одлуку о Биловој непристрасности. Потврду о исправности одлуке може тестирати кроз ставове других ревизора, али у крајњој линији одговорност сноси појединац. Ови додатни услови се обухватају у оквиру етичког принципа "дужне - неопходне пажње" (*due diligence*).

Исто тако, **правила директно не детерминишу исправно понашање, већ указују и ограничавају област** у којој се такво понашање може пронаћи. Избор исправног понашања мора да пронађе професионални рачуновођа у

контексту принципа етичког понашања садржаних у IFAC-овом Кодексу професионалне етике и сопствених кардиналних врлина.

Професионални рачуновођа, такође, мора да поштује и ради по правилима, односно мора да буде посвећен поштовању правила, али ту посвећеност не обезбеђују правила. Примера ради, није довољно правило које би рецимо могло да формулисано у IFAC-овом Кодексу професионалне етике као: “Чланови професионалних организација треба да поштују сва правила у Кодексу”, другим речима, буду посвећени поштовању свих правила. Исто тако, правило: “Изнад свега избегавати криминалне радње и саучесништво у криминалним радњама”. Питање је да ли је посвећеност професионалног рачуновође обезбеђена овим правилом. Одговор је није, нити може да буде обезбеђена нити гарантована. Та посвећеност заснива се на слободној и вољној посвећености професионалних рачуновођа, која потиче од његових кардиналних врлина, односно пре свега од врлина његовог карактера.

Правила имају појединачно дејство, или су концентрисана око посебних специфичних околности. Професионални рачуновођа у пракси утврђује случајеве који се могу повезати са одређеним правилом или сетом правила, а потом концентрише правила око принципа, стандарда, идеала не само оних који су екстерно наметнути кроз кодекс етике професионалних рачуновођа, већ пре свега интерних унутрашњих опредељења професионалних рачуновођа, односно његових врлина карактера.

Сама правила у рачуноводственој регулативи садрже термине који по својој природи захтевају професионално-етичко расуђивање. Такви термини су „материјалан“, „значајан“, „уопштено“, „у већем делу“, „обично“, „значајна контрола“, „близак сродник“, „разумна особа“, „непристрасни посматрач“, „супружници“, „издржавана лица“ и др.

3. Одржавање и развој професионалних вредности, етике и ставова

На значај професионално етичког расуђивања указује и IFAC (*The International Federation of Accountants*), чији IASB (*International Accounting Standards Board*) истражује праксе и објављује посебан део о професионалној вредности етици и ставовима у оквиру Извештаја о међународној пракси едукације (*International Education Practice Statement – IEPS 1*). Заправо овај извештај представља водич за имплементацију захтева из IES4, у вези са развијањем метода едукације о етици, потенцирањем значаја те едукације и њеним укључивањем у процес стицања знања и професионалних знања, а све то ради изградње професионалних вредности, етике и ставова. Такав приступ подразумева повећање обима знања о етици, потом развијање осећаја за етику и унапређење етичког расуђивања, као и одржавање и усавршавање етичког понашања (IEPS 1, 2009, стр. 116-140).

Обим знања о етици. Обим знања о етици подразумева да потенцијалне професионалне рачуновође, још као студенти рачуноводства треба да изуче и разумеју релевантне етичке и професионалне стандарде. У том смислу прецизира се знање о општеприхваћеним етичким принципима и кључним принципима професионалне етике из IFAC-овог Етичког кодекса за професионалне рачуновође, при чему се оно конкретизује свођењем на теоријске основе и при-

нције професионалне етике, врлине професионалних рачуновођа и њихов индивидуалан морални развој. Другим речима, фокусирање се врши на знања којима се доказује компетентност за етичко доношење одлука и професионално етичко понашање професионалног рачуновође као појединца.

Развијање осећаја за професионалну етику. Развијање осећаја за етику је други ново знања који студент рачуноводства треба да усвоји и развија. Оно подразумева примену знања о основним етичким принципима, односно интегрисање етичких питања у оквиру тзв. функционалних дисциплина: финансијско рачуноводство, управљачко рачуноводство, ревизија и опорезивање. Компетентност у вези са осећајем професионалне етике треба да буде доказана спремношћу за идентификовањем и третирање питања етике и претњи за њено угрожавање. Другим речима, треба да се докаже способност за примену знања о етици из функционалних рачуноводствених дисциплина. Осећај за професионалну етику везује се за професионалну одговорности и способности препознавања претњи и мера заштите, као и спорних питања у вези са етичким понашањем и алтернативним могућностима тражење етичких решења са аспекта њиховог утицаја на широку рачуноводствену јавност.

Етичко расуђивање. Етичко расуђивање се јавља током обављања првих ангажмана професионалног рачуновође и током рада професионалног рачуновође са искуством. Оно полази од схватања да су етичке вредности од фундаменталног значаја за професионално расуђивање у складу са рачуноводственом регулативом, односно њеним правилима, односно кључним принципима IFAC-овог Етичког кодекса за професионалне рачуновође, као и већ изграђеног осећаја за етику током студија из рачуноводства. Оно се односи на практичну примену стечених знања о етици и етичког осећаја за разборито размишљање и доброг информисања оних који одлучују. Етичко расуђивање је изграђено тако да помогне професионалном рачуновођи при оправдавању процеса етичког одлучивања, што подразумева примену знања из теорије о етици, друштвене одговорности, кодекса о професионалном понашању и модела етичког одлучивања (IEPS 1, 2009, стр. 123). Компетентност у правом смислу долази до изражаја кроз конкретно професионално етичко расуђивање, у смислу решавања проблема у вези са одлучивањем. Унапређење етичког расуђивања одвија се кроз изоштравање етичких вештина током пословног одлучивања, у групама или појединачно, решавањем студија случаја применом знања и развијеног осећаја за етику, кроз курсеве и модуле о етици.

Одржавање и усавршавање етичког понашања. Одржавање и усавршавање етичког понашања је завршна фаза процеса стицања знања и изградње професионалних вредности, етике и ставова. На основу знања и компетенција стечених у претходним фазама професионални рачуновођа треба да буде оспособљен да се бави свим претњама и мерама заштите које се односе на етичко понашање, а назначене су у IFAC-овом етичком кодексу за професионалне рачуновође. Поред тога доказивање компетентности професионалних рачуновођа подразумева познавање и разумевање организационог и конкретног ситуационог контекста у којем треба да се примене стечена знања о етици, изграђен осећај за етику, развијени смисао етичког расуђивања и одлучивања, као и захтевано етичко понашање предвиђено IFAC-овим етичким кодексом. У овој фази етичке едукације усавршавање етичког понашања

постиге се кроз обогаћивање сопственог искуства путем континуираног праћења промена у етици.

Теме за етичку едукацију сврстане су у следеће области, тзв. додатног континуираног програма едукације: Оквирни приступ и етички концепти и вредности, Регулаторно, корпоративно и професионално окружење, Доношење одлука, Етичке претње и мере заштите, Корпоративно управљање и Проблеми друштва и окружења. У оквиру ових области наведене су и поједине теме које се тичу етике, као резултат обрађених и научених наведених тема; такође се наводе и очекиване компетенције професионалних рачуновођа (IEPS 1, 2009, стр. 133-138).

Делотворност оваквог концепта професионалне етичке едукације, односно стицања и развоја професионалних вредности, етике и ставова зависи од квалитета успостављеног концепта и могућег континуираног усавршавања. Ово из разлога што етичка едукација, као и укупна професионална едукације у рачуноводству мора да буде континуирана и траје целог живота. Наиме, промене рачуноводствене јавности веома су динамичне и као такве нужно захтевају преглед, ревидирање и унапређење етичких стандарда. Поред тога, едукација о етици у основи је прављења бољих избора у критичним ситуацијама и унапређења етичког концепта кроз све наведене фазе едукације.

Закључак

Професионално етичко расуђивање подразумева поседовање знања из области тзв. функционалних дисциплина – финансијског рачуноводства, управљачког рачуноводства, ревизије и опорезивања, која морају да буду проткана етиком, али и знања из области организације и менаџмента пословних система приватног и јавног сектора, затим знања из теорије система, теорије одлучивања, као и области макроекономског и глобалног пословања и заштите окружења. Сва ова знања морају да буду проткана знањима из високих технологија – производних, комуникационих и информационих. Ова знања основ су за конципирање и успостављање рачуноводствене регулативе, која дефинише правила понашања професионалних рачуновођа при решавању практичних проблема из рачуноводства – тражење истине о економском мерењу и извештавању, чији продукт су финансијски извештаји у које широка рачуноводствена јавност треба да има поверење. Каснијим третманом ових извештаја од стране професионалних рачуновођа *par excellence* – професионалних рачуновођа у јавној пракси – ревизора само се повећава ниво поверења у те извештаје.

Пошто економско мерење и извештавање нису, нити могу да буду једнозначни, јер се ради о векторским, а не скаларним вредностима, улога оних који економски мере и извештавају је нарочито значајна и они морају да поседују, поред интелектуалних врлина, из којих проистичу било спекулативна било практична мудрост и врлине карактера – праведност као неограничен осећај одговорности професионалних рачуновођа према корисницима финансијских извештаја, храброст која подразумева предузимање одређених активности истраживања нечега што није познато, као и самоконтролу у смислу признавања сопствених слабости и избегавања околности и ситуација у којима може да уради нешто супротно професионалним принципима. Природа кар-

диналних врлина је везана за унутрашњи осећај и одговорност да се нешто уради на најбољи могући начин, са професионалног и етичког аспекта. То никако не значи да професионални рачуновођа треба да познаје само принципе рачуноводствене етике и разуме правила понашања наведена у IFAC-овом Етичком кодексу професионалне етике, већ пре свега треба да буде моралан и професионалан. Добар професионалац се тако одређује као лице чији је рад, који се заснива на примени техничких вештина, потврђен највишим етичким стандардима професије.

Рачуноводствена регулатива као основ правила за рад професионалних рачуновођа, ма колико покушала да буде детаљна, прилично је уопштена и као таква не може да предвиди све могуће случајеве из разноврсне економске стварности. Потом, правила не детерминишу директно исправно понашање и имају појединачно дејство или су концентрисана на посебне специфичне околности. Затим, поштовање и рад по правилима не могу да буду обезбеђени само правилима. Најзад, бројни термини у правилима захтевају професионално етичко расуђивање. Имајући у виду ове карактеристике правила садржаних у рачуноводственој регулативи, може се закључити да она представљају тек неопходан услов истинитог економског мерења и извештавања. Довољан услов мора да се оствари кроз практичан рад професионалних рачуновођа при решавању случајева који су и који нису предвиђени правилима. За решавање тих проблема потребно је професионално етичко расуђивање. Тако се ово расуђивање јавља као довољан услов.

Етичка едукација последњих година добија све више на значају и то не само кроз стицање знања о етици, већ посебно изградњу етичког понашања почев од студија рачуноводства, па надаље кроз обављање професионалне праксе почев од ширења обима знања о етици преко развијања осећаја за етику, до етичког расуђивања и континуираног одржавања и усавршавања етичког понашања.

Литература

1. Aristotel (1998), *Никоманова етика*, превод књига VI, ИК Зорана Стојановића, Сремски Карловци - Нови Сад
2. Muntz S.M. (1977), *Case in Accounting Ethics and Professionalism*, 3 Ed., New York, Irving Mc Grow Hill.
3. Новићевић, Б. (2010), "Етика *conditio sine qua non* опстанка и развоја рачуноводствене професије", 14 конгрес *Улога финансијске и рачуноводствене професије у превазилажењу кризе у реалном и финансијском сектору*, Бања Врућица
4. Новићевић, Б. (2011), "Јачање улоге професионалне етике и интензивирање процеса изградње етичког понашања рачуновођа у условима примена међународних стандард финансијског извештавања", 15. конгрес *Рефлексије међународних стандарда финансијског извештавања на рачуноводство, ревизију и пословне финансије*, Бања Врућица
5. Новићевић, Б. (2006), Кључни принципи професионалне етике у финансијском извештавању, Реферат на XXXVII Симпозијуму Савеза рачуновођа и ревизора Србије, Златибор

6. Новићевић, Б., (2008), "Улога и значај етичког понашања у менаџмент контроли", *Рачуноводство* 9-10, Београд
7. Schwekier W. (1993), "Accounting for ourselves: Accounting practice and Discourse of ethics", *Accounting Organisation and Society*, vol.18.
8. Armstrong M.B., Ketz J. E., and Owsen D., "Ethic education in accounting: moving toward etical behavior", *Journal of Accounting Education*, Vol.21, pp. 1-16
9. Шефер, М., Пакалук, М. (2009), *Разумевање рачуноводствене етике* (превод), "Службени гласник РС", Београд
10. IEPF 1, 2009, *Handbook of International Education Pronouncements*, IFAC
11. *Етички кодекс за професионалне рачуновође*, 2016, превод Савез рачуновођа и ревизора Србије

УДК 006.44:657.2
658.14.011.1
Прегледни рад

др Рада
СТОЈАНОВИЋ*

Сегментно извештавање у функцији пословања ентитета у производној делатности

Резиме

Значај извештавања о пословању сегмената огледа се у дефинисању одговорности за спроведене акције, остварене резултате мерене кроз однос трошкова и користи, развијање техника мерења перформанси делова и целине предузећа, успостављање управљачке контроле, мотивисање менаџера за остваривање циљева предузећа кроз остваривање циљева делова предузећа. Обелодањивање информација о пословању сегмената, датих на бази менаџмент приступа представља додатну заштиту поверилаца и инвеститора у смислу омогућавања сагледавања структуре пословања ентитета и идентификовања потенцијалних подручја ризика у оквиру пословног система, као и могућност сагледавања квантитативних и квалитативних карактеристика будућих готовинских токова. Пошто пословни субјект не представља прост збир децентрализованих јединица, он не може ефикасно да функционише ако сви нивои управљања нису усмерени на целину и синергију њених делова.

Управљачки оријентисан рачуноводствени информациони систем, као део интегралног информационог система пословног субјекта, представља најзначајнији извор квантитативних и квалитативних информација који пружа значајну подршку концепту управљања. Поред тога, корисници финансијских извештаја, на основу информација о пословању делова пословног субјекта, могу боље да сагледају пословање субјекта у целини, што нарочито долази до изражаја у условима диверзификације и интернационализације пословања.

Овим радом врши се указивање на значај сегментног извештавања код ентитета у производној делатности за ефикасније управљање, као и на значај информационог квалитета извештаја о сегментима за остале кориснике финансијских извештаја.

Кључне речи: менаџмент приступ, извештајни сегмент, финансијски извештаји, перформансе.

^{*)} Уредник часописа Рачуноводство и организатор континуиране едукације, СРПС, Београд
Примљено: 07.05.2018. Прихваћено: 16.05.2018.

Увод

Савремено, динамично пословно окружење одликује сложеност и неизвесност услова пословања, што подразумева бројне изазове, опасности и шансе за менаџмент ентитета. Захтеви којима су изложени ентитети као пословни субјекти су: максимална искоришћеност капацитета, интензивно учешће на тржишту, убрзана набавка и продаја. Од менаџмента се захтева интензивно креирање процеса и стално балансирање и хармонизација између различитих циљева и интереса власника, запослених, потрошача, добављача, кредитора, еколошког система, као и шире друштвене јавности. Напор менаџмента усмерен је ка остваривању наведених циљева и интереса, често међусобно супротстављених, у што већој мери у одређеном временском периоду. Према томе, обезбеђење повољне конкурентске позиције у динамичном окружењу условљено је флексибилношћу ентитета и креативношћу менаџмента, чије одлуке су засноване на информационој подршци обезбеђеној у оквиру рачуноводствене функције. Поред тога, рачуноводствена функција и рачуноводствено извештавање у околностима корпоративног пословања, коме су својствене дисперзија власништва и јаз између власника капитала и менаџмента који је одговоран за управљање повереним капиталом, имају базичну улогу за различите интересне групе (не само акционаре и менаџмент, већ и кредиторе, запослене, владу и њене органе, јавност).

На значај информација о пословању сегмента и њиховог рачуноводственог третмана указује чињеница да је у оквиру међународне професионалне регулативе овом питању посвећен стандард донет у првим годинама регулисања рачуноводства Међународним рачуноводственим стандардима¹.

Обелодањивање информација о пословању сегмента представља унапређење информационе основе, односно финансијских извештаја у целини, чиме се обезбеђује боља основа за доношење економских одлука од стране корисника финансијских извештаја. Саме по себи, информације о пословању сегмента представљају део информација о пословању субјекта у целини.

1. Сврха извештавања о пословању сегмента

Основни циљеви обелодањивања информација о пословању сегмента су боље разумевање резултата ентитета у претходном периоду, затим боља процена ризика и будућих приноса и боље разумевање пословања ентитета као целине. Другим речима, информације о сегментима чине ентитет транспарентним за кориснике финансијских извештаја. Захваљујући информацијама о пословању сегмента, корисници постају свесни односа између различитих пословних активности и способни да изведу закључке о квалитету нето добитка приказаног у финансијским извештајима, затим закључке о специфичним ризицима којима је ентитет изложен, као и о подручјима у којима се може очекивати дугорочан раст.

1) Чињеница да је МРС 14 - Извештавање по сегментима усвојен 1980. године сврстава га у ред раније донетих Међународних рачуноводствених стандарда (МРС 1, као први донети МРС усвојен је 1975. године од стране Комитета за Међународне рачуноводствене стандарде - International Accounting Standards Committee), замењен је 31.12.2008. године стандардом МСФИ 8 - Сегменти пословања.

Екстерни корисници информација о сегменту. Интересовање инвеститора усмерено је на висину и временски распоред будућих приноса. Стога, да би стекли потпуну представу о успешности и перспективама компаније (често сложену, у смислу пословне диверзификације и географске дисперзије) у коју улажу капитал, инвеститори треба да узму у обзир и успешност и перспективе њених делова, односно сегмената². Информације о сегментима инвеститорима омогућавају да спознају и процене ризик који је заснован на пословању на различитим географским подручјима, као и процену управљачког односно менаџмент ризика, као компонената укупног ризика којем су изложени.

Интересовање кредитора усмерено је на способност ентитета да измирује своје садашње и будуће обавезе у смислу исплате главнице, камате или у крајњем случају расподеле ликвидационе или стечајне масе. Они на основу извештаја по сегментима процењују будуће новчане токове ентитета у целини, од чијег нивоа и кретања зависи могућност благовременог измиривања доспелих обавеза ентитета.

Информације о сегменту поспешују ефикасност тржишта капитала, јер ентитет чине транспарентним и доприносе да цена хартија од вредности које он емитује реално одражава његове свеукупне пословне активности, односно на основу информација о сегментима учесници на тржишту капитала могу прецизније да одреде вредност ентитета. Кључно при доношењу одлука о инвестирању и кредитирању је настојање да се успостави равнотежа између очекиване стопе приноса и очекиваног ризика, па према томе, у случају већег ризика потенцијалног инвестирања и кредитирања, инвеститор и кредитор постављају захтев и за већом стопом приноса. У смислу наведеног, значајна је улога извештавања по сегментима за процену очекиваног ризика и приноса.

Интерни корисници информација о сегменту. Будући да је крајњи циљ ентитета максимирање добитка у дугом року, прибављање информација о пословању сегмента је инструмент за остварење тог циља, који користе менаџмент и запослени. Са становишта менаџмента, постоје два основна разлога за обелодањивање информација о пословању сегмента. Први је да на бази обелодањивања о пословању сегмента управа добија информације о мери у којој сваки сегмент учествује у оствареном резултату на нивоу ентитета у целини и на основу тих информација он подстиче активности сегмената чији је допринос остваривању добитка на нивоу ентитета најзначајнији, а пословање сегмената чији добитак има низак износ учешћа у резултату ентитета (или остварује губитак) се анализира ради идентификовања узрока таквог стања и процене перспективе за будући период.

Други разлог за обелодањивање информација о пословању сегмента јесте операционализација мотивационог механизма средњег слоја менаџера који управљају сегментима, односно мотивисање и афирмисање најспособнијих менаџера сегмента, који својом креативношћу, инвентивношћу и ангажовањем максимирају добитак сегмента, а тиме и резултат на нивоу ентитета. Мотивациони механизам менаџера сегмената састоји се у томе да се путем посеб-

2) Roberts,C (2010) „Segment Reporting“, In: Nobes, C. And Parker,R. (Eds), Comparative International Accounting (11th. ed) (pp.458), Harlow: Pearson Education Limited

не процедуре дође до стандарда - норматива за мерење успеха менаџера. Остварени резултат се упоређује са стандардом и на основу те компарације менаџерима се одређује бонус.

Према томе, извештавање о пословању сегмената представља инструмент управљачког информационог карактера помоћу кога управа усмерава раст, развој и опстанак ентитета. Операционализација добитка на корпоративном нивоу подразумева његово формулисање на нивоу ентитета, а затим, његово транспоновање на његове организационе делове. Процес формулисања добитка као дугорочног циља подразумева, такође, његово временско спецификавање на краће временске периоде и повезивање са практичним инструментима његовог остварења, што подразумева и стварање концептуалне и методолошке основе која ће представљати базичну оријентацију за сегменте и за ентитет у целини. Приликом формулисања циљне добити, менаџмент треба да на основу интерне структуре корпоративног ентитета препозна сегменте као активности које ће бити "носиоци добити", односно да изврши дивизионализацију циљне добити. Дивизионализација циљне добити не врши се линеарним распоређивањем корпоративног добитка на годишњем нивоу, већ у складу са профитним потенцијалом делова, односно сегмената. Захваљујући информацијама о пословању сегмената, менаџмент је често изложен притисцима власника капитала да ресурсе алоцира на најпрофитабилније сегменте, или да у кратком року побољша успешност мање профитабилних сегмената, односно захваљујући њима неуспеси једних сегмената не прикривају се добрим пословањем других сегмената.

2. Регулаторни оквир извештавања по сегментима и обвезници извештавања по сегментима

Глобално посматрано, регулаторни оквир за извештавање о пословању сегмената је Међународни стандард финансијског извештавања 8 - Сегменти пословања³, који одређује начин на који ентитет треба да обелодањује информације (финансијске-нумеричке и описне-наративне) о сегментима пословања у финансијским извештајима. Према наведеном стандарду, обавеза обелодањивања информација о пословању сегмента у појединачним финансијским извештајима односи се на ентитете чијим инструментима капитала или дужничким хартијама од вредности се јавно тргује, као и на ентитете који се налазе у процесу емитовања хартија од вредности.

Документ који значајно утиче на регулаторни оквир земаља Европске уније, Директива 2013/34 ЕУ, не захтева експлицитно извештавање по сегментима. Међутим, према 4. став 5. овог документа, државе чланице могу захтевати да привредна друштва, осим малих предузећа, у годишњим финансијским извештајима обелодане додатне информације, поред оних чије обелодањивање је захтевано

3) МСФИ 8 - Сегменти пословања настао је као резултат тежње за хармонизацијом рачуноводствених стандарда на глобалном нивоу и представља усаглашавање између Међународних рачуноводствених стандарда и Општеприхваћених рачуноводствених принципа у САД (US GAAP), односно представља конкретизацију усаглашавања МРС 14 Извештавање по сегментима и Саопштења бр 131-Обелодањивања о сегментима предузећа и повезане информације, које је издао 1997. FASB- Одбор за стандарде финансијског рачуноводства- тело које је одговорно за доношење и примену Општеприхваћених рачуноводствених принципа у САД .

овом директивом. Такође, у члану 12 (став 1а) Директиве ЕУ 2013/3412 за велика привредна друштва и друштва од јавног интереса захтева се додатно обелодањивање, у напоменама уз финансијске извештаје о пословном приходу, рашчлањењем по категоријама активности и по географским тржиштима (практично по сегментима) ако се услови пословања по активностима значајно разликују, односно ако се услови у вези са производњом и продајом производа и пружањем услуга на различитим локацијама значајно разликују. Додатно, у ставу 2. наведеног члана упућује се на то да наведени подаци (о сегментима) могу да буду изостављени уколико би њихово обелодањивање значајно штетило привредном друштву⁴.

У вези са регулаторним оквиром Републике Србије, актуелни Закон о рачуноводству⁵, одредбама чл. 20. став 1, упућује да се МСФИ, у оквиру којих и МСФИ 8, примењују приликом признавања, вредновања, презентације и обелодањивања позиција у финансијским извештајима: великих правних лица, правних лица која имају обавезу састављања консолидованих финансијских извештаја (матична правна лица), јавних друштава, односно друштава која се припремају да постану јавна, у складу са законом којим се уређује тржиште капитала, независно од величине. Са друге стране, МСФИ за МСП због концептуалне усмерености овог стандарда ка олакшавању извештавања о пословању малих и средњих правних лица, не садржи смернице које би упућивале на обавезу извештавања по сегментима. Имајући, међутим, у виду смернице параграфа 10.4 и 10.6 овог стандарда, које упућују да у околностима када се овај стандард не бави трансакцијама и другим догађајима, обвезник извештавања треба да донесе рачуноводствену политику при чијем доношењу може да разматра и смернице из целокупног сета МСФИ, сматрамо да интерним актом и мали и средњи ентитети могу да донесу рачуноводствену политику у вези са сегментним извештавањем, која ће бити заснована на смерницама МСФИ 8. Уколико се са циљем побољшања информационог капацитета финансијског извештавања донесе оваква рачуноводствена политика, она има обавезујући карактер. Поред тога, рачуноводствени регулаторни оквир у Републици Србији у вези са признавањем и вредновањем билансних ставки подразумева и Правилник о начину признавања, вредновања, презентације и обелодањивања позиција у појединачним финансијским извештајима микро и других правних лица⁶, који не садржи одредбе о сегментном извештавању, али одредбама чл. 6. (став 3) даје могућност да ентитет донесе рачуноводствену политику усклађену са МСФИ за МСП, која између осталог, може да упућује и на сегментно извештавање. Уколико би била усвојена таква рачуноводствена политика, она би имала карактер обавезујуће норме. Очигледно је да због обима и природе пословања код микро ентитета нису у великој мери изражене потребе за сегментним извештавањем⁷. Та потреба се код њих ретко јавља, од случаја до случаја, док код средњих и малих ентитета она може да буде израженија.

4) Уз обавезу обелодањивања у напоменама да је дошло до изостављања обелодањивања наведених података.

5) „Службени гласник РС“, бр.63/2013

6) „Службени гласник РС“, бр. 118/13 и 95/14

7) Често код микро ентитета нема услова за идентификовање сегмента, јер би једини сегмент представљао сам ентитет као целина.

Према томе, у Републици Србији обавеза сегментног извештавања се односи на правна лица која примењују пуни сет МСФИ (велика правна лица, јавна привредна друштва и која се припремају да постану јавна, као и матична правна лица која састављају консолидоване финансијске извештаје) и на правна лица која примењују МСФИ за МСП или Правилник о начину признавања, вредновања, презентације и обелодањивања позиција у појединачним финансијским извештајима микро и других правних лица, а која су усвојила рачуноводствене политике које их обавезују на извештавање по сегментима.

2.1. Идентификовање сегмената и обелодањивање информација о њиховом пословању

Сегмент⁸ представља засебну компоненту ентитета која се бави пословним активностима уз остваривање прихода или реализацију расхода (укључујући и приходе и расходе који су последица интеракције са другим компонентама истог ентитета), чије пословање редовно анализира и оцењује главни орган управљања⁹ приликом доношења одлуке о начину алокације ресурса и приликом оцењивања перформанси пословања и о чијем пословању су расположиве засебне финансијске информације. Чињеница да се сегменти идентификују на основу интерне структуре ентитета, а не на бази делатности сегмента, упућује на потенцијалне користи сегментног извештавања и то по три основа. Прво сагледавање ентитета "очима руководства" повећава кориснику финансијских извештаја могућност да предвиди акције управе - руководства које могу значајно да утичу на токове готовине у будућем периоду. Друго, чињеница да се информације о овим деловима пословног субјекта већ генеришу за потребе руководства, упућује на то да инкрементални трошкови у вези са екстерним извештавањем о истим деловима треба да буду релативно мали. Треће, извештавање о сегментима идентификованим на основу интерне структуре требало би да буде лишено субјективитета.

Чињеница је да идентификовање сегмената на бази интерне структуре има за последицу немогућност поређења финансијских извештаја сегмената различитих ентитета. Такође, у вези са конкурентношћу, обезбеђивање упоредивости често може да има штетне ефекте и инсистирање на упоредивости у одређеним случајевима може да угрози релевантност и поузданост финансијског извештавања. Из наведених разлога МСФИ 8, поред интерне структуре ентитета, не прописује детаљнију основу за идентификовање сегмената¹⁰.

Уколико се процени да све информације које анализира руководство о пословању сегмената нису потребне корисницима екстерних финансијских извештаја, може се вршити агрегирање сличних сегмената пословања, у смислу сегментног извештавања. Критеријуми агрегирања, поред информационих потреба управе, могу да буду природа производа и услуга, затим природа производног процеса, врсте или класе купаца, начин дистрибуције производа или пружања услуга, или пак, специфичност регулаторног окружења. Исти

8) МСФИ 8, параграф 5.

9) У складу са параграфом 7. МСФИ 8, главни орган управљања означава функцију (а не нужно и члана управе) која распоређује ресурсе на пословне сегменте и оцењује њихово пословање.

10) МСФИ 8, такође, не инсистира на квалификовању идентификованих сегмената као примарни или секундарни сегмент.

критеријуми агрегирања примењују се и приликом идентификовања појединачних сегмената, а анализа њиховог задовољавања представља први корак у сегментовању корпоративног ентитета. Други корак је провера да ли идентификовани сегменти испуњавају квантитативне норме¹¹ на које упућује МРС 8.

Квантитативне норме. Са циљем усмеравања да се не врши идентификовање неоправдано великог броја сегмената у вези са чијим пословањем би финансијско извештавање било непрактично, како за екстерне, тако и за интерне кориснике, приликом идентификовања сегмената квантитативне норме подразумевају следеће¹²:

- остварени приход сегмента (укључујући како реализацију екстерним купцима, тако и продају извршену другим сегментима истог ентитета) износи 10% или више у односу на укупне приходе ентитета као целине;
- исказани резултат пословања сегмента за извештајни период представља у апсолутном износу 10% или више у односу на:
- укупно исказани добитак свих сегмената пословања који нису исказали губитак и од
- укупно исказаног губитка свих сегмената пословања који су исказали губитак; и
- његова имовина износи 10% или више од укупне имовине свих сегмената.

Сегмент који не испуњава ниједан од наведених критеријума, а у вези са чијим се пословањем сачињавају посебне финансијске информације за управу, могу се сматрати извештајним сегментом, ако управа сматра да би информације о њему биле релевантне за кориснике финансијских извештаја. Такође, информације о пословању двају и више сегмената који не испуњавају наведене квантитативне норме могу да буду груписане тако да посматрано у целини представљају сегмент о коме се извештава.

У случају да укупни екстерни приходи које су исказали идентификовани сегменти чине мање од 75% прихода ентитета, идентификовање додатних сегмената се наставља (чак и ако накнадно идентификовани сегменти не задовољавају квантитативне критеријуме), све док најмање 75% прихода ентитета не буде исказано кроз финансијске извештаје сегмената. Према томе, у поступку идентификовања сегмената МСФИ 8 даје предност критеријумима за груписање у односу на квантитативне норме.

Када управа процени да су информације о сегменту који је идентификован у претходном периоду значајне за континуитет пословања, оне могу да буду обелодањене, чак и ако у текућем периоду тај сегмент не испуњава квантитативне норме. Исто тако, када се у текућем периоду идентификује нови сегмент, извештаји претходног периода се преправљају ради обезбеђивања континуитета, односно упоредивости, осим уколико су потребне информације недоступне, а трошкови њиховог прибављања су претерано високи. Уколико ентитет промени структуру своје интерне организације, а тиме и састав сво-

11) Уколико идентификовани сегменти не испуњавају критеријуме квантитативних норми, оправдано је њихово агрегирање у случају када два или више сегмената о којима се интерно извештава садрже суштински исте активности, које се обављају у суштински истом окружењу, односно информације које се односе на такве појединачне сегменте се могу спојити (пример за то може да буде агрегирање погона који производе сличне производе или продавница из малопродајног ланца продаје).

12) МСФИ 8, параграфи 13-19.

јих сегмената, потребно је да изврши преправљање одговарајућих информација за претходни период, осим уколико те информације за претходни период нису доступне, а трошкови њиховог прибављања су претерано високи¹³.

Обелодањивање информација о пословању сегмента. Будући да информације о сегментима представљају моћно оруђе при идентификовању и анализи шанси и ризика повезаних са ентитетима чије је пословање диверзификовано, ентитет треба да врши обелодањивање одређених информација о пословању сегмената у екстерним финансијским извештајима. Потенцијалан значај информација по сегментима потврђује став Института овлашћених финансијских аналитичара, који информације о сегментима означава као неопходне, виталне, суштинске, фундаменталне и незаменљиве, које представљају део инвестиционе анализе, односно према овој асоцијацији не постоји разуман начин да се без сегментовања изврши предвиђање укупних ночаних токова компаније, њиховог временског распореда и ризика њиховог остварења¹⁴.

Минимални захтеви за обелодањивањем информација о пословању сегмента односе се на информације о имовини сегмента и добитак или губитак сегмента, независно од тога да ли се врши анализа тих информација од стране органа управе. Обелодањивања о сегменту врше се у напоменама уз финансијске извештаје и подразумевају следеће:

- опште информације о сегменту (основ за идентификовање сегмената, врста производа и услуга на основу којих сваки од сегмената остварује приходе, географске области или комбинација фактора на основу којих су идентификовани сегменти);
- информације о исказаном добитку/губитку сегмента, укључујући и приходе и расходе сегмента, затим имовину и обавезе сегмента, као и основ за одмеравање;
- усклађивање укупних прихода сегмента исказаних у добитку или губитку сегмента, имовине сегмента¹⁵, обавеза сегмента¹⁶ (уколико се тај податак редовно прибавља органима управљања) и других материјално значајних ставки сегмента са одговарајућим износима приказаним за ентитет у целини.

13) Анализа могућности накнадног прибављања информација врши се посебно за сваки сегмент, и у напоменама уз финансијске извештаје се даје информација уколико није извршено преправљање за претходни период. Када пословни субјект не изврши преправљање података, потребно је да обезбеди информације о сегментима за текући период и информације о основама за идентификовање сегмената за текући и претходни период.

14) Pacter (1993), Reporting Disaggregated Information. Research Report, Financial Accounting Standards Board, str.95

15) Имовину сегмента представљају делови имовине која је упслена од стране сегмента у његовим пословним активностима и која је непосредно приписива или може да буде алоцирана сегменту на реалној основи. Делови имовине сегмента обухватају и учешћа делова имовине заједнички контролисаног субјекта који се рачуноводствено обухвата методом пропорционалног консолидовања сагласно МСФИ 11- Учешће у заједничким аранжманима. Имовину сегмента најчешће чини стална имовина коју он користи (уз услов да други сегменти не користе ту исту имовину), затим залихе учинака и робе, залихе материјала, уколико сваки сегмент има сопствено складиште. Потраживања од купаца могу представљати део имовине сегмента само ако дати сегмент продаје своје учинке и робу купцима којима се не врши продаја од стране других сегмената.

16) Обавезе сегмента су обавезе које проистичу из пословних активности сегмента и које су непосредно приписиве сегменту или могу да буду алоциране на сегмент на реалној основи. Оне се обелодањују само уколико су ти подаци за сегмент доступни и уколико управа редовно анализира посебно обавезе исказане по сегментима.

Резултат сегмента представља разлику између прихода и расхода сегмента, при чему се у његовој структури може издвојити део резултата који је садржан у залихама учинака и део садржан у продатим учинцима (продаја се односи и на екстерну продају и на интерну продају другим сегментима). Сам стандард не дефинише ове појмове, али захтева објашњење начина одмеравања добитка или губитка сегмента, имовине сегмента и обавеза сегмента за сваки сегмент о коме се извештава.

Ентитет такође, обелодањује о сваком сегменту:

- приходе од екстерних купаца;
- приходе од трансакција са другим сегментима;
- приходе од камате;
- расходе камате;
- трошкове амортизације (даје се информација о амортизацији приказаној за сегмент, а уколико већи број сегмената користи исту имовину, узима се сразмеран износ);
- материјално значајне ставке које се обелодањују сагласно МРС 1 - Презентација финансијских извештаја;
- учешћа ентитета у добитку (губитку) придруженог ентитета или ентитета са заједничким улагањем обрачунатих методом удела;
- порески расход или приход;
- материјално значајне неновчане ставке, осим амортизације.

Обелодањивање подразумева и одређена објашњења у вези са:

- рачуноводственом основном трансакција између сегмената о којима се извештава;
- природом разлика које су последица одмеравања добити или губитка по сегментима (различите рачуноводствене политике, разлике у алокацији трошкова насталих на централном нивоу и сл.).

2.2. Принцип алокације средстава

Извештајни сегмент представља компоненту која има карактеристике профитног или инвестиционог центра.

Профитни центар. Профитни центар је сегмент пословног субјекта који се бави пословном активношћу, а не и финансијском активношћу. Отуда у приходима и расходима профитног центра не постоје финансијски приходи и финансијски расходи. Профитни центар је функционално заокружена организациона целина у оквиру које менаџери у складу са овлашћењима доносе одговарајуће одлуке и у складу са тим сnose одговорност за трошкове, приходе и резултат. Да би неки организациони сегмент био конституисан као профитни центар, неопходно је да:

- поседује довољну критичну масу директних прихода и расхода како би контрола путем добитка била остварива;
- менаџер који управља таквом организационом целином поседује овлашћења за предузимање активности које у значајној мери утичу на резултат;
- сегмент поседује сопствено препознатљиво екстерно тржиште инпута и аутпута;

- односи између организационих сегмената буду јасно дефинисани како би добитак сваког од њих био независан од одлука и ефикасности других профитних подручја одговорности и
- постоји спремност централне управе да успешност децентрализованих јединица контролише преко добитка или губитка¹⁷.

Инвестициони центар. Инвестициони центар је сегмент предузећа који се бави и финансијском и пословном активношћу, па стога у његовим приходима и расходима постоје и финансијски приходи и расходи. Менаџери инвестиционих центара, поред одговорности за оперативне одлуке (формирање цена, производне методе) и резултат пословања, одговорни су за ниво и врсту улагања. Инвестициони центри често представљају организационе целине са великим бројем запослених и великим капацитетима, тако да се у оквиру њих врше планирање и контрола по профитним центрима. Независно од карактеристика инвестиционих центара, њихове величине и сложености, њихово конституисање подразумева испуњење следећих услова:

- свих претпоставки неопходних за конституисање профитних центара (критична маса прихода и расхода и њихова контрола од стране менаџмента);
- организациони сегменти морају да буду довољно препознатљиви и довољно велики како би њихова контрола путем стопе приноса и/или резидуалног добитка имала смисла;
- на менаџере таквих целина треба да буду пренета овлашћења, не само за одлуке које детерминишу њихов профит, већ и овлашћења за одлучивање о врсти и квалитету имовине коју треба ангажовати, и
- треба да постоји спремност управе пословног субјекта да изврши значајну децентрализацију овлашћења и да, у складу са тим, врши контролу таквих подручја одговорности и њихових менаџера путем стопе приноса и/или резидуалног добитка.

Пошто су менаџери инвестиционих центара поред тога што су одговорни за профит, одговорни и за набавку и коришћење имовине којом се тај профит ствара, приликом анализе успешности инвестиционог центра мора се уважавати и висина ангажованог капитала.

Само идентификовање профитних и инвестиционих центара не представља истовремено и гаранцију доброг управљања заснованог на овим сегментима. Основни услов за то је методолошка подударност између процеса буџетирања, која се изражава у пројектованом билансу успеха (везано за профитни центар) и у билансу стања (везано за инвестициони центар), као и извештавање о оствареним резултатима по истим подручјима одговорности.

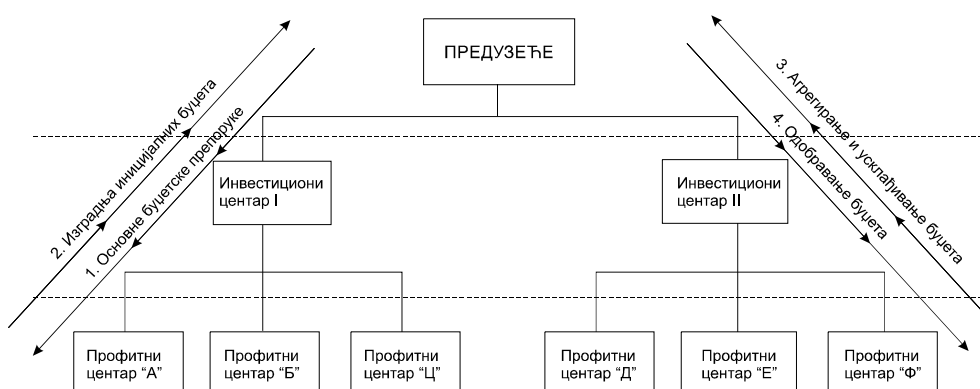
На основу квантитативне пројекције активности ентитета и очекиваних краткорочних пословних активности организационих целина, врши се алокација средстава. У контексту ове алокације операционализација циљне добити

17) др Дејан Малинић, Дивизионално рачуноводство: рачуноводствено извештавање по профитним и инвестиционим центрима, Економски факултет, Београд 1999, стр. 73.

има централну улогу, а сама операционализација може да буде реализована на бази два основна приступа: top-down приступ¹⁸ и bottom-up приступ¹⁹.

Планирање прихода и расхода у сегментованом ентитету обично почиње транспоновањем основних препорука у виду општих економских прогноза, општих циљева које треба остварити, стратегија, односно начина на које ти циљеви треба да буду остварени. Управљачки тим је одговоран за обезбеђење конзистентности парцијалних и општих циљева ентитета. Менаџери сегмента су директније упознати са условима у којима сегменти послују, у могућности су да лакше сагледају њихове интерне слабости и боље препознају критичне факторе успеха, због чега је разумно очекивање да њихове прогнозе буду реалне и због чега се оправдава састављање иницијалних парцијалних сегментних планова буџетирања у смеру одоздо на горе. Ако се буџетирање схвати као двосмерни процес комуницирања између различитих нивоа у управљачкој хијерархији дивизионално сегментовано предузеће могло би да се представи на следећи начин²⁰.

Слика 1. Процес буџетирања
у дивизионално структурираном предузећу

Слика јасно указује на то да процес креирања профитних планова захтева вишестепено агрегирање и усклађивање парцијалних буџета. Сам процес одобравања буџета има обрнут редослед, односно усмерен је на обезбеђење конзистентности иницијалних буџета и општих циљева корпорације. Менаџери на средњем нивоу управљачке структуре имају сложену улогу, која се

- 18) Овај приступ има одлике централистичког управљања дивизионализацијом циљне добити, подразумева контрола са врха и низак степен овлашћења нижих слојева менаџмента предузећима.
- 19) Заснован је на претпоставци да централна управа фокусира пажњу на дужи рок и на перспективе кооперативног ентитета и његово место и улогу у будућности, са једне стране, и на претпоставку да су менаџери сегмента примарно преокупирани локалним циљевима који се односе на сам сегмент и који су чешће краткорочни него дугорочни.
- 20) др Дејан Малинић, Политика добити корпоративног предузећа, Економски факултет, Београд, 2007, стр.203

састоји у обезбеђивању усклађености појединачних буџета на нижим нивоима са једне стране, и обезбеђивању пројекција које су у функцији интереса целине ентитета.

3. Рачуноводствени аспект сегментовања ентитета у производној делатности

Производња различитих производа, појединачно или по групама сродности, у различитим географским условима најчешће се одвија уз различите: стопе рентабилности, могућност раста и развоја, као и ризике. Подаци о различитом врстама производа, односно групама производа представљају значајне рачуноводствене информације које менаџерима омогућавају планирање и расподељивање средстава (усмеравање ресурса се врши ка сегментима са највећим приносним могућностима, што доприноси већој профитабилности ентитета у целини), затим контролу пословања и мерење успешности менаџера сегмента и њихов допринос успешности управљања ентитетом у целини.

Рачуноводство сегмента које се назива и рачуноводством места одговорности, представља део сегментом дефинисане рачуноводствене структуре ентитета као целине.

3.1. Стратешки значај информација о сегментима

Сегментовање у рачуноводственом смислу подразумева менаџмент или управљачки приступ, коме је полазна основа приликом идентификовања сегмената начин на који управа организује сегменте у сврхе доношења пословних одлука и оцене њихове успешности, односно између сегмената о којима се интерно извештава и сегмената о којима се екстерно извештава постоји подударност. То практично значи да се избор сегмената не може вршити унапред, независно од интерне структуре, чиме се додатно омогућава да се споља врши анализа структуре пословног субјекта, као и анализа стратешке организације менаџмента.

Да би стратешко управљачко рачуноводство садржало довољно релевантних информација за доношење пословних конкурентских стратегија, оно треба да обезбеди информације о производима, купцима и конкуренцији. То захтева поделу ентитета на одговарајуће сегменте - стратешке пословне јединице. У производном ентитету сваки пословни сегмент идентификује се на основу производа, а за њега се везују купци, тржиште и конкуренција. Сегменти, као стратешко-пословне јединице треба да буду у фокусу управљачког рачуноводства. Стратешко управљачко рачуноводство треба да буде усмерено према релативним, а не према апсолутним вредностима. Оно полази од чињенице да сваки успех треба да се одмерава после поређења остварених перформанси с остварењима постојећих и потенцијалних конкурената.

3.2. Концепт управљачког рачуноводства усмерен на сегментно извештавање

Рачуноводствене информације представљају основ ефикасног управљања, буџетирања и одређивања надлежности и одговорности.

У Републици Србији у примени је Контни оквир развијен према билансном принципу, који подразумева да се рачуноводство сегмента у производној делатности, као и делатности пружања услуга развијају у погонском обрачуна у класи 9. Класа 9 има засебну главну књигу - главну књигу управљачког рачуноводства, која представља засебну целину, што значи да у оквиру ње постоји једнакост збира дуговне стране свих рачуна са збиром потражне стране свих рачуна, односно збир активних салда свих активних рачуна једнак је збиру пасивних салда свих пасивних рачуна. Иако главна књига управљачког рачуноводства представља заокружен рачуноводствени подсистем систем, она са главном књигом финансијског рачуноводства, као свеобухватним рачуноводственим системом, има одговарајуће функционалне везе.

Функционалне везе финансијског и управљачког рачуноводства огледају се у томе што управљачко рачуноводство на почетку обрачунског периода преузима од финансијског рачуноводства стање почетних залиха материјала, недовршене производње, готових производа и робе, а у току обрачунског периода од финансијског рачуноводства преузима трошкове и приходе. На основу ових података и евиденција у управљачком рачуноводству утврђује се цена коштања готових производа/услуга и вредност, односно цена коштања недовршене производње. На крају обрачунског периода затварају се сви рачуни у оквиру управљачког рачуноводства и информације о вредности залиха готових производа, недовршене производње и недовршених услуга, као и материјала (уколико се ентитет определио да податке о материјалу евидентира у класи 9) достављају се финансијском рачуноводству. Наведени подаци одражавају се на ставке активе биланса стања (у смислу повећања или смањења залиха), као и на ставке биланса успеха (у смислу повећања, односно смањења резултата пословања путем групе рачуна 63 - Промена вредности залиха учинака).

Ентитети који се баве производњом у оквиру класе 9 имају обавезу да врше евиденције на рачунима 900 - Рачун за преузимање залиха, 902 - Рачун за преузимање трошкова, на групама рачуна 95 - Носиоци трошкова, 96 - Готови производи, затим рачунима 980 - Трошкови продатих производа и услуга, 982 - Трошкови периода и 983 - Отписи, мањкови и вишкови залиха учинака²¹. Поред наведених рачуна и група рачуна, ентитети могу у складу са својим потребама и начином обрачуна трошкова да користе и друге рачуне предвиђене у класи 9. Ентитети који се баве пружањем услуга, такође врше евиденције у класи 9, ради омогућавања утврђивања стања залиха недовршених услуга²².

Сегментно извештавање код производних ентитета подразумева да се за сваки сегмент у оквиру управљачког рачуноводства води заокружен погонски обрачун који омогућава преузимање почетних залиха учинака у управљачко рачуноводство, затим преузимање материјала из финансијског рачуноводства, као и преузимање трошкова, односно њихово усмеравање преко места трошкова на носиоце трошкова и утврђивање крајњих залиха готових производа и недовршене производње. Овакав начин евиденције која се реа-

21) Правилник о Контном оквиру и садржини рачуна у Контном оквиру за привредна друштва, задруге и предузетнике ("Сл. гласник РС", бр. 95/14).

22) Овај захтев заснован је на смерницама МРС 2, параграф 19, као и смерницама МСФИ за МСП, параграф 13.14.

лизује отварањем аналитичких рачуна у класи 9 за сегмент, подразумева омогућавање утврђивања цене коштања појединачних учинака сваког сегмента.

Имајући у виду чињеницу да се сегментно извештавање заснива на великом обиму информација, шифрирање као инструмент организације рачуноводства сегмената у великој мери олакшава процес њиховог прикупљања, обраде, преноса и коришћења²³.

У наставку се указује на концепт управљачког рачуноводства усмерен на сегментно извештавање.

Преузимање залиха на почетку обрачунског периода. Уз примену актуелног Контног оквира евиденција преузимања залиха сегмента у ентитета који се бави производњом из финансијског рачуноводства врши се на начин приказан у Прегледу 1. Ово преузимање се врши из финансијског рачуноводства са рачуна 110 за недовршену производњу и са рачуна 120 за готове производе. У вези са евиденцијом материјала ентитети могу рачуноводственом политиком да се одреде да материјал евидентирају, или у финансијском рачуноводству, или у класи 9. Ако постоји одређење за класу 9, на почетку обрачунског периода се преузимају залихе материјала са рачуна из групе рачуна 10 финансијског рачуноводства. Залихе се из финансијског рачуноводства преузимају по вредностима по којима су признате на крају претходног обрачунског периода.

Преглед 1 - Преузимање залиха на почетку обрачунског периода

Дугује	Потражује	Опис ставке
910		Материјал (аналитички по складиштима)
950		Производња производа основне делатности (аналитички по сегментима)
960		Готови производи (аналитички по сегментима и складиштима)
	900	Преузимање залиха

У случају да је одређење ентитета у складу са могућностима датим у актуелном Контном оквиру, да евиденцију о роби врши у класи 9, на почетку обрачунског периода, такође би се извршило преузимање залиха робе са одговарајућих рачуна групе 13 - Роба по књиговодственој вредности из финансијског рачуноводства.

Преузимање трошкова. У току обрачунског периода управљачко рачуноводство сегмента од финансијског рачуноводства такође преузима податке о трошковима насталим у вези са производњом и пружањем услуга, као и податке о набавци материјала, што је представљено на Прегледу 2 и Прегледу 3.

23) Шифрирање треба да омогући недвосмисленост у означавању сегмената, међусобно повезивање сегмената и добијање потпуних информација, а може се вршити уз помоћ цифара и слова.

**Преглед 2 - Преузимање трошкова (осим трошка материјала) у току
обрачунског периода**

Дугује	Потражује	Опис ставке
920		Место трошкова набавке (аналитички рачун места трошкова и врсте трошка)
930		Место трошкова основне делатности (аналитички рачун места трошка и врсте трошка)
940		Место трошка управе (аналитички рачун места трошка и врсте трошка)
941		Место трошка продаје (аналитички рачун места и врсте трошка)
	902	Преузимање трошкова

Уколико постоји опредељење да се евиденција материјала врши у класи 9, набавка материјала евидентира се на рачуну 910. Уколико постоји, пак, опредељење да се евиденција материјала врши у финансијском рачуноводству, у класу 9 у току године врши се пренос материјала употребљеног за производњу и пружање услуга из финансијског рачуноводства у класу 9, односно у аналитичку евиденцију конкретног сегмента.

Преглед 3 - Преузимање материјала

Дугује	Потражује	Опис ставке
910		Материјал (аналитички по складиштима)
	901	Преузимање набавке материјала

Утрошак материјала. Утрошак материјала рачуноводствено се евидентира преносом са рачуна 910 на групе рачуна 92, 93, 94 или 95, што је представљено у Прегледу 4.

Преглед 4 - Утрошак материјала

Дугује	Потражује	Опис ставке
920		Место трошкова набавке (аналитички рачун места трошка и врсте трошка)
930		Место трошкова основна делатност (аналитички рачун места трошка и врсте трошка)
940		Место трошка управе (аналитички рачун места трошка и врсте трошка)
941		Место трошка продаје (аналитички рачун места трошка и врсте трошка)
	910	Материјал (аналитички по складиштима)

Интерна реализација. Код ентитета који имају већи број сегмената често финални производ једног сегмента представља репроматеријал за други сегмент у поступку вишег степена финализације производње, па се врши трансфер производа (или услуга) из једног у други сегмент, што се рачуноводствено евидентира на начин приказан у Прегледу 5.

Преглед 5 - Преузимање производа (услуга) једног сегмента од стране другог са циљем вишег степена финализације

Дугује	Потражује	Опис ставке
921		Место трошка техничке управе (аналитички по местима трошкова и врстама секундарних трошкова)
931		Место трошкова споредна делатност (аналитички по местима трошкова и врстама секундарних трошкова)
941		Место трошка продаје (аналитички по местима трошкова и врстама секундарних трошкова)
	975	Приход од интерно трансферисаних учинака

Истовремено, сегмент који прима учинке (производе или услуге) врши раздужење са складишта, односно обрачунава услугу и то по цени коштања, што је презентовано у Прегледу 6.

Преглед 6 - Раздужење складишта за интерни трансфер добара (услуга)

Дугује	Потражује	Опис ставке
970		Трошкови пренетих учинака (аналитички по сегментима)
	960	Готови производи (аналитички по сегментима и складиштима)

Пренос трошкова са места трошка на носиоце трошка. У току производње врши се пренос трошкова са места трошкова на носиоце, трошкова односно на производњу у току, што се рачуноводствено евидентира на начин презентован Прегледом 7.

**Преглед 7 - Пренос са места трошкова на носиоце трошкова
(недовршену производњу)**

Дугује	Потражује	Опис ставке
950		Производња производа основне делатности (аналитички по сегментима)
	920	Место трошка набавке (аналитички по местима трошкова и врстама примарних трошкова)
	921	Место трошка техничке управе (аналитички по местима трошкова и врстама секундарних трошкова)
	930	Место трошкова основна делатност (аналитички по врстама примарних трошкова)
	931	Место трошкова споредна делатност (аналитички по врстама секундарних трошкова)

Пренос трошкова са носиоца трошка на готов производ. Следећи корак у евиденцији производње је пренос трошкова завршене производње на залихе готових производа, што се евидентира на начин презентован Прегледом 8.

**Преглед 8 - Пренос трошкова производње
на готове производе**

Дугује	Потражује	Опис ставке
960		Готови производи (аналитички по сегментима)
	950	Производња производа основне делатности (аналитички по сегментима)

Залихе недовршених услуга. Код ентитета код којих је сегмент пружалац услуга, будући да је потребно да се води евиденција залиха недовршених услуга у класи 9 је потребно водити потпуну евиденцију о пружању услуга, која поред стања утврђивања залиха недовршених услуга обезбеђује и информације за утврђивање цене коштања завршених услуга и израду калкулације завршених услуга. У смислу наведеног, код сегмента који се бави пружањем услуга, након довршења услуге потребно је да се раздвоје трошкови продатих учинака (услуга) од трошкова трансферисаних учинака (насталих у вези са другим сегментима ентитета), што је представљено у Прегледу 9.

Преглед 9 - Раздвајање трошкова екстерног пружања услуга и интерног пружања услуга

Дугује	Потражује	Опис ставке
9800		Трошкови продатих услуга (услуге аналитички по сегментима)
970		Трошкови трансферисаних учинака (аналитички по сегментима износ интерно пружених услуга)
	9501	Недовршене услуге (аналитички по сегментима)

Екстерна реализација производа. Екстерна продаја производа сегмента подразумева раздужење складишта за екстерно продати производ. Евиденција продаје у класи 9 врши се по цени коштања, за разлику од евиденције прихода и потраживања од купаца, која се врши у финансијском рачуноводству по продајној цени. Евиденција продаје на екстерном тржишту у класи 9 илустрована је Прегледом 10.

Преглед 10 - Раздужење складишта готових производа за екстерно продати производ

Дугује	Потражује	Опис ставке
9801		Трошкови продатих производа (аналитички по сегментима)
	960	Готови производи (аналитички по сегментима)

Пренос трошкова продаје и управе на трошкове производње. Трошкови продаје и управе у мери у којој се односе на производњу преносе се на расходе, а њихово преношење илустровано је у Прегледу 11.

Преглед 11 - Пренос трошкова продаје и управе на расходе

Дугује	Потражује	Опис ставке
982		Трошкови периода (алоцирају се аналитички по сегментима)
	940	Места трошкова управе (аналитички по врстама трошкова)
	941	Места трошкова продаје (аналитички по врстама трошкова)

Позитиван резултат интерне реализације сегмента. На крају обрачунског периода врши се утврђивање резултата интерне реализације сегмента и

у том смислу најпре се врши затварање рачуна прихода остварених на основу интерне реализације (трансферисаних учинака), односно врши се пренос позитивног резултата интерне реализације сегмента на приходе, што је илустровано Прегледом 12, који презентује позитиван интерни резултат.

Преглед 12 - Затварање рачуна прихода по основу интерне реализације

Дугује	Потражује	Опис ставке
975		Приходи од интерне реализације (аналитички по сегментима)
	970	Трошкови трансферисаних учинака (аналитички по сегментима)
	9799	Интерни финансијски резултат (аналитички по сегментима)

Негативан резултат интерне реализације сегмента. У случају да је остварен негативан резултат по основу интерне реализације сегмента, на рачуну 9799 евиденција би се вршила на дуговној страни. Након тога врши се пренос негативног интерног резултата на расходе, што је приказано Прегледом 13.

Преглед 13 - Пренос негативног интерног резултата на расходе

Дугује	Потражује	Опис ставке
9809		Интерни негативан финансијски резултат (аналитички по сегментима)
	9799	Интерни финансијски резултат (аналитички по сегментима)

Преузимање прихода из финансијског рачуноводства. Преузимање пословних прихода евидентираних у финансијском књиговодству врши се у смислу прихода на основу производа и услуга, прихода на основу реализације робе и других прихода, на крају обрачунског периода, ради утврђивања резултата који је остварио сваки сегмент. Уколико ентитет нема обавезу да примењује МСФИ 8, нити је донео рачуноводствену политику која га обавезује да утврђује пословни резултат по сегменту, будући да рачун 903 који се користи за пренос прихода није у оквиру обавезујућих рачуна из класе 9, он нема обавезу да врши пренос прихода. Преузимање прихода врши се на крају обрачунског периода када су у финансијском рачуноводству окончане евиденције свих прихода, по свим основама.

У наставку је у Прегледу 14 дат упоредни приказ прихода из категорије пословних прихода и њихов третман у вези са преносом прихода.

Преглед 14 - Упоредни приказ пословних прихода у финансијском и у управљачком рачуноводству

Финансијско рачуноводство	Управљачко рачуноводство
Групе рачуна пословних прихода са којих се врши пренос	Рачуни пословних прихода на које се врши пренос
60 - Приходи од продаје робе	987 - Приходи по основу робе
61 - Приходи од продаје производа и услуга	986 - Приходи по основу производа и услуга
62 - Приходи од активирања учинака	9870 - Приходи по основу активирања робе за сопствене потребе 986 - Приходи по основу активирања производа и услуга за сопствене потребе
64 - Приходи од премија субвенција, дотација и слично	Не врши се пренос у класу 9, јер се не могу доделити конкретним сегментима ентитета
65 - Други пословни приходи (чланарине, закупнине, тантијеме и остали пословни приходи)	Не врши се пренос у класу 9, јер се не могу доделити конкретним сегментима ентитета

Рачуноводствена евиденција преноса пословних прихода из финансијског рачуноводства у управљачко рачуноводство презентује се у Прегледу 15.

Преглед 15 - Пренос негативног интерног резултата на расходе

Дугује	Потражује	Опис ставке
903		Рачун за преузимање прихода
	986	Приходи по основу производа и услуга (аналитички по сегментима)
	987	Приходи по основу робе (аналитички по сегментима)

Исказивање пословног резултата и затварање рачуна пословних прихода и пословних расхода. Окончавање обрачунског периода подразумева утврђивање пословног резултата, уколико је он позитиван и представља добитак, рачуноводствена евиденција која би уследила поводом његовог утврђивања дата је у Прегледу 16.

Преглед 16 - Исказивање пословног добитка и затварање рачуна пословних прихода и пословних расхода

Дугује	Потражује	Опис ставке
986		Приходи по основу производа и услуга (аналитички по сегментима)
987		Приходи по основу робе (аналитички по сегментима)
9799 ²⁴		Интерни финансијски резултат (аналитички по сегментима)
	980	Трошкови продатих производа и услуга (аналитички по сегментима)
	982	Трошкови периода (аналитички по сегментима)
	990	Пословни добитак и губитак ²⁵

Биланс успеха сегмента. На крају обрачунског периода се за сваки сегмент сачињава интерни биланс успеха утврђује резултат који је остварио сегмент на коме се заснивају различите анализе пословања како сегмента, тако и ентитета као целине је презентован Прегледом 17.

Преглед 17 - Биланс успеха сегмента заснован на методу продатих учинака²⁶

Рачун	Р.бр.	Позиција	Текућа год.	Претх. год.
975		1. Интерна реализација		
970,971,972		2. Трошкови интерне реализације		
9799		3. Интерни финансијски резултат (1-2)		
9799		4. Интерни губитак (2-1)		
9599, 9699		5. Интерни добитак у почетним залихама учинака		
9599,9699		6. Интерни добитак у крајњим залихама учинака		

24) У случају да је остварен негативан интерни резултат, евиденција на рачуну 9799 била би на потражној страни.

25) Пословни губитак био би евидентиран на дуговој страни рачуна 990.

26) Прилагођено према др Јован Родић, Извештавање по сегментима предузећа, Зборник радова 33. симпозијума, СРРС, 2002

	A.	ИНТЕРНИ ФИНАНСИЈСКИ РЕЗУЛТАТ У ПРОДАТИМ УЧИНЦИМА		
9809	I	ДОБИТАК(4+5-6)		
9809	II	ГУБИТАК (4-5+6)		
986		7. Приход по основу производа и услуга		
987		8. Приход по основу робе		
989		9. Други пословни приходи		
	III	ПОСЛОВНИ ПРИХОД (од 7 до 9)		
981		10. Набавна вредност продате робе		
980 без 9809		11. Трошкови продатих учинака		
983,992,993		12. Отписи и мањкови учинака, робе и материјала		
	IV	ПОСЛОВНИ РАСХОДИ (од 10 до 12)		
	B.	ФИНАНСИЈСКИ РЕЗУЛТАТ ЕКСТЕРНОГ ПОСЛОВАЊА		
	V	ДОБИТАК (III- IV)		
	VI	ГУБИТАК (IV- III)		
	B.	УКУПАН ФИНАНСИЈСКИ РЕЗУЛТАТ		
9900	VII	ДОБИТАК		
9901	VIII	ГУБИТАК		

Биланс успеха сегмента сачињава се уз поштовање принципа консолидовања, односно интерни финансијски резултат, садржан у залихама учинака, билансира се на корективним рачунима залиха учинака у оквиру биланса стања. У случају негативног интерног финансијског резултата, он се не разграничава на залихе учинака, већ се у целини преноси на расходе. Сврха оваквог третмана негативног интерног финансијског резултата је онемогућавање исказивања скривених губитака у оквиру залиха учинака.

Имајући у виду да ентитет који врши идентификовање сегмената сачињава билансе успеха појединачно за сваки сегмент и биланс успеха за део ентитета који није обухваћен ни једним сегментом збир финансијских резултата свих сегмената у оквиру ентитета увећан за приходе на нивоу ентитета који нису додељени ни једном сегменту и умањен за расходе ентитета који нису додељени ни једном сегменту, представља финансијски резултат ентитета (добитак или губитак) пре опорезивања.

Биланс стања сегмента. Биланс стања сегмента садржи имовину и обавезе сегмента и као такав је непотпун, односно он представља само извод из биланса стања ентитета. У смислу наведеног за потребе испуњавања захтева

МСФИ 8 и сегментног извештавања није неопходно сачињавање овог извештаја, довољни су подаци из аналитичке евиденције о имовини и обавезама.

На крају обрачунског периода главна књига обрачуна трошкова и учинака управљачког рачуноводства се закључује тако што се рачун 999 - Закључак обрачуна трошкова и учинака задужује за дуговна салда свих активних рачуна уз одобрење активних рачуна, и одобрава за пасивна салда свих пасивних рачуна уз задужење тих рачуна.

3.3. Извештавање о новчаним токовима сегмента

Новчани токови сегмента указују на способност сегмента да ствара готовину, односно указују на његову ликвидност као способност измиривања обавеза у кратком року, односно солвентност, као способност измиривања дугорочних обавеза. МСФИ 8 не захтева да корпоративни ентитет обелодани готовинске токове за своје сегменте. Састављање овог извештаја кориснику финансијских извештаја обезбеђује информације о томе да ли одређени сегмент има улогу снабдевача готовином или дела ентитета који троши готовину. На основу извештаја о токовима готовине сегмента корисници могу да врше анализу финансијских извештаја и боље разумеју стратегију менаџмента са циљем боље процене перформанси претходних периода, као и перспектива у будућим периодима.

Менаџмент има циљ да управљањем постигне синергију између различитих сегмената, који настоје да се изборе за што већи износ ресурса и инвестиција. Менаџмент балансира улагања у сегменте који имају способност да створе готовину у кратком периоду, и улагања у сегменте који остварују раст добитка у дугом периоду, тако да се остварује равнотежа између извора и потреба, уз постизање оптималних позиција на тржишту.

Структуру извештаја о готовинским токовима ентитета чине приливи и одливи готовине из пословне активности, инвестиционе активности и финансијске активности, а структуру готовинских токова сегмента чине приливи и одливи из пословне и инвестиционе активности (јер је уобичајено да се менаџмент корпоративног ентитета ангажује у вези са финансирањем сегмента).

Сегмент А	2014. година	2015. година	2016. година	2017. година
Пословне активности ²⁷	1.172.992	608.804	747.028	630.980
Инвестиционе активности	(214.980)	(257.332)	(564.628)	(409.428)
Нето новчани ток сегмента	958.012	351.472	182.400	221.552

27) Нето новчани ток из пословних активности сегмента утврђен је уз примену индиректног метода, тако што је пословни добитак увећан за износ амортизације која се приписује том сегменту, а затим тако добијени износ коригује за позитивне, односно негативне промене обртне имовине сегмента.

Сегмент Б				
Пословне активности	125.768	102.252	47.724	7.712
Инвестиционе активности	(115.652)	(444.004)	(430.712)	(295.644)
Нето новчани ток сегмента	1.058	(341.756)	(382.988)	(287.932)
Сегмент В				
Пословне активности	265.556	209.192	218.160	281.564
Инвестиционе активности	(139.088)	(151.276)	(138.912)	(293.588)
Нето новчани ток сегмента	126.468	57.916	71.248	(12.024)

Анализа наведених токова готовине упућује на следеће закључке:

- Сегмент А је у посматраном периоду константно остваривао високе износе позитивних новчаних токова. Улагање у њега вршено је са циљем задржавања стечене позиције на тржишту;
- Сегмент Б је своју улогу скромног обезбеђивача готовине заменио улогом корисника готовине;
- Сегмент В је од умереног корисника готовине дошао у ситуацију да буде умерено јак генератор готовине. Инвестициона улагања у овај сегмент су у последње три године приближно иста и представљају улагања са циљем рационализације производње, снижења цена и јачања конкурентске позиције.

Приликом анализе пословања акценат је обично на профитабилности сегмента у односу на ентитет у целини. Међутим, усмеравањем пажње на готовинске токове сегмента и стратегију менаџмента у вези са улагањем, корисник финансијских извештаја има прилику да сагледа перформансе и будуће изгледе ентитета и његових сегмената.

4. Однос информација о пословању сегмента и информација на нивоу ентитета

Ентитет који испуњава услове за идентификовање сегмената у смислу МСФИ 8, врши у напоменама уз финансијске извештаје одређена додатна обелодањивања за цео ентитет, то су информације о производима и услугама, информације о географским областима и информације о главним купцима.

Информације о производима и услугама. Информације о производима и услугама подразумевају обелодањивање прихода од екстерних купаца остварених по сваком производу, односно врсти услуга. Уколико наведени подаци нису доступни и када су трошкови прибављања оваквих информација материјално значајни, обелодањује се чињеница да наведени подаци нису обелодањени. На основу ових информација може се сачинити анализа трендова прихода од производа и услуга, којом се омогућава оцењивање прошлих перформанси и перспектива будућег раста. Ти трендови се могу упоређивати са подацима за привредну грану којој припада ентитет или у односу на конкретне конкуренте у оквиру делатности.

Информације о географским областима. Информације о географским областима подразумевају информације о приходима од екстерних купаца по географским областима и засебне информације о сталној имовини (осим финансијских инструмената и одложених пореских средстава) која је лоцирана у земљи седишта пословања ентитета, у односу на имовину лоцирану у иностранству²⁸. Информације о приходима од купаца у различитим географским областима доприносе сагледавању концентрације ризика услед негативних промена економских услова и изгледа за раст услед позитивних економских промена.

Информације о главним купцима. Информације о главним купцима су основ за утврђивање ослањања на главне купце. Уколико приходи од трансакција са неким од екстерних купаца износе више од 10% у односу на приходе ентитета у целини, та чињеница треба да се обелодани²⁹. Информација о главним купцима може бити од значаја за процену концентрације ризика, поводом усмеравања на одређене купце. Приликом обелодањивања информација о главним купцима, група ентитета који су под заједничком контролом посматра се као један купац.

Угрожавање конкурентности и анализа трошкова и користи. Обелодањивање информација о сегментима може да се посматра и као поступак који доводи до угрожавања конкурентности, при чему би у таквом контексту обезбедници примене МСФИ 8 били у неповољнијем положају у односу на пословне субјекте који нису издаваоци котираних хартија од вредности. Такође, информације о уско дефинисаним сегментима могу пословни субјект довести у неравноправан положај приликом преговарања са купцима о ценама, као и приликом тендерске продаје. Угрожавање конкурентности које би било последица прихватања обавезе обелодањивања информација о пословању сегмента са циљем бољег приступа ентитета тржишту капитала, могло би бити релативизовано због једноставне чињенице да у савременим условима пословања постоје бројни извори за детаљно информисање који конкурентима стоје на располагању.

Општи приступ, односно ограничење, у вези са применом МСФИ који је дат у Концептуалном оквиру финансијског извештавања јесте да треба да постоји равнотежа између користи од информација и трошкова њиховог прибављања. Односне користи које се добијају од конкретне информације треба да буду веће од трошкова добијања те информације. Процена користи и трошкова представља процес расуђивања, којим ће практично бити условљен поступак идентификовања сегмената и од кога ће зависити број идентификованих сегмената.

Закључак

Циљеви финансијског извештавања по сегментима усмерени су на: утврђивање успешности пословања сегмента, планирање и контролу трош-

28) У зависности од материјалне значајности ових података, они се исказују или по групама земаља или за појединачне земље.

29) Обелодањује се укупан износ прихода од сваког купца и идентитет сегмента који остварује те приходе

кова, прихода, резултата, односно праћење економичности и профитабилности сегмента, затим мотивисање менаџера и запослених за остваривање циљева пословног субјекта кроз остваривање циљева сегмента, као и испуњење захтева повезаних са комуницирањем и информисањем између сегмената, са једне стране и сегмената и управљачког врха са друге стране.

Различите компоненте ентитета (сегменте) карактеришу различити приносни потенцијали и различити степени изложености ризику, па ће из тих разлога информације о пословању сегмената корисницима финансијских извештаја омогућити потпуније стицање сазнања о пословима у које је ентитет укључен и о релативним величинама његових перформанси, и што је још битније, омогућити прогнозу добитка ентитета као целине (на основу прихода од продаје сегмента и учешћа сегмената у добитку ентитета) као и оцену успешности менаџмента у доношењу и реализацији пословних одлука. Информације о пословању сегмента, такође, представљају основу за анализу перформанси сегмента (што подразумева и поређење са сличним сегментима упоредивих ентитета из групације), као и контролу развоја циљних величина за потребе формулисања стратегије менаџмента.

Када се ради о рачуноводственој основи извештавања по сегментима, значајан је адекватан рачуноводствени систем који подразумева финансијско и управљачко рачуноводство. Затим, неопходно је на одговарајући начин решити три основна питања: идентификовање извештајних сегмената, затим избор информација о сегментима које ће бити обелодањене и избор начина процењивања ставки по сегментима (прихода, расхода, имовине и обавеза сегмената). Решења наведених питања, која код производних ентитета додатно добијају сложену структуру, опредељују квалитет извештаја о пословању сегмента, односно степен задовољења захтеваних квалитативних карактеристика.

Поред наведеног, информације о пословању сегмента, кад производног тако и другог ентитета, доприносе доношењу адекватних одлука менаџмента. Извештавање о пословању сегмента доприноси приближавању рачуноводства другим сродним дисциплинама. Побољшање исказне моћи извештаја о пословању сегмента подразумева усмеравање његовог унапређивања у три правца: у области процеса и техника одлучивања, затим истраживања утицаја рачуноводственог вредновања и извештавања на понашање са циљем усмеравања активности појединаца и ентитета ка оптималној употреби капитала, као и истраживања на подручју информационих технологија и техника мерења, са циљем усавршавања техничке подлоге за реализацију циљева извештавања. Имајући у виду наведено, недвосмислен је императив професионалне оспособљености лица која састављају финансијске извештаје и врше обелодањивања о сегментима.

Литература

1. Кисић Д., Чанак Ј. (2000), *Управљачко рачуноводство*, СРРС, Београд
2. МСФИ, превод СРРС, 2010.
3. Малинић Д, *Политика добити корпоративног предузећа*, Економски факултет, Београд, 2007;

4. Малинић Д. (1999), *Дивизионално рачуноводство, рачуноводствено извештавање по профитним и инвестиционим центрима*, Економски факултет, Београд
5. Малинић С. (2004), "МРС 14 - Извештавање по сегменту, Професионална регулатива", СРРС.
6. Милићевић В. (2000), *Рачуноводство трошкова и пословно одлучивање*, Економски факултет, Београд
7. Милићевић В. (2008), "Развојни пут управљачког рачуноводства", *Рачуноводство* 7-8/2008, СРРС.
8. Новићевић Б., Антић Љ., "Обрачун трошкова по активностима у функцији унапређења квалитета пословних одлука и модела одлучивања"; *Рачуноводство* 11-12/2004, СРРС;
9. Новићевић Б, Антић. Љ, Стевановић Т. (2006), *Управљање перформансама предузећа*, Економски факултет Ниш
10. Обрадовић В., Карапавловић Н. (2016), „Екстерно извештавање по сегментима у Републици Србији“, *Економске теме* 54(1):155-176
11. Обрадовић В (2008), "Идентификовање извештајних сегмената према МСФИ 8", *Рачуноводство* 1-2/2008, СРРС
12. Pacter (1993), *Reporting Disaggregated Information*, Research Report, Financial Accounting Standards Board
13. Пешаљ Б. (2006), *Мерење перформанси предузећа, традиционални и савремени приступ*, Економски факултет, Београд
14. Родић Ј. (2002), Извештавање по сегментима предузећа, *Зборник радова* 33. симпозијума, СРРС
15. Roberts, C (2010), *Segment Reporting*; In: Nobes, C. And Prarker, R. (Eds), *Comparative International Accounting* (11th. ed) (pp.454-485), Harlow: Pearson Education Limited
16. Стојановић Р, (1998) "Погонски обрачун у функцији рачуноводственог извештавања", *Зборник радова* 29. Симпозијума СРРС
17. Стојановић Р, (1996) "Организација рачуноводства у сложеном предузећу", *Зборник радова* 27. Симпозијума СРРС
18. Стојановић Р, (2007) "Финансијски извештај као основ формирања циљне добити", *Зборник радова* 38. Симпозијума СРРС
19. Ђукић Т. (2007), "Могућност и домет извештавања о ночаним токовима", *Зборник радова* 38. симпозијум СРРС
20. Franzen, N. & Weisenberger, B.E. (2015), "The adoption of IFRS 8 - No headway made? Evidence from segment reporting practices in Germany", *Journal of Applied Accounting Research*, 16(1), 88-113.

УДК 657.92:336.761.5
330.143.12:336.763.2
006.44:657.2

Прегледни рад

мр Предраг
ПЕТРОВИЋ*

Рачуноводствени третман акција у складу са МСФИ 9

Резиме

У овом тексту објашњено је како се вреднују и рачуноводствено евидентирају акције у складу са МСФИ 9 – Финансијски инструменти. У складу са МСФИ 9, у већини случајева акције се вреднују по фер вредности, с тим што се ефекти вредновања по фер вредности признају у билансу стања, или у билансу успеха.

Акције се признају у моменту набавке по њиховој фер вредности увећаној или умањеној, у случају финансијског средства које се не одмерава по фер вредности у билансу успеха, за трошкове трансакције који се могу директно приписати стицању финансијског средства. Акције престају да се признају у моменту отуђења, кад ризици и користи од власништва над акцијама више не припадају ентитету.

Кључне речи: акције, фер вредност, признавање, престанак признавања, вредновање.

Увод

У складу са одредбама члана 20. Закона о рачуноводству ("Сл. гласник РС", бр. 62/13), за признавање, вредновање, презентацију и обелодањивање позиција у финансијским извештајима, велика правна лица¹, средња правна лица² која се за то одреде, правна лица која имају обавезу састављања консолидованих финансијских извештаја (матична правна лица), јавна друштва³, односно друштва која се припремају да постану јавна, у складу са законом којим се уређује тржиште капитала, независно од величине, примењују МСФИ.

*) Одговорни уредник Рачуноводствене праксе, petrovicp@srrs.rs

- 1) У велика правна лица разврставају се правна лица која задовољавају два од следећа три критеријума:
- 2) У средња правна лица разврставају се она правна лица која задовољавају два од следећа три критеријума: 1) просечан број запослених 50 – 250; 2) пословни приход 8.800.000 – 35.000.000 EUR у динарској противвредности; 3) просечна вредност пословне имовине (израчуната као аритметичка средина вредности на почетку и на крају пословне године) 4.400.000 – 17.500.000 EUR у динарској противвредности.
- 3) Према одредби члана 2. став 1. тачка 43) Закона о тржишту капитала, ("Сл. гласник РС", бр. 31/11, 112/15, 108/16) јавно друштво је издавалац који испуњава бар један од следећих услова: 1) успешно је извршио јавну понуду хартија од вредности у складу са проспектом чије је објављивање одобрила Комисија; 2) чије су хартије од вредности укључене у трговање на регулисаном тржишту, односно МТП у Републици.

Једна од кључних ствари у примени МСФИ је вредновање финансијских инструмената, које је регулисано у МРС 39 – *Финансијски инструменти: признавање и одмеравање*.

Поред наведених, МРС 39 могу да примењују и сва правна лица која према Закону о рачуноводству имају обавезу да примењују *Међународни стандард финансијског извештавања за мала и средња правна лица* (МСФИ за МСП), уколико се за то одреде (јер они имају право да бирају између примене МРС 39 и Одељака 11 и 12 МСФИ за МСП⁴). С обзиром на то да су МСФИ за МСП дужна да примењују сва мала правна лица, а могу се одредити да га примењују и средња и микро правна лица, испада да се у нашој земљи свако лице, које има обавезу да саставља финансијске извештаје у складу са Законом о рачуноводству, може одредити да примењује МРС 39⁵.

Међутим, *Одбор за Међународне рачуноводствене стандарде* (Одбор) већ дуже време има за циљ да МРС 39 – *Финансијски инструменти: признавање и одмеравање* замени са МСФИ 9 – *Финансијски инструменти*, али због значаја МРС 39 тај процес тече лагано, већ дужи низ година. Комплетна верзија МСФИ 9 објављена је у јулу 2014. године, а требало би да се примењује на годишње периоде који почињу 1. јануара 2018. године или касније. Дозвољена је и ранија примена овог стандарда. Напомињемо да у овом моменту не постоји важећи превод МСФИ 9 на српски језик, што отежава његову примену. Али је примена МРС 9 у Републици Србији и поред тога могућа, захваљујући следећем мишљењу Министарства финансија:

Мишљење Министарства финансија, бр. 011-00-1051/2016-16, од 23.11.2016. године⁶:

...Међутим, уколико у конкретном случају правна лица имају могућност и неопходне капацитете да приликом састављања финансијских извештаја за 2016. годину примене нове/ревидиране МСФИ (укључујући измењени МРС 16 и МРС 41), односно измене и допуне МСФИ за МСП, који још увек нису објављени у "Службеном гласнику Републике Србије", мишљења смо да приликом састављања ових финансијских извештаја могу применити наведене стандарде (уз обелодањивање одговарајућих информација о томе у Напоменама уз финансијске извештаје), с обзиром да се и у текстовима МСФИ, односно МСФИ за МСП наводи да је њихова ранија примена дозвољена.

У овом тексту ћемо објаснити само примену МСФИ 9 у вези са вредновањем и рачуноводственим евидентирањем акција других правних лица код

4) Одељак 11.1, стр. 58, *Међународни стандард финансијског извештавања за мале и средње ентитете 2009*, издање Савеза рачуновођа и ревизора Србије, Савеза рачуновођа и ревизора Републике Српске и Института сертификованих рачуновођа Црне Горе.

5) Наравно, то у пракси није случај, јер код нас највећи број лица која састављају финансијске извештаје примењују правилник који је прописало Министарство финансија, јер су то микро правна лица која су се одредила за ту опцију.

6) *Билтен - Службена објашњења и стручна мишљења за примену финансијских прописа*, новембар 2016.

извештајних ентитета, и нећемо се посебно бавити сложеним финансијским дериватима⁷ и рачуноводством хеџинга.

1. Случајеви у којима се акције других правних лица вреднују у складу са МСФИ 9

Када извештајни ентитет купи акције другог правног лица, он ће их вредновати у складу са МСФИ 9, осим у следећим случајевима:

- учешћа у зависне ентитете, придружене ентитете и заједничке подухвате који се рачуноводствено обухватају у складу са МСФИ 10 – *Консолидовани финансијски извештаји*, МРС 27 – *Појединачни финансијски извештаји* или МРС 28 – *Инвестиције у придружене ентитете и заједничке подухвате*. Међутим, у неким случајевима, МСФИ 10, МРС 27 или МРС 28 захтевају или дозвољавају ентитету да рачуноводствено обухвата учешћа у зависне ентитете, придружене ентитете или заједничке подухвате у складу са неким или свим захтевима МСФИ 9;
- форвард уговора између стицаоца и продавца акција о куповини или продаји стеченог ентитета која ће резултирати пословном комбинацијом из делокруга МСФИ 3 – *Пословне комбинације* на будући датум стицања.
- финансијских инструмената, уговора и обавеза под трансакцијама плаћања акцијама на које се примењује МСФИ 2 – *Плаћање акцијама*, осим уговора у оквиру делокруга МСФИ 9.

Дакле, у нашој пракси, у већини случајева када ентитет купује мањински пакет акција, примењиваће правила вредновања из МСФИ 9. Под мањинским пакетом акција подразумевамо стицање власништва у проценту који није довољан да би се правно лице чије су акције купљене сматрало зависним или придруженим правним лицем, односно заједничким подухватом.

У случајевима купувине већинског пакета акција, којим се стиче зависно правно лице, или кад је пакет акција те величине да се ради о придруженом правном лицу или заједничком подухвату, у највећем броју случајева неће се примењивати МСФИ 9. Али и тад ће се МСФИ 9 примењивати у одређеним случајевима, обично када су та зависна или придружена правна лица или заједнички подухвати акционарска друштва чијим акцијама се активно тргује на берзи, и чија фер вредност је позната, а ентитет који је власник акција жели да их вреднује у својим појединачним финансијским извештајима по фер вредности, и испуњава услове прописане одговарајућим стандардима за то.

-
- 7) Дериват је финансијски инструмент или други уговор из делокруга МСФИ 9 који има све три следеће карактеристике:
- (а) његова вредност се мења као одговор на промене одређене каматне стопе, цене финансијског инструмента, цене робе, девизног курса, индекса или стопе цене, кредитног рејтинга или кредитног индекса или сличне варијабле, под условом да у случају нефинансијске варијабле, та варијабла није одређена за једну од уговорних страна (некад се назива “основним”);
 - (б) не захтева почетну нето инвестицију или почетну нето инвестицију која је мања него што би то захтевале друге врсте уговора за које се очекује да слично реагују на промене фактора тржишта;

2. Признавање акција као финансијских инструмената у складу са МСФИ 9

Ентитет треба да призна акције као финансијско средство у свом извештају о финансијској позицији, односно билансу стања само када ентитет постане једна од страна на које се односе уговорне одредбе инструмента. Када ентитет први пут признаје акције као финансијско средство, треба да их класификује и одмерава у складу са МСФИ 9 (осим у изузетним случајевима, када се не примењује МСФИ 9, а који су наведени у претходном одељку).

*Редован начин*⁸ куповине или продаје финансијских средстава има за ефекат признавање, односно престанак признавања уз примену рачуноводственог обухватања на датум трговања или на датум измиривања.

Датум трговања је датум када се ентитет обавезе на куповину или продају неког средства. Рачуноводствено обухватање на датум трговања односи се на: (а) признавање средства које треба да се добије и обавезе која треба да се плати за то средство на датум трговања, и (б) престанак признавања средства које је продато, признавање сваког добитка или губитка који су на располагању и признавање потраживања од купца за исплату на датум трговања.

Датум измиривања је датум када се средство испоручује ентитету или када ентитет испоручује средство. Рачуноводствено обухватање на датум измирења се односи на: (а) признавање средства на датум када га ентитет добије, и (б) престанак признавања средства и признавање сваког добитка и губитка који су на располагању на датум када их ентитет испоручи. Када се примењује рачуноводствено обухватање на датум измирења, ентитет рачуноводствено обухвата сваку промену фер вредности средства које треба да се добије током периода између датума трговања и датума измирења на исти начин на који рачуноводствено обухвата стечено средство. Другим речима, промена вредности се не признаје за средства која се књиже по набавној вредности или амортизованој вредности; она се признаје у билансу успеха за средства класификована као финансијска средства по фер вредности у билансу успеха или се признаје у укупном осталом резултату за финансијска средства одмерена по фер вредности кроз укупан остали резултат.

3. Класификација акција као финансијских средстава

Према МСФИ 9, осим уколико се при почетном признавању неопозиво назначи финансијско средство одмерено по фер вредности, ентитет треба да класификује⁹ финансијска средства као накнадно одмерена по

8) Куповина или продаја финансијског средства према уговору чији услови захтевају испоруку средства у оквиру временског ограничења које је опште успостављено прописима или конвенцијом на тржишту о коме је реч.

9) Према МРС 39, постојале су четири категорије финансијских инструмената, финансијско средство или финансијска обавеза по фер вредности кроз биланс успеха, инвестиције које се држе до доспећа, зајмови (кредити) и потраживања, и финансијска средства расположива за продају, о чему је опширније писано у књизи *Практична примена МСФИ у Републици Србији*, (2008) СРРС.

амортизованој вредности, фер вредности кроз остали укупан резултат или фер вредности у билансу успеха на основу:

- (a) пословног модела ентитета за управљање финансијским средствима и
- (б) карактеристика уговорних токова готовине финансијског средства.

Финансијско средство може да се одмерава по амортизованој вредности, ако су испуњена оба наведена услова:

- (a) финансијско средство се држи у оквиру пословног модела чији циљ је држање финансијских средстава ради наплате уговорних токова готовине и
- (б) услови уговора финансијског средства на назначене датуме узрокују токове готовине који су искључиво отплате главнице и камате на неизмирени износ главнице.

За акције је, у нашој пракси, у највећем броју случајева неприменљиво вредновање по амортизованој вредности, јер код акција најчешће није испуњен услов да постоје уговорени токови готовине. У изузетно ретким случајевима, ако се може утврдити да суштински постоје уговорени токови готовине, наравно, могуће је и вредновање по амортизованој вредности (али то је могуће код нас само у ретким случајевима, и тада такви финансијски инструменти најчешће и нису заправо акције, већ неки други финансијски инструмент у форми акција, или се ради о некој форми преференцијалних акција).

Финансијско средство треба да се одмерава по фер вредности кроз остали укупан резултат ако су испуњена оба следећа услова:

- (a) финансијско средство држи се у оквиру пословног модела чији циљ се постиже наплатом уговорних токова готовине и продајом финансијских средстава и
- (б) услови уговора финансијског средства на назначене датуме узрокују токове готовине који искључиво представљају отплате главнице и камате на неизмирени износ главнице.

За сврхе примене претходно наведеног примењују се следеће дефиниције:

- (a) главница је фер вредност финансијског средства при почетном признавању;
- (б) камата се састоји из накнаде за временску вредност новца, за кредитни ризик повезан са неизмиреним износом главнице током одређеног временског периода и за друге основне ризике и трошкове позајмљивања, као и за профитну маржу.

Финансијско средство треба да се одмерава по фер вредности у билансу успеха, осим уколико се не одмерава по амортизованој вредности, или по фер вредности кроз остали укупан резултат. Међутим, ентитет може при почетном признавању да изврши неопозиви одабир за одређене инвестиције у инструменте капитала, да презентује њихове накнадне промене фер вредности у осталом укупном резултату. У супротном, ове инвестиције у инструменте капитала се одмеравају по фер вредности у билансу успеха.

Упркос претходно наведеном, ентитет може при почетном признавању неопозиво да назначи финансијско средство као одмерено по фер вредности ако се тиме елиминише или значајно смањује недоследност одмеравања или признавања (што се понекад назива „рачуноводствена неусаглашеност“) која

би се иначе јавила услед одмеравања средстава или обавеза или признавања добитака и губитака за та средства или обавезе на различитим основама.

Према томе, у нашој пракси акције ће се у већини случајева одмерава-ти по фер вредности у билансу успеха или по фер вредности у осталом укупном резултату, а само у ретким, изузетним, случајевима, по аморти-зованом вредности.

4. Одмеравање акција као финансијских средстава

При почетном признавању, ентитет треба да одмерава акције као финансијско средство по њиховој фер вредности увећаној или умањеној, у случају финансијског средства које се не одмерава по фер вредности у билансу успеха, за трошкове трансакције који се могу директно приписати стицању финансијског средства.

Међутим, ако се фер вредност акција као финансијског средства при почетном признавању разликује од трошкова трансакције, ентитет рачуноводствено обухвата тај инструмент на тај датум као што следи:

- (а) приликом одмеравања, ако је та фер вредност доказана котираном ценом на активном тржишту за идентично средство (то јест, инпут Нивоа 1) или заснована на техници процене која користи само податке са уочљивих тржишта, ентитет треба да призна разлику између фер вредности при почетном признавању и цене трансакције као добитак или губитак;
- (б) у свим осталим случајевима, приликом одмеравања, вредност акција треба да буде коригована за одлагање разлике између фер вредности приликом почетног признавања и цене трансакције. Након почетног признавања, ентитет треба да призна ту одложену разлику као добитак или губитак само уколико она настаје из промене у фактору (укључујући време) коју би учесници на тржишту узели у обзир приликом одређивања цене средства или обавезе.

Када ентитет користи рачуноводствено обухватање на датум измирења за средство које се накнадно одмерава по амортизованој вредности, то средство се почетно признаје по његовој фер вредности на датум продаје.

Након почетног признавања, према МСФИ 9 ентитет треба да одмерава финансијско средство по:

- (а) амортизованој вредности, што се на акције може применити само у ретким случајевима;
- (б) фер вредности кроз остали укупни резултат, што је у потпуности применљиво на акције; или
- (в) фер вредности у билансу успеха, што је у потпуности применљиво на акције.

Ентитет треба да примењује захтеве умањења вредности на акције које се одмеравају по амортизованој вредности и на акције које се одмеравају по фер вредности кроз остали укупан резултат.

На преференцијалне акције (и евентуално још неке врсте акција) у неким случајевима је применљиво и правило, прописано МСФИ 9, да када се уговорни токови готовине финансијског средства поново уговарају или се на други начин модификују, а поновно договарање или модификовање немају за резултат престанак признавања тог финансијског средства, у смислу овог стандарда, ентитет треба поново да утврди бруто књиговодствену вредност финансијског средства и треба да призна *добитак или губитак по основу модификације*¹⁰ у билансу успеха. Бруто књиговодствена вредност финансијског средства треба да се утврди поново као садашња вредност поново договорених или модификованих токова готовине који су дисконтовани по првобитној ефективној каматној стопи (или по ефективној каматној стопи коригованој за кредит за купљена или створена финансијска средства са умањењем вредности по основу кредита), или, када је применљиво, ревидираној ефективној каматној стопи израчунатој у складу са модификованим финансијским средством и амортизују се током преосталог времена модификованог финансијског средства.

Ентитет треба директно да умањи бруто књиговодствену вредност финансијског средства када нема оправдана очекивања да ће повратити финансијско средство у целини или његов део. Отпис представља догађај престанка признавања. Такође, ентитет треба да примењује захтеве за умањењем вредности за признавање и одмеравање резервисања за губитке, за финансијска средства која се одмеравају по фер вредности кроз остали укупан резултат. Међутим, резервисање за губитке треба да се призна у осталом укупном резултату и не треба да умањи књиговодствену вредност финансијског средства у извештају о финансијској позицији.

Очекивани губици од финансијског инструмента треба да се одмеравају на начин који одражава:

- (а) непристрасан износ пондерисан вероватноћом, који се утврђује вредновањем низа могућих исхода;
- (б) временску вредност новца; и
- (в) разумне и поткрепљиве информације које су доступне без непотребних трошкова или напора на датум извештавања о претходним догађајима, тренутним условима и прогнозама будућих економских услова.

10) Износ који проистиче из кориговања **бруто књиговодствене вредности финансијског средства** са циљем одражавања уговорних токова готовине који су били предмет поновног преговарања или модификовања. Ентитет поново израчунава бруто књиговодствену вредност финансијског средства као садашњу вредност процењених будућих готовинских исплата или примања током очекиваног трајања финансијског средства које је било предмет поновног преговарања или модификовања које је дисконтовано по **првобитној ефективној каматној стопи финансијског средства** (или првобитној каматној стопи коригованој за кредит за **купљена или створена финансијска средства са умањењем вредности на основу кредита**) или, када је применљиво, ревидираној **ефективној каматној стопи**. Када израчунава очекиване токове готовине од финансијског средства, ентитет треба да размотри све уговорне услове финансијског инструмента (на пример, плаћање унапред, куповне и сличне опције), али не треба да разматра **очекиване кредитне губитке** осим када је финансијско средство **купљено или створено финансијско средство са умањењем вредности по основу кредита**, у којем случају ентитет такође треба да размотри почетне кредитне губитке који су разматрани при израчунавању првобитне **ефективне каматне стопе кориговане за кредит**.

5. Рекласификација акција

Ако ентитет рекласификује акције, треба да примењује рекласификацију проспективно од датума рекласификације; не треба да преправља претходно признате добитке, губитке (укључујући добитке или губитке на основу умањења вредности) или камату.

У случају рекласификовања акција из категорије одмеравања по амортизованој вредности у категорију одмеравања по фер вредности кроз биланс успеха, њихова фер вредност се одмерава на *датум рекласификације*¹¹. Добитци или губици који настају услед разлике између претходне амортизоване вредности акција и фер вредности признају се у билансу успеха.

Уколико се рекласификују акције из категорије одмеравања по фер вредности кроз биланс успеха у категорију одмеравања по амортизованој вредности, њихова фер вредност на датум рекласификације постаје њихова нова бруто књиговодствена вредност.

Ако ентитет рекласификује акције из категорије одмеравања по фер вредности у категорију одмеравања по фер вредности кроз биланс успеха, њихова фер вредност се одмерава на датум рекласификације. Добитци или губици који настају услед разлике између претходне амортизоване вредности акција и њихове фер вредности признају се у осталом укупном резултату.

Ако ентитет рекласификује акције из категорије одмеравања по амортизованој вредности у категорију одмеравања по фер вредности кроз остали укупан резултат, њихова фер вредност се одмерава на датум рекласификације. Међутим, кумулативни добитак или губитак, претходно признат у осталом укупном резултату, уклања се из капитала и коригује у односу на фер вредност финансијског средства, односно на датум рекласификације. Као резултат, акције се одмеравају на датум рекласификације као да су одувек биле одмераване по амортизованој вредности. Ово кориговање утиче на остали укупан резултат, али не утиче на биланс успеха и стога не представља кориговање по основу рекласификације.

Приликом рекласификовања акција из категорије одмеравања по фер вредности кроз биланс успеха у категорију одмеравања по фер вредности кроз остали укупан резултат, акције настављају да се одмеравају по фер вредности.

Ако ентитет рекласификује акције из категорије одмеравања по фер вредности кроз остали укупан резултат у категорију одмеравања по фер вредности кроз биланс успеха, акције настављају да се одмеравају по фер вредности. Кумулативни добитак или губитак, претходно признат у осталом укупном резултату, рекласификује се из капитала у биланс успеха као кориговање на основу рекласификације (видети МРС 1) на датум рекласификације.

11) Први дан првог извештајног периода након промене пословног модела који има за резултат рекласификацију финансијских средстава од стране ентитета.

6. Добитци и губитци и правила накнадног вредновања акција

Добитак или губитак на основу акција као финансијског средства које се одмерава по фер вредности треба да се призна у билансу успеха осим ако:

- је део односа хеџинга;
- је инвестиција у инструмент капитала и ентитет је одлучио да презентује добитке и губитке на основу те инвестиције у осталом укупном резултату; или
- је финансијско средство одмерено по фер вредности кроз остали укупан резултат и од ентитета се захтева да призна неке промене фер вредности у осталом укупном резултату.

Добитак или губитак по основу финансијског средства који се одмерава по амортизованој вредности и није део односа хеџинга треба да се признаје у билансу успеха: када престаје признавање финансијског средства, затим када је оно рекласификовано у складу са прописаним правилима, и кроз процес амортизације, или са циљем признавања добитака или губитака на основу умањења вредности. Ентитет треба да примењује прописана правила и ако рекласификује финансијска средства из категорије одмеравања по амортизованој вредности. Добитак или губитак на основу финансијске обавезе, који се одмерава по амортизованој вредности и који није део односа хеџинга, треба да се признаје у билансу успеха када финансијска обавеза престаје да се признаје и кроз процес амортизоване вредности.

Ако ентитет признаје финансијска средства применом рачуноводственог обухватања на датум измирења, свака промена фер вредности средства које треба да се добије у периоду између датума трговине и датума измирења не признаје се за средства одмерена по амортизованој вредности. За средства која се одмеравају по фер вредности, међутим, промена фер вредности признаје се у билансу успеха или у осталом укупном резултату, по потреби. Датумом трговине треба да се сматра датум почетног признавања за сврхе примене захтева за умањењем вредности.

При почетном признавању, ентитет може да донесе неопозиву одлуку да у осталом укупном резултату презентује накнадне промене фер вредности инвестиција у инструмент капитала у оквиру делокруга МСФИ 9 који се не *држи за трговину*, нити је потенцијална накнада коју признаје стицалац у пословној комбинацији на коју се примењује МСФИ 3.

Добитак или губитак на основу финансијског средства, које се одмерава по фер вредности кроз остали укупан резултат, треба да се призна у осталом укупном резултату, изузев добитака или губитака по основу умањења вредности и девизних добитака и губитака, док финансијско средство не престане да се признаје или док се не рекласификује. Приликом престанка признавања финансијског средства, кумулативни добитак или губитак, претходно признат у осталом укупном резултату, рекласификује се из капитала у биланс успеха као кориговање на основу рекласификације (видети МРС 1). Ако се финансијско средство рекласификује из категорије одмеравања по фер вредности кроз остали укупан резултат, ентитет треба рачуноводствено да обухвати кумулативни добитак или губитак који је претходно био признат у осталом укупном резултату. Камата која је израчуната помоћу методе ефективне камате признаје се у билансу успеха.

Ако се финансијско средство одмерава по фер вредности кроз остали укупан резултат, износи који се признају у билансу успеха су исти као износи који би били признати у билансу успеха, да је финансијско средство било одмерено по амортизованој вредности.

7. Престанак признавања

Према МСФИ 9, пре процењивања да ли, и у којој мери, је *престанак признавања*¹² прикладан, ентитет утврђује да ли ти параграфи везани за престанак признавања треба да се примене на део финансијског средства (или део групе сличних финансијских средстава) или на финансијско средство (или групу сличних финансијских средстава) у целини, као што следи, и то се примењује и на акције.

Ентитет треба да престане да признаје финансијско средство само када:

- (а) уговорна права на токове готовине од финансијског средства престану да важе; или
- (б) он пренесе финансијско средство и тај пренос се квалификује за престанак признавања.

Ентитет врши пренос финансијског средства само када он или:

- (а) преноси уговорна права на примање токова готовине од финансијског средства; или
- (в) задржава уговорна права на примање токова готовине од финансијског средства, али преузима уговорну обавезу да исплаћује токове готовине једном или већем броју прималаца, према уговору.

Када ентитет задржи уговорна права да прима токове готовине од финансијског средства ("оригиналног средства"), али преузима уговорну обавезу за плаћање тих токова готовине једном или већем броју ентитета ("крајњих прималаца"), ентитет третира ту трансакцију као пренос финансијског средства само ако су испуњена сва три услова наведена у наставку текста.

- (а) Ентитет нема обавезу да плаћа износе крајњим примаоцима, осим ако сакупи еквивалентне износе од оригиналног средства. Краткорочни аванси, за које ентитет има право на пуни повраћај позајмљеног износа, плус обрачуната камата по тржишним стопама, не крше овај услов;
- (б) Према уговору о преносу, ентитету је забрањено да продаје или залаже оригинално средство осим као обезбеђење крајњим примаоцима за обавезу да им плаћа токове готовине;
- (в) Ентитет има обавезу да дозначи све токове готовине које сакупи у корист крајњих прималаца без већег одлагања. Поред тога, ентитет нема овлашћења да реинвестира такве токове готовине, осим када је реч о инвестицијама у готовину или готовинске еквиваленте (као што је дефинисано у МРС 7 - *Извештаји о токовима готовине*) током

12) Уклањање претходно признатог финансијског средства или финансијске обавезе из извештаја о финансијској позицији ентитета.

кратког међупериода од датума стицања готовине до датума захтеване дознаке крајњим примаоцима, и камата добијена од таквих инвестиција такође се преноси на крајње примаоце.

Када ентитет изврши пренос финансијског средства, он треба да процени степен до којег је задржао ризике и користи од власништва над финансијским средством. У овом случају:

- (а) ако ентитет у значајној мери преноси све ризике и користи од власништва над финансијским средством, он треба да престане да признаје финансијско средство и да засебно призна као средство или обавезе сва права и обавезе створене или задржане приликом преноса;
- (б) ако ентитет у значајној мери задржи све ризике и користи од власништва над финансијским средством, треба да настави да признаје финансијско средство;
- (в) ако ентитет нити изврши пренос нити у значајној мери задржи све ризике и користи од власништва над финансијским средством, он треба да одреди да ли је задржао контролу над финансијским средством. У овом случају:
 - ако ентитет није задржао контролу, он треба да престане да признаје финансијско средство и да засебно призна као средства и обавезе сва права и обавезе које су створене или задржане у приликом преноса;
 - ако је ентитет задржао контролу, он треба да настави да признаје финансијско средство до степена свог сталног учешћа у финансијском средству.

Пренос ризика и користи процењује се поређењем изложености ентитета ризику, пре и после преноса, са променама износа и времена нето токова готовине од пренетог средства. Ентитет је у значајној мери задржао све ризике и користи од власништва над финансијским средством ако се његова изложеност променама садашње вредности будућих нето токова готовине од финансијског средства не мења у значајној мери као резултат преноса (на пример, зато што је ентитет продао финансијско средство које ће према споразуму поново купити по фиксној цени или продајној цени увећаној за приход зајмодавца). Ентитет је у значајној мери пренео све ризике и користи од власништва над финансијским средством, ако његова изложеност таквим променама више није значајна у односу на укупне промене садашње вредности будућих нето токова готовине повезаних са финансијским средством (на пример, зато што је ентитет продао финансијско средство, које је само предмет опције за поновну куповину по фер вредности у време те куповине или је пренео потпуно пропорционално учешће у токовима готовине за веће финансијско средство на основу уговора, као што је подучешће у зајму - кредиту).

Често ће бити очигледно да ли је ентитет пренео или задржао у значајној мери све ризике и користи од власништва и неће бити потребно да се врше било каква израчунавања. У другим случајевима, биће потребно да се израчуна и упореди изложеност ентитета променама садашње вредности будућих нето токова готовине, пре и после преноса. Израчунавање и поређење врше се коришћењем одговарајуће текуће тржишне каматне стопе као дисконтне стопе. Свака разумно могућа промена нето токова готовине се разматра, а већа тежина се даје оним исходима чије наступање је вероватније.

Да ли је ентитет задржао контролу над пренетим средством зависи од могућности онога коме је средство пренето да би то средство продао. Ако лице на које је средство пренето има практичну могућност да прода то средство у целини некој трећој страни која није са овим повезана и ако ту могућност може да спроведе једнострано и без наметања додатних ограничења на пренос, онда ентитет није задржао контролу. У свим другим случајевима, ентитет је задржао контролу.

Ако ентитет изврши пренос финансијског средства у оквиру преноса који се квалификује за престанак признавања у целини, а задржи право да сервисира финансијско средство уз надокнаду, он треба да призна или средство по основу сервисирања, или обавезу сервисирања за тај уговор о пружању услуга. Ако се не очекује да добијена накнада чини адекватну компензацију ентитету за пружање услуга, обавеза сервисирања за пружање услуга треба да се признаје по фер вредности. Ако се очекује да добијена накнада буде већа од адекватне компензације за пружање услуга, средство на основу сервисирања треба да се призна због права на сервисирање према износу одређеном на основу расподеле књиговодствене вредности већег финансијског средства.

Ако, као резултат преноса, неко финансијско средство престане да се признаје у целини, али пренос има за резултат да ентитет добије ново финансијско средство или преузме нову финансијску обавезу, или обавезу сервисирања, ентитет треба да призна ново финансијско средство, финансијску обавезу или обавезу сервисирања по фер вредности.

При престанку признавања финансијског средства у целини, разлика између:

- (а) његове књиговодствене вредности (одмерене на датум престанка признавања) и
- (б) добијене накнаде (укључујући и свако ново добијено средство мање нова преузета обавеза)

треба да буде призната у билансу успеха.

Ако је пренето средство део већег финансијског средства (на пример, када ентитет пренесе само одређене токове готовине) и тај пренети део се квалификује за престанак признавања у целини, претходна књиговодствена вредност већег финансијског средства треба да се расподели између дела који наставља да се признаје и дела који престаје да се признаје, на основу релативних фер вредности тих делова на дан преноса. У сврху овога, средство задржано на основу сервисирања треба да се третира као део који наставља да се признаје. Разлика између:

- (а) књиговодствене вредности (одмерене на датум престанка признавања) расподељене на део који престаје да се признаје и
- (б) добијене накнаде за део који престаје да се признаје (укључујући и свако ново добијено средство умањено за сваку нову преузету обавезу) треба да се призна у билансу успеха.

Када ентитет расподељује претходну књиговодствену вредност већег финансијског средства између дела који наставља да се признаје и дела који престаје да се признаје, фер вредност дела који наставља да се признаје треба да се одмери. Када је ентитет у прошлости продавао делове сличне делу који на-

ставља да се признаје, или када постоје друге тржишне трансакције за такве делове, последње цене тих трансакција обезбеђују најбољу процену његове фер вредности. Када нема котираних цена или недавних тржишних трансакција које би потврдиле фер вредност дела који наставља да се признаје, најбоља процена фер вредности је разлика између фер вредности већег финансијског средства у целини и накнаде добијене од лица на које је пренето средство које престаје да се признаје.

Ако пренос нема за резултат престанак признавања зато што је ентитет задржао у значајној мери све ризике и користи од власништва над пренетим средством, ентитет треба да настави да признаје пренето средство у целини и да признаје финансијску обавезу за примљену накнаду. У наредним периодима, он треба да признаје сваки приход на основу пренетог средства и сваки расход на основу финансијске обавезе.

Ако ентитет није пренео нити задржао у значајној мери све ризике и користи од власништва над пренетим средством, а задржава контролу над пренетим средством, он треба да настави да признаје пренето средство до оног степена до ког је задржао своје учешће у њему. Степен сталног учешћа ентитета у пренетом средству представља онај степен до ког је ентитет изложен променама вредности пренетог средства. На пример:

- (а) Када стално учешће ентитета буде у форми дате гаранције за пренето средство степен до ког је ентитет задржао учешће у пренетом средству једнак је мањој од следећих двеју наведених величина: (1) књиговодственој вредности и (2) максималном износу добијене накнаде при преносу, који се може захтевати од ентитета да га исплати (“износ гаранције”);
- (б) Када стално учешће ентитета има облик продате или купљене опције (или и једне и друге) на пренето средство, степен сталног учешћа ентитета једнак је износу пренетог средства који ентитет може да откупи. Међутим, у случају продате продајне опције на средство које се одмерава према фер вредности, степен сталног учешћа ентитета ограничен је на нижи износ од: фер вредности пренетог средства и цене извршења опције;
- (в) Када стално учешће ентитета има облик опције која се измирује у готовини, или сличне одредбе за пренето средство, степен до ког је ентитет задржао учешће одмерава се на исти начин као и када је резултат опција које се не измирују у готовини, као што је изложено под (б) у претходном тексту.

Када ентитет наставља да признаје средство до степена свог сталног учешћа у њему, он такође треба да признаје и обавезу која је у вези са тим. Упркос другим захтевима одмеравања у МСФИ 9, пренето средство и са њим повезана обавеза се одмеравају према основи, која одражава права и обавезе које је ентитет задржао. Повезана обавеза се одмерава на такав начин да је нето књиговодствена вредност пренетог средства и повезане обавезе једнака:

- (а) амортизованој вредности права и обавеза које је ентитет задржао, ако се пренето средство одмерава по амортизованој вредности; или
- (б) фер вредности права и обавеза које је ентитет задржао када се одмеравају самостално, ако се пренето средство одмерава по фер вредности.

Ентитет треба да настави да признаје сваки приход који се јавља од пренетог средства до нивоа свог сталног учешћа у њему и да признаје све настале расходе на основу повезаних обавеза. У сврхе накнадног одмеравања, признаје промене фер вредности пренетог средства и са њим повезане обавезе рачуноводствено се обухватају кроз добитак и губитак, и не треба међусобно да се пребијају.

Ако ентитет има стално учешће само у једном делу финансијског средства (на пример, када ентитет задржава опцију за откуп дела пренетог средства, или задржава резидуално учешће, које не води задржавању значајног дела ризика и користи од власништва и ентитет задржава контролу), он расподељује претходну књиговодствену вредност финансијског средства између дела који наставља да признаје као стално учешће, и дела који престаје да признаје на основу односа фер вредности тих делова на дан преноса. Разлика између књиговодствене вредности (одмерене на датум престанка признавања) која је расподељена на део који престаје да се признаје; и накнаде добијене за део који престаје да се признаје, треба да се призна у билансу успеха.

Ако се пренето средство одмерава по амортизованој вредности, могућност коју даје МСФИ 9 за назначивање финансијске обавезе по фер вредности кроз биланс успеха, не може се применити на обавезу повезану са њим.

Када пренето средство наставља да се признаје, то средство и са њим повезана обавеза не треба да се пребијају. Слично, ентитет не треба да врши пребијање прихода који се могу јавити од пренетог средства са насталим расходима на основу повезаних обавеза.

Ако лице које врши пренос обезбеди неготовински колатерал (као што су дужнички инструменти или инструменти капитала) лицу којем преноси средство, рачуноводствено обухватање колатерала од стране лица које преноси и на које се преноси зависи од тога да ли лице на које се преноси има право да прода или поново заложити тај колатерал и од тога да ли лице које врши пренос не извршава своје обавезе. Лице које врши пренос и лице на које се преноси средство треба рачуноводствено да обухвате колатерал на следећи начин:

- (а) Ако лице на које се средство преноси има право, према уговору или обичајима, да прода или поново заложити колатерал, онда лице које врши пренос треба да рекласификује то средство у свом извештају о финансијској позицији (на пример, као позајмљено средство, заложене инструменте капитала или заложена потраживања са правом на откуп) одвојено од других средстава;
- (б) Ако лице којем се врши пренос прода колатерал који му је дат у залог, оно треба да призна примања од продаје и одмерава обавезу по фер вредности, на основу своје обавезе да врати колатерал;
- (в) Ако лице које врши пренос не изврши своје обавезе према условима уговора и више нема право да добије назад колатерал, оно треба да престане да признаје колатерал, а лице коме се врши пренос треба да призна колатерал као своје средство, које ће на почетку одмеравати

по фер вредности или, ако је већ продало колатерал, треба да престане да признаје обавезу његовог враћања;

- (г) Осим за оно што је речено под (ц), лице које врши пренос треба да настави да евидентира колатерал као своје средство, а лице коме се врши пренос не треба да признаје колатерал као средство.

8. Датум ступања на снагу и прелазне одредбе

Ентитет треба да примењује МСФИ 9 за годишње периоде који почињу 1. јануара 2018. године или касније. Као што је већ речено, код нас не постоји званично објављени превод МСФИ 9, али је захваљујући мишљењу Министарства финансија могућа његова примена.

Ентитет треба да примењује МСФИ 9 ретроспективно, у складу са МРС 8 *Рачуноводствене политике, промене рачуноводствених процена и грешке*, осим у изузетним случајевима наведеним у параграфима 7.2.4, -7.2.26 и 7.2.28. МСФИ 9 не треба да се примењује на ставке које су већ престале да се признају на датум почетне примене.

За сврхе прелазних одредби, датум почетне примене је датум када ентитет први пут примењује те захтеве МСФИ 9 и мора да буде почетак извештајног периода након објављивања МСФИ 9. У зависности од одабраног приступа ентитета да примењује МСФИ 9, прелазни период може да обухвата један или више датума почетне примене за различите захтеве.

8.1. Прелазни период за класификацију и одмеравање

На датум почетне примене, ентитет треба да процени да ли финансијско средство испуњава услов за класификацију на основу чињеница и околности које постоје на тај датум. Проистекла класификација треба да се примени ретроспективно, без обзира на пословни модел ентитета у претходним извештајним периодима.

Ако на датум почетне примене није изводљиво (као што је дефинисано у МРС 8) да ентитет процени модификовану временску вредност новчаног елемента на основу чињеница и околности које су постојале при почетном признавању финансијског средства, ентитет треба да процени карактеристике уговорних токова готовине тог финансијског средства на основу чињеница и околности које су постојале пре почетног признавања финансијског средства, без узимања у обзир захтева повезаних са модификовањем временске вредности новчаног елемента.

Уколико на датум почетне примене није изводљиво (као што је дефинисано у МРС 8) да ентитет процени да ли је фер вредност обележја плаћања унапред била значајна на основу чињеница и околности које су постојале при почетном признавању финансијског средства, ентитет треба да процени карактеристике уговорних токова готовине тог финансијског средства на основу чињеница и околности које су постојале пре почетног признавања финансијског средства, без узимања у обзир изузимања за обележја плаћања унапред.

На датум почетне примене ентитет може да назначи:

- (а) финансијско средство одмерено по фер вредности кроз биланс успеха; или
- (б) инвестицију у инструмент капитала по фер вредности кроз остали укупан резултат.

Овакво назначавање треба да се изврши на основу чињеница и околности које постоје на датум почетне примене. Ова класификација треба да се примењује ретроспективно.

На датум почетне примене, ентитет:

- (а) треба да опозове своје претходно назначење финансијског средства као одмереног по фер вредности у билансу успеха, ако то финансијско средство не задовољава услов из МСФИ 9 (параграф 4.1.5) и
- (б) може да опозове своје претходно назначавање финансијског средства као одмереног по фер вредности у билансу успеха, ако то финансијско средство не задовољава услов из МСФИ 9 (параграф 4.1.5).

Овакво назначавање треба да се изврши на основу чињеница и околности које постоје на датум почетне примене. Ова класификација треба да се примењује ретроспективно.

Ако је ентитет претходно рачуноводствено обухватао по набавној вредности (у складу са МРС 39) инвестицију у инструмент капитала (која нема котирану цену на активном тржишту за идентичан инструмент - инпут Нивоа 1) или дериватно средство са којим је повезан и мора да се измири испоруком таквог инструмента капитала, треба да га одмерава по фер вредности, на датум почетне примене. Свака разлика између претходне књиговодствене вредности и фер вредности треба да се признаје у почетној нераспоређеној добити (или другој компоненти капитала, по потреби) извештајног периода који обухвата датум почетне примене.

На датум почетне примене, ентитет треба да утврди да ли би третман из МСФИ 9 креирао или повећао неусаглашеност биланса успеха на основу чињеница и околности које постоје на датум почетне примене. МСФИ 9 треба да се примењује ретроспективно на бази тог утврђивања.

Ентитет који усвоји захтеве класификације и одмеравања МСФИ 9 (што обухвата захтеве повезане са одмеравањем амортизоване вредности за финансијска средства и умањење вредности) треба да обезбеди обелодањивања наведена у параграфима 42Л-42О, МСФИ 7, али не треба да преправља претходне периоде. Ентитет може да преправи претходне периоде само ако је то могуће без примене касније стечених сазнања. Ако ентитет не преправи претходне периоде, треба да призна разлику између претходне књиговодствене вредности и књиговодствене вредности на почетку годишњег извештајног периода који обухвата датум почетне примене у почетној нераспоређеној добити (или другој компоненти капитала, по потреби) годишњег извештајног периода који обухвата датум почетне примене. Међутим, ако ентитет преправи претходне периоде, преправљени финансијски извештаји морају да одражавају све захтеве из МСФИ 9. Ако одабрани приступ ентитета да примењује МСФИ 9 има за резултат више од једног датума почетне примене, параграф 7.2.15. МСФИ 9 се примењује на сваки датум прве примене (видети параграф

7.2.2). Ово би био случај, на пример, ако се ентитет одлучи на рану примену само захтева за презентацију добитака и губитака од финансијских обавеза назначених по фер вредности кроз биланс успеха пре примене других захтева из МСФИ 9.

Ако ентитет припрема периодичне финансијске извештаје у складу са МРС 34 - *Периодично финансијско извештавање*, он не треба да примењује захтеве из МСФИ 9 на периоде пре датума почетне примене, ако је неизводљиво (као што је дефинисано у МРС 8).

8.2. Умањење вредности

Ентитет треба да примењује захтеве умањења вредности из МСФИ 9 ретроспективно, у складу са МРС 8. На датум почетне примене ентитет треба да користи разумне и поткрепљиве информације које су доступне без непотребних трошкова или напора, ради утврђивања кредитног ризика на датум на који је финансијски инструмент почетно признат.

При утврђивању да ли је дошло до значајног повећања кредитног ризика од почетног признавања, ентитет може да примени:

- (а) захтеве у параграфима 5.5.10 и Б5.22-Б5.5.24 (да претпостави да се кредитни ризик није значајно повећао од почетног признавања, ако је утврђено да финансијски инструмент има низак кредитни ризик на датум извештавања); и
- (б) оспориву претпоставку о ослањању на информације из прошлости за уговорна плаћања чије кашњење је веће од 30 дана, ако ће ентитет примењивати захтеве умањења вредности путем идентификовања значајних повећања кредитног ризика од почетне примене за ове финансијске инструменте на основу информација из прошлости.

Уколико би, на датум почетне примене, утврђивање да ли је дошло до значајног повећања кредитног ризика од почетног признавања захтевало непотребне трошкове или напоре, ентитет треба да призна резервисање за губитке по износу који је једнак очекиваним губицима повезаним са кредитима за време њиховог трајања на сваки датум извештавања, све док не престане признавање тог финансијског инструмента (осим уколико тај финансијски инструмент има низак кредитни ризик на датум извештавања).

Закључак

Вредновање акција у складу са МСФИ 9 – *Финансијски инструменти*, врши се на начелно сличан начин као и према МРС 39. Ипак, у моменту признавања акције се могу вредновати по фер вредности, увећаној или умањеној, у случају финансијског средства које се не одмерава по фер вредности у билансу успеха, за трошкове трансакције који се могу директно приписати стицању финансијског средства, што раније није био случај. На дан биланса акције се вреднују по фер вредности, при чему се ефекти вредновања признају у билансу успеха или у билансу стања, у зависности од одабране рачуноводствене политике. При престанку признавања, акције се искњижавају, а ефекти искњижавања признају се у билансу успеха.

Литература

1. *2016 IFRS Standards (Red Book)*, January 2016
2. *Међународни стандард финансијског извештавања за мале и средње ентитете 2009*, издање Савеза рачуновођа и ревизора Србије, Савеза рачуновођа и ревизора Републике Српске и Института сертификованих рачуновођа Црне Горе, група аутора (2008),
3. *Практична примена МСФИ у Републици Србији*, Савез рачуновођа и ревизора Србије и „Рачуноводство“ д.о.о.
4. *Закон о рачуноводству*, “Сл. гласник РС”, бр. 62/13, 30/18
5. *Закон о тржишту капитала*, “Сл. гласник РС”, бр. 31/11, 112/15, 108/16
6. *Билтен – Службена објашњења и стручна мишљења за примену финансијских прописа*, новембар 2016.

УДК 006.44:657.212

347.44:657

Прегледни рад

мр Ленче
ПАПАЗОВСКА*

Анализа уговора о изградњи са циљем признавања прихода сагласно МСФИ 15

Резиме

Међународни стандард финансијског извештавања 15 – Приходи од уговора са купцима представља потпуно нов концепт признавања прихода. Главни циљ Одбора за Међународне стандарде финансијског извештавања при увођењу и дефинисању критеријума било је пружање детаљних информација за кориснике како би сам процес признавања прихода био што прецизнији и транспарентнији. Овај стандард дефинише рачуноводствени третман свих прихода који настају као резултат уговора са купцима.

Чак и када се ради о земљама Европске уније, поједина привредна друштва још нису започела процес процене утицаја примене новог стандарда на њихове финансијске извештаје. Потенцијални проблеми са којима се могу суочити само су изазов више, да се што пре успостави тим који ће се бавити овом проблематиком и самим процесом анализе уговора са купцима, нарочито имајући и виду да су ван примене: IAS 11 – Уговори о изградњи, IAS 18 – Приходи, IFRIC 13 – Програмаи за лојалност са купцима, IFRIC 15 – Уговори о изградњи некретнина, IFRIC 18 – Трансфер средстава о купцима и SIC 31 – Приходи (транзакције за размену, укључујући и услуге маркетинга).

За грађевинску делатност процес признавања прихода је комплекснији јер обично уговор садржи вишеструке уговорене обавезе, ради чијег је разматрања и анализирања потребно ангажовање стручних лица, која ће помоћи у анализи захтева стандарда и чињеница из уговора. С правом се може закључити да је потребан и посебан систем који ће генерисати потребне податке за признавање прихода у датом моменту.

* Главни консултант Едукативног центра „Мотива“ Скопље
Примљено: 04.05.2018. Прихваћено: 09.05.2018.

Процена када и да ли измена уговора треба да се узме у разматрање, иако та измена није одобрена, затим да ли се измена узима када засебни уговор или се можда измена узима као раскидање главног уговора и с тим да се креира нови уговор, од пресудног је значаја за признавање прихода у складу са МСФИ 15.

Обелодањивање информација у финансијским извештајима захтевано овим стандардом далеко је обимније од обелодањивања која су захтевали досадашњи стандарди за признавање прихода. Приступ транзиције дозвољен је и без рекласификације података из претходног периода, уз корекцију пренетог резултата из претходног периода на почетку 2018. године, односно самом применом стандарда, а такође је дозвољена и потпуна ретроспектива рекласификације. У сваком случају треба имати увек у виду да рачуноводствена евиденција и документација на старту године треба да буде презентована, као да је нови стандард одувек био примењен.

Кључне речи: МСФИ 15, уговори, признавање прихода, идентификација, обелодањивање, грађевина.

Увод

МСФИ 15 - Приходи од уговора са купцима дефинише начин и време признавања прихода и обавеза, што је од значаја за субјекте који сачињавају финансијске извештаје у складу са МСФИ, као и кориснике финансијских извештаја и који уз примену овог стандарда садрже детаљније и релевантније информације. Стандардом се прописује јединствени модел који се темељи на начелима разрађеним у пет корака. Објављен је 28. Маја 2014. године, а примењује се за извештајну годину која започиње на дан или након 1. јануара 2018 године. Била је допуштена и ранија примена. Важно је напоменути да ентитети који у 2017. години нису почели да евидентирају приходе од уговора са купцима, у складу са овим стандардом, не могу да примењују пуни ретроактивни приступ, те ће у том случају применити модел имплементације стандарда кроз измењени ретроактивни приступ. Овај измењени ретроактивни приступ не захтева од ентитета да мењају износе објављене у претходним периодима, али на датум примене овог стандарда треба да утврђују износ прихода који би био признат за све отворене уговоре по МСФИ 15, чиме би се утврдио кумулативан утицај примене овог стандарда. Главни циљ овог стандарда, којим су се руководили чланови Одбора за Међународне стандарде финансијског извештавања, било је пружање детаљних информација и упућивање обвезника извештавања, како би сам процес признавања прихода био што прецизнији и транспарентнији.

МСФИ 15 - Приходи по уговорима с купцима примењује се на све уговоре закључене с купцима, осим на уговоре о лизингу из делокруга МРС 17 - Лизинг, финансијски инструменти и друга уговорна права и уговорне обавезе из делокруга МСФИ 9 - Финансијски инструменти затим МСФИ 10 - Консолидовани

финансијски извештаји МСФИ 11 - *Заједнички аранжмани*, МРС 27- *Појединачни финансијски извештаји*, МРС 28 - *Удели у придружним ентитетима и заједничким подухватима*, МСФИ 4 - *Уговори о осигурању и неновчана размена међу субјектима* који се баве истим бизнисом, а циљ им је продаја постојећим или потенцијалним купцима.

¹Постојећи стандарди МРС 18 - *Приходи* и МРС 11 - *Уговори о изградњи* не садрже довољно конкретних упутстава за практично признавање прихода, посебно у компликованим ситуацијама. Због тога су се обвезници извештавања сами сналазили доношењем рачуноводствених политика, које су се често ослањале на US GAAP који садрже део додатних информација. Тако је Одбор за Међународне стандарде за финансијско извештавање (IASB), у сарадњи са Америчким одбором за стандарде (FASB) направио интегрално решење у виду новог стандарда МСФИ 15. Овај стандард корисницима даје више практичних примера и упутства како би могли једноставније да признају приходе, нарочито у специфичним ситуацијама.

Значајан сегмент у овом стандарду је дефинисање захтева за новим обелодањивањима о приходима, јер узимају у обзир и квантитативне и квалитативне информације, а циљ је да корисницима дају довољан обим информација о политикама признавања прихода у датом ентитету, као и о проценама коришћеним у процесу признавања прихода и финансијских показатеља. Презентација трансакција у вези са применом МСФИ 15 у финансијским извештајима односи се на уговорне обавезе, уговорну имовину или уговорно потраживање, у зависности од односа између извршења перформанси субјекта и плаћања купцу.

Сматра се да је МСФИ 15 у односу на стандарде које мења комплекснији за примену, нарочито ако ентитет има велики број уговора, па су веома значајни идентификовање уговора са купцима, идентификовање обавеза из уговора, алокација и одређивање цене трансакција, као и извршење уговора и признавање прихода у тренутку када друштво испуни дефинисане обавезе извршења.

За потребе овог рада извршено је истраживање чији предмет је било објективно извештавање на бази међународних стандарда, а циљ истраживања је да ли и у ком обиму у земљама, као што је Македонија, овај стандард има стварни утицај на финансијско извештавање и који је утицај на систем корпоративног управљања. На упитник је одговорило више од 90 ентитета који су у складу са Законом о привредним друштвима разврстани по величини у 84,80% д.о.о. и 15,20% микро ентитети. Ако упоредимо проценат упитника и реалан број активних малих и микро друштва у Македонији, који износи 98% укупног броја друштва, може да се рачуна да је број анкетираних приближно реалан проценат.

Стандардом се дефинишу основни принципи које друштво мора применити приликом одмеравања и признавања прихода и процењивања новчаних токова повезаних с тим приходима². Основно правило је да се приход може

1) Ivana Krajinović, dipl.oec. Enest&Young.d.o.o., UDK 657.2, *Računovodstvo i financije*, 2017

2) IFRS 15 – Revenue from contracts with customers, Copyright protected, стр. 3/373

признати у износу који одражава износ накнаде који друштво очекује да прими у замену за пренос робе и/или услуге купцу.

МСФИ 15 примењује се кроз пет корака:

- Први корак је идентификовање **уговора** (параграф 9); стране уговора које су одобриле уговор; потребно је утврдити права и обавезе сваке уговорене стране у вези са предметним добром или услугом; утврдити услове и рокове плаћања за добра или услуге које се преносе на купца; утврдити да ли уговор има комерцијални карактер и да је вероватна наплата накнаде на коју ентитет има право, у замену за испоруку предметног добра или услуге.

Кључна чињеница је да МСФИ 15 захтева да ентитети субјективно процене услове уговора и све чињенице и околности у вези са уговором. Затим, прописано је да се одредбе овога стандарда морају конзистентно примењивати на све уговоре са сличним карактеристикама и у сличним ситуацијама.

- Други корак подразумева **утврђивање обавеза извршења у уговору**, утврђивање да ли купац има корист од добара или услуга засебно или заједно с другим ресурсима који су доступни (параграф 22). У вези са овим кораком потребно је јасно разграничавање добара или услуга, односно пакета добра или услуге или неколико јасно разграничених добара или услуга која су суштински иста и истим документом се преноса на купца. Добро или услуге су јасно разграничене ако су испуњени следећи критеријуми из параграфа 27 МСФИ 15, а то су: купац може да оствари корист од самог предметног добра, односно саме предметне услуге, или из њихове повезаности са другим тренутно доступним ресурсима и обећање друштва да ће предметно добро, односно услугу пренети на купца како би се разграничило од других уговорених садржаја уговора.
- Трећим кораком се **одређује цена трансакције**. То је износ који друштво очекује у замену за пренос предметних обећаних добара или услуга. Приликом одређивања цене трансакције, треба размотрити уобичајену пословну праксу у прошлости (параграф 47. МСФИ 15).

Када је у питању варијабилна накнада, друштво процењује варијабилни део накнаде на који ће имати право на основу уговора (параграф 50 МСФИ 15). Варијабилна накнада може да проистиче из: попушта, количинских попушта, повраћаја, наградних бодова, снижених цена, подстицаја, бонуса на основу извршења, казни и сличних ставки. Варијабилна накнада садржана је и у евентуалном праву на накнаду која је условљена неким будућим догађајем (параграф 51 МСФИ 15).

- **Алокација цене трансакције на уговорне обавезе представља четврти корак** у поступку признавања прихода. Код уговора са више обавеза, ентитет цену трансакције распоређује на уговорене обавезе, према њиховим релевантним појединачним ценама (параграф 74 МСФИ 15). Ако појединачна продајна цена није директно видљива, онда је друштво мора проценити, за шта постоје разне методе које се могу користити за те сврхе.
- Пети корак је **признавање прихода у тренутку када друштво испуни дефинисане обавезе извршења**.

1. Идентификација уговора и извршених обавеза

1.1. Идентификација уговора

Да би се могао применити МСФИ 15, прво се мора идентификовати уговор о пружању добара или услуга који је друштво потписало са купцима. Правно обавезујући уговор може да буде писмени, усмени или у складу са другим облицима уобичајене пословне праксе која се конзистентно примењује. Одбор за Међународне стандарде финансијског извештавања дефинисао је одређене карактеристике које уговор мора имати да би се могло сматрати да су на њега примењене одредбе новог стандарда:

- уговор је одобрен и уговорене стране су се обавезале да ће испунити све услове прописане предметним уговором;
- може се извршити потпуна идентификација узајамних права и обавеза за сваку уговорну страну, који су везани за робу или услуге које се размењују;
- сви услови плаћања могу се идентификовати у вези са робом или услугама које се размењују;
- постојећи уговор обавезно треба да има комерцијалну основу, односно да се као резултат уговора очекује промена ризика, времена и износа будућих новчаних токова друштва и
- постоји вероватноћа да ће купац платити уговорени износ, односно надокнаду предметног уговора за робу или услуге које су му пренете. Друштво треба да процени способност и намеру купца за плаћање надокнаде у тренутку када буду доспеле за плаћање.

МСФИ 15 укључује и кохезивни сет захтева за обелодањивање што би резултирало за кориснике финансијских извештаја свеобухватне информације у бази са природом, износом, временом и несигурношћу прихода и новчаних токова који произлазе из уговора са купцима³. Тачније, овај стандард захтева да буду обезбеђене следеће информације:

- а) признати приход од уговора са купцем, укључујући и приходе распоређене у одговарајуће категорије које још нису компатибилне;
- б) салда уговора, укључујући и отворена салда потраживања, уговорених средстава и уговорене обавезе;
- в) укључујући и када друштво уобичајено задовољава своје обавезе за извршење и трансакцијске цене распоређене на преостале обавезе за извршење уговора;
- г) значајне процене и промене процена, које могу да утичу на захтеве конкретног уговора и
- д) средства призната као трошак од испуњавања уговора са купцем.

Важно је нагласити да карактеристике уговора треба да буду анализирани приликом настанка уговора са купцем. Ако у тренутку потписивања уговора нису испуњени критеријуми идентификовања уговора, ентитет неће исте

3) IFRS 15 – Revenue from contracts with customers, Copyright protected, str. 4/373

уговоре поново процењивати, осим ако за то не постоје други индикатори, који указују на настанак значајних промена чињеничног стања и околности.

Регулатива у Републици Македонији захтева да свако друштво са својим купцем потпише формалан уговор када се ради о изградњи некретнине. Услов за потписивање уговора је настанак или престанак чињенице од које проистиче право о изградњи, потписивање уговора из којег проистичу сва друга права за инвеститора, извођача радова и крајњег корисника некретнине. Свака промена која проистиче из било које одредбе уговора обавезно мења сам уговор или се анексом врши измена. Сваки уговор измена или допуна истог мора да буде саставни део нотарског акта.

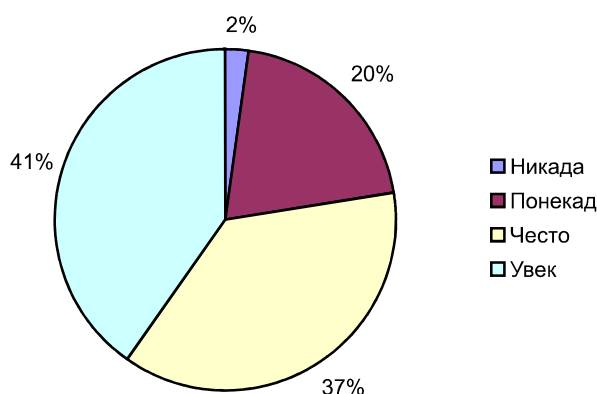
Стандард истовремено омогућава спајање појединачних уговора који су склопљени у исто или приближно исто време и са истим купцима, само ако је испуњен најмање један од следећих критеријума:

- уговори су договорени као пакет са јединственим комерцијалним циљем;
- очекивани износ накнаде који треба наплатити по једном уговору зависи од извршења другог уговора или
- роба или услуга који су предмет уговора представљају јединствену обавезу извршења.

Ради олакшања рачуноводственог признавања, друштво може свесно спајати више сличних уговора. Стандард наводи да друштво може да спаја сличне уговоре уколико очекује да се резултат таквог признавања неће значајно разликовати од резултата кад би се уговори засебно признавали. МСФИ 15 дефинише више критеријума на основу којих се уговори могу комбиновати него што је то садржао МРС 18. Једино МРС 11 даје такву опцију. Чињеница је да МСФИ 15 узима у обзир обавезе извршења у различитим уговорима, а не као у МРС 11 на бази секвенционалног извршења.

Када су у питању комбиновани уговори као у примеру анализе следећих уговора, поступак је следећи: привредно друштво А потписало је уговор са купцем у вези са испоруком опреме (машине) која је купцу потребна да би остварио први корак у изградњи нове зграде, школе. Три дана касније, другим уговором друштво А се обавезује да ће обезбедити консултантске услуге које ће значајно утицати на правилну употребу опреме, имајући у виду да су машине софистициране и раде уз примену специфичног лиценцираног софтвера. Поставља се питање да ли друштво А може да комбинује ова два уговора и да то буде усклађено са МСФИ 15. Одредбе новог стандарда дозвољавају комбиновање ових уговора, у смислу третмана као јединственог уговора због тога што су оба уговора потписана у исто или скоро исто време с једним купцем и да роба и услуге предметних уговора сачињавају једну извршну обавезу, зато што друштво А обезбеђује значајну услугу за интегрисање нове опреме и консултантске услуге употребу претходно купљене опреме. Још треба имати у виду да ће сама опрема бити значајно прилагођена и употребљива на основу датих консултантских услуга.

Истраживање је показало да менаџмент друштва придаје посебну важност свим процесима идентификације уговора. Од укупних 94 испитаника 77,60% се изјаснило да веома често или увек врше идентификацију уговора са купцима.

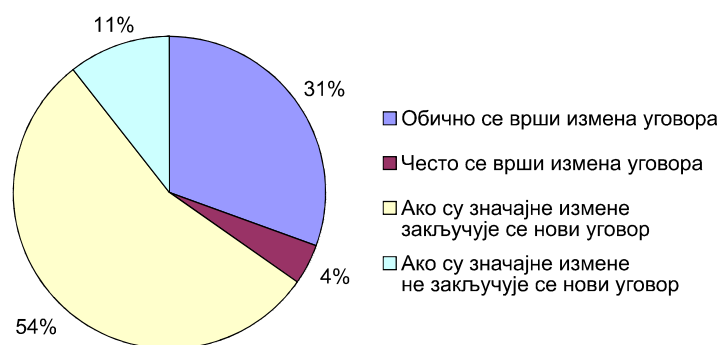

Код уговора о изградњи, важно је да буди идентификовани елементи, као што су:

- а) основ за изградњу, заснован на увиду у одобрење и доказ о изградњи;
- б) утврђивање укупне и појединачне нето површине основног пројекта и елаборат о изградњи;
- в) идентификација добра и услуге који су предмет уговора;
- г) утврђивање дела објекта који припада инвеститорима, посебно због признавања прихода;
- д) одређивање поступка и начина употребе грађевинског земљишта и који је вид (тип) службености над земљом испод некретнине;
- ђ) јасно дефинисање предмета уговора;
- е) купопродајна цена и начин плаћања;
- ж) време предаје некретнине у посед и упис у катастар и
- з) време признавања прихода и значај потврде о приватној исправи (со-лемнизација).

Ако уговор са купцем не испуњава све наведене критерије првог корака МСФИ 15, као ни посебне услове уговора, друштво мора приступити поновном проверавању уговора како би утврдило да су неки од критеријумима испуњени у неком каснијем тренутку. Кад се утврди да су испуњени критеријуми, поступа се према уговору, односно почиње се примењивати МСФИ 15.

Стандард садржи детаљна упутства о начину обрачунавања одобрених измена уговора. Ако су испуњени одређени услови, измена уговора обрачунава се као засебан уговор са купцем; ако не, обрачунава се променом начина обрачунавања постојећег уговора са купцем. Да ли ће се последња наведена измена обрачунавати проспективно или ретроспективно, зависи од тога да ли се преостала добра или услуге које треба испоручити након измене јасно разликују од оних испоручених пре измене. Ако се погледа и анализира преглед упитника на који је одговорило 95 испитаника, види се да и уобичајена пракса показује да се 54,70% изјаснило да се за сваку значајну промену услова уговора креира нови уговор.

1.2. Идентификовање уговорних обавеза

Ентитет најпре треба да изврши идентификовање добара и услуга на чију испоруку односно извршење се обавезао уговором са купцем, како би одредио која добра и услуге представљају посебне обавезе извршења. Као обавезу извршења потребно је идентификовати сваку уговорену испоруку, при чему извршење може да се идентификује као засебна обавеза за испоруку добара или извршење услуга или као серија засебних обавеза за добра и услуге, које могу да буду исте и имају исти начин испоруке или извршења. Код уговора о изградњи често се дешава да испорука, на пример стана и гаражног простора као некретнине, буде идентификована као једна обавеза извршења уговора. Један од основних разлога за овакав захтев је проценат, односно износ пореза који се обрачунава поводом промета.

Серија засебних обавеза за испоруку робе или извршење услуге има исти начин испоруке односно извршење ако су испуњена оба услова:

- а) свака засебна роба или услуга на коју се друштво обавезало уговором са купцем задовољава услове за дефинисање као засебног добра или услуге, и
- б) да се примени иста метод мерења при утврђивању стопе извршења испоруке робе и услуге у оквиру серије.

Уговорене обавезе не морају увек бити ограничене на добра или услуге које су наведене у уговору, јер уговор са купцем може да садржи и друге обавезе које се подразумевају и које су у складу са уобичајеном праксом ентитета или његовом пословном политиком и специфичним изјавама, и у тренутку склапања уговора купац може да има оправдано очекивање да ће му ентитет испоручити добра или услуге. Обавезе извршења неких активности друштва посебно када се ради о изградњи, као на пример различите административне активности, не укључују се као обавезе за извршење, јер те активности нису повезане са испоруком или извршењем, те се стога не могу ни сматрати обавезом за извршење или испоруке. Такве административне активности приликом изградње некретнина повезане са добијањем различитих дозвола, као што су одобрења за градњу, одобрења за прикључак за испоруку електричне енергије воде, одводних инсталација, топлификације, добијање имовинских потврда од катастра, као и потребне сагласности и мишљења о изградњи, а која су у складу са прописима о изградњи.

Стандард од друштва захтева да приликом закључивања уговора са купцем утврди сва добра или услуге на чије извршење се обавезао, као и то добра или услуге које се сматрају засебном обавезом извршења. Тренутно, МСФИ 15 се фокусира на идентификовање саме трансакције, а то укључује идентификовање одвојених елемената уговора како би се лакше идентификовале сама суштина и природа трансакције. Након активности идентификовања, друштво одређује која добра или услуге представљају засебну обавезу извршења. Да би се добра или услуге идентификовали као засебна обавеза, треба да задовоље два услова, кад купац има корист од робе или услуге њеним самосталним (засебним) коришћењем заједно са осталим ресурсима која су им на располагању, као и да постоји обећање продавца о преносу робе и услуге купцу, а да се обећање може идентификовати одвојено од осталих обећања на која се продавац обавезао у оквиру уговора. Уколико су испуњени назначени услови, обавезе за испоруку добара или услуга треба да се признају одвојено. Код примера уговора о изградњи, може се одвојено идентификовати гаража у односу на стан који је предмет уговора о изградњи закљученог са купцем. Дакле, МСФИ 15 поставља захтев да купац има корист од добра или услуге, да их употреби или прода, као и да по том основу очекује будуће економске користи. Сама чињеница да друштво редовно одвојено продаје робу или услуге указује на чињеницу да и купац може имати користи од те робе и услуге, било индивидуално или у њиховој комбинацији са осталим расположивим ресурсима.

У вези са идентификовањем обавезе, важно је да се утврди да ли су друге стране укључене у процес испоруке робе и пружања услуге. Привредно друштво мора да утврди има ли оно обавезу да само испоручује робу и пружа услуге, или је његов задатак да ангажује друго лице да врши испоруку робе и услуге. Наведено је битно за утврђивање да ли се привредно друштво јавља у улози принципала или агента, јер то утиче на приход који друштво признаје у својим финансијским извештајима. Показатељи који указују на то да је привредно друштво агент, односно страна која само врши испоруку у име принципала, прописани су стандардом на следећи начин:

- друга страна првенствено је одговорна за испуњење услова предвиђених у уговору;
- друштво не сноси ризик залиха пре или након што је робу наручио купац, током отпремања или повраћаја;
- друштво нема слободу у одређивању цене за робу или услугу које испоручује, због тога што је корист коју друштво може да прими од те робе или услуге ограничена на услугу посредовања;
- наплата друштва врши се искључиво путем уговорене накнаде; и
- друштво није изложено кредитном ризику од наплате потраживања купца у замену за робу или услуге другог друштва.

Приликом идентификовања обавезе, односно експлицитног или имплицитног обећања преноса некретнине наведене у уговору за продају некретнине, важно је напоменути да мора да буде потврђено да је ставка из уговора извршена како би уговор оверио надлежни нотар. Поред тога што проверава идентитет уговорених страна, он има обавезу да провери и све друге информације из уговора. Тачно се дефинише још и катастарска парцела, како би се утврдило власништво над некретнином, износ продајне цене која треба да

буде призната као приход у финансијским извештајима, ако су испуњене и све друге обавезе из уговора. Купац треба да се сложи у вези са коришћењем земљишта које окружује некретнину, начином коришћења истог, као и да се обавезе да ће, уколико се он појави као продавац у неком будућем периоду, неизоставно поступити на исти начин као и његов продавац. Уговорене стране се обавезују да се изврши бележење у јавним књигама у које се уписује власништво, право на употребу земљишта и вид службености. Продавац треба да потврди да је купац испунио финансијску обавезу, да је платио купопродајну цену и да изјави да нема више потраживања од купца. Затим се потврђује да је некретнина предата у власништво купцу, а купац изјавом потврђује да преузима сва права и обавезе у вези са будућим власништвом над некретнином. Продавац потврђује да је његова обавеза у вези са заштитом купца, односно да било каква власничка ометања не постоје и да уколико настане таква појава, он сам преузима обавезу исплате надокнаде евентуалних и непредвиђених трошкова. Такође је значајно идентификовање евентуално успостављених хипотека и дефинисање ко и како има права и обавезе у вези са тим, као и дали и под којим условима купац може сам да укњижи своје право власништва.

Након идентификовања и дефинисања свих уговорних обавеза, може се приступити исправном одмеравању прихода, у сагласности са методологијом на коју упућује МСФИ 15.

Анкета испитаника показала је да друштво придаје велику важност анализи уговора са купцима и то 67,40%, чак поједина друштва имају засебну стратегију и утврђен процес идентификовања обавеза од 15,80 %:

2. Алокација и одређивање цене трансакције

Сам процес одређивање цене веома је сложен и захтева анализу сваког појединачног уговора који је привредно друштво закључило са купцима. Значи, не постоји шаблон који се примењује једнако на све купце, већ сваки уговор треба да се анализира, како постојећи, тако и нови уговори, са циљем одређивања цене трансакције за робу односно услуге. Најпре треба да се размотре услови уговора, као и пословна пракса која је била применљива до тренутка закључивања нових уговора у сагласности са МСФИ 15. Овај стандард цену трансакције посматра као накнаду коју друштво очекује као право које има у замену за испоручену робу или услуге купцу, без обавезе за порез на додату

вредност и износе које друштво треба да плати трећим странама. Полазна тачка за одређивање износа трансакције је износ који друштво очекује да ће примити на основу уговорене трансакције, при чему се овај обећани износ накнаде од стране купца усклађује за утицај временске вредности новца, ако период плаћања који је договорен пружа купцу или привредном друштву - продавцу значајну корист финансирања при преносу робе или услуге.

Надокнада коју добије друштво продавац може по уговору да буде фиксна, уколико не зависи од будућих догађаја, варијабилна или, и фиксна и варијабилна (мешовита). Износ накнаде може да варира због попушта, рабата, повраћаја робе, продајних бонуса и подстицаја, казни и сличних других ставки. У смислу наведеног, друштво продавац треба да размотри следеће: варијабилну накнаду, ограничење процене варијабилне накнаде, да ли постоји значајна компонента финансирања у уговору, новчану накнаду и накнаду коју купац може да плати.

Варијабилне накнаде друштво треба да утврди користећи једну од следећих метода:

- **Очекивана вероватноћа** према просечним вероватним износима у распону могућих износа накнаде. Очекивана вероватноћа може бити приближна процена износа варијабилне накнаде ако друштво има велики број уговора; и
- **Највероватнији износ** - представља јединствени највероватнији износ у распону могућих износа накнаде, односно исхода уговора.

Варијабилна цена укључује све износе који могу да буду предмет неизвесности, као што је ценовна стимулација на почетку када се уговор потписује или се можда ради о купцу коме се први пут продаје роба или врши услуга и рачуна се да ће се економија у региону где купац обавља своју делатност знатно побољшати. Треба имати у виду да за ценовне стимулације које друштво даје купцу треба да буде извесно да ће друштво то и да надокнадити, тако да су испуњени сви критеријуми у складу са стандардом.

Приликом одређивања цене трансакције важно је алоцирати је на сваку појединачну идентификовану обавезу која је идентификована у оквиру уговора. То значи да се укупна цена трансакције алоцира на самосталне продајне цене сваке обавезе извршења која је дефинисана уговором. **Самостална** продајна цена представља цену по којој би друштво идентификовало обавезу извршења, продало самостално, а не као део постојећег уговора. Просечна самостална цена утврђује се на почетку самог уговора са купцем, односно приликом потписивања уговора, и не треба ажурирати ако дође до промена које се могу догодити у времену између потписивања уговора и његовог извршења.

У наставку су одређени критеријуми на које се друштво може ослонити приликом одређивања самосталне продајне цене⁴:

- а) потенцијална ограничења продајне цене робе (ако постоје таква ограничења);
- б) цена коју конкуренти траже за исти производ;

4) Ивана Крајиновић, дипл.ек. Ернест&Јанг.д.о.о., УДК 657.2, *Рачуноводство и финансије*, 2017.

- в) тржишна перцепција производа и свесност о продаји;
- г) моментални трендови на тржишту који ће вероватно утицати на цену;
- д) тржишни удео друштва и његова позиција на тржишту;
- ђ) утицај географског положаја на цену;
- е) утицај прилагођавања цени и
- ж) очекивани технолошки животни век производа.

Методe за процену које се могу користити према МСФИ 15 при процени самосталне продајне цене, појединачно или у комбинацији су:

- **Прилагођени приступ** тржишној процени цене које друштво верује да је тржиште спремно да плати;
- **Приступ очекиваног трошка**, увећаног за маржу који се фокусира на интерне факторе, али не занемарује ни екстерне факторе, као што је маржа коју тржиште може да плати за тај производ или услугу; и
- **Резидуалан приступ** – алоцирање остатка трансакционе цене или резидуални износ за који се није могла саставити разумна процена.

Стандард даље наводи да друштво процену треба врши за сваку трансакцију, а то значи да се процена самосталне продајне цене мора константно ажурирати према околностима и самим тим потребно је определити и учесталост ажурирања.

3. Индикатори који контролишу трансфер са аспекта признавања прихода у датом моменту

Признавање прихода у датом моменту могуће је у складу са МСФИ 15 тек када је завршено идентификовање обавеза извршења преносом робе или услуге купцу. Стандард даље наводи да се контрола над робом, имовином и слично манифестује у виду могућности управљања и суштинским стицајем преосталих користи од робе, имовине и сл.

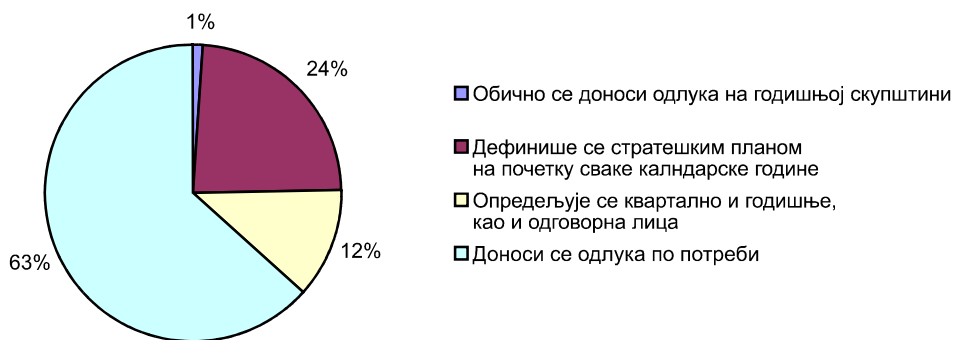
У складу са МСФИ 15 параграф 32, контрола над имовином дефинисана је као способност управљања готово свим потенцијалним користима од имовине, што укључује и способност спречавања других да управљају њима. У складу са параграфима 31–33, користи које се односе на имовину су потенцијални новчани приливи који се могу посредно или непосредно остварити и укључују, али нису ограничени на коришћење имовине ради производње робе или пружања услуга, ради повећања вредности остале имовине или плаћања обавеза или смањења трошкова.

Кључни индикатори који контролишу трансфер робе или услуге су:

- садашње право за плаћање;
- право власништва над робом или услугом;
- физички пренос власништва;
- значајни ризици и награде које проистичу из власништва и
- купац је прихватио и има контролу над производом који је предмет уговора.

Са практичног аспекта дајемо следеће три ситуације у вези са признавањем прихода у једној грађевинској компанији како следи: 1. *грађевинска компанија робу и услуге сматра једном извршном обавезом и признаће приход у току саме градње*; 2. *грађевинска компанија робу и услуге сматра једном извршном обавезом и признаће приход када буду пренети значајни ризици и користи према уговору* и 3. *грађевинска компанија сматра робу и услуге засебним извршним обавезама (инжењеринг, конструкција, инсталација опреме и комплетирање) како би признала приходе у сагласности са степеном довршености конструкције*. Пример под редним бројем један у сагласности је са МСФИ 15.

Учесници у анкети сматрају да је менаџменту признавање прихода приоритет, као и да процес започиње доношењем одлука и након тога специјални тим одговорних лица дефинише стратешки план политике признавања прихода у складу са Стандардима.

4. **Измене уговора и њихов утицај на признавање прихода**

Значајан утицај на признавање прихода имају и саме измене уговора, при чему је важно правилно проценити и поступити у складу са стандардом:

- ако измена уговора није одобрена, онда се она никако не узима у обзир;
- ако измена повећава обим уговора и ако пораст цене трансакције има значајан одраз на продајну цену, тада се измена посматра као засебни уговор;
- ако су роба и услуге који су предмет измене различите од већ продатих, тада се измена сматра раскидањем уговора и приступа се креирању новог уговора;
- узима се у обзир измена као део оригиналног уговора и прави се процена колико та измена утуче на степен развоја и испуњавање уговора и приступа се прилагођавању кумулативног прихода, уколико је то потребно (рестроспективни утицај).

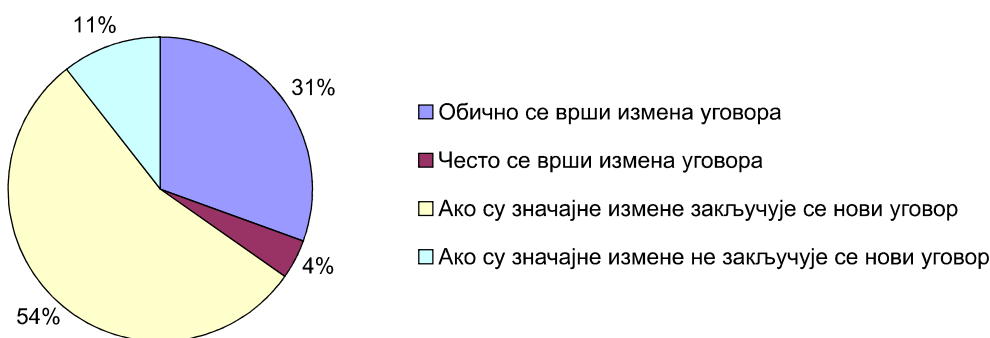
Међународни одбор уочио је да претходни захтеви стандарда за признавање прихода нису укључивали модификоване уговоре, па је Одбор зато одлучио да их укључи у МСФИ 15. Одбор је предложио различите приступе рачуну модификованих уговора, али сваки приступ је био развијен како би се веродостојно приказали сва права и обавезе уговорених страна у модификованим уговорима. Одбор је закључио да права и обавезе који проистичу из измење-

них уговора друштво може да објави као проспективно модификовање или модификовање на кумулативној основи.

Модификовање уговора увек се мора објаснити и објавити када се ради о роби и услугама различитим од оних које су већ биле предате купцу према претходном уговору⁵.

Због неких захтева, потребно је било објашњење да ли промена цене трансакције која се јавља у промењеном модификованом уговору, може да се узме како варијабилна надокнада обећана пре модификовања. Одбор је дао упутства да се то може десити зато што је процена варијабилне надокнаде у првобитном уговору промењена и да је потребно да се извршене промењене цене трансакције расподеле појединачно на обавезе извршења у првобитном уговору.

Због ових захтева у стандарду, анкетирани су одлучили, а то им је и уобичајена пракса, да не врше тако често модификовање уговора са купцем, већ да за сваку значајну промену креирају нови уговор.

5. Обелодањивање у циљу давања информација корисницима, ради сагледавања вредности, динамике и неизвесности прихода

У процесу имплементације одредби новог МСФИ 15, друштва која признају значајне износе одређених прихода у оквиру тренутно важећих стандарда могу због примене овог стандарда доћи у ситуацију да негде изгубе део прихода у случају да су ти износи били одложени на дан усвајања МСФИ 15, јер ће и ти износи бити рекласификовани у измењеним финансијским извештајима за претходни период, а неки од њих можда и никада неће бити признати као приход. Због оваквих ситуација посебно је потребан осврт на транзицију и обелодањивање са циљем информисања корисника финансијских извештаја, као и објашњење за све позиције у извештају у контексту времена признавања прихода.

5) IFRS 15 – Revenue from contracts with customers, Copyright protected, (paragraf 9 – 16)

Обелодањивање се односи на значајна образложења у вези са: ценом трансакција и алокације цене, као и методама примењеним при алокацији цене трансакције на обавезе извршења, дефинисаним унутар уговора. Обелодањивање уговора са купцима врши се посебно када су промене у вези са раздвајањем прихода, износ уговора при том укључујући и усаглашавање прихода, информације у вези са извршним обавезама и свим осталим обавезама утврђеним у уговорима. Значајно је још транспарентно обелодањивање политике одлучивања у вези са временском вредношћу новца, трошковима уговора и осталим уговорним трошковима.

Да би циљ обелодањивања био постигнут, Стандард уводи неколико нових обавеза које се односе на објављивање као што су објаве у вези са уговорима са купцима, значајним одлукама и њихове промене које је друштво користило примењујући упутства из стандарда на те уговоре и своју имовину признату на основу трошкова склапања или испуњења уговора скупцима (МСФИ 15 параграфи 113-129).

У вези са МСФИ 15, потребно је још да се јавно размотре кључне активности дијагностике, резултати, усклађеност, трошкови и ризици имплементације. Добра припрема обухвата процес који захтева неколико корака:

- иницијално планирање поступака, идентификовање кључних корисника и разумевање њихових иницијалних захтева;
- други корак захтева разумевање и развој процеса имплементације у вези са захтевима Стандарда; идентификовање кључне линије прихода са поделом на робу и услуге, земље остварења прихода као и бројчаних показатеља; идентификовање кључних елемената уговора и оцена доступности уговора за анализу;
- оцена потенцијалног ефекта, при чему је потребно документовати примену новог стандарда на одабрани узорак, идентификовати прелиминарне ефекте на природу, време и износ признатих прихода упоредо са досадашњом праксом и дати оцену за метод транзиције на нови стандард;
- креирање плана имплементације и развоја прелиминарног плана имплементације, укључујући и временски распоред и активно учешће у свим деловима ентитета, којих се тиче имплементације овога стандарда.

Први круг разматрања и обелодањивања која су неопходна су: финансије, ИТ системи, управљање подацима, комерцијална продаја и маркетинг, набавка, тренутни програми промене, људски ресурси, њихова ефикасност и награде, извештаји за менаџмент, интерна контрола и извештавање о порезима.

Закључак

Стандард МСФИ 15 је комплексан, његове смернице су опсежне и зато захтева пре његове примене детаљно разматрање и процену утицаја примене стандарда на финансијске извештаје, нарочито због чињенице да он замењује све постојеће захтеве у вези са признавањем прихода, уз примену МСФИ.

Нови оквир фокусира се на обавезу извршења из уговора и алокацију цене трансакција на засебне обавезе извршења. Потпуно нови модел овог стандарда фокусира се пре на „контролу“ него на пренос „ризика и награда“ и захтева значајно обимније напомене уз финансијске извештаје.

У земљи у којој је примена стандарда прихваћена националним регулаторним оквиром, обвезници извештавања МСФИ 15 треба да поновно процене изворе прихода како би разумели утицај промена, јер нова методологија може довести до промене у времену признавања прихода, а то може да утиче и на пореске обавезе.

Свакако важан је избор опције за транзицију, затим доступност историјских информација, елементи и услови уговора, затим правовремена ИТ имплементација, перцепција заинтересованих страна и свакако захтеви за обелодањивањем, како би корисницима било омогућено да правовремено имају увид у приходе, неизвесност прихода и новчаних токова.

Модел се примењује на сваки уговор, писмени, усмени или онај који се подразумева. Сам уговор треба да задовољи следеће критеријуме: да буде комерцијалан, да су се уговорне стране споразумеле око услова и обавеза извршења, да су услови плаћања утврђени и да је наплата вероватна. Могући су комбиновани и модификовани уговори и све измене треба да се третирају као засебан уговор или као део основног уговора, зависи шта је било измењено. Посебан осврт треба направити на уговоре који имају вишеструке уговорне обавезе, па с тим је и комплекснији сам процес признавања прихода.

Цена трансакције је надокнада на коју друштво има право, у замену за пренос обећане робе или услуге. При алокацији цене трансакције, обавеза извршења додељује се свакој засебној обавези извршења. Када засебна цена није доступна, потребно је проценити продајну цену, при том максимално користећи све доступне улазне информације и бити доследан у примени методе за процену робе и услуга и за купце са сличним карактеристикама.

Код уговора о изградњи овај стандард, иако је комплексан и опсежан, може да буде значајна подршка привредном друштву, које може да користи сва упутства за лакше дефинисање обавеза у уговору, обрачун цене трансакције, затим да одреди време признавања прихода и свакако да примени уговор или га комбинује како би уговор био прави одраз реалних активности.

Литература

1. International standards, IFRS 15 – Revenue from contracts with customers, Copyright protected – see copyright notice(s) within the document, These materials were downloaded from Inform (www.inform.pwc.com);
2. Revenue from contracts with customers, Global edition (www.pwc.com) The FASB Accounting Standards Codification material is copyrighted by the Financial Accounting Foundation, 401 Merritt, Norwalk, CT 06856, and reproduced with permission;
3. Računovodstvo i Financije, Hrvatska zajednica računovođa i finansiskih djelatnika, 11/2017, www.rif.hr
4. МСФИ 15 Приходи од договори со купувачи, основи и примена, Институт на овластени ревизори на Република Македонија, обука 12/2017, Јане Иванов, Дилоит ДОО Скопје;

5. Закон за градење, редакциски пречистен текст, Службен весник на РМ, 130/09; 124/10; 18/11; 36/11; 54/11; 13/12; 144/12; 25/13; 79/13; 137/13; 163/13; 27/14; 28/14; 42/14; 115/114; 149/14; 187/14
6. Закон за облигациони односи, Службен весник на РМ, 29/78; 39/85; 57/89; 65/92; 70/93; 18/2001; 04/2002; 05/2003; 84/2008; 81/2009; 161/2009; 59/12
7. Savjetovanje Hrvatske reviziske komore, Zagreb 27 i 28 Decembar 2017
8. Istraživački web:
<https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLScEUERVzevjDkSw2kDhRdpjeJqnN90Zoud>qc5yUuYZrpwYg8g/viewform>
9. Novosti u vezi usvajanja i primene MSFI-ja 15, Deloitte,
<https://www2.deloitte.com/hr/hr/pages/audit/articles/ifrs-news-2014-10.html>

УДК 657-05
005.963.1
Прегледни рад

др Жељко
ШЕВИЋ*
др Зоран
ШКОБИЋ**

Нове перспективе едукације и обуке професионалних рачуновођа у 21. веку: Изазови структурирања и регулације професије

Резиме

Рачуноводствена професија има истакнуту улогу у друштву, која континуирано расте у процесу економског и друштвеног развоја. Све већи значај професије праћен је изазовима са којима се суочавају савремена професионална рачуноводствена едукација, обука и развој. Професија је на ове изазове адекватно одговорила увођењем Међународних стандарда, којима дефинише знања, вештине, ставове и етику својих чланова. Самим тим професионална квалификација обезбеђује да квалитет професионалних услуга буде висок и да се испуне професионални стандарди које је поставила глобална рачуноводствена професија. Оваква сарадња професионалних рачуноводствених организација омогућила је да статус професије остане висок, те да ужива велико поштовање и подршку у друштву.

Неке од државних (националних) регулаторних интервенција, међутим, можда угрожавају саме принципе рачуноводствене едукације. Таква је ситуација у Србији, где су рачуноводство и рачуноводствена професија, од 2000. године па до данас, жртве неолибералне политике коју је спроводила национална влада. Министарство финансија се фокусира на регулацију ревизије, верујући да ће чврсто регулисана ревизорска професија обезбедити добро финансијско извештавање. У исто време рачуноводствена професија остаје формално непризна-

*) Проф. др Жељко Шевич, Othman Yeop Abdullah Graduate School of Business (OYAGSB), Универзитет Utara Malezija, Sintok, Kedah Darul Aman and Kuala Lumpur (Federal Territory), Малезија, z.sevic@uum.edu.my

**) Др Зоран Шкобић, Савез рачуновођа и ревизора, Београд, Србија, skobicz@srrs.rs

Примљено: 11. Прихваћено: 11

та, а њеним унапређењем бави се искључиво Савез рачуновођа и ревизора Србије, који спроводи професионалну едукацију, суочавајући се са многим изазовима.

Кључне речи: рачуноводствена професија, професионална рачуноводствена организација, едукација, етика.

Увод

Већ много година професије имају истакнуту улогу у друштву, још од доба просветитељства и индустријске револуције, због тога што значај знања у процесу економског и друштвеног развоја континуирано расте. То не значи да је пре индустријске револуције знање било неважно, већ да је значај професионалних компетенција, у односу на друге друштвене хијерархије, у великој мери порастао. Традиционално гледајући, правна, медицинска и теолошка професија су доминирале у области универзитетског образовања и едукације. Адвокати су од давнашњих времена имали обавезу да стекну универзитетску диплому, а потом и да буду приправници, то јест да раде као помоћници професионалног адвоката. Слично томе, доктори су имали обавезу да након завршених студија на универзитету или еквивалентној образовној установи, раде у болници пре него што им статус буде потврђен, те да касније наставе клиничке студије ако желе да се квалификују као специјалисти из одговарајуће области медицине. Историјски гледано, професионална обука је била укорењена у пракси. Одабраном ученику додељивао би се "мајстор" (ментор) који би га подучавао (родна равноправност у то време није била међу ставкама о којима се водило рачуна) и давао препоруку за његово чланство у еснафу, када би ученик стекао довољно знања да и сам постане "мајстор" и *ipso facto* члан еснафа. Напредовањем знања и ширењем фокуса универзитетског образовања, универзитетско знање сматрало се пожељним, али ипак је остао присутан елемент „приправништва“.

Професионална едукација и обука рачуновођа традиционално су базиране на моделу приправништва и тек у двадесетом веку, нарочито након Првог светског рата, универзитети су почели да функционишу као установе за обуку. Међутим, чак и између два светска рата, обучавање рачуновођа углавном је било засновано на моделу приправничких студија. Чак и ако је полазник имао одговарајућу високошколску квалификацију, био је подвргнут истој обуци као и полазник са средњошколском квалификацијом. Универзитетски образован полазник имао је могућност да користи „убрзани пут“ у развоју каријере, али у начелу обоје би прошли кроз исту обуку. У принципу, универзитет се фокусирао на знање, док је стручна обука била фокусирана на вештине (професионалне вештине). Међутим, одређени ниво преклапања је не само очекиван, већ и користан. То се посебно односи на „меке“ или персоналне вештине које можда нису директно релевантне за професионалне рачуноводствене компетенције. Међународна федерација рачуновођа (IFAC) је увела стандарде образовања (Међународни стандарди образовања за професио-

налне рачуновође - IES), у којима су објављени принципи професионалне рачуноводствене едукације. У последњих петнаест година стандарди су главни извор смерница за обуку и професионалне компетенције рачуновођа. Иако IES стандарди у начелу садрже принципе рачуноводствене едукације, они нису прескриптивни сами по себи и остављају простор за националне организације - чланице IFAC-а, да врше регулацију узимајући у обзир локалне специфичности. Међутим, ови стандарди се у великој мери примењују у изворном облику.

У овом раду бавићемо се питањима са којима се суочавају савремена професионална рачуноводствена едукација, обука и развој. У одређеној мери бавићемо се и другим облицима едукације и указаћемо на нове трендове који се јављају. Уз глобалну професионализацију рачуноводствене професије домет Стандарда расте, али у исто време неке од националних регулаторних интервенција и пракси можда су угрозиле саме принципе Међународних стандарда едукације.

1. Рачуноводствена професија: едукација и обука

Важност финансијског извештавања и високог квалитета финансијског извештавања добро је наглашена у литератури (видети, за преглед: Шевић и Шкобић, 2017). Ово је посебно неопходно за јавно котиране компаније и велике субјекте чије би пропадање (стечај) могло да има значајне последице по цео привредни систем. У модерном, тржишно оријентисаном друштву, држава треба да обезбеди висок ниво поверења у финансијски систем и да се инвеститори понашају рационално и подстакну инвестиције у домаће тржиште капитала. Регулатор има задатак да обезбеди да се испуњавају интереси јавности. Једна од могућих заштитних мера је истицање улоге рачуноводствене професије и/или обезбеђење да ревизија буде извршена на највишем могућем нивоу.

“Професије су структуре ауторитета засноване на занимању и дата им је одговорност за надзор над одређеним доменима унутар друштва” (West, 2003, стр. 14). Историјски посматрано, професије су организоване у институционалне форме као одговор на социјалне и економске промене везане за миграције становништва, све већи значај трговине и робне размене, смањење улоге цркве и све већу улогу државе у друштвеним активностима (Lee, 1995). *Функционалистички приступ* посматра професију као робу која је у служби друштва и поседује одређене атрибуте (Barber, 1963, Caplov, 1954, Carr-Saunders и Wilson, 1933, Durkheim, 1933, Wilensky, 1964). Насупрот томе, *интеракционистички приступ* у професијама види “интересне групе које теже да убеде друге у легитимитет свог захтева за професионалним признањем” (Willmott, 1986, стр. 557). Коначно, критички усмерени научници сматрају да су професије продужетак класе и склоне су да добро напредују у класном друштву. За њих је професија, у ствари; „додатно средство капиталистичке експлоатације (West, 2003, стр. 22), а такав став је мотивисан неовеберском и марксистичком идеологијом (Willmott, 1986). Lee (1995), сматра да професије, у својој суштини, више служе властитом него јавном интересу. Међутим, у плуралистичким друштвима рачуноводство је од интереса за читаво друштво (видети: Flanigan, Tondkar и Coffman, 1994).

Рачуноводствена професија је институционализована у Великој Британији током индустријске револуције (у 19. веку), превасходно због тога што је у то време велики број компанија пропао или банкротирао. Институционализација је стога била тржишно утемељена зато што су морали да се заштите интереси акционара, како се инвеститори не би повукли са берзи капитала које су тек почеле да раде у Великој Британији. Lee (1995 стр. 53) види ове напоре као промоцију “економског личног интереса у име јавног интереса”. Остале, у то време главне индустријске силе у Европи (Аустрија, Немачка, Француска и Италија), кренуле су истим путем (Bailey, 1992). Британци су, као водећа индустријска сила тог времена, извезли професионално рачуноводство (Parker, 1997). Рачуноводствена професија увек је заступала искључивост и професионални монопол. Иако монопол никада није стварно остварен, осим средином 19. века, рачуноводствена тела увек су играла на карту елитизма, а високи улазни праг и дуг процес уласка у професију обезбедили су овој професији статус „елите“ или перцепцију таквог статуса. Друштвени сталеж, пол, културне и политичке чињенице такође су имале улогу у креирању и одржавању „елитног“ статуса рачуноводствене професије. У британском друштву рачуновође су често биле у истој равни са правном и медицинском професијом и имају нека од најбоље организованих професионалних тела. Монопол као такав није строго спровођен, јер *de facto* било ко може да пружа рачуноводствене услуге, али само професионални рачуновођа може да користи одговарајуће звање, а чланство у престижном професионалном рачуноводственом телу шаље неопходне сигнале тржишту. Дакле, чак ће и мала предузећа обично ангажовати професионалну рачуноводствену фирму да им води књиге.

Став IFAC-а је да је професија дефинисана знањем, вештинама, ставом и етиком својих чланова (IFAC, 2007). Професионална едукација може да се наодгради на академско образовање, што значи да комбинацију знања и вештина могу да пруже високошколске установе и професионалне организације. Главном питање је да се дефинише у којим фазама би професионална едукација (и обука) требало да се укључе. Универзитети обично мапирају своје наставне програме у складу са захтевима професионалних тела и затим захтевају од ученика да прођу кроз професионалну обуку. У традицији професионалног рачуноводства није се очекивало да њихови чланови имају универзитетску диплому. У ствари, прве универзитетске дипломе из рачуноводства уручене су тек почетком 20. века, а први професори постављени су пре Првог светског рата, док је у Уједињеном Краљевству први професор рачуноводства постављен тек након Другог светског рата. Традиционално, студенти би закључили уговор о практичној обуци, а затим би полагали испит код професионалних рачуноводствених тела, где би број предмета у значајној мери био усклађен са бројем предмета предвиђених универзитетским наставним програмима. Међутим, развојем високог образовања приступ је одобрен дипломираним студентима, а пошто су они већ прошли кроз екстензивну едукацију, од њих се обично захтева само обука на професионалном нивоу.

Универзитети су често интегрисали неке аспекте професионалне едукације и обуке у своје модуле и такође су се одређивали за коришћење материјала за припрему професионалних курсева. Нека професионална тела, обично она која су се сматрала елитним, углавном су била селективна и чак су захтевала од дипломаца да цео програм заврше код њих. Међутим, током времена, тај став се ублажио. Искуство САД је у старту било слично британском, али

се с временом развијало даље, тако да данас кандидати морају поседовати не само факултетску диплому, већ и звање мастера да би могли да полагају стручни испит. Међутим, за разлику од Уједињеног Краљевства, где професионална обука обухвата низ испита који морају да се полагају, у САД потенцијални кандидат обично полаже само један испит заснован на компетенцијама и ако положи прима се у чланство професионалног тела и добија професионални сертификат. Припремна настава није обавезна. Према томе, универзитет образује и обучава, а професионално тело испитује и додељује сертификат – лиценцу у име државе. У прошлости, сарадња између универзитета и професионалних тела била је пресудна и веома често су универзитети такође коришћени као инструмент притиска који је вршен на професионална тела. Када је, на пример, једна од четири велике ревизорске фирме вршила притисак на једно професионално рачуноводствено тело да модернизује наставни план и програм, фирма је ушла у партнерство са водећим британским универзитетом са циљем развоја иновативног програма обуке и убрзо након тога професионално тело одлучило је да преиспита свој наставни план и програм и да га модернизује.

Професионална рачуноводствена тела, иако се могу сматрати конкурентима у борби за најбоље и најдаровитије кандидате, такође добро сарађују између себе, а наставни програми које примењују прилично су слични. Сарадња је омогућила да статус професије остане висок, да ужива велики углед у друштву и да има подршку друштва. Промоција знања и вештина је, чак и након сертификације, обезбеђена развојем и применом захтева у вези са континуираним професионалним развојем (CPD). IFAC је, такође, подржао овај аспект тако што је одређено да се захтеви континуираног професионалног развоја могу испунити учешћем у програмима и активностима које нуди било која организација чланица IFAC-а, чиме се добија нови елемент интернационализације професије.

Сертификација и улазак у чланство још је један инструмент контроле професије, јер се на тај начин одређује ко ће успешно ући у професију. Критеријуми за пријем су први филтер, док је успешан завршетак програма професионалне обуке из рачуноводства други. Стопа проласка на стручним испитима традиционално је била прилично ниска, обично са просечном стопом мањом од 60 процената. Међутим, протеклих година стопе проласка су порасле. Савремена рачуноводствена обука је стварно партнерство између универзитета и професионалних тела. Међутим, овај модел могао би да буде у одређеној мери оспорен у будућности.

2. Модернизација професионалне рачуноводствене обуке

Професионална рачуноводствена обука одувек је била у надлежности професионалног рачуноводственог тела које по дефиницији контролише улазак у професију, вршење праксе и излазак из професије. Међутим, професионално тело увек је било у позицији да контролише путеве којима се улази у професију. Барем у Уједињеном Краљевству, диплома (универзитетско образовање) по традицији никада није била критеријум за улазак у рачуноводствену професију. Кандидати са добрим успехом на крају средње школе су

традиционално могли да склопе уговор о обуци са овлашћеном рачуноводственом фирмом и након положених испита које организује професионални институт (овлашћена професионална рачуноводствена тела у Енглеској, Ирској и Шкотској) и најмање три године релевантног професионалног искуства, примају се у чланство професионалног рачуноводственог тела. У Сједињеним Америчким Државама и сада у Аустралији потребно је звање мастера да би кандидату било дозвољено да полаже стручни испит. Даље, критеријуми у овим земљама пооштрени су у последњих десет година, што одражава све већу сложеност рачуноводствене професије и изазове са којима се професионалне рачуновође суочавају у пракси. Захтева се свеобухватнија квалификација, а током професионалне обуке већа пажња се поклања персоналним вештинама чија демонстрација се очекује на крају обуке. Да би одговорила на амерички и аустралијски изазов, британска професионална рачуноводствена тела покушала су да истраже могућности да њихови чланови стекну квалификацију мастера. Тако, на пример, члан АССА може да настави студије на два универзитета и да скраћеним путем стекне звање мастера.

Британска влада недавно је промовисала модел савремених приправника, сличан моделу дуалног образовања какав се примењује у Немачкој, у оквиру којег је могуће уписати предузетнички програм који комбинује рад у предузећу са студијама за квалификацију, које нису нужно у оквиру универзитета. Многа професионална тела у Уједињеном Краљевству (Овлашћени институт за менаџмент - Chartered Institute of Management - CMI), Овлашћени институт за професионални развој (Chartered Institute of Professional Development - CIPD, и друга) искористила су недостатак регулације и развила своје професионалне квалификације које кандидат може да стекне током рада. За разлику од CIPD-а који омогућава директно стицање својих квалификација, CMI омогућава да се Британска квалификација 7. нивоа стекне само посредством сертификованих партнера за високо образовање. Међутим, британски универзитети све чешће омогућавају да се звања стичу на основу приправничког рада, па је чак и британска државна служба увела двогодишњу приправничку праксу у области дигитализације. Приправнички модел је осмишљен тако да споји свет рада и свет образовања. Кандидат се поставља на радно место, учи радећи, добија неопходну обуку и напредује тако да му се након завршетка програма може понудити формална квалификација (која може бити сертификат, диплома или степен стручне спреме). Асоцијација рачуноводствених техничара, која је усмерена на рад са нижим ранговима рачуноводствених вештина, пуном снагом је ушла у рад базиран на моделу дипломираних приправника и само је питање времена када ће ова организација постати пуноправно рачуноводствено тело.

У прошлости, поједине рачуноводствене фирме сарађивале су са универзитетима како би омогућиле стицање универзитетске дипломе студентима који би у исто време били запослени од стране одговарајуће фирме. Опција *PwC Flying Start* омогућила је кандидатима који су запослени у компанији PwC да студирају на акредитованом универзитету и заврше трогодишњу обуку, истовремено стичући универзитетску диплому. Они би испунили услове за чланство у професионалном телу полагањем стручних испита. Овај модел је добро функционисао, а сада је кроз национални приправнички програм проширен на друге провајдере обуке, укључујући професионална рачуноводствена тела. Могуће је да ће се у будућности за професионалну едука-

цију рачуновођа користити модификовани приступ дуалног образовања, карактеристичан за Немачку (*Duales Ausbildungssystem*). У овом немачком моделу, приправнички стаж у предузећу (по правилу индустријски објекат) комбинује се са образовањем у стручној школи, а не на универзитету. У британском моделу партнерска установа може да буде универзитет или професионално тело. Према томе, професионална тела могу да пруже одличне могућности за фирме чланице и истовремено обезбеде веома атрактиван модел обуке који би истовремено водио до професионалне квалификације, као и до признате универзитетске дипломе (или еквивалентног звања). Ово може да буде привлачно различитим заинтересованим странама. Наиме, кандидатима ће бити понуђена обука на послу која ће бити релевантна и фокусирана; компаније ће имати приступ мотивисаној и способној радној снази, друштво ће моћи да обезбеди приступ запошљавању, а влада ће показати да је омогућила приступ не само образовању, већ и запошљавању које доноси корист.

3. Цертификација: нужност или погодност

Професије по својој природи промовишу ексклузивност и често показују монополско понашање. Као што је већ наведено, на свом почетку, рачуноводствена професија представљала је одговор на велики број банкротстава током Индустријске револуције као и на усвајање Закона о банкротству у Великој Британији средином 19. века. Системски (систематски) неуспеси прете да угрозе систем и негативно утичу на поверење људи у сам систем. Ако се привреда ослања на инвестиције које је потребно привући на финансијско тржиште, рационалан инвеститор захтева стабилне и разумно предвидљиве услове како би своје финансијске ресурсе могао да пласира на организованог берзи. Чести случајеви пропадања и банкрота корпорација сигурно би послали поруку на тржиште да би требало бити веома пажљив приликом улагања. Ако имамо ситуацију у којој су инвеститори изузетно опрезни, тржиште неће деловати ефикасно. Дакле, професионална квалификација обезбеђује да квалитет професионалних услуга буде висок и да се испуне професионални стандарди које је поставило професионално тело, било путем саморегулације или регулације од стране државних тела (делегирана регулаторна овлашћења).

Државна регулаторна тела све више желе да прошире свој утицај на лиценцирање рачуновођа, посебно оних који су укључени у статутарне ревизије. Док су у Сједињеним Државама чланови само једне асоцијације овлашћени да врше услуге ревизије, у другим англо-саксонским земљама увек постоји неколико института чијим члановима је законом о привредним друштвима дозвољено да пружају услуге ревизије. У Великој Британији, чланови оба овлашћена института, Институт овлашћених рачуновођа Енглеске и Велса и Институт овлашћених рачуновођа Шкотске (Institute of Chartered Accountants of England and Wales - ICAEW и Institute of Chartered Accountants of Scotland - ICAS), као и Институт овлашћених рачуновођа у Ирској (Chartered Institute of Accountants in Ireland - ICAI) имају овлашћење да пружају услуге ревизије, заједно са члановима Асоцијације овлашћених сертификованих рачуновођа (Association of Chartered Certified Accountants - ACCA) и Асоцијације међународних рачуновођа (Association of International Accountants - AIA). Свих ових пет тела сматрају се статутарним телима за активности ревизије. Међутим,

пошто је Велика Британија (још увек) држава чланица Европске уније (ЕУ), чланови статутарних тела из других земаља чланица ЕУ могу да врше праксу у Уједињеном Краљевству, под условом да се региструју код Министарства Уједињеног Краљевства за пословање, иновације и вештине (како се ово министарство сада зове у својој последњој инкарнацији).

Чланство у неком од британских професионалних рачуноводствених тела није потребно (иако је пожељно). Из тог разлога професионална рачуноводствена тела Уједињеног Краљевства врше надзор над радом својих чланова, али не и свих рачуновођа које врше праксу у овој земљи. Такође, у Уједињеном Краљевству пружалац рачуноводствених услуга не мора да буде овлашћени / сертификовани рачуновођа, осим ако се не ради о пружању услуга статутарне, односно законом прописане ревизије. Теоријски, било ко може да саставља финансијске извештаје, али активност ревизије је регулисана. Међутим, у пракси, тржиште је дефинисало да се ангажују само професионалне рачуновође. Престиж професије је јасно превладао. Дакле, највероватније је да ће сертификација рачуновођа донекле бити диференцирана у односу на лиценцирање. Сертификација као изјава о професионалним квалификацијама и нечијем положају треба да се одвоји од издавања лиценце као права на вршење праксе. Право на вршење праксе ће све више бити у рукама државе, те се самим тиме очекује све присутније учешће државе и парадржавних регулаторних агенција. Иако се издавање дозвола у садашњем тренутку не мора сматрати нужним, могло би да постане управо то. Ако тржиште захтева потврду професионалних компетенција, регулатори ће морати да интервенишу и изврше неопходну регулаторну интервенцију.

4. Србија: Сертификати за ревизоре

Регулаторни напори у побољшању финансијске регулативе у Србији фокусирани су само на регулацију, и то активности ревизије. То је последица веома снажног утицаја Светске банке, која у начелу сматра да ће регулација ревизорске професије заправо побољшати финансијско извештавање. Овај приступ је доминантан у Европи, док је иста институција (Светска банка) усвојила донекле другачији приступ у другим деловима света (на пример, Африка, Кариби и тако даље) где су професионална рачуноводствена тела добила задатак и подршку за обуку и развој активности ревизије. У Србији, Министарство финансија чврсто верује у дуалитет професије, где су рачуновође на једној страни спектра, док су ревизори на другој.

Тржиште рачуноводствених услуга у Србији потпуно је либерализовано. Звање професионалног рачуновође није заштићено законом, што значи да свако себе може да назове "рачуновођом". Савез рачуновођа и ревизора Србије (СРРС) користи професионална звања, али она нису заштићена. Почетком 2000-их година српска влада је водила "либералистичку" политику тако да је одустала од заштите домаћег тржишта и потпуно либерализовала тржиште за робу и услуге; излажући домаће привредне субјекте конкуренцији страних компанија, без обзира на земљу порекла и могућност да те компаније продају своју робу и услуге по дампинг ценама (видети: Шевић, Шкобић и Шевић, 2016). Тако је овај начин размишљања примењен и на рачуноводство. СРРС се доживљавао или боље рећи, још увек се доживљава као монополиста у сфери пружања услуга. Држава још није схватила да постоји разлика између струк-

туре тржишта услуга (*per se*) и едукације и регулације професије која пружа (рачуноводствене) услуге. Отуда и одбијање државе да подржи сертификавање рачуновођа и вероватно бољи квалитет финансијског извештавања на самој основи, и покушај да се изазови решавају током процеса ревизије.

Додатни проблем у Србији представљају честе промене законског оквира. Закон о рачуноводству, као главни национални извор регулативе за рачуноводство, промењен је три пута између 2002. и 2018. године, а Министарство финансија у овом тренутку припрема нацрт новог закона. Ако се временски оквир прошири на период од другог светског рата, овај Закон је промењен 27 пута (видети: Малинић, Новићевић, Малинић и Стојановић, 2016). Иако је можда уобичајено да се закон често мења; увођење новог закона на сваких неколико година и измене и допуне, буквално одмах након што је Закон штампан у *Службеном гласнику*, све то ствара прилично нестабилно, односно неизвесно окружење. Неизвесност *per se*, негативно утиче на економски раст и страна улагања у земљи. А то сасвим сигурно не подржава напоре Србије за реструктурирање економије.

Ова двојност професије неће се решити у садашњем тренутку, а могући приступ је потпуна либерализација терена на ком "играју" професионална рачуноводствена тела, у смислу да се дозволи стварање нових "професионалних рачуноводствених организација". Заправо, у последњим данима Савезне Републике Југославије дозвољен је сличан либерални модел, и током кратког периода постојала је друга организација која је заинтересованим странама омогућила стицање сертификата и онда једноставно нестала са "тржишта". То не би требало да буде дозвољено, јер тржиште професионалне едукације и обуке/тржиште за професионалну сертификацију је специфично и, мада споља изгледа монополски, оно заправо пружа јавну/друштвену услугу која би требало да створи одлично обучене и способне чланове за квалитетну рачуноводствену професију.

Случај српске рачуноводствене професије јасно показује шта се дешава када Влада има одређена идеолошка ограничења, али и могуће интересе када недостатак чврсте регулативе отвара врата арбитрарним решењима и *ad hoc* регулаторним интервенцијама. Идеја надзора је увезена, а решења из развијених економија усвојена, али не и прилагођена, што је документовано (видети: Шевић и Шкобић, 2017). Оно што представља разлог за још већу забринутост је то што се решење не може назрети чак ни у даљини.

Закључна разматрања

Рачуноводство и рачуноводствена професија у Србији су дуги низ година били жртва неолибералне политике коју је спроводила национална влада (Шевић, Шкобић и Шевић, 2016). Овај тренд је почео у раним 2000-им годинама и скоро без прекида је настављен све до данас. Истовремено, Србија је обновила своје обавезе у вези са имплементацијом законодавства и регулативе које се односе на IFRS стандарде и Закон од привредним друштвима ЕУ, у процесу придруживања Европској унији. Министарство финансија се фокусира на регулацију ревизора, верујући (под утицајем Светске банке) да ће добро регулисана ревизорска професија обезбедити добро финансијско извештавање. Влада је створила квази агенцију „Комору ревизора“ да врши ту улогу, али је с

временом смањила овлашћења Коморе, преносећи све више и више ингеренција назад у Министарство и на „независна“ тела под контролом Министарства (Национална комисија за рачуноводство и Одбор за јавни надзор ревизије). Истовремено, тржиште за необавезну обуку ревизора је либерализовано и монопол Коморе је разбијен. Иако постоји захтев да ревизори испуне своје годишње услове у вези са континуираним професионалним развојем, не постоји такав законски захтев који се односи на рачуновође. Тај захтев је углавном на добровољној бази, што се не односи на чланове СРПС који сакупљају бодове континуиране професионалне едукације у складу са прописима ИФАС-а.

Промене рачуноводствених прописа у Србији такође доприносе укупној перцепцији правне несигурности. Честе промене закона и подзаконских аката стварају тржиште за „професионална мишљења“ и упутства, а то доводи до процвата „саветодавног“ тржишта, али не нужно и до боље примене прописа. Један од главних напора Владе требало би да буде усмерен на смањење регулаторног оптерећења, на рационализацију регулаторне контроле и на доношење одлуке која су најважнија регулаторна питања и фокусирање на њих.

Вероватноћа да ће у Србији бити развијена свеобухватнија рачуноводствена регулатива прилично је мала. Јавни регулатор, Министарство финансија, остаје при свом ставу да фокус треба да буде на ревизорима, док регулација рачуноводствене професије (ако буде призната) треба да се препусти тржишту. Другим речима, сваки пословни субјект требало би самостално да одлучи ко ће му водити рачуноводство и вршити функцију финансијског извештавања. Слично томе, порески закони заправо не захтевају да професионалац стави потпис на пореску пријаву, иако је Влада (под утицајем Немачке) признала и подржала нову професију - пореске саветнике¹, па је јачање њиховог утицаја само питање времена. У исто време рачуноводствена професија остаје формално непризната, а рад на њеном унапређењу препуштен је Савезу рачуновођа и ревизора Србије. СРПС је у ствари урадио одличан посао, изнад свих очекивања. Професионална едукација и обучавање спроводе се већ више од две деценије, суочавајући се са многим изазовима. Од средине прве деценије 21. века покренут је нови програм, заснован на сарадњи са АССА, који је већ донео резултате. СРПС редовно спроводи, унапређује и испоручује активности континуираног професионалног развоја, самостално или у сарадњи са водећим страним професионалним рачуноводственим телима. Број полазника је стабилан, а укупно задовољство главних заинтересованих страна је високо. Дакле, на унутрашњем плану професија је ојачана, са подршком за развој и раст; упркос лошим изгледима и уз, у најбољем случају амбивалентан став државе. То је достигнуће које треба прославити, а Сизифов посао признавања професионалног рачуновође у законодавству хоће и мора да се настави.

1) Може се дискутовати да ли су порески саветници (немачка терминологија) и сертификоване/овлашћене рачуновође (англо-саксонска терминологија) само различити називи за професионалце који се заправо баве истим активностима.

Литература

1. Bailey, D. (1992), „The Attempt to Establish the Russian Accounting Profession 1875-1931“, *Accounting, Business and Financial History*, 2(1), pp. 1-23.
2. Barber, B. (1957), *Social Stratification A Comparative Analysis of Structures and Process*, New York, NY: Harcourt, Brace and World Inc.
3. Caplow, T. (1954), *The Sociology of Work*, Minneapolis, MN: University of Minnesota Press
4. Carr-Saunders, A. and P. Wilson (1933), *The Professions*, Oxford: Clarendon Press
5. Durkheim, E. (1933), *The Division of Labour in Society*, New York, NY: Macmillan
6. Flanigan, M. A., R. H. Tondkar and E. N. Coffman (1994), „The Comparative Development of The Accounting Profession in England, The United States and Australia: A Sociological Interpretation“, *Advances in International Accounting*, 6, p. 295-316.
7. IFAC (2007), *Regulation of Accountancy Profession*, Position Paper, New York, NY: IFAC
8. Lee, T. (1995), The Professionalisation of Accountancy: A History of Protecting the Public Interest in a Self-Interested Way, *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 8(4), pp. 48-69.
9. Malinić, D., B. Novičević, S. Malinić and R. Stojanović (2016), *Regulatory Framework of Accounting and the Quality of Financial Reporting – A Research Study*, Belgrade: Serbian Association of Accountants and Auditors
10. Parker, R. H. (1989), Importing and Exporting Accounting: the British Experience, in: A.G. Hopwood (Ed.), *International Pressures for Accounting Change*, London: Prentice Hall, pp. 7-29.
11. Parker, R. H. (2005), Naming and Branding: Accountants and Accountancy Bodies in the British Empire and Commonwealth, 1853-2003, *Accounting History*, 10(1), pp. 7-46.
12. Šević, Ž. (2008a), „A Re-emerging Professional in an Emerging Market: The Story of the Modern Serbian Accountancy Profession“, in: R. W. McGee (Ed.), *Accounting Reform in Transition and Developing Economies*, New York: Springer Science, pp. 167-184.
13. Šević, Ž. (2008b), „Rebuilding the Accounting Profession in Serbia: A Story of the Zig-Zag Path“, in: I. Gorowski (Ed.), *General Accounting Theory: Evolution and Design for Efficiency*, Warsaw: Academic and Professional Press, pp. 166-184.
14. Šević, Ž. and Z. Škobić (2013), „Саморегулација и јавни надзор у функцији квалитета рачуноводствене професије [Self-regulation and Public Oversight as a Function of the Quality of Accounting Profession]“, *Рачуноводствено регулаторно окружење: подстицај или ограничење привредног раста*, Belgrade: Савез рачуновођа и ревизора Србије, pp. 43-59.

15. Šević, Ž, Z. Škobić and A. Šević, (2016), „Регулација рачуноводствене професије и економска (квази)либерализација: На путу ка ЕУ [Regulation of the Accounting Profession and Economic (Quasi-)Liberalisation: Harmonisation with the EU]“, *Рачуноводство*, 60(1), pp. 119-135
16. Šević, Ž. and Z. Škobić (2017), „Значај и предности примене IFRS у Републици Србији [Importance and Advantages of IFRS Application in the Republic of Serbia]“, *Рачуноводство*, 61(1), pp. 7-21.
17. Škobić, Z. (2015), *Development of the Accounting Profession in a Transitional Country: The Case of Serbia*, Ph.D. thesis, mimeo, Glasgow: Glasgow Caledonian University
18. West, B. P. (2003), *Professionalism and Accounting Rules*, London: Routledge
19. Wilensky, H. L. (1964), „The Professionalisation of Everyone?“, *American Journal of Sociology*, 70(2), pp. 137-158.
20. Willmott, H. (1986), „Organising the Profession: A Theoretical and Historical Examination of the Development of the Major Accountancy Bodies in the UK“, *Accounting, Organizations and Society*, 11(6), pp. 555-80.
21. Закон о рачуноводству, *Службени гласник Републике Србије*, No. 62/13

УДК 658.14/.17
005:336.6
Прегледни рад

Момчило

МИЛОШЕВИЋ,
мастер екон.*

Новчани ток као индикатор процењивања перформанси привредног друштва

Резиме

Комплексност пословног живота савременог привредног друштва карактеришу технолошке промене, развој тржишта новца и капитала, конкуренција, коришћење информационог система чији је значајан сегмент рачуноводствени систем. Финансијске информације о пословању садржане у финансијским извештајима које састављају привредна друштва, а чију ревизију врше независни ревизори, увелико утичу на поверење инвеститора, кредитора, државе, менаџмента и осталих стејхолдера.

Извештај о новчаним токовима је информациона основа која обезбеђује податке корисницима о способности привредног друштва да генерише готовину и готовинске еквиваленте обављањем пословне активности, инвестиционе и финансијске активности, током рачуноводствене године. Готовина и готовински еквиваленти су најликвиднији део обртне имовине коју привредно друштво држи као резерву ликвидности за измирење доспелих обавеза. Вишак готовине као слободна новчана средства повремено се може уложити у куповину хартија од вредности као готовинских еквивалената, који су ван утицаја значајног ризика од промене вредности. Готовински еквиваленти су краткорочна улагања, високоликвидна улагања, која имају рок доспећа краћи од деведесет дана, у односу на датум куповине.

Важну улогу у процесу процене способности привредног друштва има анализа новчаних токова, којом се омогућава боља процена ликвидности, финансијске сигурности, приносне снаге и изложености привредног друштва финансијским

*) Регулаторна комисија за енергетику Републике Српске, Требиње, ревизор, mmilosevic@reers.ba
Примљено: 23.04.2018. Прихваћено: 30.04.2018.

ризицима. Дакле, извештај о новчаном току представља тенденцијски индикатор финансијске неизвесности и стабилности, због чега се и сматра значајним показатељем ликвидности.

Посматрајући привредно друштво као јединицу која генерише готовину кроз тренд кретања новчаних токова у дужем низу година и свођењем на садашњу вредност будућих токова готовине утврђује се надокнадиви износ целог привредног друштва, употребом приносног приступа, применом методе дисконтованих новчаних токова.

Кључне речи: привредно друштво, новчани ток, готовина, готовински еквиваленти, хартије од вредности.

Увод

Извештај о новчаним токовима¹ своју пуну афирмацију постигао је у последњој деценији 20. тог века, када је велики број привредних друштава имао проблема са ликвидношћу и солвентношћу због недостатка новца. Користећи Извештај о новчаним токовима упоредо са подацима из Извештаја о финансијском положају предузећа и Извештају о укупном резултату периода, информације о токовима готовине помажу у оцени ликвидности, тренду развоја и финансијској сигурности привредног друштва. Предмет овог рада су значај и информациона основа новчаног тока привредног друштва који одсликавају технику генерисања готовине и готовинских еквивалената, у одређеном обрачунском периоду.

Први део рада обрађује генерисање готовинских еквивалената привредног друштва као резерве ликвидности, проблем одређивања оптималног односа готовине и краткорочних хартија од вредности (Баумилов модел) у условима неразвијеног тржишта новца, на основу истраживања спроведеног на Бањалучкој берзи а.д. Бања Лука – Market Money.

Други део рада односи се на процену способности новчаног тока, анализу новчаног тока и показатеље засноване на новчаним токовима као тенденцијске индикаторе финансијске неизвесности и стабилности, због чега се и сматрају значајним показатељима ликвидности.

Трећи део рада обрађује концепт вредновања привредног друштва као јединице која генерише готовину, применом приносног приступа и применом методе дисконтованих новчаних токова.

1. Значај и информациона основа извештаја о новчаним токовима

Да би се разумело пословање привредног друштва и предвидела његова будућност потребно је анализирати извештај о новчаним токовима, као и ана-

1) Постао оперативан за припрему финансијских извештаја и примењује се у Републици Српској од 1. јануара 1994. године.

лизирати промене укупног новца у билансу, од почетка до краја рачуноводствене године. Основна намена извештаја о новчаним токовима је да обезбеди информације о готовинским токовима које корисницима финансијских извештаја пружају солидну основу за процену способности привредног друштва да генерише готовину и готовинске еквиваленте, као и информације о потребама привредног друштва за коришћењем тих готовинских токова. Историјске информације о готовини и готовинским еквивалентима привредног друштва, посредством извештаја о новчаном току, користе се као индикатор активности: пословне, инвестиционе и активности финансирања.

Генерисање довољног износа новчаног тока знатно помаже привредном друштву да:

- процени способност генерисања будућих позитивних новчаних токова готовине,
- смањи зависност од екстерних извора финансирања,
- измири доспеле обавезе,
- финансира инвестиције и
- награди акционаре разумним износима дивиденди.

Извештај о новчаном току је неизбежна компонента целине финансијског извештавања, која:

- обезбеђује увид у финансијску структуру привредног друштва. Адекватна ликвидност и расположивост новца су значајни за успешно пословање привредног друштва;
- пружа допунске информације корисницима о променама у имовини, обавезама и сопственом капиталу привредног друштва,
- омогућава бољу упоредивост остварених пословних резултата различитих привредних друштава, због тога што овај извештај елиминира утицај различитих рачуноводствених начела евидентирања пословних трансакција,
- служи као основа за пројектовање висине, динамике и извесности стварања будућих токова готовине.

1.1. Генерисање токова готовине и готовинских еквивалената

Привредна друштва у обављању пословне активности користе обртну имовину којом одржавају ликвидност да би измирила текуће обавезе. Обртна имовина је краткорочно ликвидна имовина коју чине готовина и готовински еквиваленти проистекли из пословних трансакција²: куповина, продаја, прилив, одлив, између две или више независних страна. Пословне трансакције се вреднују и евидентирају у новчаним јединицама. Новац је једини фактор који је заједнички за све пословне трансакције и представља јединицу мере која обезбеђује финансијске податке.

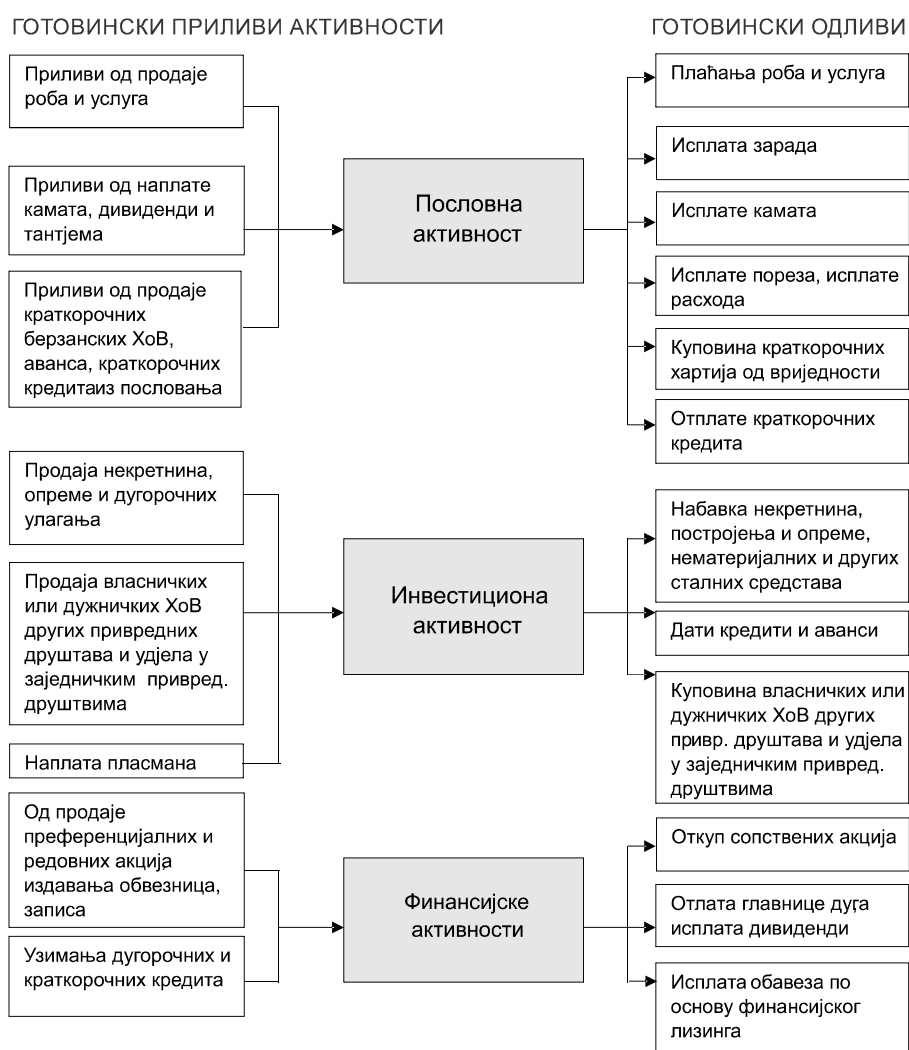
Готовина и готовински еквиваленти представљају најликвиднији део имовине коју привредно друштво држи као резерву ликвидности спремну за измирење доспелих обавеза. Готовински еквиваленти представљају кратко-

2) Пословне трансакције су пословни догађаји који утичу на финансијски положај привредног друштва.

рочне, високо ликвидне хартије од вредности које се могу брзо претворити у готовину. Улагање у готовинске еквиваленте је саставни део управљања готовином, а тек затим и управљања профитабилношћу. Готовину чине расположиве новчанице и девизе, чекови и новчани налози од купаца, као и депозити на пословном рачуну.

Извештај о готовинским токовима класификује готовинске приливе и готовинске одливе у три категорије активности: пословне, инвестиционе и финансијске. На Слици 1 презентована је категоризација новчаних токова по активностима:

Слика 1- Категоризација новчаних токова по активностима³

3) Међународни рачуноводствени стандард 7 (IAS 7) - Извештај о токовима готовине (2014) Београд: Министарство финансија Србије, параграфи 13-17.

1.2. Готовински еквиваленти

Готовински еквиваленти су у складу са смерницама МСФИ 7 - *Извештај о токовима готовине* (параграфи 6-7) дефинисани као краткорочне високоликвидне инвестиције које се могу брзо претворити у познате износе готовине и које нису под значајним ризиком од промене вредности.

Тржиште новца⁴ обухвата краткорочне, високоликвидне дужничке инструменте релативно ниског ризика. Инструменти тржишта новца називају се готовинским еквивалентима. То су краткорочне хартије од вредности, односно дуговни финансијски инструменти чији рок доспећа је до 90 дана или краће. Принос у облику камате је низак, што привредним друштвима ових хартија пружа могућност доласка до потребних средстава. Емисија краткорочних хартија од вредности врши се на тржишту новца. Привредна друштва повремено располажу вишком готовине у односу на износ потребан за плаћање текућих обавеза. Вишак готовине може бити усмерен на куповину високоликвидних краткорочних хартија од вредности. Добро развијено секундарно тржиште представља прикладно место за пласирање вишка средстава која привредна друштва имају. Истраживањем извршеним на **Бањалучкој берзи а.д. Бања Лука - Market Money**, тржиште новца је тржиште на велико на којем учесници тржишта новца имају значајну предност због трошкова који настају при трговању готовинским еквивалентима. Као главни учесници на тржишту новца јављају се: Република Српска (Министарство финансија - Трезор и Централна банка), банке, привредна друштва, индивидуални инвеститори. Тржиште новца, заједно са Централном банком, утиче на одржавање ликвидности финансијског система.

Тржиште новца је финансијско тржиште које може да послужи као јефтин извор готовине/ готовинских еквивалената привредном друштву или држави:

- да пласира вишак готовине за куповину готовинских еквивалената, чиме омогућава остварење већих приноса него да држи готовину на трансакционом рачуну код банака,
- Неангажована готовина, готов губитак. Неангажована готовина представља опортунитетни трошак, вредност најбоље пропуштене (неискоришћене) прилике, пропуштену корист, приход, зараду, заједно са њеним последицама.

Еквиваленти готовине⁵ се држе за сврхе испуњења краткорочних готовинских обавеза, а не за улагање. Да би инвестиција испунила услов да буде еквивалент готовине, мора да буде:

- могуће њено конвертовање у познати износ готовине и
- ван утицаја значајног ризика од промене вредности.

Инвестиција се уобичајено карактерише као еквивалент готовине само када има кратак рок доспећа, од три месеца или краћи, од датума стицања. Инвестиције у капитал су изузете из еквивалената готовине, осим ако су по

4) Z., Bodie, A., Kane, A., J. Marcus, (2009) *Основи инвестиција*, Београд: Датастатус, стр.27 -31.

5) Међународни рачуноводствени стандард 7 (IAS 7) - *Извештај о токовима готовине* (2014) Београд: Министарство финансија Србије, параграф 7.

својој суштини еквиваленти готовине, на пример у случају стицања приоритетних акција које доспевају у кратком року и имају одређени датум откупа.

1.2.1. Врсте готовинских еквивалената

Куповина хартија од вредности проузрокује смањење готовине и повећања овог облика активе у висини набавне вредности купљених хартија од вредности⁶. Имајући у виду да се та средства брзо конвертују у готовину, она се у Извештају о финансијском положају предузећа евидентирају као готовина. До краткорочних хартија од вредности привредно друштво долази куповином на секундарном тржишту: краткорочних државних обвезница, трезорских записа, комерцијалних записа, благајничких записа, репо послова, сопствених акција, као и продајом робе и услуга, чија последица може бити стицање меница и чекова.

У Табели 1 презентовани су готовински еквиваленти на тржишту новца, чији циљ је одржавање реалне вредности новца.

Табела 1 - Готовински еквиваленти

Инструменти тржишта новца	Издавалац ХоВ	Купци	Рок доспећа	Намена	Интерес од ХоВ	Начин стицања	Трошкови стицања
Краткорочне државне обвезнице	Влада Републике	Индивидуални инвеститори и привредна друштва	90 дана	буџетски дефицит	дисконт на номиналну вредност	Market Money-секундарно тржиште	ниски трошкови трансакција
Комерцијални записи	Велика пољопривредна и индустријска привредна друштва	Пословне банке и физичка лица	30 до 90 дана	Сезонска производња, нова производња (неосигурани инструмент)	дисконт на номиналну вредност	Market Money-секундарно тржиште	ниски трошкови трансакција
Благајнички записи	Влада Републике, Централна банка и пословне банке	Пословне банке, привредна друштва и физичка лица	7 до 90 дана	буџетски дефицит	дисконт на номиналну вредност	Market Money-секундарно тржиште	ниски трошкови трансакција

6) Шкарић, Јовановић, Ката, (1998) Финансијско рачуноводство II: *Рачуноводствени аспекти учешћа, пласмана и краткорочних хартија од вредности*, Београд: Савез рачуновођа и ревизора Србије, стр. 216-222

Трезорски записи	Влада Републике	Привредна друштва, инвеститори	28 до 90 дана	буџетски дефицит	дисконт на номиналну вредност	трезор или секундарно тржиште	ниски трошкови трансакције
Репо послови	Брокерско-дилерска кућа ХоВ - инвеститор	инвеститор – Брокерско-дилерска кућа ХоВ	30	поновни откуп по вишој цени, средство за обезбеђење зајма	једнодневна камата на номиналну вредност	Market Money - секундарно тржиште	ниски трошкови трансакције
Менице	Привредно друштво: трговачко, комунално	Привредно друштво	30 до 90 дана	плаћање робе и услуга	камата	продаја робе и услуга	-
Чекови	Привредно друштво: трговачко, комунално	Привредно друштво	30 до 90 дана	плаћање робе и услуга	камата	продаја робе и услуга	-

Извор: Сопствена анализа аутора

Трезорски записи. Трезорске записе емитује држава ради финансирања краткорочног буџетског дефицита. Висока ликвидност и ефикасност тржишта и држава у улози гаранта условљавају неризичан третман.

Продаја трезорских записа врши се техником аукције, коју организује трезор. Инвеститори могу да задрже купљене трезорске записе до рока доспећа, или да их продају по тржишним ценама пре рока доспећа, посредством брокера и дилера на тржишту новца.

Пример:

Трезор Министарства финансија Републике Српске, на основу Уредбе о условима, поступку емисије и елементима примарног тржишта трезорских записа⁷, емитује краткорочне обвезнице (записе) путем јавних аукција, на период од 3 месеца, као дисконтне хартије од вредности, тј. по цени нижој од номиналне вредности за износ приноса који ће бити реализован о року доспећа.

Израчунавање цене краткорочне хартије од вредности врши се на основу података наведених у Табели 2.

7) „Службени гласник Републике Српске“, број 58/15, члан 11. став 1.

Табела 2 – Основни елементи трезорског записа⁸

Емитент	Датум емитовања	Количина	Номинална вредност записа (КМ)	Купац	Номинални износ емисије (КМ)	Дисконтни износ емисије трезорских записа	Принос за инвеститора-интерес (камата)	Датум доспећа
Министарство финансија-трезор	17.11.2017	2.000	10.000	Инвеститор - привредно друштво	20.000.000	19.774.000	266.000	15.02.2018.
Укупно	17.11.2017.	2.000	10.000		20.000.000	19.774.000	266.000	15.02.2018.

Износ дисконтне цене трезорских записа израчунава се на годишњем нивоу према следећој формули:

$C = 100 - (100 \times d \times i / 365 + i \times d)$, где су:

C = дисконтна цена,

d = број дана до доспећа, и

i = каматна стопа /100

$C = 100 - (100 \times d \times i / 365 + i \times d) = 100 - (100 \times 90 \times 0,50000\% / 365 + 0,50000\% \times 90)$

C = 98,8769

Према оствареном обиму продаје од 2.000 трезорских записа, номиналне вредности од 10.000 КМ, на дан емитовања инвеститор би платио дисконтну цену у вредности од 19.774.000 КМ. На датум доспећа емитент, у року од 90 дана, има одлив средства у износу од 20.000.000 КМ, а инвеститор прилив средства, чиме би остварио интерес – камату у износу од 266.000 КМ.

Релевантно књижење емисије трезорских записа, представљено је у Табели 3.

Табела 3 - Дневник пословне промене емисије трезорских записа у КМ

Ред. бр.	Рачун		Опис пословне промене	Износ	
	Д	П		Д	П
1.	2352 - Трезорски записи	240 - Хартије од вредности – Готовински еквиваленти	Куповина трезорских записа по дисконтној цени, на дан аукције	19.774.000 0	19.774.000 0
2.	2200 - Потраживања за камату	6629 - приходи од камата	Интерес - дисконт- разлика између продајне и куповне цене ХоВ (трезорски запис)	266.000	266.000
3.	240 - Хартије од вредности – Готовински еквиваленти	2364 - Трезорски запис 2200 - Потраживања за камату	Продаја трезорских записа на дан доспећа, 90 дана	20.000.000 0	19.774.000 0 266.000

8) Закон о задужењу, дугу и гаранцијама Републике Српске „Службени гласник Републике Српске“, број 71/12, 52/14, 114/17, члан 13.

Комерцијални запис. Комерцијални записи су хартије од вредности које најчешће издају велика привредна друштва: пољопривредна и индустријска друштва, друштва чија активност је сезонског карактера, чији кредибилитет је једини гарант испуњења преузетих обавеза. Пољопривредном привредном друштву требаће више готовине у периоду сетве и откупа пољопривредних култура, јер сезонски карактер захтева планирање готовинских прилива и готовинских одлива, узимања кредита или позајмица. Произвођачи пољопривредних култура који емитују и продају комерцијалне записе, у том интервалу ће продати своју робу и наплатити је од купца са укалкулисаном каматом у цену производа, на који начин прикупљају слободна новчана средства и одржавају своју ликвидност.

Купци комерцијалних записа су банке, које претходно траже испитивање бонитета и рејтинга привредног друштва које жели да емитује комерцијалне записе. Инвеститори у комерцијалне записе остварују принос у облику дисконта, односно разлике између ниже куповне цене и више номиналне вредности, по којој се врши откуп записа о року доспећа, од 20 до 90 дана. Емитовање се остварује посредством брокерско-дилерских кућа.

Пример

Пољопривредно привредно друштво са солидном финансијском снагом, емитује и продаје комерцијалне записе у року од 90 дана да би обезбедио недостајућу готовину. Недостајући износ готовине прибавља из додатних извора добијањем краткорочног кредита од банке под повољним условима, што је приказано у Табели 5. Структуру цене емисије комерцијалних записа чине и трошкови флотације⁹.

Управа привредног друштва у датом периоду разматра питања управљања краткорочним ликвидним средствима, везано за:

- потребну готовину током сезонског периода,
- потребу за краткорочним кредитом, и
- потребу за продајом робе на кредит купцима, односно финансијска потраживања.

У Табели 4 презентован је недостајући салдо готовине на дневном, месечном и тромесечном нивоу.

Табела 4 - Трансакциони салдо готовине у КМ

Трансакциони салдо	Дневни салдо готовине	Месечни салдо готовине	Тромесечни салдо готовине
Готовински прилив	6.000	180.000	540.000
Готовински одлив	7.333	220.000	660.000
Готовински вишак	0	0	0
Готовински дефицит	1.333	40.000	120.000
Просечно месечно стање готовине	0	20.000	40.000
Просечно дневно издавање готовине	1.333	-	-

9) Трошкови флотације: административни трошкови, трошкови провизије, трошкови осигурања, трошкови регистрације, трошкови емисије.

У кратком року привредно друштво ће пласирати вишкове готовине купцима, чиме не угрожава ликвидност, а повећава рентабилност. Управљање новчаним током служи за одређивање оптималног салда готовине, који се остварује трансформацијом хартија од вредности у готовину, чиме остварује нето добит привредног друштва. Оптималан однос између готовине и комерцијалних записа захтева познавање:

- слободних новчаних средства (вишак готовине),
- период трансформације готовине у комерцијалне записе и
- цене емисије (куповине и продаје) комерцијалних записа.

За неометано обављање пословне активности, управа привредног друштва прати стање трансакционог салда готовине, задржава вишак слободних новчаних средстава која не смеју да стварају опортунитетни трошак, односно пропуштени принос, који би се остварио конвертовањем хартија од вредности у готовину и обрнуто. Пропуштени принос представља камату на утрживе краткорочне хартије од вредности.

Баумилов модел. Одређивање оптималног односа готовине и краткорочних хартија од вредности проистиче из потребе за уравнотежењем опортунитетних трошкова држања готовине и трансакционих трошкова. William Baumol развио је модел управљања оптималним салдом готовине¹⁰.

Трансфер комерцијалних записа у готовину, уз минималне трошкове, може се изразити према обрасцу *Баумилов модел* управљања новчаним средствима:

$$T_{\text{хг}} = \sqrt{\frac{2FT}{k}} = \sqrt{\frac{2 * 125 * 120.000}{0,08}} = \sqrt{375.000.000} = 19.365 \text{ KM}$$

Табела 5 - Трансфер комерцијалних записа у готовину у KM

Додатни извор финансирања		
Учесници аукције	Емитент: <i>Пољопривредно привредно друштво</i>	Купац: <i>Пословна банка</i>
Емисија инструмента тржишта новца	Комерцијални записи	Краткорочни кредит-позајмица
Номинална вредност	1.200 x100	120.000
Датум емисије	15.07.2017.	15.07.2018.
Датум доспећа	13.10.2018.	13.10.2018.
Нето потребна готовина- T	120.000	
Опортунитетни трошкови држања готовине % - k	8	
Оптимални трансфер новчаних средстава – C_{оп}	19.365	
Укупни трошкови готовине	1.549	
Фиксни трошкови по трансакцији - F	125	

10) Вуњак, Н., (2005) *Финансијски менаџмент - Пословне финансије*, Суботица, стр. 182-184.

Оптималан износ једног трансфера комерцијалних записа у готовину је 19.365 КМ. Трансфер комерцијалних записа у готовину извршиће се шест пута у року од 90 дана (120.000 КМ / 19.365 КМ), дакле сваких 15 дана.

Структуру укупних трошкова готовине чине: трошкови држања готовине и трошкови трансакције. Укупни трошкови готовине рачунају се према формули:

$$C = C/2xk + T/CxF, \text{ где су:}$$

C = износ готовине који се добија емисијом комерцијалних записа или се прибавља путем краткорочног кредита пословне банке,

k = опортунитетни трошак држања готовине у %, који су једнаки просечној каматној стопи на државне хартије од вредности,

T = укупан износ нето потребне готовине у току периода од 90 дана,

F = фиксни трошкови трансакција (емисија и продаја комерцијалних записа или прибављања краткорочних кредита) по једној трансакцији.

$$C = 19.365 / 2 \times 0,08 + 120.000 / 19.365 \times 125$$

$$C = 774,60 + 774,60$$

$$C = 1.549 \text{ КМ.}$$

Укупни трошкови готовине износе 1.549 КМ и добијају се уравнотежењем: трошкова држања готовине 774,60 КМ и трошкова трансакције 774,60 КМ.

Репо уговори. На тржишту новца, репо уговори подразумевају продају краткорочних хартија од вредности, које служе као залога, уз обавезу њиховог откупа по уговореној вишој цени и у уговорено време. Купопродаја хартија од вредности се врши ради превазилажења краткорочног новчаног дефицита. Разлика између куповне и продајне цене представља камату коју плаћа власник хартија, као зајмопримац. Она је истовремено и принос који остварује купац хартија, као зајмодавац. У Табели 6 презентована је купопродаја хартија од вредности, односно репо трансакција.

Табела 6 - Репо послови

Датум куповине	Ознака ХоВ	Назив	Стопа колатерала %	Количина ХоВ	Куповна цена у КМ	Датум реоткупа	Репо стопа %	Разлика у цени (репо камата) у КМ	Реоткупна цена КМ
13.02.2018	RSRS-0-K	Репо са државним обвезницама	135	10.000	6.617,86	14.05.2018.	5	82,74	6.700,60

Пример: Према стандардном оквирном уговору о реоткупу хартија од вредности¹¹ (репо уговор), закљученом дана 13.02.2018. године између уговорних страна, Уговорна страна А: Продавац, продаје 10.000 државних обвезница Уговорној страни Б: Купац, уз обавезу Купца да плати Продавцу куповну цену у износу 6.617,86 КМ, те истовремену обавезу Купца да прода те хартије од вредности Продавцу на тачно одређени датум у будућности: 14.05.2018. го-

11) Бањалучка берза Хартија од вредности а.д. Бања Лука, Money Market

дине, уз репо стопу од 5%. Обавеза Продавца је да плати Купцу реоткупну цену, према формули која следи:

$$\text{Реоткупна цена} = \text{Куповна цена} (1 + i \times n / 360) = 6.617,86 \times (1 + 5\% \times 90 / 360) = 6.700,60 \text{ КМ.}$$

Принос на зараду је разлика у цени, односно репо камата у износу од 82,74 КМ.

Менице. Менице (*promissory note*) су инструмент обезбеђења наплате потраживања од купаца насталих продајом робе и услуга, гласе на износ потраживања које покривају, увећан за износ припадајуће камате. Ове хартије од вредности наплаћују се о року доспећа и пре рока доспећа. Привредна друштва која се баве продајом робе велике вредности прихватају меницу као средство плаћања. У питању су нпр: пољопривредне машине или аутомобили. Предности меница су:

- доносе добит од камате, и
- дају бољу могућност за покретање судског поступка у случају спора.

Пример

За продату робу по одређеној фактури купац је дао меницу за обезбеђење плаћања, у складу са закљученим уговором о јавним набавкама, на номиналну вредност од 1.013.328 КМ. Рок доспећа од 60 дана, каматна стоп 8% (исправка вредности од 13.328 КМ). Меница је продата по истеку 30 дана по цени од 1.006.666 КМ.

У Табели 7 презентовано је релевантно књижење продаје менице.

Табела 7 - Дневник пословне промене књижења менице у КМ

Ред.бр.	Рачун		Опис пословне промене	Износ	
	Д	П		Д	П
1.	Меница	Исправка вредности меница	Почетно стање	1.013.328	13.328
2.	Исправка вредности меница Жиро-рачун	Меница Добит од камате	Продаја менице пре рока доспећа, по истеку 30 дана	13.328 1.006.666	1.013.328 6.666

Када је у питању рачуноводствено евидентирање, важно је поштовати: датум доспећа, трајање менице, камату¹² и каматну стопу и вредност на дан доспећа.

1. Процена способности новчаног тока

Циљ састављања извештаја о новчаном току је процена способности привредног друштва:

- да ли може да генерише готовину и готовинске еквиваленте из пословања и да сервисира доспеле обавезе;
- да ли може да плаћа главницу и камату на основу позајмљених кредита и плаћања дивиденди акционарима;

12) Будућа камата исказује се на рачуну Исправка вредности менице. Камата = $1.000.000 \times 8 / 100 \times 60 / 360 = 13.328$ КМ, односно $1.000.000 \times 8 / 100 \times 30 / 360 = 6.666$ КМ.

- да ли из интерно сопствених извора (*cash flow* из пословања) финансира потребан раст и развој, кроз додатна улагања у некретнине, постројења и опрему: улагања у проширење капацитета, нову опрему;
- да ли је способно да оствари позитиван новчани ток;
- да утврди одакле потичу разлике између добитка и новчаног тока;
- да ли и како пословне и инвестиционе активности утичу на структуру капитала и финансијску равнотежу привредног друштва.

До одговора на ова питања долазимо анализом новчаних токова из различитих активности, затим разматрањем односа између новчаних токова појединих активности и анализирањем односа између кретања добитка и новчаних токова (*cash flow-a*). С обзиром на начин класификовања позиција по активностима у извештају о новчаном току, за припремање је коришћен је *индиректни метод*¹³ новчаних токова готовине.

Управљање токовима готовине пружа релевантне информације о томе:

- да приливи готовине обезбеђују оптималну новчану репродукцију утрошених пословних средстава и исплату доспелих обавеза о роковима доспећа,
- да перманентан увид у токове готовине омогућава изналажење могућности за санирање готовинског дефицита или употребу готовинског суфицита за финансирање раста и развоја привредног друштва, као и отплате дугова.

2.1. Анализа новчаног тока

Као подлога за састављање нето новчаног тока узети су подаци из финансијских извештаја: Извештаја о финансијском положају на крају периода и Извештаја о укупном резултату за период, енергетског привредног друштва¹⁴. У Табели 3 презентован је нето новчани ток, за период 2013-2017. године:

Табела 8 - Нето новчани ток у КМ

Билансна позиција	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.
Добитак/губитак из пословне активности	3.645.972	2.997.246	2.922.072	1.982.367	1.807.829
Амортизација	9.340.612	9.581.641	9.773.609	12.161.491	12.219.298
Повећање/смањење краткорочних потраживања ¹⁵	1.762.280	(371.671)	(1.328.579)	(513.482)	230.700

13) Индиректан метод којим се добитак или губитак коригује за ефекте неготовинских трансакција: 1. промене залиха и потраживања и обавеза из пословања током рачуноводствене године, 2. неготовинских ставки, као што су: амортизација, резервисања, одложени порези, нерезализовани добици и губици у инострану валути, 3. свих других ставки које узрокују токове готовине из инвестиционих активности или активности финансирања.

14) Доступно на: <https://www.blberza.com/Pages/issuerannouncements.aspx?code=eddo-r-a>

15) Корекције података на основу повећања, односно смањења из Табеле 9 - Промет потраживања од купаца

Повећање/смањење краткорочних обавеза	(942.003)	(954.800)	1.653.067	929.237	(1.354.142)
Укупно пословна активност	9.340.612	11.624.087	13.020.169	12.161.491	12.219.298
Приход од камата	1.386.287	1.062.839	967.831	815.755	817.035
Повећање (смањење) стања дугор. кредита	(98.758)	(95.049)	(1.885)	(7.919)	24.576
Одлив за камате	36.615	12.591	31.615	10.428	15.389
Укупно финансијска активност	1.349.672	955.199	997.561	826.183	832.424
Инвестиције у сталну имовину	(2.062.998)	(2.154.023)	(2.381.261)	(4.922.364)	(1.518.648)
Укупно инвестициона активност	(2.062.998)	(2.154.023)	(2.381.261)	(4.922.364)	(1.518.648)
Нето новчани ток	10.690.284	10.425.263	11.636.469	12.987.674	13.051.722

Извор: Сопствена анализа аутора према финансијским извештајима

Према приказаним показатељима, нето новчани ток је позитиван, што указује да привредно друштво располаже готовинским суфицитом. Привредно друштво интерно генерише довољно готовине обављањем основне делатности да би измирило обавезе и наставило пословање у догледној будућности.

С обзиром на ефекте активности, финансијски извештаји: Извештај о финансијском положају предузећа и Извештај о укупном резултату у периоду, се састављају на обрачунској основи, чији резултат, односно добитак (релација приходи и расходи) не одговара резултату утврђеном на готовинској основи (релација прилива и одлива готовине). Обрачунска основа рачуноводства¹⁶ описује ефекте трансакција и других догађаја и околности на економске ресурсе и захтеве од извештајног ентитета у периодима у којима су ти ефекти настали, чак и када се приливи готовине и плаћања догађају у различитим периодима.

Основно питање које се јавља у пракси је како подесити резултат утврђен на обрачунској основи тако да апроксимује резултату утврђеном на готовинској основи. Одакле потичу разлике између добитка и новчаног тока?

Због обрачунске основе, приходи и расходи евидентирају се на основу начела настанка пословног догађаја (*Accrual principle*). Ефекти трансакција и других догађаја признају када настану појаве, а не када се приме готовина или готовински еквиваленти, или дају; ти ефекти се евидентирају у рачуноводственим евиденцијама и о њима се извештава у финансијским извештајима периода на које се односе. Тако, нпр. настају потраживања од купаца, обавезе према добављачима, и слично.

У тренутку продаје добара и услуга на рачуну *Прихода од продаје* Извештаја о укупном резултату периода, евидентира се приход у укупном износу, док

16) IASB (Одбор за Међународне рачуноводствене стандарде), (2010)), *Оквир за састављање и презентацију финансијских извештаја*, Београд: Министарство финансија Србије, стр. 8. Ц/Б 17.

ће се прилив готовине појавити у Извештају о новчаном току, у тренутку плаћања. Разлика између прихода и прилива готовине евидентира се на билансној позицији *Потраживања од купаца* Извештаја о финансијском положају предузећа.

Набавка добара која се продају може да буде презентована у облику следеће једначине¹⁷:

Готовинска плаћања (издаци за куповину) = Набавна вредност продате робе:

$$\left. \begin{array}{l} + \\ - \end{array} \right\} \begin{array}{l} \text{Повећање залиха или} \\ \text{Смањење залиха} \end{array} \quad \left. \begin{array}{l} + \\ - \end{array} \right\} \begin{array}{l} \text{Смањење обавеза према добављачима или} \\ \text{Повећање обавеза према добављачима} \end{array}$$

У Табели 9 презентован је за конкретно привредно друштво промет потраживања од купаца, приход од продаје, коефицијент обрта потраживања и број дана везивања, за период 2013-2017. године:

Табела 9 - Промет потраживања од купаца у КМ

Редни број	Билансна позиција	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.
1.	Бруто потраживање од купаца електричне енергије	19.219.633	19.028.246	21.028.900	18.845.340	18.875.274
2.	Исправка вредности потраживања	9.232.039	9.108.116	11.381.246	8.684.2042	8.944.838
3.	Нето потраживање (1)-(2)	9.987.594	9.920.130	9.647.654	10.161.136	9.930.436
4.	Репрограмирано потраживање	6.972.551	4.896.466	2.909.419	4.004.923	3.308.000
4.1.	Исправка репрограмираног потраживања	3.709.489	4.182.539	2.027.064	3.256.881	2.890.000
4.2.	Текуће доспеће репрограмираних потраживања	1.910.020	928.433	882.355	748.042	410.000
4.3.	Нето репрограмирано потраживање (4)-(4.1)-(4.2)	1.353.042	713.923	4.324	3.686	8.000
5.	Укупно потраживање (1+4)	26.192.184	23.924.712	23.938.319	22.850.263	22.183.274
6.	Приход од продаје ел. енергије	62.596.915	61.729.558	65.593.635	68.462.764	70.876.267
7.	Коефицијент обрта потраживања (6)/(5)	2,40	2,58	2,74	3	3,20
8.	Број дана везивања 360/(7)	151	140	131	120	113

17) Сиднеј, Г., Белведер, Н., (2001) *Финансијско рачуноводство - општи приступ*, Бања Лука: Савез рачуновођа и ревизора Републике Српске, стр. 448.

При утврђивању добити, у трошкове је укључена амортизација, као и евентуални отписи вредности који нису готовински расход¹⁸. Трошак амортизације као неготовински расход представља битан фактор који утиче на одступање пословног новчаног тока и пословног добитка. Висина трошкова амортизације зависи од метода обрачуна и процењеног века трајања имовине која се амортизује. Уколико је набављена стална имовина плаћена у тренутку набавке - исплате обавезе према добављачима, одлив готовине појављује се одмах у Извештају о новчаном току. Стална имовина учествује током свог века трајања у стварању прихода, а амортизација се систематски алоцира према пројектованом животном веку, применом одређеног метода (линеарни, дегресивни и функционални) и терети Добит из пословне активности за аликутни део. Временска алокација трошкова сталне имовине на обрачунске периоде у функцији је утврђивања коректних резултата пословања.

Према подацима из Табеле 9, нето новчани ток за период 2013-2017. године, амортизација као неготовински расход остаје на располагању привредном друштву. У извештају о финансијском положају предузећа готовински еквиваленти и готовина се повећавају за износ смањења сталне имовине на основу амортизације. У складу са тим, у финансијском смислу амортизација представља прилив готовине на основу конверзије сталне имовине у обртну имовину.

Капитална улагања настала током рачуноводственог периода евидентирају се у Извештају о финансијском положају привредног друштва, а не као трошак у Извештају о укупном резултату периода. Као трошак појавиће се амортизација те имовине у наредним годинама. Због повећања вредности одређене врсте хартија од вредности које нису реализоване могуће је исказивање прихода конкретног привредног друштва (није дошло до прилива новца).

На основу претходно наведеног, може се закључити да вредност привредног друштва зависи од дугорочне способности генерисања позитивног новчаног тока, а не добити.

2.1.1. Ликвидност и солвентност

Анализа извештаја о новчаном току служи корисницима финансијских извештаја да процене промене капитала привредног друштва, његову финансијску структуру, ликвидност и солвентност, као и способност привредног друштва да се прилагоди променљивим захтевима пословног окружења. Ликвидност као динамичан концепт, зависи од усклађености новчаних токова, односно прилива и одлива новца који настају из три извора: пословне активности, инвестиционих активности и активности финансирања. Управљање ликвидношћу подразумева праћење токова новца.

18) Неготовински расходи: трошак амортизације, уплата готовине из благајне на текући рачун, доношење одлуке о исплати дивиденде акционарима, обрачунати приходи од продаје, куповина материјала и утрошак материјала у производњи, прибављање опреме на кредит или на финансијски лизинг.

Рацио ликвидности на бази нето новчаног тока из пословања¹⁹ утврђује се према обрасцу:

$$\text{Рацио ликвидности на бази ННТ из пословања} = \frac{\text{ННТ из пословања}}{\text{Просечне краткорочне обавезе} = \frac{\text{Укупни приливи} - \text{Укупни одливи готовине из пословне активности}}{(\text{Краткорочне обавезе} + \text{ПВР на почетку и крају године}) : 2} = \frac{12.219.298^{20}}{(9.195.000 + 10.549.000) : 2} = 1,238$$

Табела 10 - Обрачунате вредности рација²¹

	2015.	2016.	2017.
Рацио ликвидности на бази ННТ из пословања	1,353	1,206	1,238

У анализираном периоду 2015-2017. године обрачунате вредности рација указују на високо покриће просечних краткорочних обавеза ослобођеним вишком готовине из пословања.

Анализа новчаног тока назива се још и проценом солвентности. Анализа солвентности или анализа дугорочне финансијске сигурности дефинише се као способност привредног друштва да у року измирује трошкове камата и врши отплате дугорочних обавеза, односно да емитује хартије од вредности. Фактори од којих зависи солвентност привредног друштва:

- вредност и структура имовине којом привредно друштво располаже,
- вредност и структура извора финансирања или укупног капитала, и
- профитабилност или приносна снага привредног друштва.

Сагледавајући перспективу привредног друштва, полазећи од финансијских информација садржаних у: Билансној шеми Извештаја о финансијском положају предузећа (Табела-11), Нето новчаном току (Табела-8), дајемо значај показатељима заснованим на новчаном току, презентованим у Табелама 12 и Табели 13, које су сачињене на основу Извештаја о финансијском положају тог привредног друштва, који је илустрован Табелом 11.

Табела.11 - Билансна шема Извештаја о финансијском положају предузећа у 000 КМ

АКТИВА	2015.	2016.	2017.	ПАСИВА	2015.	2016.	2017.
А.СТАЛНА ИМОВИНА (I+II+III)	191.819	278.390	279.971	А. КАПИТАЛ (I-II+III+IV+V-VI-VII)	191.781	270.187	270.829
I Нематеријална улагања	2.380	3.452	3.480	I Основни капитал	31.118	31.118	31.118
II Некретнине, постројења и опрема	189.435	274.934	275.788	1. Акцијски капитал обичне акције	31.118	31.118	31.118
III Дугорочни финансијски пласмани	4	4	2	2. Акцијски капитал - Преференцијалне акције			

19) Малинић, Д., Милићевић, В., Стевановић, Н., 2013, *Управљачко рачуноводство*, Београд, стр. 91.

20) Према подацима из Табеле 8 за 2017 годину.

21) Обрачунате вредности рација, према подацима из: Табела 8 - Нето новчани ток и Табела 11 - Билансна шема Извештаја о финансијском положају предузећа

Б. ОБРТНА ИМОВИНА (I+II+III)	31.102	31.859	33.747	II Неуплаћени уписани капитал			
I Залихе	6.816	8.708	10.021	III Ревалоризационе резерве	72.071	146.765	141.150
1. Материјал				IV Резерве из добитка	24.040	24.059	24.072
2. Недовршена производња				V Нераспоређени добитак	64.552	68.245	74.489
				Нераспоређени добитак текуће године	239	168	475
3. Готови производи				VI Губитак до висине капитала			
4. Роба				VII Откупљене сопствене акције			
5. Дати аванси	1.019			В. ДУГОРОЧНА РЕЗЕРВИСАЊА	21.444	29.444	33.601
II Краткорочна потраживања и пласмани	24.286	23.151	23.726	С. ОБАВЕЗЕ (I+II)	9.696	10.617	9.288
1. Краткорочна пословна потраживања	9.648	10.161	9.930	I Дугорочне обавезе	76	68	93
2. Краткорочни финансијски пласмани	12	0	0	1. Конвертибилне дужничке ХоВ			
III Готовина и готовински еквиваленти	13.830	12.207	12.711	2. Дугорочни кредити	76	68	93
1. Готовина				3. Остале дугорочне обавезе			
2. Готовински еквиваленти				II Краткорочне обавезе	9.620	10.549	9.195
С. А.В.Р.	796	783	1.085	1. Краткорочни кредити			
D. ПОСЛОВНА ИМОВИНА (A+ B+C)	222.921	310.248	313.718	2. Остале краткорочне финансијске обавезе	29	11	
E. ГУБИТАК ИЗНАД ВИСИНЕ КАПИТАЛА	0	0	0	3. Примљени аванси	723	1.214	1.530
				4. Обавезе према добављачима	1.997	2.250	3.414
				5. Остале краткорочне обавезе			
				D. П.В.Р.	6.871	7.074	4.251
F. УКУПНА АКТИВА (D +E)	222.921	310.248	313.718	E. УКУПНА ПАСИВА (A+B+C+D)	222.921	310.248	313.718

Упоредо са растом значаја извештаја о новчаним токовима, растао је и значај показатеља који садрже информације из овог извештаја. У Табели 12 приказани су најважнији показатељи засновани на новчаним токовима:

Табела 12 - Показатељи засновани на новчаном току

	2015.	2016.	2017.
Квалитет прихода = Новчани приливи од продаје ²² / Приходи од продаје	0,98	0,99	1,00
Квалитет добитка = Пословни добитак / Новчани ток из пословања	0,22 (22%)	0,16 (16%)	0,15 (15%)
Покриће капиталних издатака = Новчани ток из пословања/капитални издаци ²³	5,47	2,47	8,05
Cash flow по акцији = Новчани ток из пословања - Преференцијалне дивиденде / Пондерисани просечан број обичних акција	0,41	0,39	0,39

Квалитет прихода. Овај показатељ представља степен одступања *прихода од продаје* од наплате *потраживања од купаца*. Коефицијент се у наведеном интервалу креће око један. Ризик од неликвидности због ненаплаћених потраживања је мали.

Квалитет добитка. На квалитет добитка утичу неготовински расходи и ефекти примењених рачуноводствених политика.

Неготовински расходи су расходи амортизације и резервисања. Висина трошкова амортизације зависи од методе обрачуна и процењеног века трајања имовине која се амортизује. Висина пословног добитка није уједначена са приливима и одливима готовине. Нису истовремено уравнотежени токови прихода и расхода из Извештаја о резултату на крају периода са приливима и одливима готовине из Извештаја о новчаном току.

Ефекти примењених рачуноводствених политика отписивања утичу на обликовање исказаног пословног добитка (потцењеност, прецењеност) привредног друштва. Рачуноводствене политике представљају инструмент избора мера креативног финансијског извештавања чији постављени циљеви и сигнали се презентују јавности. Погрешан информациони сигнал о висини исказаног пословног добитка утиче на пословне одлуке и материјалне штете инвеститора.

Покриће капиталних издатака. Коефицијент већи од јединице указује на способност привредног друштва да из интерних извора финансира: капиталне издатке, плаћа дивиденде, откуп акција.

22) Новчани приливи од продаје = Приходи од продаје + смањење или - повећање потраживања од купаца

23) Капитални издаци, односно одливи готовине из активности инвестирања, то су одливи по основу куповине нематеријалних улагања, некретнина, постројења и опреме.

Cash flow по акцији показује колико је новчаних јединица нето добитка по акцији стварно и наплаћено, и шта се стварно може и расподелити.

Способност генерисања готовине привредног друштва приказана је у Табели 13.

Табела 13 - Показатељи способности генерисања готовине

	2015.	2016.	2017.
Коефицијент новчаног тока у односу на нето добит	54	72	25
Коефицијент новчаног тока у односу на приход од продаје (%)	20	18	17
Коефицијент новчаног тока у односу на просечну пословну имовину (%)	5,84	3,92	3,90
Слободан новчани ток = Новчани ток из пословне активности – дивиденде – капитални издаци (КМ)	11.636.469	12.987.674	13.051.722

При процени способности генерисања готовине анализирани су новчани токови из пословне активности, преузети из Табеле Нето новчани ток. Следећи показатељи који су утврђени у Табели 13 изражени су коефицијентима способности генерисања готовине за период 2015-2017. године:

- **Коефицијент новчаног тока у односу на нето добит.** Привредно друштво остварује добар ток готовине у односу на нето добит. На конвертибилну марку добити привредно друштво генерише 4,36 КМ готовине;
- **Коефицијент новчаног тока у односу на приход од продаје.** Привредно друштво у односу на приход остварује новчане токове од 17 %;
- **Коефицијент новчаног тока у односу на пословну имовину.** Показатељ нето новчаног тока из пословне активности према просечној пословној имовини је нижи од коефицијента новчаног тока према продаји, због тога што привредно друштво има мали коефицијент обрта имовине (нето продаја / просечна пословна имовина износи 0,23), мања од 1 пута;
- **Слободан новчани ток.** Мерило генерисања готовине после регулисања обавеза. Новчани ток је позитиван. Привредно друштво слободна новчана средства може употребити за будуће проширење пословања.

2. Концепт вредновања заснован на новчаним токовима

Концепти вредновања који су засновани на новчаним токовима, као кључне елементе садрже очекиване новчане токове, очекивану стопу приноса и дисконтну стопу. Према овом приступу, вредност привредног друштва биће једнака укупној вредности свих приноса, који ће бити остварени док оно послује. Приноси се могу дефинисати на више начина, од којих се најчешће употребљавају добит и новчани токови. У савременим проценама вредности привредног друштва, као мерило приноса пре свега се користи новчани ток.

Вредновање надокнадивог износа на нивоу јединица које генеришу готовину, почива на петогодишњим оствареним новчаним токовима претходних година и на поштовању принципа сталности пословања - *going concern*.

У Табели 14 презентовани су подаци вишегодишње пројекције новчаних токова засноване на оствареном новчаном току из континуиране употребе, веза Табела 8- *Нето новчани ток*, резидуалне вредности и *дисконтне стопе*²⁴ укључујући и прорачун пословног и финансијског ризика. Пројектоване вредности очекиваних будућих новчаних токова своде се на садашњу вредност помоћу дисконтне стопе, користећи технику приносног приступа, применом метода дисконтованих новчаних токова.

Табела 14 - Процењена вредност привредног друштва у 000 КМ

Година пројекције	Пројектовани новчани ток	Дисконтни фактор ²⁵	Садашња вредност будућег новчаног тока
Година 1	10.690	0,923361034	9.871
Година 2	10.425	0,852595599	8.888
Година 3	11.636	0,787253554	9.160
Година 4	12.988	0,726919256	9.441
Резидуална вредност на крају Године 4	220.796 ²⁶	0,726919256	160.501
Сума садашње вредности			37.360
Процењена приносна вредност			197.861

Пројектовани приноси (Нето новчани ток), за сваку годину финансијске пројекције, дисконтују се према формули:

$$\text{Садашња вредност} = \text{Нето новчани ток} / (1+ds)^n$$

Процењена вредност у резидуалном периоду израчунава се према формули:

$$\text{Резидуална вредност} = \text{Нето новчани ток у првој години после периода на који се односе финансијске пројекције} / (ds - g)$$

g – стопа раста у резидуалном периоду. Резидуална вредност је одређена повећањем новчаног тока у години 4 за 2% (за нормалан раст) и капитализовањем тако добијеног новчаног тока од 6% (дисконтна стопа умањена за стопу раста).

Вредност привредног друштва одређује се према формули:

Пројектовани приноси, односно Садашња вредност будућег новчаног тока +
 Процењена вредност у резидуалном периоду = **197.861.000 КМ.**

24) Дисконтна стопа представља, у теорији вредновања стопу приноса (изражену као проценат) коју ће купац (или инвеститор) тражити за куповну цену власничког интереса, имајући у виду ниво ризика својствен том власничком интересу.

25) Дисконтни фактор = $1 / (1 + ds/100)^n$

26) (Година 4xg) / (ds-g)

Закључак

Целокупна анализа на тему извештавања о новчаним токовима потврђује значај и оправданост утемељења биланса токова новца у целину процеса финансијског извештавања. Финансијски извештаји привредног друштва представљају значајну информациону основу за доношење пословних одлука. Донесене пословне одлуке почивају на процени способности привредног друштва да генерише будуће новчане токове. Извештај о новчаном току неопходан је за успешно вођење финансијске политике привредног друштва. Позитиван новчани ток потиче из пословне активности, на основу чега се изводе закључци о могућности улагања: улагања у сталну имовину, финансирање потребне обртне имовине на основу повећања коришћења капацитета, враћања доспелих дугорочних обавеза, односно кредита.

Повећањем новчаног тока расту и могућности улагања у готовинске еквиваленте, краткорочне хартије од вредности. До краткорочних хартија од вредности привредно друштво долази куповином на тржишту новца: краткорочних државних обвезница, трезорских записа, комерцијалних записа, благајничких записа, репо послова, сопствених акција, као и продајом робе и услуга: меница и чекова. Тржиште новца је део финансијског тржишта на коме се тргује жиралним новцем, краткорочним хартијама од вредности, депозитима, готовинским еквивалентима са роком доспећа до 90 дана, који се брзо и ефикасно могу конвертовати у готовину.

При анализи новчаних токова користе се одређени показатељи разврстани по групама, који путем коефицијената сагледавају способност привредног друштва да генерише готовину и готовинске еквиваленте, чиме се обезбеђују информације о квалитету добитка, ликвидности, солвентности и реалној профитабилности.

Вишегодишње пројекције новчаних токова, засноване на оствареном новчаном току из најбоље могуће употребе, своде се на садашњу вредност помоћу дисконтне стопе, користећи технику приносног приступа, применом метода дисконтованих новчаних токова. Исправна процена вредности привредног друштва и његовог капитала, подразумева поуздано предвиђање очекиваног добитка, новчаних токова и дивиденди као мерила очекиваног будућег повраћаја инвестиција.

Литература

1. Alexander, D., Nobes, C., (2010), *Финансијско рачуноводство*, међународни превод, Загреб: Мате д.о.о. Загреб
2. Вуњак, Н., (2005) *Финансијски менаџмент - Пословне Финансије*, Суботица
3. Damodaran A.,(2006), *Damodaran on Valuation*, New York: John Wiley & Sons, Inc., USA
4. Frank, J. F., Steven, V. Mann, (2002), *The Global Money Markets*, New Jersey: John Wiley & Sons

5. IASB (Одбор за Међународне рачуноводствене стандарде), (2010), *Оквир за састављање и презентацију финансијских извештаја*, Београд: Министарство финансија Србије
6. Иванишевић, М., (2017), „Улога рачуноводствене и ревизорске професије у креирању финансијског положаја пословних ентитета“, 21. конгрес рачуноводствене и ревизорске професије Републике Српске – *Методe утврђивања оптималног салда готовине*, Бања Врућица
7. Шкарић, Јовановић, К., (2008), „Финансијски, правни и рачуноводствени аспекти репо послова“, Бања Лука: *Финрар* Финансије, рачуноводство, ревизија
8. Шкарић, Јовановић, К., (1998), Финансијско рачуноводство II: *Рачуноводствени аспекти учешћа, пласмана и краткорочних хартија од вредности*, Београд: Савез рачуновођа и ревизора Србије
9. Малинић, Д., Милићевић, В., Стевановић, Н., (2013) *Управљачко рачуноводство*, Београд: Универзитет у Београду, Економски факултет, Центар за издавачку делатност
10. Маркус, А., Брили, Р., Мајерс, С., (2009), *Основи корпоративних финансија*, превод, Београд: Мате д.о.о. Београд.
11. Маркус, А., Бодие, З., Кане, А., (2009), *Основи инвестиција*, превод, Београд: Датастатус, Београд.
12. Међународни рачуноводствени стандард 7 (IAS 7), (2014) - *Извештај о токовима готовине*, Београд: Министарство финансија Србије.
13. Познанић, В., Цвијановић, Ј., (2011), *Методe вредновања предузећа*, Економски институт, Београд.
14. Ристић, Ж., Комазец, С., Ристић, К., (2014), *Тржиште новца и капитала*, Београд: ЕтноСтил.
15. Савез рачуновођа и ревизора Републике Србије, (2015), *Примена Контног оквира за привредна друштва и друга правна лица у складу са МРС/МСФИ*, Београд: Савез рачуновођа и ревизора Републике Србије, Београд
16. Савез рачуновођа и ревизора Републике Србије, (2009), *Међународни стандарди финансијског извештавања*, превод, Београд: Савез рачуновођа и ревизора Републике Србије, Београд
17. Sidney J. Gray, Belverd E. Needles, (2002), *Финансијско рачуноводство - општи приступ*, превод, Бања Лука: Савез рачуновођа и ревизора Републике Српске, Бања Лука
18. <http://www.ers.ba>
19. <http://www.blberza.com>
20. <http://www.blberza.com>

УДК 657.375
658.14/.17
Прегледни рад

др Зоран
ТОДОРОВИЋ*

Анализа финансијске стабилности заснована на билансним индикаторима

Резиме

Савремени услови пословања захтевају квалитетне, релевантне и правовремене рачуноводствене информације. Будући да се рачуноводство може сматрати пословним језиком, учесници процеса одлучивања у предузећу треба да разумеју информације добијене из рачуноводственог информационог система и да сагледавају пословање на основу њих.

Пословни субјекти треба да воде рачуна о финансијском стању својих клијената, те морају да носе макар минималне трошкове ради управљања ризиком од ненаплаћених потраживања од клијената. Анализу финансијског стања својих клијената могу спроводити примењујући класичне технике финансијске анализе (хоризонтална, вертикална и финансијски показатељи), јавно доступне моделе за процену пословног неуспеха или готове бонитетне информације које креирају Пореска управа и Централна банка и друге бонитетне агенције. У овом раду обрађени су и обједињени најзначајнији збирни финансијски показатељи, најчешће коришћени модели за предвиђање банкрота, те сходно критичним вредностима оцена финансијске стабилности на које они упућују дефинисане су: зона банкрота, зона угрожене финансијске стабилности са потенцијалом оздрављења и зона финансијске стабилности привредног субјекта.

Кључне речи: *анализа финансијске стабилности, модели стечаја, Алтманов модел, индикатори пословања.*

*) Професор, Унверзитет Медитеран - МБС, Подгорица
Примљено: 16.04.2018. Прихваћено: 06.05.2018.

Увод

Финансијска стабилност полази од односа између дугорочно везаних средстава и сопственог капитала, увећаног за дугорочно позајмљени капитал. Овај однос треба да износи максимално 1, или да буде мањи од 1. Ако њихов међусобан однос износи 1, онда су дугорочно везана средства покривена сопственим и позајмљеним капиталом. Другим речима, у таквој ситуацији присутна је дугорочна финансијска равнотежа. Међутим, ако је њихов међусобни однос мањи од 1, онда су дугорочно везана средства мања од сопственог и позајмљеног капитала. У таквој ситуацији дугорочна финансијска равнотежа помера се ка изворима средстава. На тај начин ствара се сигурност за одржавање ликвидности предузећа у области дугорочног финансирања и обрнуто.

Основни показатељ код хоризонталних правила финансирања (са аспекта финансијске анализе) је коефицијент финансијске стабилности (КФС). Он се израчунава тако што се дугорочни извори (ДИ) поделе са дугорочно везаним средствима (ДВС). При том су дугорочни извори (ДИ) заједно сопствени извори (СИ) и дугорочне обавезе (ДО). Дугорочно везана средства (ДВС) једнака су збиру фиксних средстава (ФС) и трајних обртних средстава (ТОС). Пожељна вредност овог показатеља је 1, јер то значи да предузеће има оптималну финансијску стабилност. Ако је $КФС < 1$ значи да предузеће из краткорочних извора финансира дугорочно везана средства, што указује на финансијску нестабилност. Ако је $КФС > 1$ то указује да предузеће из дугорочних извора финансира краткорочно везана средства, што је показатељ његове конзервативности, односно да постоји дефицит обртног капитала.

Бонитет обухвата више карактеристика предузећа, па се може рећи да бонитет предузећа представља укупну оцену финансијске стабилности, ликвидности, солвентности, адекватности и структуре капитала, профитабилности, имовинског положаја, ризика остварења финансијског резултата, рентабилности и организованости привредног субјекта¹. Почетке коришћења техника финансијске анализе повезујемо са тридесетим годинама прошлог века. Повод за озбиљнију анализу и сагледавање пословања предузећа били су проблеми који су се јавили приликом одржавања ликвидности и умањивања капитала, а манифестовали су се кроз масовна банкротства, не само у САД, већ и у целом свету. Идеја је била да се кроз сагледавање и аналитичку интерпретацију информација о оствареним активностима и резултатима предузећа благовремено уоче и коригују евентуалне слабости и неусклађености у текућем пословању и тако избегну могући будући финансијски проблеми. Финансијска анализа, у данашњем смислу речи, кроз евалуацију финансијских перформанси у прошлости и/или садашњости, као основе за процену будућих перспектива предузећа, представља спој прошлости и садашњости. У суштини, финансијска анализа нема аутономних циљева, већ су они опредељени интересима аналитичара и корисника њихових резултата. Пословни успех предузећа се у савременим условима пословања, где владају услови тржишне економије, мора заснивати на основном економском, односно пословном начелу „остварити што већи резултат са што мањим улагањима“. Свакако да уз оваква настојања, која проистичу из овог начела, треба имати у виду и ограничавајуће захтеве за заштитом права радника, потрошача као и

1) Родић, Вукелић, Андрић, 2011, *Анализа финансијских извештаја* (стр. 229-242), Суботица: „Пролетер“ а.д Бечej

животне средине. Успешност пословања предузећа може се мерити нефинансијским и финансијским показатељима. Нефинансијски показатељи могу да буду и квалитативне, а не само квантитативне мере. У том смислу потребно је пратити тренд кретања одређеног показатеља, који не мора нужно да буде изражен у апсолутним или релативним бројевима. Модел уравнотежених циљева интегрише финансијске и нефинансијске показатеље. Међутим, ваља нагласити да се вредност ових модела огледа у чињеници да су нефинансијски показатељи само допуна финансијских показатеља. Наиме, с једне стране аутори модела упозоравају да претерано наглашавање финансијско-економских резултата може навести менаџмент на краткорочно инвестирање и занемаривање стварања дугорочне вредности, а с друге стране, не сме се заборавити да су наглашавање и праћење нефинансијских показатеља у функцији остваривања дугорочних финансијских резултата. Због тога се нефинансијски резултати у моделу уравнотежених циљева посматрају као значајна допуна финансијским резултатима, али их ипак не могу надоместити и заменити.

Финансијска перспектива наглашава да финансијски циљеви могу да буду сасвим различити у различитим фазама животног века предузећа.

Типичне нефинансијске информације укључују:

- Квалитет производа (или услуге) – мерење квалитета производа је важно јер лош квалитет производа смањује задовољство клијената и доводи до тога да клијенти почну да користе услуге других добављача;
- Иновативност производа (или услуге) – развој нових и/унапређених производа је још један дугорочни захтев за остварење успеха у многим субјектима;
- Ниво морала запослених – висок ниво морала запослених треба да унапреди резултат, омогући рјешавање проблема и олакша промену и флексибилне обрасце рада. Низак ниво морала може да има супротан ефекат;
- Задовољство клијената (странака) – кључни услов за дугорочан успех.
- Квалитет управљања – у дугорочном периоду ово је од виталног значаја за успех субјекта;
- Старост сталних средстава – студије су показале да предузећа са савременом технологијом превазилазе учинак предузећа са застарелим сталним средствима, нарочито када су у питању постројења и машине;
- Стање на тржишту – знати да ли је тржиште за одређени производ или услугу у порасту, без промена или паду, помаже у усмеравању стратегије;
- Компаративна репутација – поређење са сличним или конкурентним предузећима може пружити додатне податке о учинку ради одређивања правца побољшања;
- Специјалистичке информације – одређеним субјектима су потребне специфичне информације, као што су најбоље локације за малопродају, профитабилне руте за авионске линије или додатни садржаји који су потребни у болници.

Током времена, одговорност за пружање ових нефинансијских информација је постала део улоге пословног рачуновође. Примена система и механизма који омогућавају мерење нефинансијских индикатора може бити теже од мерења финансијских индикатора. На пример, задовољство клијената може се мерити путем анкете, а иновативност бројем нових производа који су плацирани. Различити субјекти користе различите мере како би се прилагодили околностима.

1. Рацио анализа заснована на билансним позицијама

Вертикална и хоризонталан рацио анализа се спроводи на основу финансијских извештаја. Анализа финансијских извештаја која омогућава упоређивање података кроз дуже временске периоде, како би се уочиле тенденције и динамика промена појединих билансних позиција, односно финансијских података, назива се хоризонталном анализом² Уобичајена аналитичка средства и поступци на основу којих се спроводи хоризонтална финансијска анализа су компаративни финансијски извештаји помоћу којих се утврђују тенденције применом серије базних индекса. Хоризонтална анализа може се спроводити на основу компаративних финансијских извештаја у којима се промене утврђују узастопно кроз периоде, умјесто да се промене у свим годинама посматрају у односу на једно базно раздобље. Приступ који ће аналитичар примијенити зависи од бројних услова као што су на пример сврха спровођења анализе или економски услови пословања. За потпуније сагледавање пословања предузећа и доношење обухватнијих и поузданијих закључака потребно је саставити подлогу за анализу која омогућава оцену пословања предузећа кроз дуже временско период (минимално 5 година).

Вертикална анализа подразумева међусобно упоређивање позиција финансијских извештаја у једној години.³ За спровођење вертикалне анализе потребна је подлога у виду финансијских извештаја која омогућава увид у структуру биланса стања и биланс успеха.⁴ Уобичајено је да се код биланса стања укупна актива и пасива изједначавају са 100% што значи да се остале поједине позиције биланса стања изражавају као постотак од укупне активе или пасиве. Код биланса успеха уобичајено се нето продаја⁵ изједначава са 100% што значи да се остале поједине позиције биланса успеха израчунавају као постотак од нето продаје. Разматрањем финансијских извештаја за две узастопне године (два обрачунска периода) могуће је доћи до истих закључака као и код разматрања компаративних финансијских извештаја. Међутим, потребно је напоменути да су структурни финансијски извештаји врло корисни код упоређивања с другим предузећима, посебно другим предузећима из исте делатности која су различитих величина. Осим тога, корисност структурних финансијских извештаја долази до изражаја код упоређивања података унутар једног предузећа за више обрачунских периода, када је у економском окружењу присутна инфлација.

У контексту оцене пословања спровођењем вертикалне финансијске анализе на основу структурних финансијских извештаја важно извештаји усмерени на два важна аспекта:⁶

1. Разматрање извора имовине предузећа који могу бити туђи извори (краткорочне обавезе и дугорочне обавезе) и сопствени извори (сопствени капитал).
2. Разматрање структуре имовине, која се пре свега односи, на однос краткотрајне и дуготрајне имовине који је пре свега одређен делатношћу коју предузеће обавља.

2) Smith, J.L., Keith, R.M., Stephens, W.L.: *Financial Accounting*, op.cit., стр. 653

3) Smith, J.L., Keith, R.M., Stephens, W.L.: *Financial Accounting*, op.cit., стр. 656.

4) Smith, J.L., Keith, R.M., Stephens, W.L.: *Financial Accounting*, op.cit., стр. 657.

5) Под изразом нето продаја подразумевају се приходи од продаје. Међутим, у одређеним случајевима ову анализу могуће је спроводити и на начин да се укупни приходи изједначе са 100%.

6) Engler, C.: *Managerial Accounting*, op.cit. стр. 865.

Анализа рацио бројева је корисна из више разлога:

- омогућава испитивање тренда и раста током година;
- компарацију са конкуренцијом и трендовима у индустрији;
- може да укаже на неопходна побољшања;
- указује на изгубљени профит и потенцијал за раст,
- може да укаже и на потенцијалне опасности.

Рацио анализом се може сазнати много о предузећу и његовим активностима. Међутим, постоји неколико чињеница које треба имати на уму у вези са рацио анализом. Прво, рацио је само један број подељен са другим. Финансијски рацио бројеви су индикатори снага и слабости предузећа. Један или више рација могу водити ка погрешним закључцима, али у комбинацији са другим подацима могу бити обиман извор информација о предузећу. Друго, не постоји јединствена корективна вредност за рацио бројеве. Посматрање да одређени рацио има сувише високу или сувише ниску вредност зависи од перспективе аналитичара и од конкурентске стратегије предузећа. Треће, финансијски рацио бројеви имају значај једино кад се пореде са неким стандардом, као што је тренд у индустрији, рацио тренд. Вертикална и хоризонтална рацио анализа, као и резултати анализе финансијских извештаја користе се као подлога и за:

- пројектовање бизнис планова;
- краткорочно и средњорочно планирање;
- планирање инвестиционих пројеката;
- процењивање вредности капитала;
- планове спајања и припајања или поделе;
- процене вредности приликом иступања значајних власника капитала из привредног друштва;
- планирање изласка привредног друштва из зоне губитка,
- оцену финансијског положаја и бонитета привредног друштва.

Вертикална и хоризонтална рацио анализа подразумева следеће анализе:

Анализа структуре финансијских извештаја (вертикална анализа) – показује колики је процентуални удео сваке билансне позиције у укупној активи, укупној пасиви или у укупном приходу и Анализа динамике финансијских извештаја (хоризонтална анализа) – промене вредности билансних позиција на дан претходног и текућег дана билансирања, која се изражава индексом или коефицијентом. Формирање временских серија (коришћење више узастопних финансијских извештаја) омогућава коришћење и корелационе анализе тренда, регресионе анализе, и сл.

Рацио показатељи за анализу финансијских извештаја. Рацио је број који се добија стављањем у однос двеју међусобно повезаних или условљених величина. Имамо следеће показатеље:

- показатељи ликвидности;
- показатељи задужености;
- показатељи обрта;
- показатељи економичности;
- показатељи профитабилности и
- показатељи инвестирања.

Прве две групе показатеља су показатељи сигурности пословања, а остале групе показатеља су показатељи успешности (ефикасности) пословања.

Показатељи ликвидности представљају следеће односе:

- ликвидност је својство имовине или њених појединих делова да се могу претворити у готовину доступну за покриће преузетих обавеза,
- предузећа у свом пословању теже очувању ликвидности односно способности да правовремено подмирују своје обавезе,
- поређење краткорочних обвеза са краткорочним изворима доступнима за подмиривање краткорочних обавеза, као и
- значајни су финансијским менаџерима који доносе одлуке везане за подмиривање обавеза према добављачима, кредиторима, држави, али су значајни и самим кредиторима и добављачима.

Показатељи ликвидности представљају:

- коефицијент тренутне ликвидности (новац и новчани еквиваленти / краткорочне обавезе);
- коефицијент убрзане ликвидности (новац и новчани еквиваленти + краткорочна потраживања / краткорочне обавезе);
- коефицијент текуће ликвидности (обртна имовина / краткорочне обавезе);
- коефицијент финансијске стабилности (дугорочно везана имовина / (капитал + дугорочне обавезе + дугорочна резервисања)) и
- коефицијент солвентности (пословна имовина / укупне обавезе).

Показатељи задужености указују на: структуру капитала и начин финансирања имовине, ниво коришћења финансијских средстава за која се фирма задужила. Предузећа са значајно високим степеном задужености губе финансијску флексибилност, могу имати проблеме при проналажењу нових инвеститора, а могу се суочити и с ризиком од банкрота. Задуженост није нужно лоша; наиме, уколико је степен задужености под контролом, а позајмљена средства се користе на прави начин, задуженост може допринети порасту повраћаја на инвестирани капитал.

Показатеље задужености представљају⁷:

- коефицијент финансијског левериџа (укупне обавезе/укупан капитал);
- коефицијент властитог финансирања (основни капитал/укупна имовина) и
- фактор задужености (укупне обавезе/(задржана добит + амортизација).

2. Финансијска анализа применом традиционалне методе и аналитичких поступака

Традиционално схватање финансијског положаја предузећа подразумева анализу вертикалних и хоризонталних правила финансирања. Вертикална правила финансирања теже обезбеђењу кроз структуру капитала рентабилности, сигурности, независности и еластичности финансирања. Хоризонтал-

7) Због природе овог рада и његовог лимитираног обима, остали показатељи рачуна анализе нису шире елаборирани, али су у анализи предузећа која је дата у наставку елаборације овог рада, анализирана 32 аналитичка показатеља.

на правила финансирања теже да се кроз релације појединих делова уложених средстава посматраних по року везаности и појединих делова капитала посматраних по року расположивости обезбеди одржавање ликвидности.

У другој половини прошлог века амерички научници конструисали су Зета модел оцене бонитета који се исказује у једној цифри⁸. Алтманов Z score се користи за утврђивање вероватноће да ли ће предузеће отићи у стечај, при чему се у зависности од тога да ли се предузеће котира на берзи или не, користе различити модели. У анализи која слиједи дати су аналитички показатељи засновани на Алтмановим моделима. На основу информација из финансијских извештаја Црногорског електропреносног система (ЦГЕС) за период 2013-2016. године спроведена је Z-score анализа, при чему су приказани сви модели, иако наведена компанија припада групи која се котира на берзи.

Приликом одређивања Z скорa, односи од X1 до X5 вреднују се скором (Алтман⁹, Данови, Фалини, 2013), и то: $Z\ score = 1,2X1 + 1,4X2 + 3,3X3 + 0,6X4 + 1,0X5$.

Финансијски извештаји који су коришћени за анализу дати су у наставку¹⁰.

Табела 1 - Биланс стања-актива

Позиција	2013.	2014.	2015.	2016.
А К Т И В А				
A. НЕУПЛАЋЕНИ УПИСАНИ КАПИТАЛ				
Б. СТАЛНА ИМОВИНА (003+004+005+009)	153.829.119	166.484.817	175.170.085	198.699.181
I. GOODWILL				
II. НЕМАТЕРИЈАЛНА УЛАГАЊА	148.140	426.680	342.849	284.939
III. НЕКРЕТНИНЕ, ПОСТРОЈЕЊА, ОПРЕМА И БИОЛОШКА СРЕДСТВА (006+007+008)	152.917.762	165.142.459	173.820.545	197.556.404
1. Некретнине, постројења и опрема	152.754.928	165.006.664	173.684.751	197.556.404
2. Инвестиционе некретнине	162.834	135.795	135.794	
3. Биолошка средства				
IV. ДУГОРОЧНИ ФИНАНСИЈСКИ ПЛАСМАНИ (010+011+012)	763.217	915.678	1.006.691	857.838
1. Учешћа у капиталу	261.206	301.206	335.971	236.797
2. Учешћа у капиталу која се вреднују методом учешћа				
3. Остали дугорочни финансијски пласмани	502.011	614.472	670.720	621.041

8) James, C. Van Horne: *Финансијско управљање и политика*, МАТЕ, Загреб, 1997, стр. 782.

9) Е. Алтман, А. Данови, А. Фалини. (2013). "Z-Score Models' Application to Italian Companies Subject to Extraordinary Administration", *Journal of Applied Finance No. 1*, 128-137.

10) Извор ФИ: 2013-2016 - Пореска управа / Business intelligence consulting / Комисија за ХОВ

Ц. ОДЛОЖЕНА ПОРЕСКА СРЕДСТВА				
Д. СТАЛНА СРЕДСТВА НАМЕЊЕНА ПРОДАЈИ И СРЕДСТВА ПОСЛОВАЊА КОЈЕ ЈЕ ОБУСТАВЉЕНО				
Е. ОБРТНА СРЕДСТВА	56.193.961	59.044.911	54.920.724	55.629.876
I. ЗАЛИХЕ	1.876.065	2.083.314	2.123.887	2.053.172
II. КРАТКОРОЧНА ПОТРАЖИВАЊА, ПЛАСМАНИ И ГОТОВИНА (од 018 до 022)	54.317.896	56.961.597	52.796.837	53.576.704
1. Потраживања	14.719.916	21.611.042	18.914.628	19.896.900
2. Потраживања за више плаћени порез на добитак				
3. Краткорочни финансијски пласмани				
4. Готовински еквиваленти и готовина	37.701.064	32.794.523	31.934.775	29.706.019
5. Порез на додату вредност и АВР	1.896.916	2.556.032	1.947.434	3.973.785
Ф. УКУПНА АКТИВА (001+002+013+014+015)	210.023.080	225.529.728	230.090.809	254.329.057

Табела 2 - Биланс стања-пасива

Позиција	2013.	2014.	2015.	2016.
ПАСИВА				
А. КАПИТАЛ (102 до 109)	167.624.903	172.686.552	176.705.918	179.042.970
I. ОСНОВНИ КАПИТАЛ	155.108.283	155.108.283	155.108.283	155.108.283
II. НЕУПЛАЋЕНИ УПИСАНИ КАПИТАЛ				
III. РЕЗЕРВЕ				
IV. ПОЗИТИВНЕ РЕВАЛОРИЗАЦИОНЕ РЕЗЕРВЕ И НЕРЕАЛИЗОВАНИ ДОБИЦИ ПО ОСНОВУ ФИНАНСИЈСКИХ СРЕДСТАВА РАСПОЛОЖИВИХ ЗА ПРОДАЈУ				
V. НЕГАТИВНЕ РЕВАЛОРИЗАЦИОНЕ РЕЗЕРВЕ И НЕРЕАЛИЗОВАНИ ГУБИЦИ ПО ОСНОВУ ФИНАНСИЈСКИХ СРЕДСТАВА РАСПОЛОЖИВИХ ЗА ПРОДАЈУ	-17	-17	-17	-99.191
VI. НЕРАСПОРЕЂЕНА ДОБИТ	12.516.637	17.578.286	21.597.652	24.033.878
VII. ГУБИТАК				
VIII. ОТКУПЉЕНЕ СОПСТВЕНЕ АКЦИЈЕ И ОТКУПЉЕНИ СОПСТВЕНИ УДЈЕЛИ				
Б. ДУГОРОЧНА РЕЗЕРВИСАЊА И ДУГОРОЧНЕ ОБАВЕЗЕ (111+112)	28.429.718	36.671.720	35.451.812	48.286.160
I. ДУГОРОЧНА РЕЗЕРВИСАЊА	2.012.147	1.400.516	1.373.976	1.354.017
II. ДУГОРОЧНЕ ОБАВЕЗЕ (113+114)	26.417.571	35.271.204	34.077.836	46.932.143
1. Дугорочни кредити	26.417.571	35.271.204	34.077.836	46.932.143
2. Остале дугорочне обавезе				

Ц. ОДЛОЖЕНЕ ПОРЕСКЕ ОБАВЕЗЕ	119.260	695.449	756.598	832.873
Д. КРАТКОРОЧНА РЕЗЕРВИСАЊА И КРАТКОРОЧНЕ ОБАВЕЗЕ (117+124)	13.849.199	15.476.007	17.176.481	26.167.054
I. КРАТКОРОЧНЕ ОБАВЕЗЕ (118 до 123)	13.849.199	15.476.007	17.176.481	26.167.054
1. Краткорочне финансијске обавезе	2.084.112	2.204.758	5.994.848	8.810.431
2. Обавезе по основу средстава намењених продаји и средстава пословања које је обустављено				
3. Обавезе из пословања	3.787.630	3.844.191	5.061.502	12.189.372
4. Остале краткорочне обавезе и ПВР	7.540.040	8.113.407	5.649.089	4.914.191
5. Обавезе по основу пореза на додату вредност и осталих јавних прихода	122.496	119.328	66.999	774
6. Обавезе по основу пореза на добит	314.921	1.194.323	404.043	252.286
II. КРАТКОРОЧНА РЕЗЕРВИСАЊА				
Е. УКУПНА ПАСИВА (101+110+115+116)	210.023.080	225.529.728	230.090.809	254.329.057

Извор: Финансијски извештаји - Биланс стања; Монтенегро берза (2013-2016), 2013-2016 - Пореска управа / Business intelligence consulting / КХОВ

Табела 3 - Биланс успеха

Позиција	2013.	2014.	2015.	2016.
I. ПОСЛОВНИ ПРИХОДИ (202 до 206)	26.652.581	37.139.610	31.570.544	29.015.193
1. Приходи од продаје	26.429.179	36.786.585	31.379.104	28.874.175
2. Приходи од активирања учинака и робе				
3. Повећање вредности залиха учинака				
4. Смањење вредности залиха учинака				
5. Остали пословни приходи	223.402	353.025	191.440	141.018
II. ПОСЛОВНИ РАСХОДИ (од 208 до 212)	22.664.870	24.046.248	26.412.788	26.566.461
1. Набавна вредност продате робе	5.858.423	7.325.016	8.973.007	9.959.390
2. Трошкови материјала	587.555	560.963	525.915	447.350
3. Трошкови зарада, накнада зарада и остали лични расходи	6.707.005	6.708.423	6.973.785	6.026.816
4. Трошкови амортизације и резервисања	7.017.649	7.018.649	7.131.725	7.439.471
5. Остали пословни расходи	2.494.238	2.433.197	2.808.356	2.693.434
А. ПОСЛОВНИ РЕЗУЛТАТ (201-207)	3.987.711	13.093.362	5.157.756	2.448.732
I. ФИНАНСИЈСКИ ПРИХОДИ	781.400	108.650	320.421	586.479

II. ФИНАНСИЈСКИ РАСХОДИ	555.805	1.016.922	1.215.040	676.781
Б. ФИНАНСИЈСКИ РЕЗУЛТАТ (214 - 215)	225.595	-908.272	-894.619	-90.302
I. ОСТАЛИ ПРИХОДИ	836.953	1.694.161	945.074	1.186.156
II. ОСТАЛИ РАСХОДИ	2.083.438	495.599	723.653	804.042
Ц. РЕЗУЛТАТ ИЗ ОСТАЛИХ АКТИВНОСТИ (217-218)	-1.246.485	1.198.562	221.421	382.114
Д. РЕЗУЛТАТ ИЗ РЕДОВНОГ ПОСЛОВАЊА ПРЕ ОПОРЕЗИВАЊА (213+216+219)	2.966.821	13.383.652	4.484.558	2.740.544
Е. НЕТО РЕЗУЛТАТ ПОСЛОВАЊА КОЈЕ ЈЕ ОБУСТАВЉЕНО				
Ф. РЕЗУЛТАТ ПРЕ ОПОРЕЗИВАЊА (220+221)	2.966.821	13.383.652	4.484.558	2.740.544
Г. ДРУГЕ СТАВКЕ РЕЗУЛТАТА /ПОВЕЗАНЕ СА КАПИТАЛОМ/ (од 224 до 228)				
1. Промене ревалоризационих резерви по основу финансијских средстава расположивих за продају				
2. Промене ревалоризационих резерви по основу некретнина, постројења, опреме и нематеријалних улагања				
3. Промене ревалоризационих резерви по основу учешћа у капиталу придружених друштава				
4. Промене ревалоризационих резерви по основу актуарских добитака (или губитака) у вези са дефи- нисаним плановима пензионих накнада				
5. Промене ревалоризационих резерви по основу хеџинга токова готовине				
Х. ПОРЕСКИ РАСХОД ПЕРИОДА (230+231)	323.029	1.246.760	465.193	304.318
1. Текући порез на добит	314.921	1.194.323	404.043	228.043
2. Одложени порески расходи или приходи периода	8.108	52.437	61.150	76.275
И. НЕТО РЕЗУЛТАТ (222+223-229)	2.643.792	12.136.892	4.019.365	2.436.226
Ј. ЗАРАДА ПО АКЦИЈИ				
1. Основна зарада по акцији				
2. Умањена (разводњена) зарада по акцији				

Извор: Финансијски извештаји - Биланс успеха; Монтењегро берза (2013-2016), 2013-2016 -
Пореска управа / Business intelligence consulting / КХОВ

Сумарни преглед добијених показатеља свих *Z* модела. На крају спроведене анализе са циљем уочавања разлика између коришћених пет модела *Z* скорa, дата је следећа табела:

Табела 4 - Преглед свих пет *Z score* показатеља

Назив коефицијента	2013.	2014.	2015.	2016.
Z-score	1,47	1,66	1,86	1,43
Z - score модификовани	0,14	0,18	0,15	0,13
Z1 - score	2,04	1,92	1,79	1,31
Z2 - score	5,80	5,34	5,01	3,63
Z2 – score ЕМС модел	9,05	8,59	8,26	6,88

Када је у питању оригинални *Z* модел у периоду од 2013. до 2016. године, *Z score* је само у 2015. години изнад граничне вредности 1,81 и износи 1,86 што компанију сврстава у сиву зону. За остале године коефицијенти *Z score* указују да се компанија налази у не баш повољној позицији и да постоји вероватноћа одласка у стечај. Ипак, важно је напоменути да иако се ради о акционарском друштву, још увек је ЦГЕС у већинском власништву државе (55%) и да реструктурирање, тј. поступак приватизације није доведен до краја. Ово је специфичност коју треба узети у обзир приликом тумачења добијених *Z score* показатеља.

Z score модификовани модел је проистекао из претходног и примењује се такође на компаније које се котирају на берзи. Од оригиналног модела се разликује по пондерима које се примењују на добијене коефицијенте *X*-а. За сваку од анализираних година резултати су испод доње границе, тј. мањи од 1,81 што указује на финансијске проблеме.

Z1 score се примењује за компаније које се не котирају на берзи, а за израчунавање коефицијента *X4* узима се књиговодствена вредност капитала, а не тржишна као у прва два модела. Овај параметар значајно доприноси порасту коефицијента *X4* у *Z1 score* моделу у односу на оригинални *Z score* модел, с обзиром да је у овом случају тржишна вредност акција мања него књиговодствена. У периоду од 2013. до 2016. године *Z1 score* ЦГЕС-а припада под интервал 1,23 до 2,90 што га сврстава у категорију компанија које послују у сивој зони. Такође, важно је напоменути да је *Z1 score* имао тренд смањења у свим периодима.

Z2 score модел се такође примењује на компаније које се не котирају на берзи. По овом моделу у свим периодима у којима је спроведена анализа *Z2 score* је већи од 2,6 па се може рећи да се ради о успешном предузећу које нема финансијских проблема. Ипак, у последњој години забележен је значајан пад *Z2 score*. Показатељ који је имао највеће смањење је *X4*, а разлог је повећање обавеза за 41,03%, што је у коначном највише допринијело смањењу *Z2 score*.

Из претходног модела проистекао је *Z2 – score*. ЕМС модел се разликује по томе што се као пондер уводи константа 3,25. Уз помоћ овог модела могуће је

оценити кредитни рејтинг компаније. За све периоде у којима је спроведена анализа *Z2 score* ЕМС показатељи су већи од 5,85 што указује да се ради о компанији која се може сврстати у зону сигурне кредитне способности. У периоду 2013-2015. године кредитни рејтинг по табlici Standard and Poor`s је ААА, док је у 2016. години оцена кредитне способности нижа и компанији је додељен кредитни рејтинг са оценом А.

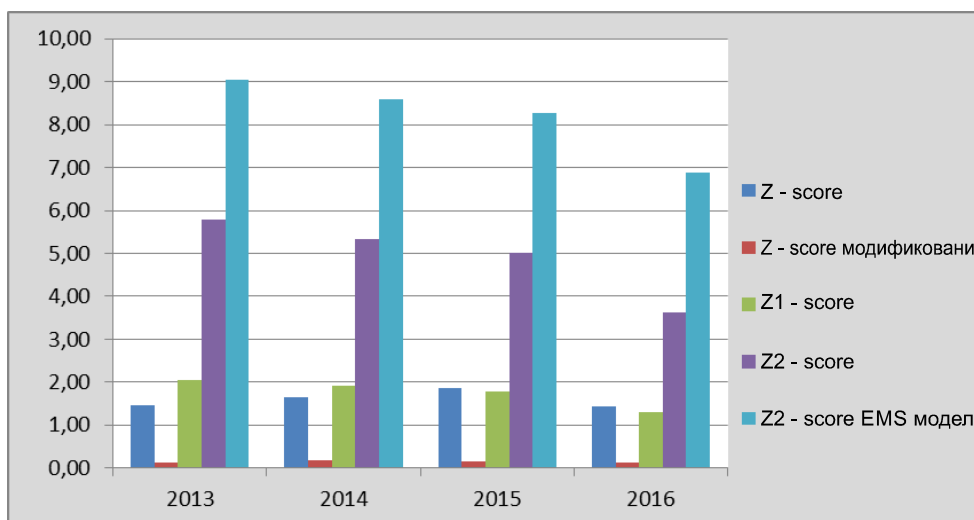
Како би се најбоље уочила разлика између пет *Z* модела, приказана је следећа табела:

Табела 5 - Тумачење добијених *Z score* коефицијената и одлучивање да ли компанија иде у стечај или не

Назив коефицијента	2013.	2014.	2015.	2016.
Z-score	ДА	ДА	ПОСТОЈИ МОГУЋНОСТ	ДА
Z score модификовани	ДА	ДА	ДА	ДА
Z1 - score	ПОСТОЈИ МОГУЋНОСТ	ПОСТОЈИ МОГУЋНОСТ	ПОСТОЈИ МОГУЋНОСТ	ПОСТОЈИ МОГУЋНОСТ
Z2 - score	НЕ	НЕ	НЕ	НЕ
Z2 – score ЕМС модел	НЕ	НЕ	НЕ	НЕ

Разлике у величини коефицијентата приказане су на графику:

График 1 - Пет *Z* коефицијената годинама

У периоду од 2013 до 2016. године *Z score* је само у 2015. години изнад граничне вредности 1,81 и износи 1,86, што компанију сврстава у сиву зону. За остале године коефицијенти *Z score* указују да се компанија налази у не баш повољној позицији и да постоји вероватноћа одласка у стечај.

3. Традиционални метод

Према традиционалном моделу, оцена бонитета предузећа изводи се на основу показатеља о:

1. финансијском положају – пословна активност,
2. имовинском положају – имовинска структура,
3. приносном положају – успешности,
4. управљању и
5. тржишној вредности акција.

Финансијски положај предузећа. Овај показатељ утврђује се на основу података објелодањених у билансу стања предузећа, а путем финансијске равнотеже, задужености, ликвидности, солвентности и репродукционе способности. Финансијски положај предузећа се оцењује као „добар, прихватљив и лош...“¹¹ Дobar финансијски положај значи да постоји усклађеност имовинске и финансијске структуре и успеха предузећа са принципима финансијске политике, као што су рентабилност, сигурност, заштита од презадужености, флексибилност и независност.

Анализа имовинског положаја. Анализа имовинског положаја је друго подручје у финансијском извештавању. Овај аспект финансирања се анализира сходно познатим критеријумима употребе имовине, односно средстава за остваривање пословног задатка. Ти критеријуми су:

- (а) правац улагања;
- (б) динамика и интензитет улагања и
- (ц) рационалност или целисходност улагања.

Ретроспективно посматрано, анализа имовинског положаја се заснива на следећим методолошким поставкама, односно анализи:

- структуре активе, односно структуре улагања у пословна средства,
- фиксне имовине,
- обртне имовине,
- ефикасности имовине и инвестирања капитала.

Анализа приносне моћи. Анализа приносне моћи, односно приносног положаја у оквиру финансијске анализе заснива се на билансу успеха. Сврха јој је да испита и оцијени успешност, факторе ризика, границу профита и стопу сигурности од уласка у зону губитка, утицај трошкова финансирања и пореског система на финансијску моћ и коначно, исход рентабилности улагања средстава.

11) др Јован Родић, “Теорија, политика и анализа биланса”, Привредник, Београд, 2007., стр. 270

Редослед методолошких поставки за анализу приносног положаја и креирање информација за финансијско извештавање у овом домену су:

- анализа финансијског резултата и оцена успешности или неуспешности,
- анализа ризика остварења финансијског резултата и стопа сигурности,
- анализа издашности (профитабилности) прихода,
- анализа доње тачке рентабилности (границе профита) и могућности изласка из зоне губитка (ако је пословање са губитком),
- анализа финансијске моћи,
- анализа рентабилности (приноса, увећања пословних средстава или укамаћења) уложеног капитала.

Показатељи тржишне вредности. за разлику од осталих група показатеља ослоњених само на податке садржане у финансијским извештајима, показатељи тржишне вредности користе и информације са финансијског тржишта. Најважнија информација са тог тржишта је тржишна цијена акција конкретног предузећа (под условом да се акције котирају на берзи), која изражава преовлађујућу цијену по којој се једна акција у одређеном тренутку продаје или купује. Под условом да је тржиште капитала ефикасно, онда производ броја емитованих акција предузећа и текуће тржишне цене акција изражава тржишну вредност предузећа. Подаци о тржишним ценама појединих акција, заједно са осталим релевантним подацима, јавно се објављују у специјализованим берзанским и другим публикацијама.

3.1. Показатељи финансијске структуре

Укупна пословна средства могу се финансирати из различитих извора финансирања који се по критеријуму припадности деле на позајмљене и сопствене. Управо тај однос између сопствених и позајмљених извора финансирања (обавеза) назива се финансијском структуром предузећа, која се изражава на пасивној страни биланса стања, као периодичном извештају о његовој тренутној финансијској ситуацији. У том контексту, индикатори или показатељи финансијске структуре предузећа представљају незаобилазно средство којим се аналитичари служе да би проценили финансијски положај предузећа. Будући да се рација финансијске структуре често називају и рација солвентности, најпре је потребно дефинисати сам појам солвентности. Солвентност подразумева ситуацију у којој су укупна средства једнака или већа од укупних извора средстава посматрано у одређеном временском интервалу. У савременој привредној пракси, инсолвентност предузећа је најчешће последица велике презадужености која произилази из политике пословних банака при одобравању кредита, затим неадекватног задуживања код поверилаца, као и погрешног вођења финансијске политике предузећа итд. Због тога, да не би запало у стање инсолвентности, предузеће мора у краћим временским интервалима да врши анализу своје задужености. У вези с тим, опште је прихваћено правило да однос између сопствених и позајмљених средстава треба да буде 1:1. Прихватање овог правила за повериоце представља сигурност да ће своја потраживања моћи да наплате.

Дугорочна финансијска сигурност, тј. солвентност предузећа, зависи од бројних фактора као што су:

- а) вредност и структура имовине којом предузеће располаже,

- б) структура извора финансирања или укупног капитала предузећа (сопственог или позајмљеног) и
- ц) рентабилност предузећа, односно његова зарађивачка способност (снага).

Коефицијенти (рација) финансијске сигурности односно солвентности добијају се на основу података из биланса стања и служе за оцену и идентификовање и оцену финансијског положаја (структуре) предузећа на дужи рок, везано за његову способност да измири своје дугорочне обавезе. Постоје четири коефицијента (рација) сигурности:

- 1) коефицијент сигурности
- 2) коефицијент задужености
- 3) коефицијент покрића камата и
- 4) коефицијент дугорочних поверилаца.

Коефицијент (рацио) сигурности (РС). Рацио сигурности је настао као последица примене захтева класичног правила финансирања које се тиче односа сопственог према позајмљеном капиталу. Аналогно томе, овај рацио представља израз могућности предузећа да превлада тешкоће које се могу евентуално појавити у његовом пословању, а да при том не буде угрожена сигурност поверилаца. Израчунава се на следећи начин:

$$РС = \text{Сопствени извори финансирања} / \text{Позајмљени износи финансирања}$$

Квантификовање рација сигурности заснива се на класичном принципу финансирања који захтева једнакост сопственог и позајмљеног капитала, као претпоставци сигурности предузећа.

У контексту наведеног може се извести неколико битних закључака о солвентности предузећа, а то су:

- а) не постоји строго правило у смислу тога колики треба да буде однос сопствених и туђих извора финансирања да би се предузеће уопште могло сматрати солвентним;
- б) солвентност је увек прихватљива када је однос сопствених и туђих средстава већи од један;
- ц) ако је износ овог показатеља мањи од један, онда је предузеће инсолвентно.

Коефицијент (рацио) задужености (РЗ). Рацио задужености представља однос између позајмљених извора финансирања према укупним изворима финансирања (укупном капиталу). Овај рацио показује степен задужености предузећа и обично се исказује у процентима. Другим речима, могло би се рећи да овај рацио показује, с једне стране, учешће позајмљеног капитала у укупном капиталу, а с друге стране, степене покрића активе туђим капиталом, односно укупним обавезама. Израчунава се на следећи начин:

$$РЗ = (\text{Позајмљени извори финансирања} / \text{Укупни извори финансирања}) \times 100$$

Ако се наведени односи изражавају у процентима, онда у овој формули разлика између добијеног процента и 100, показује у ствари сразмеран део укупних пословних средстава, који је финансиран из сопствених извора. Међутим, треба имати у виду да компоновање финансијске структуре пред-

узећа представља у ствари флексибилан проблем који предузеће треба да решава индивидуално, водећи рачуна о кључним факторима који ту структуру условљавају.

Коефицијент рација покрића камата (РПК) утврђује се из односа пословног добитка и трошкова камата. У вези с тим, на основу претходних излагања могло се закључити да финансирање из обавеза проузрокује фиксне издатке на име камата, који у одређеним ситуацијама за предузеће могу представљати велико финансијско оптерећење. Израчунава се на следећи начин:

$$РПК = \text{Пословни добитак} / \text{Расходи на име камате}$$

Наведеним рацијом мери се распон у оквиру којег пад пословног добитка не угрожава способност предузећа да покрије трошкове камата. Његова аналитичка вредност огледа се у томе што он показује колико је пута пословни добитак већи од трошкова камата.

Коефицијент (рацио) сигурности дугорочних поверилаца (РСДП). РСДП проистиче из односа дугорочних обавеза и сопственог капитала предузећа. Он се заснива на природној потреби поверилаца да умање своје ризике инсистирањем на значајнијем присуству сопственог капитала у финансирању имовине предузећа. Израчунава се на следећи начин:

$$РСДП = (\text{Дугорочна резервисања} + \text{Дугорочне обавезе}) / \text{Сопствени капитал}$$

РСДП показује колико дугорочна резервисања и обавезе оптерећују сваки динар капитала предузећа. Што је мања вредност оваг рација, то је већа сигурност дугорочних поверилаца и солвентност предузећа.

У наставку су дати израчунати показатељи на основу претходно наведених финансијских показатеља, како следи:

Табела 6 - Показатељи финансијског положаја

ПОКАЗАТЕЉИ ФИНАНСИЈСКОГ ПОЛОЖАЈА	2013.	2014.	2015.	2016.
Показатељи финансијске структуре				
1. Рацио задужености %	20,19%	23,43%	23,20%	29,60%
2. Рацио структуре капитала %	17,03%	21,64%	20,49%	27,43%
3. Однос дугорочних дугова према дугорочним изворима %	14,55%	17,79%	17,01%	21,53%
4. Рацио покрића расхода на име камата	7,17	12,88	4,24	3,62
5. Рацио покрића имобилизација дугорочним капиталом	1,28	1,26	1,22	1,15
6. Рацио покрића имобилизација сопственим капиталом	1,09	1,04	1,01	0,90
7. Рацио покрића залиха са НОФ	22,57	20,91	17,77	14,35
8. Рацио покрића укупних обртних средстава са НОФ	0,75	0,74	0,69	0,53

1. Рацио задужености ставља у однос укупне обавезе са укупном имовином са циљем да се утврди колико имовине се финансира из позајмљених средстава. Током четворогодишњег периода за ЦГЕС овај рацио се кретао од 20,19% до 29,60%. Имао је тенденцију раста, што значи да се компанија додатно задужила из екстерних извора, али је и даље овај параметар задовољавајући, с обзиром да се већи део имовине финансира из сопствених извора.
2. За израчунавање рација структуре капитала узимају се дугорочна позајмљена средства и дугорочна сопствена средства, тј. капитал. Овај рацио је такође имао тенденцију раста и кретао се од 17,03% до 27,43%.
3. Овај рацио показује удео дугорочног дуга у дугорочним изворима финансирања (сопствени + екстерни извори) и кретао се од 14,55% до 21,53%, што је на прихватљивом нивоу, с обзиром да сопствена средства имају већи удео у дугорочним изворима.
4. Рацио покрића расхода на име камата у однос ставља пословни резултат (*EBIT*) и расходе камата, који показује да ли се на основу добити из пословних активности могу платити расходи финансирања текућег периода. У свим периодима ЦГЕС је остварио пословну добит из које је било могуће платити трошкове камата.
5. Рацио покрића имобилизација дугорочним капиталом показује да ли се из дугорочних извора (капитал + дугорочне обавезе) може покрити дугорочна имовина. У свим периодима то је био случај и коефицијент је већи од 1, колико се сматра пожељним. Вишак дугорочних средстава (нето обртни фонд) се користи за финансирање текуће имовине (радни капитал).
6. Рацио покрића имобилизација сопственим капиталом кретао се од 0,90 до 1,09 и имао је тренд смањења. У последњој години дугорочна имовина се није могла покрити сопственим капиталом, па је преосталих 10% обезбеђено из екстерних извора.
7. Разлика између дугорочних извора и дугорочних средстава (НОФ) била је већа од залиха од 14 до 22 пута. Наведено указује да се новчана средства која су конвертована у залихе могу надоместити из НОФ.
8. НОФ у текућој имовини је заузимао 53% до 75%, што повољно утиче на ликвидност. Овај коефицијент је имао тренд смањења, што је нарочито уочљиво у 2016. години, с обзиром да је већи део дугорочних извора искоришћен за финансирање сталних средстава.

3.2. Рација ликвидности

Показатељи ликвидности представљени су следећим рацио односима:

- Коефицијент тренутне ликвидности (новац и новчани еквиваленти/краткорочне обавезе);
- Коефицијент убрзане ликвидности (новац и новчани еквиваленти + краткорочна потраживања/краткорочне обавезе);
- Коефицијент текуће ликвидности (обртна имовина/краткорочне обавезе);

- Коефицијент финансијске стабилности (дугорочно везана имовина / (капитал + дугорочне обавезе + дугорочна резервисања)) и
- Коефицијент солвентности (пословна имовина / укупне обавезе).

У наставку су у Табели 7 дати показатељи ликвидности утврђени на основу претходно наведених финансијских показатеља:

Табела 7 - Рацио ликвидности

ПОКАЗАТЕЉИ ФИНАНСИЈСКОГ ПОЛОЖАЈА	2013.	2014.	2015.	2016.
Рација ликвидности				
1. Рацио опште ликвидности	4,06	3,82	3,20	2,13
2. Рацио редуковане ликвидности	3,92	3,68	3,07	2,05
3. Нето обртна средства	42.344.762	43.568.904	37.744.243	29.462.822

1. Рацио опште ликвидности је за све периоде већи од 2 колико се сматра пожељним како би се могло рећи да се ради о ликвидној компанији.
2. Коефицијент убрзане ликвидности кретао се од 3,92% у 2013. до 2,05 у 2016. години. Компанија је имала тренд смањења радног капитала, али њена ликвидност није била угрожена. С обзиром да је у питању коефицијент убрзане ликвидности, пожељно је да овај показатељ буде већи од 1, што је у свим периодима био случај и то вишеструко.
3. Радни капитал је у свим периодима био позитиван, тј. текућа имовина је била већа од текућих обавеза. Како је раније наведено, компанија је имала тренд смањења радног капитала.

3.3. Показатељи активности

Показатељи активности користе се при оцени делотворности уз коју је менаџмент ангажовао имовину коју су му поверили власници. Познати су још под називом односи ефикасности, односи обрта или коефицијенти обрта. Упућују на брзину циркулације имовине у пословном процесу. Ако је познат коефицијент обрта, могуће је израчунати просечне дане везивања средстава. Уопштено гледано, боље је да је коефицијент обрта што већи односно, да је време везивања укупне и појединих врста имовине што краће.

Најчешће коришћени показатељи активности су:

- коефицијент обрта укупне имовине,
- коефицијент обрта дуготрајне имовине,
- коефицијент обрта краткотрајне имовине,
- анализа залиха: коефицијент обрта залиха, просечно време инвестирања у залихе, однос залиха према продаји
- анализа потраживања: коефицијент обрта потраживања, трајање наплате потраживања, однос потраживања према продаји

У наставку су у Табели 8 дати показатељи активности утврђени на основу претходно наведених финансијских показатеља.

Табела 8 - Показатељи активности

ПОКАЗАТЕЉИ ФИНАНСИЈСКОГ ПОЛОЖАЈА	2013.	2014.	2015.	2016.
Показатељи активности				
1. Коефицијент обрта купаца	1,80	1,70	1,66	1,45
2. Просечан период наплате	203	214	220	252
3. Коефицијент обрта залиха	3,12	3,52	4,22	4,85
4. Просечан период везивања залиха	117	104	86	75
5. Просечан период конверзије залиха	320	318	306	327
6. Коефицијент обрта добављача	1,55	1,91	1,77	0,82
7. Просечно време плаћања добављача	236	192	206	447
8. Коефицијент обрта сталне имовине	0,18	0,23	0,19	0,15
9. Коефицијент обрта пословне имовине	0,13	0,17	0,14	0,12

1. Коефицијент обрта купаца у однос ставља приходе од продаје и потраживања од купаца. Обрт потраживања купаца кретао се од 1,45 до 1,80. Целокупна потраживања током посматраног периода нису успела да буду наплаћена два пута у току године.
2. Број дана који је био потребан да би се наплатила целокупна потраживања од купаца кретао се од 203 до 252 дана.
3. За израчунавање коефицијента залиха у однос се стављају набавна вредност продате робе и стање залиха, како би се добио показатељ који показује колико пута су у току године залихе успеле да се продају. Коефицијент обрта залиха кретао се од 3,12 до 4,85 и имао је тренд раста.
4. Број дана који је био потребан да би се целокупне залихе продале кретао се од 75 до 117 дана.
5. Просечан период конверзије залиха у новац се добија сабирањем броја дана који је потребан да би се наплатила потраживања и везивања залиха. Број дана потребан да се залихе конвертују у новац се кретао од 306 до 327 дана.
6. Коефицијент обрта добављача показује колико се пута у току године измире целокупне обавезе према добављачима. Исти се кретао од 0,82 до 1,91.
7. Број дана потребан да се плате укупне обавезе према добављачима кретао се од 192 до 447.
8. Коефицијент обрта сталне имовине показује колико се из укупних прихода може покрити сталне имовине. Исти се кретао од 0,15 до 0,23.
9. Коефицијент обрта укупне имовине кретао се од 0,12 до 0,17.

3.4. Рација структуре имовине

Финансијски положај предузећа утврђује се на основу података који су приказани у билансу стања предузећа, а путем финансијске равнотеже, задужености, ликвидности, солвентности и репродукционе способности. Финансијски положај предузећа се оцењује као добар, прихватљив и лош (Родић, 2007). Добар финансијски положај значи да постоји усклађеност успеха и имовинске и финансијске структуре предузећа, са принципима финансијске политике коју чине рентабилност, сигурност, флексибилност и независност.

У Табели 9 дати су показатељи структуре имовине, утврђени на основу претходно наведених финансијских показатеља.

Табела 9 - Рацио структуре имовине

ПОКАЗАТЕЉИ ФИНАНСИЈСКОГ ПОЛОЖАЈА	2013.	2014.	2015.	2016.
Рацио структуре имовине				
1. Рацио учешћа сталне имовине	73,24%	73,82%	76,13%	78,13%
2. Рацио учешћа обртне имовине	26,76%	26,18%	23,87%	21,87%
3. Рацио учешћа краткорочних финансијских улагања	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
4. Рацио учешћа залиха	0,89%	0,92%	0,92%	0,81%
5. Рацио учешћа нематеријалних улагања	0,07%	0,19%	0,15%	0,11%
6. Рацио учешћа дугорочних финансијских улагања	0,36%	0,41%	0,44%	0,34%

1. Удео сталне у укупној имовини кретао се од 73,24% до 78,13% и удео исте је имао тренд раста.
2. Удео обртне имовине је имао тренд смањења и кретао се од 26,76% у 2013. години до 21,87% у 2016. години.
3. Компанија није имала краткорочних финансијских улагања током посматране четири године.
4. Учешће залиха у укупној имовини кретало се од 0,81% до 0,92%.
5. Нематеријална улагања су имала удео у укупној имовини 0,07% до 0,19%.
6. Учешће дугорочних финансијских улагања у укупној имовини кретало се од 0,34% до 0,44%.

3.5. Показатељи рентабилности

Анализа рентабилности користи две групе показатеља. Прву групу чине показатељи, који користе позиције биланса успеха, а изражавају парцијалну рентабилност. Најважнији показатељи из ове групе су: стопа пословног добитка, стопа нето добитка и коефицијент ефикасности. Другу групу показатеља чине индикатори глобалне рентабилности, а за њихово израчунавање се користе подаци и из биланса стања и из биланса успеха. Најважнији показате-

љи из ове групе су: стопа приноса на укупна средства и стопа приноса на сопствена средства. У наставку су у Табели 10 дати показатељи рентабилности утврђени на основу претходно наведених финансијских показатеља.

Табела 10 - Показатељи рентабилности

ПОКАЗАТЕЉИ ФИНАНСИЈСКОГ ПОЛОЖАЈА	2013.	2014.	2015.	2016.
Показатељи рентабилности				
1. Стопа бруто добитка (%)	10,49%	34,37%	13,66%	8,90%
2. Стопа пословног добитка (%)	14,96%	35,25%	16,34%	8,44%
3. Стопа нето добитка (%)	9,35%	31,17%	12,24%	7,91%

1. Маржа бруто профита показује колико је добити пре опорезивања остварено из укупних прихода и она се кретала од 8,90% у 2016. години до 34,37% у 2014. години.
2. Стопа пословне добити (*ЕБИТ*) у пословним приходима се кретала од 8,44% у последњој години до 35,25% у 2014 години.
3. Маржа нето профита показује колико је остварено добити која припада компанији, а она се кретала од 7,91% у 2016. години до 31,17% у 2014. години.

3.6. Показатељи стопе приноса

Показатељи профитабилности су односи који повезују профит с приходима из продаје и инвестиције, а укупно посматрано показују укупну продуктивност пословања предузећа. Анализа профитабилности пословања предузећа сврстава се у најважније делове финансијске анализе, јер мери способност предузећа да оствари одређени ниво добити у односу према приходима, имовини или капиталу. Најчешће коришћени показатељи профитабилности су: маржа профита, стопа повраћаја имовине *ROA (Return On Assets)*, стопа повраћаја капитала *ROE (Return On Equity)*. У наставку се у Табели 11 дају показатељи стопе приноса утврђени на основу претходно наведених финансијских показатеља.

Табела 11 - Показатељи стопе приноса

ПОКАЗАТЕЉИ ФИНАНСИЈСКОГ ПОЛОЖАЈА	2013.	2014.	2015.	2016.
Показатељи стопе приноса				
1. (ROA) %	1,26%	5,38%	1,75%	0,96%
2. Стопа приноса на сопствени капитал (ROE) %	1,58%	7,03%	2,27%	1,36%

1. Принос на имовину (*ROA*) показује колико компанија ефикасно користи имовину у циљу остварења добити. *ROA* у однос ставља нето добит са укупном имовином, а овај показатељ се током протекле четири године кретао од 0,96% до 5,38%.
2. Принос на капитал (*ROE*) кретао се од 1,36% до 7,03%. *ROE* показује колико власници капитала остварују зараде на уложена сопствена средства.

3.7. Показатељи економичности

Показатељи економичности мере однос прихода и расхода, показују колико се прихода оствари по јединици расхода, тј. ако је вредност показатеља мања од 1, то значи да предузеће остварује губитак. Најчешће коришћени показатељи економичности су:

- економичност укупног пословања,
- економичност пословних активности,
- економичност финансирања,
- економичност ванредних активности.

У наставку су у Табели 12 дати показатељи економичности утврђени на основу претходно наведених финансијских показатеља.

Табела 12 - Показатељи економичности

ПОКАЗАТЕЉИ ФИНАНСИЈСКОГ ПОЛОЖАЈА	2013.	2014.	2015.	2016.
Показатељи економичности				
1. Рацио пословне економичности	1,18	1,54	1,20	1,09
2. Рацио укупне економичности	1,12	1,52	1,16	1,10

1. Рацио пословне економичности у однос ставља пословне приходе и пословне расходе. Током четворогодишњег периода пословни приходи су били већи од пословних расхода од 9% до 54%.
2. Рацио укупне економичности у однос ставља укупне приходе и расходе и исти се кретао од 10% до 52%.

3.8. Структура прихода и расхода

Анализа биланса успеха обухвата: анализу прихода; анализу расхода и анализу оствареног резултата. Остварење прихода јесте коначни циљ сваког пословног субјекта. Приходима се покривају трошкови пословања и на основу њих се остварује повраћај на уложени капитал. Из тих разлога они су категорија за коју изражавају интересовање сви корисници финансијских извештаја, јер од величине и структуре прихода зависи и мера у којој ће и они остварити своје властите циљеве. Због оваквог значаја прихода, њихова анализа треба да буде потпуна и свеобухватна, односно треба да подразумева анализу са аспекта обима и структуре прихода. Анализом обима тј. величином прихода идентификује се њихов износ, колико су остварени у односу на планиране, који су фактори утицали на ниво њиховог остварења и сл. С друге стране, анализом структуре сагледавају се структура прихода са различитих аспеката, као и њихови међусобни односи.

Друга основна компонента биланса успеха јесу расходи. Расходи као пословна категорија имају исто тако велики значај као и приходи, јер врше исти утицај на пословни резултат као и приходи. Анализом обима расхода утврђује се износ насталих расхода у односу на планиране, износ расхода у текућој у односу на претходну годину, однос расхода и остварених прихода, као и по-

ређење расхода у односу на друга предузећа из исте групације. Сви ови показатељи неопходни су менаџменту, пре свега, а и другим корисницима финансијских извештаја, како би се сагледали динамика и тенденције кретања расхода. Поређење са другим предузећима у оквиру исте групације даје увиду у место и однос посматраног предузећа у односу на конкуренцију и перспективу његове тржишне позиције. Анализа структуре расхода представља анализу учешћа сваке врсте расхода у укупним расходима. Анализом пословних расхода идентификује се степен њиховог учешћа у укупним расходима. Наравно да они заузимају највећи део у укупним расходима пословања предузећа, јер су у директној вези са делатношћу која се обавља. У наставку су у Табели 13 дати показатељи прихода и расхода, утврђени на основу претходно наведених финансијских показатеља.

Табела 13 - Структура прихода и расхода

ПОКАЗАТЕЉИ ФИНАНСИЈСКОГ ПОЛОЖАЈА	2013.	2014.	2015.	2016.
Структура прихода и расхода				
1. Укупни приходи	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%
2. Пословни приходи	94,28%	95,37%	96,15%	94,24%
3. Финансијски приходи	2,76%	0,28%	0,98%	1,90%
4. Остали приходи	2,96%	4,35%	2,88%	3,85%
5. Укупни расходи	100%	100%	100%	100%
6. Пословни расходи	89,57%	94,08%	93,16%	94,72%
7. Финансијски расходи	2,20%	3,98%	4,29%	2,41%
8. ЕБИТДА	11.005.360	20.112.011	12.289.481	9.888.203
9. ЕБИТ	14,96%	35,25%	16,34%	8,44%
10. Остали расходи	8,23%	1,94%	2,55%	2,87%

1. Удео пословних у укупним приходима био је највећи у 2015. години 96,15%, док у осталим периодима није био мањи од 94%.
2. Удео прихода на основу камата био је највећи у 2013. години - 2,76%, након чега се њихов удео знатно смањило. У 2016. забележен је пораст њиховог учешћа у односу на годину раније.
3. Удео осталих прихода кретао се од 2,88% до 4,35% укупних прихода.
4. Удео пословних расхода у укупним расходима кретао се од 89,57% до 94,72%.
5. Удео трошкова камата у укупним расходима био је највећи у 2015. години 4,29%, а најнижи у 2013. години 2,20%.
6. ЕБИТДА се добија сабирањем пословне добити (ЕБИТ) и амортизације. Иста је била највећа у 2014. години 20.112.011, а најнижа 2016. године - 9.888.203.
7. Стопа пословне добити (ЕБИТ) у пословним приходима кретала се од 8,44% у последњој години до 35,25% у 2014. години.
8. Удео осталих расхода у укупним расходима кретао се од 1,94% до 8,23%.

4. Аналитички поступци

Аналитички поступци представљају анализу, односно примену поређења и међусобних односа значајних показатеља и трендова, са другим релевантним информацијама како би се утврдило да ли су салда рачуна или други подаци разумни. Правилна употреба аналитичких поступака захтева од ревизора познавање клијентових послова и делатности којом се бави. Када намерава да користи аналитичке поступке као доказне тестове, ревизор разматра следеће факторе: 1. природу предузећа и могућност обједињавања информација, 2. знања и искуства стечена током претходних ревизија, 3. ефикасност рачуноводственог система и система интерне контроле, 4. расположивост, релевантност, изворе, упоредивост и поузданост информација.

Врсте аналитичких поступака (неки уобичајени типови аналитичких поступака) су:

- Поређење финансијских информација за текућу годину са информацијама из претходних година, након узимања у обзир познате промене (поређење салда рачуна појединих врста трошкова, прихода, обртних и сталних средстава и др.);
- Поређење финансијских информација за текућу годину са проценама, пројекцијама и прогнозама – овај тип аналитичког поступка сличан је претходном, само што се у овом случају стварни резултати комитента упоређују са показатељима из финансијских планова;
- Односи између елемената финансијских информација у текућем периоду;
- Поређење комитентових финансијских информација са информацијама за укупну привредну делатност (коэффициенти обрта појединих ставки клијента упоређују се са просеком за читаву привредну грану или са предузећем које се бави сличном делатношћу);
- Однос између финансијских и нефинансијских информација (однос трошкова обрачуна плата и броја запослених, однос трошкова бруто плата и броја запослених или радних сати, и сл.).

4.1. Структура имовине и показатељи ликвидности

Ликвидност се дефинише као способност предузећа да извршава новчане обавезе у пуном износу и на време, а да при том очува: 1) потребан обим и структуру обртне имовине за обављање текућег пословања и 2) кредитни бонитет. Одржавање платежне способности (ликвидности) је захтев наметнут предузећу споља – од стране поверилаца (кредитора), односно правног система. Инсистирање поверилаца на одржавању одређеног степена ликвидности израз је чистог прагматизма, пошто, под осталим једнаким условима, ликвидно предузеће нуди веће гаранције да ће новчане обавезе испунити у целини и на време.

Дугорочна финансијска сигурност, тј. солвентност предузећа, зависи од бројних фактора, као што су: а) вредност и структура имовине којом предузеће располаже, б) структура извора финансирања или укупног капитала предузећа (сопственог или позајмљеног) и ц) рентабилност предузећа, односно његова зарађивачка способност (снага).

У наставку су у Табели 14 дати показатељи структуре имовине и показатељи ликвидности на основу претходно наведених финансијских показатеља.

Табела 14 - Структура имовине и показатељи ликвидности

Аналитички поступци	2013.	2014.	2015.	2016.
1. Текућа имовина (краткорочна + АВР + текуће доспеће дугорочних потраживања)	56.193.961	59.044.911	54.920.724	55.629.876
2. Текуће обавезе (краткорочне + ПВР + краткорочна резервисања + текуће доспеће дугорочних обавеза)	13.849.199	15.476.007	17.176.481	26.167.054
3. Обртни капитал = (1) – (2)	42.344.762	43.568.904	37.744.243	29.462.822
4. Дуготрајна имовина = укупна имовина – (1)	153.829.119	166.484.817	175.170.085	198.699.181
5. Дугорочне обавезе = укупне обавезе – (2)	28.548.978	37.367.169	36.208.410	49.119.033
Показатељи ликвидности				
6. Коефицијент убрзане ликвидности = (текућа имовина – залихе) / текуће обавезе	3,92	3,68	3,07	2,05
7. Коефицијент ликвидности = текућа имовина / текуће обавезе	4,06	3,82	3,20	2,13
8. Коефицијент фин. стабилности = дуготрајна имовина / (дугорочне обавезе + главница)	0,78	0,79	0,82	0,87

1. Током посматраног четворогодишњег периода процентуално текуће учешће у укупној имовини имало је тренд смањења, па је тако у 2013. години његов удео био највећи - 26,76%, док је у 2016. години његов удео чинио - 21,87% укупне имовине.
2. Када су у питању текуће обавезе исте су имале тренд раста, а њихово учешће у пасиви се кретало од 6,59% у 2013. години до 10,29% у 2016. години.
3. Пораст учешћа текућих обавеза, у односу на смањење текуће имовине у укупној имовини, имало је за последицу смањење радног капитала. Међутим, наведена кретања нису угрозила позитиван резултат у корист текуће имовине, што значи да је компанија имала довољно обртног капитала за потребе финансирања текућег пословања.
4. Стална имовина компаније имала је тренд раста током посматране четири године од око 45 милиона, што је допринело расту укупне имовине са 210 на 254 милиона. Процентуалан удео сталне у укупној имовини кретао се од 73,24% до 78,13%.
5. Дугорочне обавезе компаније такође су имале растући тренд, па су тако исте у 2016. години биле веће за 20 милиона у односу на 2013. го-

дину, што представља пораст за 72,05%. Наведено указује да је пораст укупне имовине био праћен узимањем дугорочних позајмица.

6. Коефицијент убрзане ликвидности кретао се од 3,92% у 2013. до 2,05 у 2016. години. Како је раније наведено, компанија је имала тренд смањења радног капитала, али њена ликвидност није била угрожена. С обзиром да је у питању коефицијент убрзане ликвидности, пожељно је да овај показатељ буде већи од 1, што је у свим периодима био случај и то вишеструко.
7. Показатељ текуће ликвидности изузетно је висок и у свим периодима је био већи од 2, колико се сматра да је потребно да би се могло рећи да се ради о ликвидном предузећу. Убрзани и текући рацио ликвидности имају готово уједначен тренд, што указује да компанија добро управља залихама и да већи део текуће имовине чине готовина и потраживања.
8. Коефицијент финансијске стабилности кретао се од 0,78 у 2013. години до 0,87, колико је износио у 2016. години, што је показатељ да компанија из дугорочних извора финансира и текућу имовину.

Структура активе и пасиве представљена је на Графикону 2 и Графикону 3.

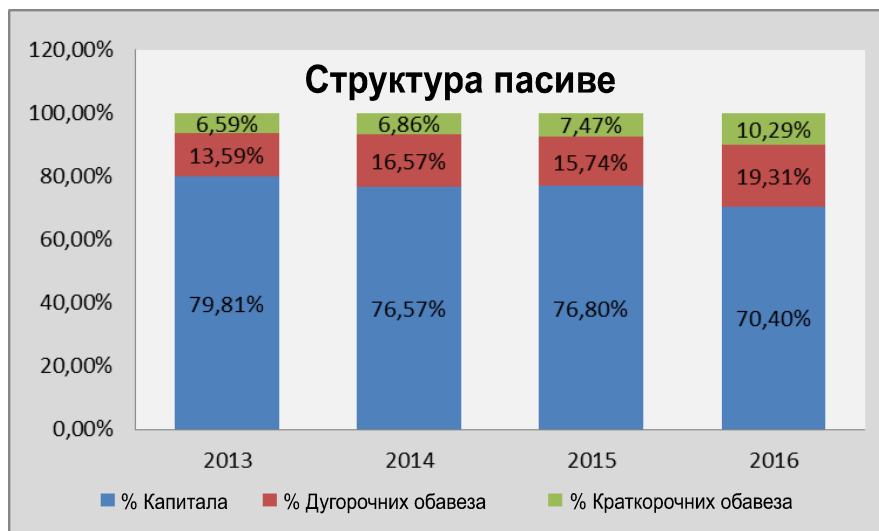
Графикон 2 - Структура активе

Извор: Финансијски извештаји - Биланс стања; Монтењегро берза (2013-2016), 2013-2016. - Пореска управа / Business intelligence consulting / КХОВ

Стална имовина ЦГЕС-а, у периоду од 2013. до 2016. године, имала је већи удео у укупној имовини компаније и у континуитету је показала тренд раста, па је током четворогодишњег периода њен раст износио 4,89%. Супротан тренд може се уочити када је у питању текућа имовина, иако посматрајући апсолутне износе, иста је остала на готово истом нивоу и није се значајно мењала. Процентуалан удео текуће имовине је мањи јер је укупна имовина у материјалном облику (актива) порасла 21,09% захваљујући расту некретнина, постројења и опреме.

Графикон 3 - Структура пасиве

Извор: Финансијски извештаји - Биланс стања; Монтењро берза (2013-2016), 2013-2016. - Пореска управа / Business intelligence consulting / КХОВ

Посматрајући изворе финансирања, уочљиво је да ЦГЕС већи део имовине финансира из сопствених извора. Ипак, током посматраног периода дошло је до повећања удела обавеза у укупним изворима финансирања, што указује на то да су из екстерних извора прибављена средства која су већим делом искоришћена за улагање у сталну имовину.

Финансијска стабилност компаније није угрожена, с обзиром да и даље постоји могућност додатног задуживања. У периоду од 2013. до 2015. године целокупна стална имовина финансирана је из сопствених извора, тј. капитала, док је у 2016. години било потребно искористити поред капитала и један део дугорочних позајмица.

4.2. Показатељи активности

Показатељи активности користе се при оцени делотворности којом је менаџмент ангажовао имовину коју су му поверили власници. Познати су још под називом односи ефикасности, односи обрта или коефицијенти обрта. Упућују на брзину циркулације имовине у пословном процесу, уколико је познат коефицијент обрта, могуће је израчунати просечне дане везивања средстава.

Уопште узевши, правило говори да је боље да коефицијент обрта буде што већи, односно да време везивања укупне и појединих врста имовине буде што краће.

У наставку су у Табели 15 дати израчунати показатељи активности, утврђени на основу претходно наведених финансијских показатеља:

Табела 15 - Показатељи активности

Аналитички поступци	2013.	2014.	2015.	2016.
Показатељи активности				
1. Коефицијент обрта укупне имовине = укупни приходи / укупна имовина	0,13	0,17	0,14	0,12
2. Дани везивања укупне имовине = 365 / Коефицијент обрта укупне имовине	2.712	2.114	2.558	3.015
3. Коефицијент обрта краткорочне имовине = укупни приходи / текућа имовина	0,50	0,66	0,60	0,55
4. Дани везивања краткорочне имовине = 365 / Коефицијент обрта краткорочне Имовине	726	553	610	660
5. Коефицијент обрта купаца = приходи од продаје / купци	1,80	1,70	1,66	1,45
6. Дани везивања купаца = 365 / Коефицијент обрта купаца	203	214	220	252
7. Коефицијент обрта залиха = приходи од продаје / залихе	14,09	17,66	14,77	14,06
8. Дани везивања залиха = 365 / Коефицијент обрта залиха	26	21	25	26

1. Коефицијент обрта укупне имовине кретао се од 0,13 до 0,17, што показује да су приходи покрили од 13% до 17% укупне имовине.
2. Дани везивања укупне имовине показују да је потребно између 2.114 до 3.015 дана да се укупна имовина покрије оствареним приходима, односно од 5 до 8 година.
3. Коефицијент обрта краткорочне имовине кретао се од 0,50 до 0,66, што показује да се оствареним приходима могло покрити од 50% до 66% текуће имовине.
4. Дани везивања краткорочне имовине показују да је било потребно између 553 и 726 дана, односно од 18 до 24 месеца, да се текућа имовина покрије оствареним приходима.
5. Обрт потраживања купаца кретао се од 1,45 до 1,80. Целокупна потраживања током посматраног периода нису успела да буду наплаћена два пута у току године.
6. Број дана који је био потребан да би се наплатила целокупна потраживања од купаца кретао се од 203 до 252 дана.
7. Обрт залиха кретао се од 14,06 до 17,66 током године, што је потврда раније наведеног - да компанија добро управља залихама.
8. Број дана потребан да се све залихе продају кретао се од 21 до 26 дана током протекле четири године.

4.3. Показатељи задужености

Показатељи задужености указују на структуру капитала и начин на који предузеће финансира своју имовину, на основу којих се сагледава степен коришћења финансијских средстава за која се предузеће задужило. Предузећа са високим степеном задужености губе финансијску флексибилност, могу имати проблеме при проналажењу нових инвеститора, а могу се суочити и са ризиком од банкрота. Задуженост није нужно лоша карактеристика; наиме, уколико је степен задужености под контролом, а позајмљена средства се користе на прави начин, задуженост може резултирати порастом повраћаја на инвестирано. Такође, треба имати на уму везу између показатеља задужености и показатеља профитабилности. У наставку су у Табели 16 дати показатељи задужености, утврђени на основу претходно наведених финансијских показатеља.

Табела 16 - Показатељи задужености

Аналитички поступци	2013.	2014.	2015.	2016.
Показатељи задужености				
1. Коефицијент задужености = укупне обавезе / укупна имовина	0,20	0,23	0,23	0,30
2. Коефицијент самофинансирања = главница / укупна имовина	0,80	0,77	0,77	0,70
3. Коефицијент финансирања = укупне обавезе / главница	0,25	0,31	0,30	0,42
4. Коефицијент покрића камата = ЕБИТ / расходи за камате	7,17	12,88	4,24	3,62
5. Фактор задужености = укупне обавезе / (нето добит + амортизација)	4,39	2,76	4,79	7,62
6. Степен покрића I = главница / дуготрајна имовина	1,09	1,04	1,01	0,90
7. Степен покрића II = (главница + дугорочне обавезе) / дуготрајна имовина	1,28	1,26	1,22	1,15

1. На 1 евро имовине обавезе износе од 0,20 до 0,30 евра, док је остатак имовине финансиран из сопствених извора. Процентуално исказано, удео обавеза у укупној имовини кретао се од 20,19% до 29,60%.
2. У укупној имовини сопствени извори финансирања имали су удео од 70,40% до 79,81%, док се остатак прибавља задуживањем. Овај показатељ је значајан јер показује да компанија има снагу да одговори на све обавезе, што је важно за повериоце.
3. На 1 евро уложеног капитала, обавезе су износиле од 0,25 до 0,42 евра. Највећи раст је забележен у последњој години, што указује на то да се компанија задужила из екстерних извора са циљем стварања додатних вредности.
4. Добит из пословних активности је у свим периодима била већа најмање 3 пута од трошкова камата. Наведено указује на то да се из послов-

- них активности остварује зарада из које се могу платити трошкови финансирања. Коефицијент покрића камата био је највећи 2014. године и износио је 12,88, док је најнижи забележен у 2016. години био 3,62.
5. Фактор задужености, који показује колико година је потребно да би се измириле укупне обавезе из нето добити у коју је укључена амортизација, кретао се од 2,76 до 7,62. Тренд повећања коефицијента од 2015. године указује да је задуженост већа.
 6. Степен покрића I кретао се од 0,90 до 1,09. Само у 2016. години коефицијент је мањи од 1, колико се сматра пожељним па је из екстерних извора обезбеђено додатних 10% за финансирање сталне имовине.
 7. Степен покрића II кретао се од 1,15 до 1,28. Такође пожељна граница је да коефицијент буде већи од 1, што и јесте био током све четири године. За финансирање текуће имовине преостало је од 15% до 28% дугорочних извора.

4.4. Показатељи профитабилности

Показатељи профитабилности повезују профит са приходима од продаје и инвестицијама, а укупно посматрани показују укупну делотворност пословања предузећа. Анализа профитабилности пословања предузећа сврстава се у најважније облике финансијске анализе којом се мери способност предузећа да оствари одређени ниво добити у односу према приходима, имовини или капиталу. У наставку су у Табели 17 дати показатељи профитабилности, утврђени на основу претходно наведених финансијских показатеља.

Табела 17 - Показатељи профитабилности

Аналитички поступци	2013.	2014.	2015.	2016.
Показатељи профитабилности				
1 Бруто профитна маржа = Бруто добит / укупни приходи	10,49%	34,37%	13,66%	8,90%
2. Нето профитна маржа = Нето добит / укупни приходи	9,35%	31,17%	12,24%	7,91%
3. Стопа повраћаја имовине (ROA) = (нето добит + камате) / укупна имовина	1,37%	4,98%	1,36%	0,92%
4. Стопа повраћаја имовине (ROE) = Добит пре пореза / укупна имовина	1,41%	5,93%	1,95%	1,08%
5. Стопа повраћаја главнице (ROE) = нето добит / главница	1,58%	7,03%	2,27%	1,36%

1. Маржа бруто профита показује колико је добити пре опорезивања остварено из укупних прихода и она се кретала од 8,90% у 2016. години, до 34,37% у 2014. години.
2. Маржа нето профита показује колико је остварено добити која припада компанији, а она се кретала од 7,91% у 2016. години до 31,17% у 2014. години.

3. Принос на укупну имовину кретао се у интервалу од 0,92% до 4,98%.
4. Принос на имовину пре опорезивања износио је 1,08% до 5,93%.
5. Принос на капитал (ROE) кретао се од 1,36% до 7,03%, колико је износио у 2014. години.

4.5. Показатељи економичности и остали показатељи

Показатељи економичности мере однос прихода и расхода и показују колико се прихода оствари по јединици расхода, тј. ако је вредност показатеља мања од 1, то значи да предузеће остварује губитак. У наставку су у Табели 18 дати показатељи економичности и остали показатељи, утврђени на основу претходно наведених финансијских показатеља.

Табела 18 - Показатељи економичности и остали показатељи

Аналитички поступци	2013.	2014.	2015.	2016.
Показатељи економичности				
1. Економичност укупног пословања = укупни приходи / укупни расходи	1,12	1,52	1,16	1,10
2. Економичност продаје = приходи од продаје / трошкови продатих производа и услуга	4,51	5,02	3,50	2,90
3. Економичност финансирања = финансијски приходи / финансијскирасходи	1,41	0,11	0,26	0,87
Остали показатељи				
4. Порез на добит као % од нето добити пре пореза	0,11	0,09	0,10	0,11

1. Током посматране четири године приходи су били већи од расхода од 10% до 52%.
2. Приходи од продаје су од трошкова продатих производа и услуга били већи од 2,90 до 5,02 пута.
3. Финансијски приходи су само у 2013. години били већи од расхода финансирања за 41%, док су у свим осталим периодима расходи камата премашили приходе од истих. Наведено указује на то да се компанија у последње три године више задужила него што је позајмила средстава.
4. Порез на добит као % од нето добити пре пореза кретао се од 9% до 11%.

5. Анализа дугорочне финансијске равнотеже

Анализа финансијске равнотеже је најважнија карика у анализи финансијског положаја предузећа. Она је директно повезана са начелом стабилности финансијске политике, а кроз постојање или непостојање финансијске равнотеже процењује се квалитет финансијског управљања, посебно у домену

усклађивања рокова између расположивости извора финансирања и рокова везивања или имобилизације средстава друштва. Сматра се да предузећа има финансијску равнотежу ако су његова средства по обиму и роковима везивања (неуновчivosti) једнака обиму и времену расположивости извора финансирања. С обзиром на то да се приликом анализе финансијске равнотеже предузећа посматра једнакост средстава и извора финансирања, сасвим је јасно да је биланс стања акционарског друштва основни документ за ову анализу. Дакле, да би се сачинила квалитетна анализа финансијске равнотеже предузећа, није довољно имати само последњи биланс стања, већ је са циљем сагледавања динамике или развоја ове појаве потребно обезбедити финансијске извештаје, за најмање три протекла периода. На тај начин могуће је извршити временско поређење и установити да ли је финансијски положај друштва у том периоду побољшан или не. Такође је потребно прибавити и информације о сличним друштвима која репрезентују дату привредну грану, како би се направило просторно поређење.

Анализа дугорочне финансијске равнотеже може се спровести на два начина: 1) сагледавањем односа дугорочно везаних средстава и дугорочних извора средстава (сопствених и позајмљених) и 2) уз помоћ нето обртног фонда (НОФ).

5.1. Анализа дугорочне финансијске равнотеже на основу дугорочно везаних средстава

Сви елементи узети у обзир за израчунавање дугорочне финансијске равнотеже ЦГЕС-а на основу дугорочно везаних средстава дати су у Табели 19.

Табела 19 - Анализа дугорочне финансијске равнотеже

Ред. број	Елементи	2013.		2014.		2015.		2016.	
		Износ	Удео у билансној суми пословних средстава (%)	Износ	Удео у билансној суми пословних средстава (%)	Износ	Удео у билансној суми пословних средстава (%)	Износ	Удео у билансној суми пословних средстава (%)
1	Неуплаћени уписани капитал								
2	Стална имовина	153.829.119	73,24%	166.484.817	73,82%	175.170.085	76,13%	198.699.181	78,13%
3	Одложена пореска средства								
4	Залихе	1.876.065	0,89%	2.083.314	0,92%	2.123.887	0,92%	2.053.172	0,81%

5	Дугорочно везана средства (1+2+3+4)	155.705.184	74,14%	168.568.131	74,74%	177.293.972	77,05%	200.752.353	78,93%
6	Капитал	167.624.903	79,81%	172.686.552	76,57%	176.705.918	76,80%	179.042.970	70,40%
7	Дугорочна резервисања	2.012.147	0,96%	1.400.516	0,62%	1.373.976	0,60%	1.354.017	0,53%
8	Дугорочне обавезе	26.417.571	12,58%	35.271.204	15,64%	34.077.836	14,81%	46.932.143	18,45%
9	Одложене пореске обавезе	119.260	0,06%	695.449	0,31%	756.598	0,33%	832.873	0,33%
10	Трајни и дугорочни извори финансирања (6+7+8+9)	196.173.881	93,41%	210.053.721	93,14%	212.914.328	92,53%	228.162.003	89,71%

У свим презентованим периодима дугорочни извори финансирања били су већи од дугорочно везаних средстава. Коефицијент дугорочне финансијске равнотеже израчунат је и приказан у Табели 20.

Табела 20 - Преглед анализе по годинама

Година	Дугорочно везана средства	Трајни и дугорочни извори финансирања	Дугорочно везана средства	Коефицијент дугорочне финансијске равнотеже
1	2	3	4	5 = (3/4)
2013.	1	196.173.881	155.705.184	1,26
2014.	1	210.053.721	168.568.131	1,25
2015.	1	212.914.328	177.293.972	1,20
2016.	1	228.162.003	200.752.353	1,14

У периоду од 2013. до 2016. године коефицијент дугорочне финансијске равнотеже био је већи од 1, што указује на то да се ради о компанији која је финансијски стабилна, с обзиром да је равнотежа померена ка дугорочним изворима финансирања (сопственим и позајмљеним). Вишак дугорочних извора се преусмерава и користи за финансирање текуће имовине, што повољно утиче на ликвидност и измиривање текућих обавеза. Такође, важно је истаћи да је коефицијент имао тренд смањења, а разлог је што су дугорочно везана средства имала већи раст у односу на дугорочне изворе финансирања. Ипак, наведена промена није имала негативан утицај на дугорочну финансијску равнотежу компаније, с обзиром да су дугорочни извори и даље остали већи од дугорочно везаних средстава, што показује и коефицијент који је у свим периодима већи од 1.

Анализа финансијске стабилности. За анализу финансијске стабилности узимају се исте вредности које се користе за израчунавање коефицијента дугорочне финансијске равнотеже, али се стављају у супротан однос. Овај по-

казатељ треба да буде мањи од 1, како би се могло закључити да се ради о финансијски стабилној компанији. Добијени резултати анализе финансијске стабилности, утврђени на основу претходно датих финансијских показатеља, презентовани су у Табели 21.

Табела 21 - Анализа финансијске стабилности

Година	Дугорочно везана средства	Трајни и дугорочни извори финансирања	Коефицијент финансијске стабилности
1	2	3	4 = (2/3)
2013.	155.705.184	196.173.881	0,79
2014.	168.568.131	210.053.721	0,80
2015.	177.293.972	212.914.328	0,83
2016.	200.752.353	228.162.003	0,88

Коефицијент финансијске стабилности је у свим периодима био мањи од 1. Исти је имао тренд раста и потврђује претходно наведено - да су дугорочно везана средства више расла у односу на дугорочне изворе финансирања.

5.2. Анализа дугорочне финансијске равнотеже на основу обртног фонда

Сви елементи узети у обзир за израчунавање дугорочне финансијске равнотеже ЦГЕС-а на основу обртног фонда представљени су у Табели 22.

Табела 22 - Анализа дугорочне финансијске равнотеже на основу обртног фонда

Редни број	ЕЛЕМЕНТИ	2013.	2014.	2015.	2016.
1	Капитал	167.624.903	172.686.552	176.705.918	179.042.970
2	Дугорочна резервисања	2.012.147	1.400.516	1.373.976	1.354.017
3	Дугорочне обавезе	26.417.571	35.271.204	34.077.836	46.932.143
4	Одложене пореске обавезе	119.260	695.449	756.598	832.873
5	Трајни и дугорочни извори финансирања (1+2+3+4)	196.173.881	210.053.721	212.914.328	228.162.003
6	Неуплаћени уписани капитал				
7	Стална имовина	153.829.119	166.484.817	175.170.085	198.699.181
8	Одложена пореска средства				

9	Дугорочно везана средства без залиха (6+7+8)	153.829.119	166.484.817	175.170.085	198.699.181
10	Обртни фонд (5-9)	42.344.762	43.568.904	37.744.243	29.462.822
11	Залихе	1.876.065	2.083.314	2.123.887	2.053.172
12	Процент покрића сталних залиха обртним фондом [10/11*100]	2.257,11%	2.091,33%	1.777,13%	1.434,99%

У свим презентованим периодима обртни фонд је био већи од залиха и то вишеструко, што значи да су залихе у целини финансиране из истог, а остатак средстава из нето обртног фонда коришћен је за одржавање ликвидности.

5.3. Анализа задужености

Коефицијент задужености утврђује се тако што се у однос ставља укупан дуг са укупним капиталом. Коефицијенти задужености утврђени на основу претходно датих података представљени су у Табели 23.

Табела 23 - Анализа задужености по годинама

Година	Укупне обавезе	Капитал	Коефицијент задужености
1	2	3	4 = (2/3)
2013.	42.398.177	167.624.903	0,25
2014.	52.843.176	172.686.552	0,31
2015.	53.384.891	176.705.918	0,30
2016.	75.286.087	179.042.970	0,42

На основу претходне табеле може се закључити да су на 1 евро уложеног капитала обавезе износиле од 0,25 до 0,42 евра. Коефицијент задужености имао је тренд раста с обзиром да су обавезе више расле од капитала. Највећи раст је забележен у последњој години, што указује на то да се компанија задужила из екстерних извора са циљем стварања додатних вредности.

5.4. Анализа солвентности

Коефицијент солвентности добија се тако што се укупна имовина ставља у однос са укупним обавезама. Добијени коефицијенти, на основу претходно датих финансијских података, презентовани су у Табели 24:

Табела 24 - Анализа солвентности

Година	Пословна имовина	Укупне обавезе	Коефицијент солвентности
1	2	3	4 = (2/3)
2013.	210.023.080	42.398.177	4,95
2014.	225.529.728	52.843.176	4,27
2015.	230.090.809	53.384.891	4,31
2016.	254.329.057	75.286.087	3,38

Као што се може уочити, коефицијент солвентности кретао се у интервалу од 3,38 до 4,95 и имао је тренд смањења.

Закључак

Бонитет предузећа представља способност предузећа да плати доспеле обавезе. Традиционално, бонитет предузећа се оцењује на основу већег броја показатеља финансијске анализе. Често се догађа да финансијски показатељи буду међусобно супротни – једни упућују на то да је финансијско стање добро, а други показују да је финансијско стање лоше, што изазива дилему поводом коначне оцене – да ли је или није добар бонитет посматраног предузећа.

Врхунски циљ предузећа је дугорочни опстанак у складу са параграфом 25, МРС 1 – Презентација финансијских извештаја, а опстанак у неограничено дугом року условљен је финансијском стабилношћу и задуженошћу. У моделу *Z score* задуженост је узета у обзир (X4), али не и финансијска стабилност. Отуда, да би модел уважавао и финансијску стабилност, наше уверење је да за X1 треба да квантификује обртни капитал/залихе. На основу претходно спроведене анализе за ЦГЕС по традиционалним показатељима и аналитичким поступцима и показатељима савремене анализе може се закључити да: када је у питању оригиналан *Z* модел у периоду од 2013. до 2016. године, *Z score* је само у 2015. години изнад граничне вредности 1,81 и износи 1,86, што компанију сврстава у сиву зону. За остале године коефицијенти *Z score* указују на то да се компанија налази у не баш повољној позицији и да постоји вероватноћа одласка у стечај. Ипак, важно је напоменути да, иако се ради о акционарском друштву, још увек је ЦГЕС у већинском власништву државе (55%) и да реструктурирање, тј. поступак приватизације није спроведен до краја. Ово је специфичност коју треба узети у обзир приликом тумачења добијених *Z score* показатеља. *Z2 score* модел се такође примењује на компаније које се не котирају на берзи. Према овом моделу у свим периодима у којима је спроведена анализа *Z2 score* је већи од 2,6 па се може рећи да се ради о успешном предузећу које нема финансијских проблема. Ипак, у последњој години забележен је значајан пад *Z2 score*. Из претходног модела проистекао је *Z2 score* ЕМС модел који се разликује по томе што се као пондер уводи константа 3,25. Уз помоћ овог модела могуће је оценити кредитни рејтинг компаније. За све периоде у којима је спроведена анализа *Z2 score* ЕМС показатељи су већи од 5,85, што указује да се ради о компанији која се може сврстати у зону сигурне кредитне способности. У периоду 2013-2015. године кредитни рејтинг према табlici

Standard and Poor's је ААА, док је у 2016. години оцена кредитне способности нижа и компанији је додељен кредитни рејтинг са оценом А.

У условима идентификовања лошег кредитног бонитета неопходно је развијати стратегију изласка из кризе, ради остварења доброг бонитета. У том случају морао би да буде пројектован биланс стања, као и биланс успеха за будући период, на онолико година колико је неопходно за остварење доброг бонитета. Коначан закључак био би да треба инвестирати у власничке хартије од вредности оваквих привредних друштава, јер њихов развој обећава добар принос на уложени капитал.

Литература

1. Altman, E. I. (1968): "Financial ratios, discriminant analysis and the prediction of corporate bankruptcy", *The Financial Journal of Finance*, Vol. 21, no. 4, 589-609
2. Altman, E, Danovi, A, Falini, A. (2013). "Z-Score models' Application to Italian Companies Subject to Extraordinary Administration", *Journal of Applied Finance*, 1, 128-137.
3. Engler, С.: *Managerial Accounting*, op.cit. str. 865.
4. James, С. Van Horne: *Финансијско управљање и политика*, МАТЕ, Загреб, 1997, стр. 782.
5. Родић, Вукелић, Андрић. (2011), *Анализа финансијских извештаја* (пп. 229-242). Суботица: "Пролетер" а.д. Бечеј
6. Родић, Ј. (2007). *Теорија, политика и анализа биланса*, Београд, "Привредник"
7. Smith, J.L., Keith, R.M., Stephens, W.L.: *Financial Accounting*, op.cit., str. 653
8. МРС 1 - *Презентација финансијских извештаја*,

Интернет извори

1. Финансијски извештаји компаније 2013-2016. године. Пореска управа; датум приступа: 25.01.2018;
<https://eprijava.tax.gov.me/TaxisPortal?app=FI>
3. Комисија за хартије од вредности; датум приступа: 25.01.2018;
<http://www.scmn.me/emitenti.php?eid=677&sadrzaj=32>
4. Монтенегро берза; датум приступа: 25.01.2018;
<http://montenegroberza.com/code/navigate.asp?Id=14&StockId=999>
5. www.kor.rs/Obuka%20i%20ispiti/./Poslovne%20finansije.pdf
Финансијска политика, финансијска начела, традиционална правила, датум приступа: 29.04.2018.godine

Рачуноводствено-пореске актуелности пословања јавних предузећа и корисника буџетских средстава

УДК 336.146
657.631.6
334.722/.724

Прегледни рад

др Даница
ЈОВИЋ*

Финансијско извештавање ентитета приватног vs. јавног сектора

Резиме

У раду су презентоване основне разлике између ентитета приватног и јавног сектора које имају директан и недвосмислен утицај на ланац снабдевања за финансијско извештавање. Посебно су наглашени ефекти савремених реформи јавног сектора на рачуноводствени систем и финансијско извештавање ентитета јавног сектора. Не доводећи у питање неопходност примене рачуноводства заснованог на обрачунској основи у ентитетима јавног сектора, аутору раду упозорава на негативне последице њене некритичне примене на квалитет финансијско-рачуноводствених информација.

Кључне речи: реформе јавног сектора, ентитети приватног сектора, ентитети јавног сектора, примарни корисници финансијских извештаја, циљеви финансијског извештавања, обрачунска основа рачуноводства.

Увод

Од друге половине седамдесетих година прошлог века до данашњих дана, у скоро свим земљама света континуирано се одвијају реформе јавног сектора, усмерене на унапређење његове ефикасности и ефективности. Активности на овом пољу најбоље описују речи Доналда Кетла: "Ако постоји иједна

*) Доцент, Економски факултет, Универзитет у Београду, dana@ekof.bg.ac.rs
Примљено: 13.05.2018. Прихваћено: 16.05.2018.

константа у глобализованом свету, то је убрзан темпо промена државе (као институције - примедба Д.Ј.). Готово свака нација се бори да своју државу учини јачом кроз повећање ефикасности њених административних процеса и унапређење перформанси."¹

Независно од тога да ли основни покретачи реформских процеса јавног сектора усмерених на унапређење његове ефикасности и ефективности потичу из политичке, социјалне, економске или институционалне сфере² они су увек нераскидиво повезани са реформама рачуноводства јавног сектора, које по својој суштини представљају транзицију са рачуноводства заснованог на готовинској основи на рачуноводство засновано на обрачунској основи.

Ово због тога што се вредновање и унапређење перформанси било ког ентитета, па и ентитета јавног сектора, могу да изврше само уколико постоје финансијске информације које одражавају ефекте активности ентитета не само на ангажоване финансијске, већ и на укупне економске ресурсе.

Од стране ентитета јавног сектора традиционално примењивано рачуноводство засновано на готовинској основи не може да испуни овакве информационе захтеве. Заједничку карактеристику свих реформи јавног сектора, у домену рачуноводственог система и финансијског извештавања ентитета јавног сектора, чини коришћење концепата и принципа на којима се заснива финансијско извештавање ентитета приватног сектора, односно прелазак на финансијско извештавање засновано на рачуноводству на обрачунској основи. Овакав исход је оправдан јер финансијске информације које продукује рачуноводство засновано на обрачунској основи омогућавају: вредновање укупне имовине коју ентитет контролише, оцену сврсисходности начина употребе ове имовине, вредновање перформанси, финансијског положаја и новчаних токова ентитета и доношење одлука о будућим начинима пружања услуга и њиховог финансирања.

Међутим, будући да се ентитети јавног и приватног сектора међусобно разликују, овај прелазак не може да буде линеаран. Напротив, разлике између ентитета јавног и приватног сектора у вези са основним циљевима њихових активности и информационих захтева корисника финансијских извештаја неминовно су нашле свој одраз у различито дефинисаним циљевима финансијског извештавања ових двеју група ентитета. Циљ овог рада је да истакне разлике између ентитета приватног и јавног сектора о којима треба водити рачуна приликом припремања, презентовања, читања и анализе финансијских информација ових ентитета садржаних у принципијелно истом сету финансијских извештаја опште намене.

-
- 1) Ketll, D. F., (2005), *The Global Public Management Revolution*, Brookings Institution Press, Washington, Preface - vii;
 - 2) Ketll, D. F., (2005), *The Global Public Management Revolution*, Brookings Institution Press, Washington, p.3-4;

1. Разлике у информационим захтевима примарних корисника финансијских извештаја опште намене ентитета приватног vs. јавног сектора

У академској и стручној литератури постојала је сагласност у вези са ставом о томе ко су примарни корисници финансијских извештаја опште намене ентитета приватног сектора. Сагласност у погледу корисника последица је сагласности у погледу става шта је основни циљ финансијског извештавања. Најчешће навођени примарни корисници финансијских извештаја су:

- инвеститори (постојећи и потенцијални власници),
- запослени,
- зајмодавци (кредитори),
- добављачи,
- купци,
- држава и
- јавност.

Инвеститори (постојећи и потенцијални власници) информације презентоване у финансијским извештајима опште намене користе да би донели одлуку о томе да ли да започну/наставе са инвестирањем у посматрани ентитет или да изврше дезинвестирање, односно да од инвестирања одустану. За доношење таквих одлука инвеститори који у ентитету имају краткорочни интерес користе, пре свега, информације о:

- висини својих прихода – дивиденди и
- висини својих капиталних добитака/губитака на основу промена тржишних цена акција.

Инвеститори који своје улагање посматрају са аспекта дугог временског периода поред претходних двеју врста информација захтевају не само актуелне, већ и проспективне информације о финансијском положају, зарађивачкој моћи, ликвидности, новчаним токовима и пословној стратегији посматраног ентитета.

Информације о финансијским и пословним перформансама запослени у извештајном ентитету и њихове синдикалне организације користе примарно:

- за процену сигурности, односно одрживости постојећих радних места и перспективе и извесности за отварање нових и
- као полазну основу у преговарачким процесима који се односе на висину зарада, услове рада, пензионо осигурање и томе слично.

Природа намене информација о финансијским и пословним перформансама указује на то да су запослени у извештајном ентитету заинтересовани и за информације о тренутној финансијској стабилности, али и за информације о дугорочној финансијској одрживости пословања извештајног ентитета.

Зајмодавци, садашњи и потенцијални, зависно од дужине периода позајмљивања, на основу информација презентованих у финансијским извештајима, оцењују садашње и будуће новчане токове извештајног ентитета, његову текућу и будућу рентабилност, нето утрживу вредност његове имовине, као и његове потенцијале за раст и развој. Примарни интерес за све зајмодавце и за сваког од

њих појединачно, независно од дужине периода позајмљивања, је да на основу презентованих информација процене висину ризика својих пласмана, односно извесност повраћаја пласираних средстава увећаних за уговорену камату.

Добављачи извештајног ентитета очекују да ће на основу података презентованих у финансијским извештајима моћи да процене његову ликвидност и солвентност. Због тога је њихова примарна пажња усмерена на анализу садашњих и процену будућих новчаних токова. Поред тога, за добављаче је од виталног интереса декларисана пословна стратегија извештајног ентитета, јер на основу ње могу да процене извесност будуће пословне сарадње са извештајним ентитетом.

Корисници финансијских извештаја опште намене који, функционално посматрано, представљају купце учинака извештајног ентитета међусобно су изузетно хетерогени, али се начелно могу разврстати у две основне групе: (1) ентитети који учинке извештајног ентитета користе као инпуте при обављању сопствене делатности и (2) крајњи потрошачи. Обе групе купаца примарно су заинтересоване за квалитет купљених учинака и услове продаје. Поред тога, последњих деценија, посебно са аспекта купаца који су крајњи потрошачи, све већи значај добијају и информације које се односе на политику извештајног ентитета према очувању животне околине и поштовање међународних стандарда квалитета, нарочито стандарда који се односе на производњу, прераду и промет животних намирница (*HACCP* стандарди)³. Предмет интересовања прве групе купаца представља процена краткорочне и дугорочне финансијске стабилности и одрживости пословања извештајног ентитета који за њих, функционално посматрано, представља добављача.

Држава као корисник финансијских информација презентованих у финансијским извештајима има два примарна предмета интересовања. Први је процена капацитета опорезивања на основу пореза на добитак и по основу пореза на додату вредност, а други је економско моделирање.

Активности ентитета у приватном сектору имају вишезначан утицај не само на понашање његових актуелних и потенцијалних власника и претходно наведених примарних група корисника његових финансијских извештаја, већ и на целокупну друштвену заједницу у којој ентитет послује и сваког појединца који ту заједницу чини. Овако дефинисана јавност заинтересована је и за краткорочне и за дугорочне последице које у економској, социјалној, социолошкој и еколошкој сфери изазива пословање извештајног ентитета. Највећи број информација за које је јавност заинтересована презентован је у извештајима о пословању и декларисаним пословним стратегијама извештајног ентитета.

Сагласност ставова академске и стручне јавности, као и у оквиру сваке од њих, у вези са питањима ко су примарни корисници финансијских извештаја опште намене ентитета приватног сектора, почела је да се нарушава почетком овог миленијума када су, у оквиру активности на пројекту конвергенције између Међународних стандарда финансијског извештавања⁴ и америчких Општеприхваћених рачуноводствених принципа⁵, Одбор за међународне ра-

3) HACCP - Hazard Analysis and Critical Control Point - Систем безбедности хране.

4) International Financial Reporting Standards® - IFRS.

5) United States Generally Accepted Accounting Principles - US GAAP.

чуноводствене стандарде (IASB)⁶ и амерички Одбор за стандарде финансијског рачуноводства (US FASB)⁷ објавили Нацрт првог поглавља унапређеног Концептуалног оквира финансијског извештавања. Поменути нацртом је, поред осталог, предвиђено да једини примарни циљ финансијског извештавања треба да буде презентовање финансијских информација неопходних у процесу доношења одлука, односно које су превасходно усмерене на задовољавање информационих потреба садашњих и потенцијалних инвеститора, кредитора и других корисника у процесу доношења одлука о инвестирању, кредитирању или неком другом облику алокације ресурса. Концептуални оквир финансијског извештавања усвојен је 2010. године без измена у смислу примарног циља финансијског извештавања. У ставу *OB5*⁸ експлицитно се наводи да су примарни корисници екстерних финансијских извештаја садашњи и потенцијални инвеститори, зајмодавци и остали кредитори чијим информационим потребама су финансијски извештаји намењени и којима су прилагођени. Поред тога, у Концептуалном оквиру изнет је став да ће финансијски извештаји, припремљени примарно за инвеститоре, зајмодавце и остале кредиторе бити од користи и свим осталим корисницима финансијских извештаја, као што су на пример регулаторна тела и јавност⁹.

Због природе активности које обављају и начина на који се финансирају, ентитети јавног у односу на ентитете приватног сектора потенцијално могу имати далеко већи број међусобно изразито различитих корисника њихових финансијских извештаја опште намене. Овакав став потврђују резултати истраживања *IPSASB*-а које је спроведено у оквиру израде Концептуалног оквира финансијског извештавања опште намене ентитета јавног сектора. Анализа података добијених од многих националних тела за доношење рачуноводствених стандарда и других ауторитативних тела надлежних за дефинисање стандарда за финансијско извештавање ентитета јавног сектора показала је да се као корисници финансијских извештаја опште намене ентитета јавног сектора најчешће наводе:

- порески обвезници и друге стране које на “недобровољној” основи ентитетима јавног сектора обезбеђују ресурсе,
- грађани и други корисници услуга ентитета јавног сектора,
- законодавна и надзорна тела,
- политичким процесима изабрани или постављени званичници и њихово особље,
- донатори (укључујући и међународне организације) и друге стране које на добровољној основи ентитетима јавног сектора обезбеђују ресурсе,
- националне статистичке институције,

6) International Accounting Standards Board - IASB.

7) United States Financial Accounting Standards Board - US FASB.

8) IASB, (2017), *International Financial Reporting Standards*®, IFRS Foundation™, London, страна 80.

9) У мају 2015. године IASB је објавио Основе за закључивање у односу на нови Нацрт концептуалног оквира (Basis for Conclusions on the ED/2015/3 Conceptual Framework for Financial Reporting) у којима се констатује да постоје предлози да се примарни корисници финансијских извештаја опште намене дефинишу различито у односу на Концептуални оквир из 2010. године, али да је став *IASB*-а да се на том подручју не врше промене. Овај став је потврђен у Ревидираном концептуалном оквиру који је објављен у марту 2018. године. Обавезна примена захтева из овог Оквира почиње од 1. јануара 2020. године (мада се допушта и њихова ранија употреба).

- актуелни и потенцијални институционални и индивидуални кредитори и купци државних обвезница и других инструмената дужничког капитала,
- корисници услуга ентитета јавног сектора који за те услуге плаћају надокнаде,
- добављачи и запослени,
- медији и
- представници или саветници претходно набројаних група корисника¹⁰.

У току даљих активности на изради Концептуалног оквира *IPSASB* је заузео став да је ради фокусирања на заједничке информационе потребе различитих потенцијалних корисника финансијских извештаја опште намене сврсисходно извршити њихово груписање у две групе примарних корисника:

- (1) корисници услуга ентитета јавног сектора и њихови представници и
- (2) стране које ентитетима јавног сектора обезбеђују ресурсе и њихови представници.

Поред тога, *IPSASB* заступа становиште да, уколико се припремањем и презентовањем финансијских извештаја опште намене задовоље информационе потребе ових двеју примарних група њихових корисника, то ће аутоматски значити да су задовољене и информационе потребе свих осталих корисника, у које се убрајају националне статистичке институције, медији, финансијски аналитичари и саветници и други.

Обе групе корисника финансијских извештаја опште намене имају потребу за информацијама које ће им омогућити да:

- вреднују перформансе извештајног ентитета,
- оцене његову ликвидност и солвентност,
- оцене дугорочну одрживост његових активности и пружања услуга и
- процене његову способност прилагођавања променљивим околностима у демографској и економској (националној и међународној) сфери.

Према важећем Концептуалном оквиру¹¹, стране које ентитетима јавног сектора обезбеђују ресурсе и њихови представници, поред претходно наведених информационих захтева, имају и захтеве за додатним информацијама које ће им омогућити да процене:

- степен остварења циљева за чије постизање су ресурси прикупљени (обезбеђени),
- начин финансирања текућих активности, односно да ли су текуће активности финансиране из ресурса који су обезбеђени у текућем периоду на основу опорезивања или из позајмљених извора и
- вероватноћу настанка потребе за додатним ресурсима за финансирање активности извештајног ентитета у будућности, као и могућност прибављања тих ресурса из различитих извора.

10) IPSASB, (2008), Consultation Paper - *Conceptual Framework for General Purpose Financial Reporting by Public Sector Entities: The Objectives of Financial Reporting, The Scope of Financial Reporting, The Qualitative Characteristics of Information Included in General Purpose Financial Reports, Reporting Entity*, IFAC, Toronto, страна 18.

11) IPSASB®, (2017), *Handbook of International Public Sector Accounting Pronouncements, Volume I*, страна 34.

С обзиром да се грађани (и њихови представници) који чине једну друштвену заједницу истовремено налазе у обе групе корисника финансијских извештаја опште намене, *IPSASB* посебно истиче значај испуњавања њихових информационих потреба.

Аустралијски одбор за рачуноводствене стандарде¹² има сличан став у вези са примарним корисницима финансијских извештаја опште намене, у односу на претходно изнети став *IPSASB*-а. Ставови ових двају тела разликују се једино по томе што Аустралијски одбор сматра да из претходно наведене две групе примарних корисника финансијских извештаја опште намене треба издвојити њихове представнике који би формирали трећу групу примарних корисника. Ове разлике су формалне, а не суштинске природе.

Претходна излагања показују да између ентитета приватног и јавног сектора постоје значајне разлике у вези са тим ко се сматра примарним корисницима њихових финансијских извештаја опште намене и њихових информационих потреба. Ове разлике морају да буду узете у обзир у свим аспектима ланца снабдевања за финансијско извештавање.¹³

2. Разлике у циљевима финансијског извештавања опште намене ентитета приватног vs. јавног сектора

Финансијско извештавање ентитета приватног сектора се по свом основном циљу не разликује у односу на финансијско извештавање ентитета јавног сектора односно, генерички посматрано, обе врсте ентитета имају исти основни циљ - пружања (корисних) информација корисницима финансијских извештаја опште намене. Међутим, истоветност генеричког циља не значи и истоветност конкретизованог циља и процеса финансијског извештавања, јер је конкретизација циља финансијског извештавања одређена информационим потребама примарних корисника финансијских извештаја опште намене за које је у првом делу рада показано да се значајно разликују.

2.1. Циљеви финансијског извештавања ентитета приватног сектора

Основни циљ финансијског извештавања ентитета приватног сектора се временом постепено мењао, али су те промене увек биле изазване и у складу са променама насталим у неком од бројних фактора привредне активности (привредни односи, врста активности, власништво и начин управљања, начин организације, техничко-технолошки развој, развијеност тржишта капитала и тржишта уопште и слично), односно у складу са променама у рачуново-

12) Australian Accounting Standards Board, (1990), *Statement of Accounting Concepts 2 - Objective of General Purpose Financial Reporting*, Australian Accounting Research Foundation, Caulfield, страна 8.

13) У стручној литератури се термином *циклус финансијског извештавања*, односно у новије време његовим синонимом *ланац снабдевања за финансијско извештавање*, означавају сви процеси и лица који су укључени у активности припремања, верификације (одобравања), ревизије, анализе и употребе финансијских извештаја.

дственом окружењу. Овом приликом предмет излагања неће бити историјат ових промена, већ само тренутно стање у регулативи:

- IASB-а, као најрелевантнијег међународног тела у сфери међународне стандардизације финансијског извештавања,
- Сједињених Америчких Држава, као једне од најразвијенијих тржишних економија у свету,
- Уједињеног Краљевства које, поред изузетне развијености тржишта, карактерише и најдужа традиција регулисања рачуноводства и финансијског извештавања,
- Немачке која се, историјски посматрано, значајно разликовала од осталих тржишних економија и која дужи низ година представља једног од најзначајнијих спољнотрговинских партнера Републике Србије и
- Аустралије, у којој се примењује секторски неутралан приступ.

Према актуелном IASB-овом *Концептуалном оквиру за финансијско извештавање*, који је релевантан и за финансијско извештавање ентитета приватног сектора у Републици Србији: "Циљ финансијског извештавања опште намене је обезбеђивање финансијских информација о извештајном ентитету које су корисне постојећим и потенцијалним инвеститорима, зајмодавцима и другим повериоцима приликом доношења одлука о обезбеђивању ресурса ентитету. Те одлуке обухватају куповину, продају или држање инструмената власничког и дужничког капитала и одобравање или повлачење (укидање) кредита и осталих облика задуживања"¹⁴.

Као последица пројекта конвергенције између Општеприхваћених рачуноводствених принципа релевантних у Сједињеним Америчким Државама и IFRS и за финансијско извештавање опште намене у САД важи претходно цитирани циљ.

У Уједињеном Краљевству су 2013. године, након вишегодишњег истраживања, извршене корените промене у регулативи финансијског извештавања, којима су сви до тада важећи национални рачуноводствени стандарди повучени и замењени само са три стандарда¹⁵ чија примена је започела од јануара 2015. године. У једном од њих – FRS 102 *Стандард финансијског извештавања који се примењује у УК и Републици Ирској*¹⁶ наводи се да је "циљ финансијских извештаја да се обезбеде информације о финансијској позицији, перформансама и новчаним токовима ентитета које су корисне за доношење економских одлука великог броја корисника који нису у позицији да захтевају извештаје који су прилагођени тако да задовољавају њихове специфичне информационе потребе". Овакво дефинисање циља финансијског извештавања опште намене у потпуности одговара циљу који је био релевантан за финансијско извештавање према претходно важећем IASB-овом Концептуалном оквиру (корисници финансијских информација су инвеститори, кредитори, добављачи, запослени, купци, држава и јавност у општем смислу речи).

14) IASB, (2012), *International Financial Reporting Standards*®, IFRS Foundation™, London, страна 79.

15) Financial Reporting Standards – FRS

16) www.icaew.com

Значајне реформе рачуноводственог система извршене су и у Немачкој где је 2009. године донет Закон о модернизацији рачуноводства¹⁷ који је довео до фундаменталне реформе рачуноводствене регулативе кодификоване у немачком Трговачком законнику¹⁸ и последично томе и до промена у Немачким општеприхваћеним принципима уредног књиговодства¹⁹. Реформа је, пре свега, довела до промена у правилима признавања и вредновања елемената финансијских извештаја, односно њена основна интенција била је да се кроз увођење промена у концепте признавања и вредновања елемената финансијских извештаја повећа ефикасност тржишта капитала које последњих година постаје све значајнији извор за финансирање великих компанија. Међутим, ефекти реформе на финансијско извештавање значајно су ограничени променама у пореској регулативи којима се или експлицитно забрањује или екстензивно условљава примена нове рачуноводствене регулативе. Због доминације легалистичког приступа, крајњи ефекат спроведених реформи, са аспекта циља финансијског извештавања, веома је ограничен. Дакле, у Немачкој циљ финансијског извештавања није припремање и презентовање финансијских информација намењених превасходно инвеститорима, већ утврђивање расподељивог добитка и одржавање капитала чиме се, пре свега, жели постићи заштита поверилаца²⁰.

Основна карактеристика рачуноводствене регулативе у Аустралији је њена секторска неутралност, односно у регулативи која се односи на финансијско извештавање не прави се разлика између ентитета приватног и јавног сектора. Овакав приступ је последица преовладавајућег става да је суштина неке трансакције – економске промене независна од сектора у којем је она настала, из чега логично следи закључак да не постоји ни разлика у информационим потребама корисника финансијских извештаја ентитета приватног и јавног сектора. Сходно наведеном, циљ финансијског извештавања ентитета и јавног и приватног сектора је исти, односно према *SAC 2 - Statement of Accounting Concepts 2*: “Циљ финансијског извештавања опште намене је да обезбеди информације које су корисне корисницима за доношење и вредновање одлука о алокацији ограничених ресурса”²¹.

Очигледно је да у националним регулативама не постоји сагласност у вези са дефинисањем циља финансијског извештавања опште намене, односно на други начин речено, не постоји општа сагласност око “општег места” као што је дефинисање циља финансијског извештавања. Међутим, претходној реченици не треба приписати негативну конотацију. Наиме, рачуноводство и финансијско извештавање у некој земљи, по правилу, одражавају степен развијености и структуру њене привреде, развијеност економске науке, али и националну традицију. Поред тога, рачуноводство и финансијско извештавање су увек и у свим земљама чинили само део финансијског система, односно део

17) Bilanzrechtsmodernisierungsgesetz - BilMoG.

18) Handelsgesetzbuch – HGB.

19) Grundsätze ordnungsmäßiger Buchführung – GOB.

20) У Немачкој од 2005. године компаније чије се акције котирају на берзи за своје консолидоване финансијске извештаје примењују *IFRS*. Поред тога током 2013. године извршена су неопходна прилагођавања рачуноводствене регулативе захтевима Директиве 2013/34 (eur-lex.europa.eu).

21) Australian Accounting Standards Board, (1990), *Statement of Accounting Concepts 2 - Objective of General Purpose Financial Reporting*, Australian Accounting Research Foundation, Caulfield, страна 11.

институционалне инфраструктуре и као такви се симултано развијају и мењају, пратећи све њене остале елементе. Дакле, хетерогеност циљева финансијског извештавања логична је последица разлика у рачуноводственим националним (интернационалном) окружењима, а пре свега разлика у погледу примарних корисника финансијских извештаја опште намене. У суштини, из сваке претходно цитиране дефиниције јасно проистиче претпоставка ко се сматра примарним корисником финансијских извештаја и какви су његови информациони захтеви. На једном полу су *IASB*-ов Оквир и *US GAAP*-ови где се инвеститори сматрају примарним корисницима, а на супротном полу се налази законска регулатива у Немачкој где се предност даје повериоцима. Регулатива у Уједињеном Краљевству и Аустралији није фокусирана ни на једну категорију корисника финансијских извештаја, већ је крајње уопштена, тако да се може сматрати да је циљ финансијског извештавања да се задовоље информационе потребе широког спектра корисника, чији информациони захтеви некада могу да буду чак и дивергентни. Основна карактеристика циклуса финансијског извештавања ентитета приватног сектора је да он и почиње и завршава се инвеститорима и осталим корисницима финансијских извештаја којима су, у процесу доношења економских одлука о и за предузеће-компанију, неопходне финансијске информације.

2.2. Циљеви финансијског извештавања ентитета јавног сектора

За разлику од хетерогености у дефинисању циља финансијског извештавања ентитета приватног сектора, на међународном нивоу постоји готово потпуна сагласност академске јавности, професионалних организација и регулаторних тела у вези са тим да финансијско извештавање опште намене за ентитете јавног сектора има за циљ обезбеђивање информација о финансијском положају, финансијским перформансама и новчаним токовима ентитета, које су корисне широком спектру корисника у процесима доношења и вредновања одлука о алокацији ресурса. Остварење овако уопштено дефинисаног циља у суштини се реализује остварењем двају конкретизованих циљева. Наиме, широком спектру корисника треба обезбедити информације:

- које су корисне у процесу доношења одлука и
- којима се демонстрира одговорност ентитета у коришћењу ресурса који су му поверени.

Да би се овако постављени циљеви финансијског извештавања испунили, неопходно је да ентитет припреми и презентује информације о:

- изворима, алокацији и употреби финансијских ресурса,
- начинима на које су финансиране његове активности и прибављена новчана средства,
- ресурсима неопходним за континуирано обављање активности,
- ресурсима који могу да буду интерно генерисани кроз континуирано обављање активности,
- способности да финансира своје активности и измирује обавезе, односно краткорочној и дугорочној финансијској одрживости,
- финансијском стању и променама насталим у њему,

- трошковима појединачних услуга – учинака (аутпута - *outputs*), ефикасности и крајњим исходима (ауткоми - *outcomes*),
- изложености неизвесности и различитим врстама ризика,
- томе да ли су ресурси прибављени и коришћени у складу са законски дефинисаним буџетом и
- томе да ли су ресурси прибављени и коришћени у складу са законском регулативом и одредбама различитих уговора.

Неопходност припремања и презентовања претходно наведених информација последица је чињенице да се ентитети јавног сектора, по природи и сврси својих активности и окружењу у којем функционишу, битно разликују од ентитета приватног сектора. Постојање ових разлика узрокује, поред осталог, и примену специфичних концепата релевантних за управљање и циљеве финансијског извештавања ових ентитета. Реч је, пре свега, о концепту домаћинског газдовања туђом имовином и концепту јавне одговорности.

2.2.1. Концепт домаћинског газдовања туђом имовином

За концепт, за који се у стручној литератури англосаксонског порекла користи реч *стјуардшип* (*stewardship*) у овом раду се, користи синтагма “концепт домаћинског газдовања туђом имовином”²². У Републици Србији и у земљама из окружења се, ако се уопште размишља и пише о овом концепту, користи термин *руководњење*. Мишљења смо, нарочито када се говори о ентитетима јавног сектора, да од употребе термина *руководњење* треба одустати јер синтагма *домаћинско газдовање туђом имовином* недвосмислено одражава суштину концепта, док се термину *руководњење* могу приписати многа значења, од којих су нека и pejоративна.

Англосаксонски аутори теорије управљања наводе бројне примере коришћења концепта домаћинског газдовања туђом имовином у Старом и Новом завету, Шекспировим делима, активностима различитих религијских покрета, као и у активностима савремених еколошких покрета²³. Према *Хигсону*, “у његовој најранијој форми домаћинско газдовање туђом имовином је представљало старатељство над добрима у име друге особе, а са циљем да се имовина превентивно заштити од крађа и превара. Најраније форме рачуноводства су и развијене као средство за остварење овог циља. Кључни аспект овог типа домаћинског газдовања туђом имовином је обезбеђивање информација по основу којих би власник имовине (газда) донео оцену или формирао мишљење о томе да ли је “стјуарт” учинио оно што је било неопходно да би се њего-

22) Према Вебстеровом Енглеско-енглеском речнику, реч *stewardship* се употребљава са значењем “пажљивог и одговорног управљања нечим што је некеме поверено на старање”, www.merriam-webster.com.

23) Armstrong, J., (1997), *Stewardship and Public Service*, A Discussion Paper Prepared for The Public Service Commission of Canada, стр. 17-20.

ва имовина заштитила.²⁴ Историјски посматрано, можда најпластичнији пример примене концепта домаћинског газдовања туђом имовином представља институција намесника (намесништва) чији је задатак да управља одређеном територијом док малолетни наследник трона не стаса за обављање владарске дужности.

Иако концепт домаћинског газдовања има дубоке историјске корене о њему се у академској и стручној литератури мало говорило све до 2007. године. Тада су, у оквиру активности на пројекту конвергенције²⁵, Одбор за Међународне рачуноводствене стандарде (*IASB*) и Одбор за стандарде финансијског рачуноводства (*FASB*) заузели став да је једини примарни циљ финансијског извештавања презентовање финансијских информација које су преваходно усмерене на задовољавање информационих потреба садашњих и потенцијалних инвеститора и кредитора. Оваквим решењем напушта се до тада присутан други циљ финансијског извештавања – обезбеђивање информација које ће власницима извештајног ентитета омогућити да оцене колико је менаџмент домаћински газдовао њиховом имовином, односно да оцене колико је менаџмент успешан и компетентан за обављање надлежности које су на њега пренете. Дакле, заузет је став да други примарни циљ - стјуардшип - не треба издвајати као посебан, јер је он имплицитно обухваћен првим (и јединим циљем) односно, да су информације о којима се финансијски извештава у функцији задовољавања првог циља подобне и за испуњење другог²⁶.

Упркос чињеници да је један од фактора појаве и развоја рачуноводства његово коришћење као средства за формирање оцене рада лица која располажу туђом имовином, концепт домаћинског газдовања туђом имовином је своје теоријско утемељење добио тек у последњој деценији двадесетог века, односно 1993. године, када је *Питер Блок* објавио књигу *Стјуардшип*²⁷. *Блокова* истраживања су се односила на организације у оквиру приватног сектора у Сједињеним Америчким Државама, али без обзира на то, његови закључци и ставови се, чак и у већој мери, односе на ентитете јавног сектора.

Према *Блоку*, концепт домаћинског газдовања туђом имовином представља средство којим се може остварити базична промена у начину на који се управља различитим врстама институција из приватног, али и из јавног сек-

24) Higson, A., (2003), *Corporate Financial Reporting – Theory and Practice*, SAGE Publications Ltd, London, страна 44.

25) О овом пројекту је било речи у претходним излагањима која су се односила на примарне кориснике финансијских извештаја опште намене ентитета приватног сектора.

26) У мају 2015. године *IASB* је објавио *Основе за закључивање у односу на нови Нацрт концептуалног оквира (Basis for Conclusions on the ED/2015/3 Conceptual Framework for Financial Reporting)* у којима се констатује да постоје предлози да се принцип домаћинског газдовања поново препозна као један од основних циљева финансијског извештавања ентитета приватног сектора. И поред оваквих предлога, *IASB* је заузео став да се на том подручју не врше промене. Овај став је потврђен у Ревидираном концептуалном оквиру који је објављен у марту 2018. године. Обавезна примена захтева из овог Оквира почиње од 1. јануара 2020. године (мада се допушта и њихова ранија употреба).

27) Књига *Stewardship: Choosing Service Over Self Interest* је имала изузетан одјек и у стручним и у академским круговима. Двадесет година касније, 2013. године, *Блок* је припремио друго допуњено издање ове књиге у којем је, поред осталог, описао драматичне промене у пословној и радној етици које према његовом мишљењу још више наглашавају неопходност примене концепта домаћинског газдовања туђом имовином.

тора. Базична промена начина управљања институцијама последица је чињенице да се концепт домаћинског газдовања начелно заснива на поставци да право избора појединца у организацији треба да буде јаче од у њој унапред установљене дистрибуције моћи. Блок посебно истиче да појединци који се хијерархијски налазе на дну или по ободима организације треба да имају право избора у вези са начином на који ће обављати своје дужности у процесу пружања услуга купцима, грађанима и целокупној заједници. Као и стицање било ког другог права, тако и стицање права избора у начину обављања дужности подразумева истовремено и настанак неке обавезе. У контексту концепта домаћинског газдовања туђом имовином претходно описано право избора је неодвојиво од спремности и обавезе сваког појединаца у организацији да буде јавно одговоран за добробит не само организације, већ и шире заједнице. У концепту домаћинског газдовања туђом имовином основна вредносна категорија је посвећеност појединаца и организација да обављају активности приступају како би заједници у којој егзистирају пружили најбоље могуће услуге које су јој неопходне, односно руковођење општим, а не личним интересом.

С обзиром на то да је имовина којом располажу ентитети јавног сектора њима само поверена на управљање, јасно је да приликом припремања и презентовања финансијских извештаја ових ентитета треба уважавати захтеве концепта домаћинског газдовања туђом имовином, односно да је корисницима финансијских извештаја неопходно обезбедити информације које ће им омогућити да оцене колико је извештајни ентитет домаћински газдовао њиховом имовином.

2.2.2. Концепт јавне одговорности

Према Дубник-у,²⁸ приликом дефинисања појма *акаунтабилити* (*accountability*) треба правити разлику између његовог семантичког значења и суштине концепта за чије означавање се појам користи. Поменута енглеска реч је непреводива на српски језик, без ризика да се путем превода не одузме значајан део њене суштине, односно значења. Наиме, најчешће се реч *accountability* преводи као "полагање рачуна" или „одговорност“ што није у потпуности тачно. Због тога предлажемо да се користи синтагма "јавна одговорност" писана косим словима, односно: *јавна одговорност*.

Историјски посматрано, семантичка употреба речи јавна одговорност непосредно је повезана са рачуноводством и рачуном као његовим основним средством – инструментом. Поред тога, у семиотичком смислу овај појам може бити коришћен у функцији симбола, индикатора или "иконе". Његов симболички смисао дефинише се као способност и/или обавеза да се дв рачун о нечему, одговори на питања о некој активности или дужности. Симболички се овај појам врло често изједначава са низом других појмова као што су, на пример, надлежност, одговорност или лојалност. У функцији индикатора овај појам се најчешће употребљава да укаже на могућност стварања услова у којима ће се постићи већи степен демократичности, правичности, етичког пона-

28) Dubnick, M.J., (2002), "Seeking Salvation for Accountability", paper presented at the 2002 Annual Meeting of the American Political Science, Boston, страна 1.

шања или перформанси. Иако је изузетно мали број речи које имају иконичко – култно значење, ипак се оно придаје и синтагми јавна одговорност. Употреба ове синтагме у овом контексту треба да укаже да је реч о сасвим новој – савременој пракси, поступку или активности која је непобитно и несумњиво изузетно боља од претходне²⁹.

Концептуално посматрано, синтагма јавна одговорност може бити коришћена у четири различита контекста:

- институционални контекст,
- организациони контекст,
- контекст социјалних трансакција и
- контекст комплексног окружења.

У институционалном контексту концепт *јавне одговорности* подразумева скуп правила и активности путем којих се остварује контрола адекватности функционисања одређене институције или ауторитативног тела. Организациони контекст концепту *јавне одговорности* додељује улогу полазне основе за формирање неформалних и формалних механизма које организација примењује у ситуацијама или активностима које захтевају суочавање са ризицима који су последица различитих очекивања или неизвесности. Концепт *јавне одговорности* је у контексту социјалних трансакција један од основних начина на који појединци успостављају односе међусобног поверења и то пре свега путем континуиране комуникације између субординирајућих актера у којој један актер “полаже рачун” за активности предузете на основу задатака и инструкција које је добио од другог актера. Најобухватније значење концепт *јавне одговорности* има у контексту функционисања, било организације било појединца, у окружењу које би се могло назвати хаотичним, односно у окружењу где се пред појединца или организацију постављају вишеструка, различита и често међусобно конфликтна очекивања. У овом контексту концепт *јавне одговорности* представља једно од средстава управљања у хаотичном окружењу.

С друге стране, природа концепта *јавне одговорности* директно се одражава кроз његово историјско порекло. Према *Дубник-у*³⁰, иако су механизми слични данашњим системима јавне одговорности постојали још у древним режимима, ипак се о његовој савременој концептуализацији може говорити тек од једанаестог века, односно од 1086. године када је у тадашњој Енглеској, након битке код Хејстингса (*Hastings*) 1066. године, владао француски освајач краљ Вилијам Први (*William I*) од Енглеске³¹. У току процеса преузимања власти, одмах након инвазије, *Вилијам Први* је конфисковао енглеско земљиште и прогласио га својим личним власништвом, а затим је то земљиште доделио својим следбеницима, који су аутоматски постали његови вазали. Потпуно различит приступ нови владар је имао када је реч о институцијама, односно

29) Видети: Bovens, M., (2007), Carnegie, G.D. and West, B.P., (2005), Besley, T. and Ghatak, M., (2003), Miller, P., (1996),

30) Dubnick, M.J., (2002), “Seeking Salvation for Accountability”, paper presented at the 2002 Annual Meeting of the American Political Science, Boston, стране 7-10.

31) *William I of England* или *William the Conqueror*.

институционалној власти која је установљена у време пре његовог освајања и коју је он готово у целини задржао под својом директном контролом.

Успостављање и учвршћивање владавине *Вилијама Првог*, односно процес изградње система управљања трајао је две деценије и окончан је 1086. године када је извршен детаљан попис и вредновање свега што постоји у краљевини. Резултат овог пописа је књига симболичног наслова *Књига судњег дана* или *Књига страшног суда (Domesday book)* која и данас представља значајан извор архивске грађе и која и даље има снагу правног документа на основу којег се доказује право својине над земљиштем. У Књизи се за свако имање налазе, на пример, поред осталог, и подаци о површини земљишта под шумама, ливадама и пашњацима, броју слободних људи, сељака, робова и плугова који се налазе на једном поседу. Поред тога, одређена је тренутна вредност целокупног имања, односно вредност на дан пописа. Посебно важна карактеристика Књиге је да се за сваку од поменутих варијабли дају подаци не само на дан пописа и у време владавине претходног суверена³², већ и у тренутку додељивања вазалима. Евидентно је да је на основу компаративних података презентованих у Књизи било могуће одредити степен пореског оптерећења, односно постојање неискоришћеног пореског капацитета. Међутим, *Дубник* сматра да начин организације и спровођења пописа показује да опорезивање није био примарни циљ који је краљ *Вилијам Први* желео да оствари; напротив, то је пратећи ефекат остварења примарног циља који је био легитимизација насилно освојене власти. На овакав закључак указују не само чињеница да је попис спроведен у периоду краћем од годину дана, већ и спољнополитичка ситуација у којој се краљевина налазила у том тренутку, чију примарну карактеристику представљају јасно исказане освајачке намере суседних земаља, пре свега тадашње Данске и Норвешке. Посебно значајна чињеница је да је *Вилијам Први* наредио да попис обављају појединци који не познају територију на којој треба да изврши попис и да се спровођење истог обавља вишеструко, односно да једна иста територија буде пописана више пута од стране, данашњим речником речено, различитих пописних комисија, чиме се стварала основа за поређење добијених података и откривање евентуалних покушаја преваре. Могло би се рећи да је на овај начин испуњен захтев једног од основних начела уредног књиговодства - начела могућности провере чијим поштовањем се обезбеђује поузданост информација.

Током спровођења процеса пописа суверен је и лично путовао својим територијама, а по његовом окончању позвао је све вазале у Солзбери (*Salisbury*) од којих је захтевао да положи свечану заклетву о покорности и верности њему, а против свих осталих. На овај начин је између суверена и његових вазала, поред односа владара и потчињеног, створена и посебна врста заједнице у којој су везе и међусобни односи успостављени на основу чина свечане заклетве који припада сфери етике, односно морала. Успостављање заједнице засноване на категоријама морала значајно је због тога што је оцена карактеристика чланова који ту заједницу чине и њиховог понашања у највећој мери нормативна по свом карактеру. Ово је последица чињенице да етика категорију морала посматра, поред осталог, и са аксиолошког и са деонтолошког аспекта. Аксиолошки аспект посматрања морала бави се чињеничним стањем,

32) Краљ *Edward*.

односно утврђује које норме и обичаји се у некој заједници карактеришу као добри или зли, шта су идеали и врлине. Деонтолошки аспект посматрања морала односи се на утврђивање шта су дужности и обавезе, а шта су права чланова заједнице и шта је праведно, а шта не. Дакле, са аксиолошког аспекта посматрања дефинишу се морални циљеви који се желе постићи, док се са друге стране, деонтолошким аспектом одређује начин понашања појединаца у заједници, који води остварењу претходно постављених моралних циљева и који се сматра прихватљивим. Понашање појединаца које није у складу са моралом заједнице, по правилу тог појединца излаже санкцијама различите врсте. Резултат догађаја у Солзберију је да је, готово шест векова пре Томаса Хобса (*Thomas Hobbes*) и његове теорије друштвеног уговора, установљен нови систем владавине – управљања заснован на односима међусобне јавне одговорности вазала и суверена. Међуодноси вазала и суверена су такви да се вазали покоравају суверену и на њега преносе сву моћ, права и овлашћења, а суверен се заузврат обавезује да ће деловати у заједничком - општем интересу³³. Поред тога, значајна карактеристика наведених међуодноса је чињеница да они нису добровољни већ наметнути, односно суверен је користио своју моћ и успоставио такве односе.

На први поглед може се учинити да не постоје разлике између оваквог система управљања, који је први пут успостављен у једанаестом веку, и агенцијског модела управљања чија је концептуализација скорашњег датума и везује се за настанак привредних друштава у форми отворених друштава капитала (са великим бројем власника). У отвореним друштвима капитала њихови власници - акционари или чланови друштва - преносе део својих права на професионалну управу - менаџмент друштва - која би требало да управља друштвом на начин који је у најбољем интересу његових власника. Међутим, ова два концепта су слична само по форми, док се суштински значајно разликују. Две најзначајније разлике су:

- основ настанка и
- природа међусобних односа.

Наиме, основ за настанак међуодноса између суверена и његових поданика је формирање моралне заједнице - односно ови односи се заснивају на моралним начелима, док су међуодноси у агенцијском систему засновани на уговору између принципала и његових агената. Поред тога, приликом формирања односа суверена са његовим поданицима не постоји међусобна независност, односно аутономност појединаца, за разлику од агенцијског модела у коме су појединци који међусобно склапају уговор, у принципу, потпуно аутономни.

33) *Thomas Hobbes* сматра да је човек по својој природи себичан и зао и да настоји да оствари своје потребе независно од тога како то утиче на друге људе. Будући да ова карактеристика важи за сваког појединца, *Хобс* закључује да свако ратује против сваког. Пошто је такво стање неодрживо, људи свесно и добровољно ограничавају своју слободу и своја права преносе на државу и владара који влада у њиховом интересу, а заузврат они су дужни да му се покоравају. Дакле, да би осигурали своју егзистенцију, људи склапају споразум – уговор којим формирају друштво. То је суштина политичке и филозофске теорије друштвеног уговора којом се објашњава однос између појединца и власти.

Систем управљања заснован на концепту *јавне одговорности* концептуализован у време владавине *Вилијема Освајача* примењује се и данас при управљању јавним сектором (недемократских и демократских земаља). Наиме, у једној демократској државној заједници њени грађани део својих права и обавеза преносе на државу, односно на ентитете јавног сектора и њихову управу. Пренос права и обавеза спроводи се путем парламентарних избора, на којима грађани изражавајући своју слободну вољу бирају политичке представнике који ће их репрезентовати и заступати њихове интересе. Управо због тога што грађани део својих права преносе на ентитете јавног сектора, од њих се очекује да демонстрирају *јавну одговорност* за ефикасну и ефективну употребу ресурса који "припадају" свим садашњим, али и будућим поколењима једне друштвене заједнице, односно да буду *јавно одговорни* за домаћинско газдовање туђом имовином.

Разлика у одређивању циља (односно циљева) финансијског извештавања опште намене за ентитете приватног у односу на ентитете јавног сектора је последица разлика у схватању ко су примарни корисници финансијских извештаја опште намене и разлика у њиховим информационим потребама. Различити циљеви финансијског извештавања ентитета јавног сектора морају да буду уважавани не само приликом признавања и вредновања елемената Извештаја о финансијском положају и Извештаја о финансијским перформансама, већ и приликом презентовања информација у Напоменама уз финансијске извештаје. Другим речима, иако је ланац снабдевања за финансијско извештавање за ентитете јавног сектора начелно исти као и за ентитете приватног сектора, међу њима постоје и одређене значајне разлике јер ентитети јавног сектора средства прикупљена од пореских обвезника, донатора, кредитора и из осталих извора користе за финансирање својих изразито разнородних активности које су примарно усмерене на пружање услуга становницима и другим корисницима на релевантном географском подручју.

Закључак

Суштина свеprisутних и континуираних савремених реформи јавног сектора у различитим земљама у свету, односно реформи рачуноводственог система и финансијског извештавања ентитета јавног сектора је у коришћењу концепата и принципа на којима се заснива финансијско извештавање ентитета приватног сектора, односно прелазак на финансијско извештавање засновано на рачуноводству на обрачунској основи. Будући да се ентитети јавног и приватног сектора вишезначно значајно међусобно разликују, постоји реална опасност да се некритичним транспоновањем свих захтева обрачунске основе рачуноводства релевантних за ентитете приватног сектора на ентитете јавног сектора и занемаривањем концепата специфичних за ентитет јавног сектора изазову озбиљни негативни ефекти на квалитет презентованих финансијско-рачуноводствених информација.

Некритична примена обрачунске основе рачуноводства (чија неопходност се не доводи у питање) у ентитетима јавног сектора може довести до приказивања погрешног финансијског положаја (пре свега због погрешног вредновања имовине) и финансијских перформанси (због погрешног вредновања прихода и расхода), због чега информације презентоване у финан-

сијским извештајима опште намене могу да доведу до погрешних закључака како у домену доношења одлука о алокацији ресурса, тако и у домену испољавања транспарентности активности и демонстрирања *јавне одговорности*.

Литература

1. Armstrong, J., (1997), *Stewardship and Public Service*, A Discussion Paper Prepared for The Public Service Commission of Canada.
2. Australian Accounting Standards Board, (1990), *Statement of Accounting Concepts 2 - Objective of General Purpose Financial Reporting*, Australian Accounting Research Foundation, Caulfield.
3. Besley, T., Ghatak, M., (2003), "Incentives, Choice and Accountability in the Provision of Public Services", *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 19, No. 2, pp. 235-249.
4. Bilanzrechtsmodernisierungs-gesetz - BilMoG, (2009).
5. Block, P., (2013), *Stewardship: Choosing Service Over Self Interest*, Berrett-Koehler Publishers, Inc., San Francisco.
6. Bovens, M., (2007), "Public Accountability", in Ferlie, E., Lynne, L., Pollitt, C., *The Oxford Handbook of Public Management*, pp. 182-208., Oxford University Press, Oxford.
7. Carnegie, G.D., West, B.P., (2003), "How Well Does Accrual Accounting Fit the Public Sector?", *Australian Journal of Public Administration*, Vol.62, No.2, pp. 83-86.
8. Dubnick, M., (2005), "Accountability and the Promise of Performance", *Public Performance & Management Review*, Vol. 28, No. 3, pp. 376-417.
9. Dubnick, M.J., (2002), "Seeking Salvation for Accountability", paper presented at the 2002 Annual Meeting of the American Political Science, Boston.
10. Grundsätze ordnungsmäßiger Buchführung – GOB, (2009).
11. Handelsgesetzbuch – HGB, (2009).
12. Higson, A., (2003), *Corporate Financial Reporting – Theory and Practice*, SAGE Publications Ltd, London.
13. IASB, (2012), *International Financial Reporting Standards®*, IFRS Foundation™, London;
14. IASB, (2015), *Basis for Conclusions on the ED/2015/3 Conceptual Framework for Financial Reporting*.
15. IASB, (2015), *ED/2015/3 Conceptual Framework for Financial Reporting*, IFRS Foundation™, London.
16. IFAC – IPSASB, (2015), *2015 IFAC Handbook of International Public Sector Accounting Standards Board Pronouncements*, IFAC, New York.
17. IFAC – IPSASB, (2017), *2017 IFAC Handbook of International Public Sector Accounting Standards Board Pronouncements*, IFAC, New York.
18. IPSASB, (2008), *Consultation Paper - Conceptual Framework for General Purpose Financial Reporting by Public Sector Entities: The Objectives of*

Financial Reporting, The Scope of Financial Reporting, The Qualitative Characteristics of Information Included in General Purpose Financial Reports, Reporting Entity, IFAC, Toronto.

19. Kettl, D. F., (2005), *The Global Public Management Revolution*, Brookings Institution Press, Washington.
20. Miller, P., (1996), "Dilemmas of Accountability: The Limits of Accounting", pp. 57-69., in: Hirst, P., Khilnani, S., *Reinventing Democracy*, Blackwell, Oxford.
21. *The Australian Budget paper for 2008-09*, www.budget.gov.au
22. United States of America Federal Accounting Standards Advisory Board (FASAB), *Statement of Federal Financial Accounting Standards No. 1*, 1993, www.fasb.gov/pdffiles/handbook_sffas_1.pdf.

Коришћени сајтови

- www.anao.gov.au
- www.budget.gov.au
- www.fasb.org
- www.icaew.com
- www.ifac.org
- www.ifrs.org
- www.merriam-webster.com
- www.treasury.govt.nz
- www.usa.gov

УДК 657.631.6:006.83
340.137(4-672EU)
Прегледни рад

др Савка
ВУЧКОВИЋ
МИЛУТИНОВИЋ*

Нови модел ревизорског извештаја посматран кроз призму измењених међународних стандарда ревизије и регулативе ЕУ

Резиме

Екстерна ревизија значајно доприноси обезбеђивању кредибилитета финансијских извештаја и очувању поверења инвеститора у њих, али ипак очекивања корисника финансијских извештаја у вези са дometом екстерне ревизије континуирано превазилазе користи које им ревизија пружа. Проблем јаз у очекивањима нарочито је заоштрен после низа корпоративних скандала и последње финансијске кризе, те је радикалније реаговање професије, али и регулатора, било неопходно. Као једно од кључних подручја промена намеће се извештавање ревизора. Досадашња форма ревизорског извештаја дуго је сматрана неприкосновеном због изражене концизности и употребе стандардизованих исказа, који не остављају простор за нејасноће и другачија тумачења. Ипак, ревизорски извештај као такав није довољно транспарентан и лишен је информација које би екстерним стејкхолдерима омогућиле бољи увид у процес и исходе ревизије. Информационо обогаћивање ревизорског извештаја виђено је као значајан искорак у правцу бољег задовољавања потреба корисника извештаја. Интенција ка унапређењу ревизорског извештаја добила је јак замах, па су сада измењене форма и садржина ревизорског извештаја, захтеване како Међународним стандардима ревизије, тако и регулативом ЕУ (Directive 2014/56/EU). У овом раду анализиране су промене које доноси нови модел извештавања, при чему је фокус на сагледавању како њихове оправданости, тако и изазова у њиховој примени који се очекују, а који би могли да умање жељене исходе. Иако је у глобалним оквирима примена нове праксе извештавања тек почела, одређена искуства већ постоје, те је њихово разматрање у овом раду извршено са циљем извлачења поука за наше окружење, при чему обавеза коришћења унапређене форме ревизорског извештаја тек предстоји.

Кључне речи: ревизорски извештај, јаз у очекивањима, Међународни стандарди ревизије, регулатива ЕУ, кључна питања ревизије, транспарентност.

*) Доцент, Економски факултет Универзитета у Београду, saska@ekof.bg.ac.rs
Примљено: 25.4.2018. Прихваћено: 11.05.2018.

Увод

У глобалним оквирима екстерна ревизија финансијских извештаја данас је неизоставан елемент система финансијског извештавања, без којег се не може постићи жељени ниво поверења у финансијске извештаје који је кључан за смањење информационог ризика инвеститора и ефикасно функционисање тржишта капитала. Да би екстерна ревизија могла да испуни своју улогу и обезбеди разумно уверавање у истинитост и објективност финансијских извештаја, она почива на захтевном и комплексном процесу прикупљања и оцене доказа. Овај процес добија сажети израз у ревизорском извештају као финалном производу ревизије, али и једином резултату ревизије који се јавно публикује. Сва комуникација у вези са обављеном ревизијом од стране екстерних ревизора ка јавности одвија се искључиво путем ревизорског извештаја. Имајући у виду да је јавност најважнији корисник услуге екстерне ревизије, јасан је значај информационог садржаја ревизорског извештаја, али и његове форме, како би се постигла што боља апсорпција презентованих информација.

Важност ревизорског извештаја препознала је професија, те је изглед ревизорског извештаја прописан професионалним стандардима и био је предмет не малог броја измена, увек са циљем постизања одређених побољшања. Ипак, последњих деценија модел ревизорског извештаја суштински се базира на истом приступу фаворизовања релативно кратког стандардизованог извештаја. Овај приступ истиче примарну сврху ревизије, која се огледа у давању уверавања о финансијским извештајима. Ревизорско мишљење чини кључни део извештаја и допуњава се ограниченим сетом информација, преваходно усмереним на сузбијање неразумевања ревизије од стране корисника финансијских извештаја у вези са природом саме ревизије, као и одговорности ревизора и менаџмента. На овај начин избегава се претрпаност извештаја и постиже фокусирање на исход ревизије. При томе, важна одлика овог приступа је употреба стандардизоване форме и језика, чиме се обезбеђује упоредивост ревизорских извештаја и елиминишу потенцијалне нејасноће и недоумице, те другачија тумачења информација презентованих у извештају.

Иако је овакав модел извештавања дуго био прихваћен као задовољавајући, у последњој деценији покренуло се питање његове даље релевантности. Овоме је нарочито допринела последња финансијска криза, у којој су испољени бројни пропусти екстерних ревизора, те интензивирани захтеви за променама. Иницијативе су усмерене на подизање квалитета ревизије, уз унапређење ревизорског извештаја. У вези са ревизорским извештајем, очекивања јавности кретала су се претежно у правцу већег информационог садржаја, који би ревизори требало да обезбеде, како би помогли процес доношења одлука на основу финансијских извештаја. Пружање спецификованог увида у појединачне ревизије, кроз истицање питања која су била од кључног значаја у спровођењу тих ревизија перципирано је као корисно за боље разумевање саме ревизије, као и ревидираних финансијских извештаја. То је, међутим, значило радикалну промену модела извештавања, јер је подразумевало прелазак са стандардизованог извештаја на извештај „скројен” у складу са специфичностима појединачних ревизија. Поред овога, требало је подићи транспарентност извештаја на виши ниво и у другим аспектима.

Неминовност реформе ревизорског извештавања прихваћена је глобално, па су готово упоредо у многим земљама, али и на међународном нивоу,

текли процеси унапређења ревизорског извештаја. У 2015. години Одбор за Међународне стандарде ревизије и уверавања (*International Auditing and Assurance Standards Board* – IAASB) усвојио је нове стандарде ревизије у вези са ревизорским извештајем. Нешто раније нови модел извештавања усвојен је у Великој Британији, док је у САД у 2017. години донет стандард који ће се имплементирати постепено у неколико наредних година. У Европској унији такође се поставило питање адекватности ревизорског извештаја, тако да су у оквиру нове легислативе за ревизију, усвојене у 2014. години, уведене измене ревизорског извештаја које воде ка екстензивној и транспарентнијој верзији. Не постоји потпуна усаглашеност између поменутих нових регулатива, али правци промена се у великој мери подударају и воде значајној промени у односу на постојећу праксу извештавања, нарочито у делу повећања садржаја ревизорског извештаја путем комуницирања кључних питања ревизије.

Имплементација новог модела почела је од скоро, или тек предстоји у неким јурисдикцијама, укључујући Србију, тако да се још увек не може дати валидна оцена његове вредности за кориснике. Претходна искуства у вези са побољшањима ревизорског извештаја показала су да она не остваре увек своју мисију, тако да и сада постоји бојазан да измене ревизорског извештаја, саме по себи, неће моћи да умање неразумна очекивања јавности од ревизора, а јаз у информацијама неће бити превазиђен уколико се ревизори буду суздржавали од транспарентне комуникације критичних питања или је буду спроводили стандардизованим, те стога и не претерано информативним речником. Са друге стране, примећује се и опасност од неадекватног тумачења нестандардизованог садржаја у ревизорском извештају међу корисницима.

Разумевање и промовисање основних идеја новог приступа је од кључне важности како би сви у процесу финансијског извештавања и ревизије деловали афирмативно и допринели унапређењу стварне вредности ревизорског извештаја. Изазови конципирања нових ревизорских извештаја нису мали. Уместо досадашњег „истог“ извештаја ревизори би требало да саставе извештај који одражава конкретан ревизорски ангажман. Избор кључних питања, а потом и њихова комуникација, представљају веома сложене захтеве који се постављају пред ревизоре, а сигурно ће укључити и напорне дискусије са менаџментом и лицима одговорним за корпоративно управљање. Анализа до сада објављених извештаја према новом моделу веома је корисна у процесу развоја нове праксе извештавања, нарочито за ревизоре у јурисдикцијама где примена новог модела још није почела, као што је случај са Србијом. Ипак, ова анализа не треба да буде некритичка, већ да као циљ постави усвајање најбољих примера. Може се очекивати да ће перцепције корисника ревизорског извештаја о квалитету обављене ревизије бити под утицајем квалитета извештаја који их прати.

1. Неопходност промена модела ревизорског извештаја

Анализа еволуције ревизорског извештаја показује да су измене форме и садржаја извештаја биле бројне и да је професија улагала значајне напоре како би у датим историјским околностима што боље осмислила извештај и учинила га адекватнијим за информисање инвеститора и других корисника финансијских извештаја о обављеној ревизији. Пре стандардизације извештаја од стране професије, праксе ревизорског извештавања биле су знатно различите. Није било неуобичајено да се извештаји свде на једну реч - "цер-

тификовани” или реченицу: ”Потврђујемо (цертификујемо) да је горњи извештај коректан”, али са друге стране постоје и примери опсежних извештаја, који су садржали детаљне информације о коришћеним ревизијским процедурама, као и коментаре ревизора о адекватности рачуноводствених политика клијента (Jamal and Sunder, 2013).

Са растом значаја ревизије расла је и потреба за униформним приступом изради ревизорског извештаја и усаглашавањем коришћене терминологије. Почетком XX века САД су преузеле од Велике Британије примат у развоју ревизије, те су и прве препоруке у вези са ревизорским извештајем крајем 20-тих година XX века у САД. После краха берзе 1929. године уследило је увођење обавезне ревизије за листиране компаније, те и прва стандардизација ревизорских извештаја. Стандардна форма ревизорског извештаја тог времена подразумевала је два пасуса, при чему су се у првом наводили извештаји који су били предмет ревизије и укратко описивала природа ревизије, док се у другом пасусу давало мишљење (Olson and Wootton, 1991, p. 95).

Већ тада је постало јасно да речи у извештају морају да буду пажљиво биране како би се пренела одговарајућа порука о ревизији корисницима извештаја. Тако је, на пример, закључено да реч „цертификовати” не треба да се користи уз ревизију, јер упућује на већи, тј. апсолутни ниво уверења о финансијским извештајима, који ревизори нису у могућности да дају (Church, Davis and McCracken, 2008, p. 73). Такође, оцењено је као неодговарајуће да ревизори дају мишљење о „тачности” финансијских извештаја, него да ли „приказују истинито и објективно позицију компаније...”, што упућује на одсуство прецизног мерења и употребу просуђивања при састављању финансијских извештаја. Није било једноставно ни описати ревизију у само неколико реченица предвиђених за то у ревизорском извештају, те је вршено неколико измена у овом делу извештаја, док развој стандарда ревизије није омогућио да се ревизори позову у свом извештају да су ревизију обавили „у складу са општеприхваћеним стандардима ревизије”.

Ова кратка и стандардизована форма извештаја у два пасуса функционисала је више од пет деценија. Међутим, седамдесетих година XX века низ корпоративних превара неоткривених од стране ревизора уздрмао је поверење јавности у ревизију и актуелизовао питање одговорности ревизора. Показало се да очекивања јавности значајно превазилазе оно што ревизори сматрају да могу и треба да пруже. Ова разлика у перцепцији ревизора и корисника извештаја у вези са перформансама које се очекују од ревизора названа је *јазом у очекивањима*. Овај термин је у ревизијску литературу увео Liggio у 1974. години.

Према извештају, који је 1978. године објавила стручна комисија Америчког института овлашћених јавних рачуновођа (позната као Коенова комисија, по свом председавајућем), геп у очекивањима био је веома присутан у САД, чему је доприносила и неадекватност ревизорског извештаја: „... Многи корисници не разумеју улогу и одговорност ревизора, а садашњи ревизорски извештај само доприноси конфузији. Корисници нису свесни ограничења ревизије и није им јасна разлика у одговорностима менаџмента и ревизора.” (*Commission on Auditor's Responsibilities*, 1978). Имајући у виду да геп у очекивањима поткопава кредибилитет ревизије, реакција професије је била неопходна.

Намера превазилажења јаза у очекивањима довела је до усвајања проширеног модела ревизорског извештаја, који је укључивао низ објашњења намењених корисницима. Истакнут је циљ ревизије и ниво уверавања који ревизи-

ја пружа, осветљен је боље процес ревизије и експлицитно је наведена одговорност менаџмента за финансијске извештаје, а ревизора за изражавање мишљења о финансијским извештајима. Идеал кратког и концизног извештаја није напуштен, али је ова верзија извештаја с краја осамдесетих година XX века ипак била значајно обогаћена информацијама. Многи важни термини који карактеришу и данашњи извештај, попут материјалности и разумног уверавања, постали су обавезни део ревизорског извештаја. Било је нужно истаћи да ревизија није намењена откривању нематеријалних погрешних исказа, као и да је ограничена на пружање разумног уверавања о финансијским извештајима. На основу текста извештаја може се закључити да извођење ревизије укључује просуђивање, што је такође било важно за разумевање ревизорског рада од стране корисника. Значајну новину у извештају представљала је и промена назива извештаја, уношењем одлике независности за ревизоре, па се извештај сада звао *Извештај независног ревизора*.

До овог времена ревизија је постала обавезан део финансијског извештавања у великом броју земаља, а интензитет глобализације утицао је на потребу за хармонизацијом у праксама ревизије, укључујући и ревизорско извештавање. У те сврхе Међународна федерација рачуновођа (IFAC) основала је Комитет за међународну праксу ревизије¹, који је почео да објављује Међународне смернице за ревизију. Прва смерница која се односила на ревизорски извештај издата је 1983. године са циљем побољшања униформности у форми и садржини ревизорског извештаја, а како би се корисницима извештаја олакшало његово разумевање (Gangolly et. al, 2002). Уследило је неколико измена ове смернице, пре него што је кодификована као Међународни стандард ревизије 700 (ISA 700), 1994. године. Те године је комплетиран и објављен први кодификовани сет Међународних стандарда ревизије. Ревизорски извештај према ISA 700 био је усаглашен са америчким моделом. Наиме, прихваћена је продужена форма од три пасуса: уводног пасуса, пасуса делокруга и пасуса са мишљењем, а усвојени су и исти фразеологизми (Pucheta & Fakhfakh, 2005). Wallag (1993, p. 576) указује да би ова сличност у стандардима могла да буде последица доминације великих ревизорских фирми у свим релевантним телима за доношење стандарда.

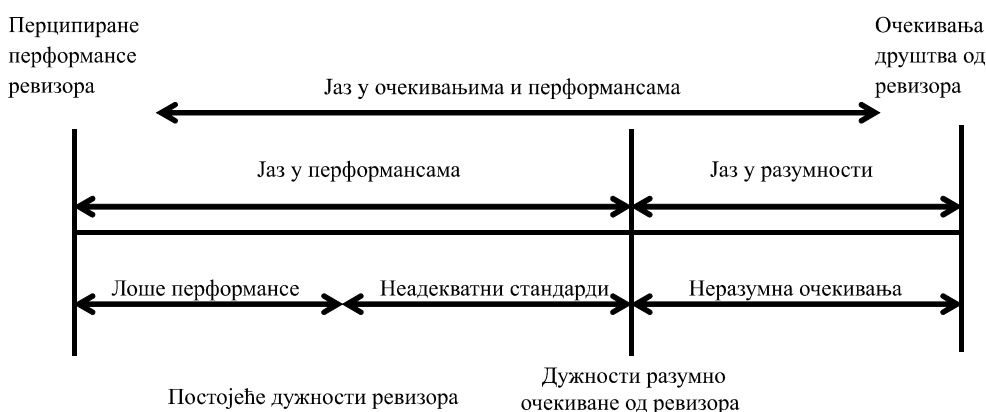
Показало се да проширена верзија ревизорског извештаја ипак није успела да отклони јаз у очекивањима, тако да је професија поново у првој деценији XX века била принуђена да мења ревизорски извештај. Веће измене извештаја према ISA 700 заживеле су после 2006. године и подразумевале су уношење додатног информационог садржаја у извештај. Као и раније, фокус у проширењу извештаја био је на бољем објашњењу процеса ревизије, као и још јаснијем разграничењу одговорности менаџмента и ревизора, пре него на прослеђивању нових информација, на пример оних специфичних за конкретан ревизијски ангажман. У овој форми извештаја истакнуто је да ревизија почива на приступу базираном на оцени ризика материјално значајних погрешних исказа, као и да ревизори разматрају интерне контроле али не са циљем давања мишљења о њиховој ефективности. Експлицитно је наведено да је менаџмент одговоран за интерне контроле релевантне за финансијско извештавање.

1) Овај Комитет је у 2002. години преименован у IAASB (The International Auditing and Assurance Standards Board – Међународни одбор за стандарде ревизије и уверавања).

Међутим, критике на рачун ревизорског извештаја нису јењавале. Многа истраживања су показала да се путем ревизорског извештаја не пружају жељене информације корисницима извештаја. У САД је истраживачка студија, спроведена 2011. године, ради информисања Одбора за доношење стандарда ревизије о перцепцијама инвеститора у вези са ревизорским извештајем, показала да 45% испитаника не сматра да извештај садржи вредне информације. Још алармантнији податак је да чак 91% испитаника практично не чита ревизорски извештај, односно 73% тек га „прелети” погледом, тражећи евентуалну модификацију, док 18% не види никакву корист од извештаја (Carcello, 2012). Институт сертификованих финансијских аналитичара је при истраживању мишљења својих чланова 2011. године утврдио да преко половине испитаника сматра да ревизорски извештај треба да садржи специфичније информације о начину на који су ревизори дошли до својих закључака (CFA Institut, 2011). У документу објављеном од стране Института сертификованих рачуновођа Енглеске и Велса наводи се да је ревизорски извештај превише „клише и стандардизован” и истичу се очекивања стејкхолдера да им се комуницирају кључна питања ревизије, која су до тада била на располагању само лицима одговорним за корпоративно управљање (ICAEW, 2007).

Да би ревизорски извештај могао уопште да се сматра корисним, кључно је да се „чита и разуме” (Porter, 2003, p. 389). Ревизорска професија се дуго фокусирала на разумевање извештаја, док је потенцијал информисања који би ревизорски извештај учинио веома занимљивим штивом за читање корисницима финансијских извештаја био занемарен. За целовиту анализу недостатака ревизорског извештаја погодна је дефиниција јаз у очекивањима, коју је развила Портерова (Porter, 1993, p. 2). Она је указала да јаз у очекивањима треба посматрати из шире перспективе, уважавајући чињеницу да очекивања јавности могу бити претерана и неразумна, али и да перформансе ревизора могу бити испод нивоа који би било разумно очекивати да се достигне, као и испод постојећег нивоа дефинисаног текућом регулативом. У том смислу, као што је илустровано на Слици 1, јаз у очекивањима може потицати од неразумних очекивања јавности (јаз разумности) и од неодговарајућих перформанси ревизора (јаз перформанси).

Слика 1 - Јаз у очекивањима

Извор: Porter (1993, p. 2)

Бројна истраживања показала су да сет неразумних очекивања може бити велики, па тако корисници могу да очекују од ревизора да буду у стању да провере сваку трансакцију, открију сваку грешку, превару и сл. Са друге стране, постоје очекивања која се могу окарактерисати као разумна, али која превазилазе постојеће дужности ревизора. Та разлика између разумних очекивања и постојећих дужности ревизора представља део јаза перформанси и последица је неодговарајуће професионалне регулативе. Други део јаза перформанси настаје због пропуста у извођењу ревизије, што доприноси раду ревизора на нивоу нижем од нивоа који се захтева стандардима.

Разлагање јаза у очекивањима на саставне компоненте кључно је за проналажење начина на које ће се он ефективно редуковати. Различите компоненте треба решавати на различите начине. У контексту ревизорског извештаја досадашњи фокус био је на јазу разумности, те су измене извештаја биле усмерене ка елиминацији неразумних очекивања. Нови модел ревизорског извештаја је амбициозније осмишљен и фокусира се у одређеној мери на сваку од компоненти јаза.

Испитивање перцепција корисника извештаја указало је на то да неразумна очекивања нису отклоњена постојећим објашњењима у извештају. Gold и други (2012, р. 301) су утврдили да уношење обимнијих објашњења у ревизорски извештај у 2006. години није довело до елиминације, па чак ни до редуције геп у очекивањима у вези са одговорношћу ревизора. Gray et al. (2011, р. 662) су закључили да корисници и даље често погрешно тумаче устале термине у ревизорском извештају, на пример „разумно уверавање” и „материјалност”. У нови извештај укључена су додатна објашњења која би требало да допринесу бољем разумевању ревизије међу корисницима. Међутим, кључна промена у ревизорском извештају последица је деловања професије на геп у перформансама, тако што се тежи достизању разумних, а до сада незадовољених очекивања корисника извештаја у вези са информацијом која би им ревизори могли, поред давања мишљења, да пружи у ревизорском извештају. Изменом Стандарда у вези са ревизорским извештавањем омогућен је овај искорак. ISA 700 уводи захтев за извештавање о кључним питањима ревизије, која се детаљније обрађују у новом ISA 701. Очекује се ће измене ревизорског извештаја довести и до побољшања квалитета ревизије.

2. *Радикална промена извештаја: кључна питања ревизије*

Председавајући IAASB-а оценио је нови модел извештаја као „почетак нове ере” (Schilder, 2013). Комуникациони потенцијал ревизорског извештаја значајно је увећан и не своди се више на ревизорско мишљење, које је информација од критичне важности, али не и једино о чему ревизори могу да обавесте кориснике финансијских извештаја. Додатним информисањем ревизори би могли у већој мери да смање информациони ризик корисника финансијских извештаја. Постоји очигледна информациона асиметрија између ревизора и корисника њихових извештаја. Humphrey и остали (2009, р. 819) су истакли да је до сада веома мали део рада ревизора био видљив у ревизорском извештају, те да извештај „пун уопштених стандардизованих изјава о улози и ограничењима ревизије” не може бити од посебне користи. Немодификовани

извештаји се практично нису разликовали од једне до друге компаније, иако су изазови у финансијском извештавању и ревизији били веома различити. Бројне студије перцепција корисника (Gray et al., 2011; CFA Institut, 2011), потврдиле су њихова очекивања да ревизорски извештаји убудуће садрже информације специфичне за ревизију финансијских извештаја појединих компанија.

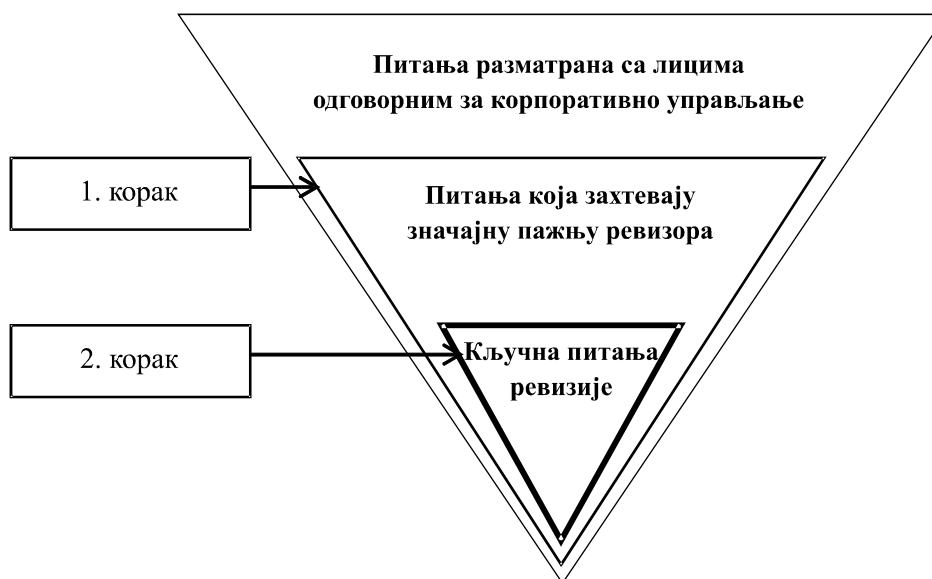
Радикалан раскид са досадашњом праксом стандардизације и увођење субјективних садржаја представљало је велику новину, која је подразумевала да се најпре идентификују садржаји који ће бити прослеђени корисницима, а потом и начин њихове комуникације. Фокусирање на потребе корисника указало је да они од ревизора очекују да им олакшају сналажење у све сложенијим финансијским извештајима и разумевање истих (IAASB, 2012, 5). Интенција није била да ревизори обелодањују нове информације о ентитету, јер би сва потребна обелодањивања о ентитету требало да представљају извештајну одговорност менаџмента и лица одговорних за корпоративно управљање. Ипак, ревизори могу да обелодане питања која су била од највећег значаја у ревизији финансијских извештаја – кључна питања ревизије, на пример одређене рачуноводствене процене које укључују значајан ниво неизвесности, а то ће сигурно бацити јаче светло на овај део финансијских извештаја и тако помоћи корисницима да им не промакне важне информације. Sirois et al. (2018, p. 8) указују да су данас корисници финансијских извештаја суочени са превише информација и да „услед обимних обелодањивања могу пропустити релевантне и фокусирати се на ирелевантне делове финансијских извештаја”, те су у том контексту кључна питања ревизије корисна као сигнал који ће привући пажњу корисницима на одређене делове финансијских извештаја. То, ипак, не подразумева да ће ревизори комуницирати у оквиру кључних питања сва питања која могу да буду од значаја за кориснике финансијских извештаја и стога ревизорски извештај није замена за читање финансијских извештаја. Ревизори кроз призму свог посла издвајају кључна питања, а логично је очекивати да прослеђивање питања која највише заокупљају пажњу ревизорима допринесе бољем разумевању спроведене ревизије, као и ревидираних финансијских извештаја.

Ревизори треба да изврше избор кључних питања ревизије. При томе, није пожељно да број кључних питања буде превелики, јер би то смањило ефикасност наглашавања одређених питања. Неопходно је просуђивање ревизора о релативној важности појединих питања како би се сузила листа на она која се сматрају најзначајнијим. Иако бројност кључних питања треба да се одреди у контексту конкретног ангажмана и IAASB промовише овај приступ прилагођавања околностима, могло би се очекивати да се распон кључних питања креће од два до седам питања (Cordos, 2015, p. 133).

Ревизори већ имају развијену праксу комуницирања значајних налаза ревизије, али само интерно, лицима одговорним за корпоративно управљање, што представља и захтев из професионалне регулативе. Та комуникација може да буде веома интензивна, јер су лица одговорна за корпоративно управљање задужена за мониторинг финансијског извештавања и ревизије. Сигурно да комуникација са екстерним стејхолдерима не треба да буде тог обима, али се као логично намеће да њу чине питања изабрана из комуникације са лицима одговорним за корпоративно управљање. Међутим, није јед-

ноставно издвојити кључна питања ревизије, па су изазови практичне имплементације за ревизорске фирме били велики (ЕУ, 2013). Са циљем ефективног усмеравања ревизора у просуђивању о кључним питањима и ради обезбеђења конзистентности у просуђивању, IAASB је развио приступ у два корака, који је презентован на Слици 2, као и смернице за спровођење сваког од ових корака.

Слика 2 - Идентификација кључних питања ревизије

Прилагођено према: (IAASB, 2016)

У првом кораку ревизори треба да на основу питања која су разматрана лицима одговорним за корпоративно управљање издвоје питања којима су у датом ангажману посветили значајну пажњу. IAASB даје смернице за овај корак, тако што наводи подручја која ревизори треба да размотре у сврхе селекције питања (ISA 701, параграфи 9, A9-A30). Очекује се да размотре као потенцијална питања она где су оценили да је ризик настанка материјално значајних погрешних исказа већи, као и ризике који захтевају посебна разматрања (значајне ризике). Било које питање, које је захтевало значајно просуђивање менаџмента при извештавању, а потом и ревизора приликом његовог ревидирања, треба да буде узето у обзир приликом одабира. Догађаји и трансакције са значајним утицајем на финансијске извештаје могу такође да заокупе већу пажњу ревизора, нарочито када је реч о онима који су изван уобичајеног пословања клијента или су по нечему другом неуобичајени. По правилу, што је било изазовније за ревизора да прибави довољно одговарајућих доказа о неком питању, то је такво питање подобније да буде селектовано за други корак.

У другом кораку ревизор треба да издвоји из изабраног скупа питања која су захтевала његову значајну пажњу она питања која су била најзначајнија у датој ревизији. Врло је вероватно да ће то бити питања око којих је вођена најизазовнија и најинтензивнија комуникација са лицима одговорним за корпоративно управљање, а у ISA 701 унете су још неке додатне смернице за селек-

цију: важност односног питања за разумевање финансијских извештаја од стране корисника, потреба за специјализованим знањима или вештинама за ревизију тог питања, рачуноводствена политика одабрана у вези са тим питањем, нарочито ако одступа од оне коју користе ентитети из исте делатности и др. (ISA 701, A29).

Смернице су важне као оријентир у размишљању ревизора, а не као пука правила и оно што ће се на крају појавити у ревизорском извештају под насловом „кључна питања ревизије” базираће се на професионалном просуђивању ревизора. На овај начин постиже се флексибилност која треба да омогући већу релевантност ревизорског извештаја скројеног по мери конкретног ангажмана.

Комуницирање кључних питања ревизије подразумева да се најпре објасни због чега је дато питање важно из перспективе ревизора, а онда и како се ревизор бавио тим питањем. Објашњавање конкретног поступања ревизора представља велику новину у односу на раније само уопштено описивање процеса ревизије. Постојала је бојазан да ли се може на сажет начин и без употребе превише техничких термина објаснити шта је урађено. Ипак, ово је био начин да се корисницима финансијских извештаја и ревизије коначно откључа „црна кутија” ревизије и тиме побољша њихово разумевање ревизије, као и поверење у ревизију.

У опису кључног питања ревизије врши се и позивање на обелодањивање тог питања, које је садржано у финансијским извештајима. Разумно је очекивати да ће корисници читати ова обелодањивања како би дато питање целовито сагледали. Sirois и др. (2018) су у свом истраживању показали да корисници брже приступају деловима финансијских извештаја који су истакнути као кључна питања и посвећују им већу пажњу. То ће сигурно имати повратне ефекте на начин извештавања о овим питањима. Ако менаџмент и лица одговорна за корпоративно управљање знају да ће ова обелодањивања бити у фокусу, онда ће бити подстакнути да побољшају њихов квалитет. Такође, информисање о кључним питањима ревизије подстиче ревизоре на бољи квалитет, јер и њихов рад постаје транспарентнији.

У ревизорском извештају задржана је могућност да се унесе пасус скретања пажње, као и пасус осталих питања. Ово је у складу са намером да комуникативна вредност ревизорског извештаја буде што већа. Нека питања која по дефиницији не представљају кључна питања ревизије, јер на пример не окупирају значајну пажњу ревизора, такође могу да буду важна за кориснике. У том смислу пасус скретања пажње и пасус осталих питања могу и даље да се користе на исти начин, тј. за истицање питања која су од фундаменталног значаја за разумевање финансијских извештаја од стране корисника (пасус скретања пажње) или нису обелодањена, а релевантна су за разумевање ревизије, ревизорског извештаја или одговорности ревизора (пасус осталих питања). Ипак, ако се неко питање оцени као кључно питање, онда не треба да се нађе у оквиру ових пасуса, него у делу извештаја који је насловљен као кључна питања ревизије.

Иако уношење кључних питања ревизије у ревизорски извештај не подиже ниво уверавања који ревизори нуде, информативна вредност извештаја треба да буде већа. Међутим, ефекат подизања информативне вредности ће изостати ако ревизори прибегну стандардизацији комуницирања кључних питања. Gray et al.

(2011, p. 662) указују у својој студији на мишљење банкара и аналитичара да додати садржаји, колико год их буде, неће бити од користи ако постану клише. Срж унапређења је да се пружи специфични садржаји који одражавају конкретне ангажмане. Може се очекивати да сличности у кључним питањима постоје код ентитета у истој делатности, као и код истог ентитета из године у годину. То је оправдано док одговара стварним околностима, али ревизори увек треба да размишљају како да свој извештај учине што релевантнијим. Нови модел извештаја је за њих прилика да својим корисницима понуде већу вредност него раније и уклоне, колико је могуће, јаз у очекивањима.

Прве анализе искустава са моделом новог извештаја доступне су из Велике Британије, јер је тамо измена стандарда ревизорског извештавања извршена пре него што је IAASB усвојио и ревидирао своје стандарде. Иако постоје одређене разлике у британским у односу на међународне стандарде, нови информативни садржаји представљају најзначајнију промену и у једним и у другим стандардима. Кључна питања ревизије у великој мери се могу сматрати еквивалентом ризика материјално значајних погрешних исказа који се укључују у ревизорски извештај у складу са текућом верзијом ISA (UK and Ireland) (FRC, 2016, p. 7). Према извршеној анализи преко 150 ревизорских извештаја у првој години примене новог модела, уочено је да су ревизори успели да одговоре на постављене захтеве. Ипак, један од закључака био је да треба и даље да се ради на томе да извештавање о ризицима буде што специфичније за поједине ангажмане (FRC, 2015, p. 5). У 2016. години спроведена је још једна анализа - сада за другу годину примене новог модела извештаја, где је примећен значајан напредак у овом домену, те извештаји више одражавају специфичности ангажмана, а мање се користе уопштени описи. Анализа показује да је много већа пропорција ризика приказана на смисленији и транспарентнији начин - до 87% у односу на 61% у првој години. Интересантно је да се најчешће као кључна питања препознају: обезвређење гудвила (у 43% извештаја из узорка), опорезивање (43%), рачуноводствени третман прихода (42%) и обезвређења друге имовине (29%). Ово је и очекивано, јер је реч о рачуноводственим проценама. Број ризика о којима се извештавало кретао се у распону од 1 до 10 у првој и 1 до 8 у другој години. За највеће компаније просечан број објављених ризика је већи у односу на просечан број за све компаније у узорку, што се такође могло претпоставити, имајући у виду да је обично реч и о већој сложености извештавања (FRC, 2016).

Нови легислативни оквир за ревизију финансијских извештаја усвојен у ЕУ такође је претходио доношењу измена у Међународним стандардима ревизије. У 2014. години усвојене су Директива о ревизији, као и Регулатива која садржи специфичне захтеве за ревизије ентитета од јавног интереса (Regulation EU No 537/2014). Једна од главних реформи у ревизији односила се на унапређење ревизорског извештаја. Проширење извештаја обавезно је у ревизијама код ентитета од јавног интереса и треба да укључи опис кључних ризика материјално значајних погрешних исказа, укључујући оцењени ризик од криминалних радњи, као и сажети приказ одговора ревизора на ове ризике, а уколико је релевантно, ревизор може да укључи и најзначајнија разматрања у вези са тим ризицима (Regulation EU No 537/2014, Article 10, para. 2). Ово је на линији захтева Међународних стандарда ревизије, с тим што су кључна питања ревизије дефинисана шире. Са друге стране, после дуже дискусије, IAASB је извештавање о кључним питањима прописао као обавезно

само за листиране ентитете, а не за све ентитете од јавног интереса. При томе, препозната је важност тога да се пружи могућност ревизорима да обелодане кључна питања и код других ентитета, када просуде да је то потребно у датим околностима конкретног ангажмана (IAASB, 2012, р. 25).

Корисност кључних питања већ се потврђује у првим искуствима, али тек са одређене временске дистанце биће могуће да се поузданије процени колико је извештај сада релевантнији за кориснике. Иако су постојали противници новог модела извештаја, пре свега у редовима ревизора, као и оних који припремају финансијске извештаје, чини се да су ставови промењени, те да и једни и други траже шансу да свој рад путем промена више афирмишу. У свом истраживању PwC указује на то да менаџмент реагује добро на проширени извештај, да се више укључује у теме извештавања и ревизије, као и да постоји перцепција да се путем разматрања кључних питања ревизије афирмише и њихов рад на извештавању, јер су ревизори преиспитали њихова просуђивања и прихватили их (PwC, 2015, р. 9).

3. Друге промене у ревизорском извештају

Поред кључних питања ревизије, постоје и друге новине у ревизорском извештају које треба да допринесу повећању његове транспарентности. Неке од њих лако су прихваћене, док су друге биле предмет сложенијих разматрања. Једна од једноставнијих али ефективнијих промена је померање ревизорског мишљења на сам почетак извештаја. Овакво место за ревизорско мишљење је прикладније, јер мишљење представља критичан исход ревизијског ангажмана. Такође, у новој верзији извештаја пасус „основа за мишљење” прати и немодификовано мишљење, како би ревизори непосредно уз само мишљење навели стандарде у складу са којима је ревизија спроведена, као и сматрали да су ревизијски докази који су прибављени довољни и одговарајући да обезбеде основу за мишљење. Ове информације су раније биле саопштаване у пасусу који се односи на одговорности ревизора, али због блиске повезаности са мишљењем, релевантније је да буду на овом месту. У оквиру овог пасуса, због важности независности и етичког понашања ревизора, укључује се и изјава да су ревизори независни и да су испунили своју етичку одговорност у складу са референтним кодексом или другим изворима етичких захтева. Навођење извора јесте важна информација, јер обезбеђује транспарентан увид у скуп етичких принципа и правила којих ревизори морају да се придржавају. Ипак, ако су етички захтеви садржани у већем броју извора, текст би могао да буде оптерећен и непрегледан, те се сугерише навођење јурисдикције релевантних етичких захтева.

Једно од комплекснијих питања која је требало разрешити при конципирању новог модела извештаја било је извештавање ревизора о одрживости пословања ентитета чији финансијски извештаји су били предмет ревизије. Најрадикалнија, али сигурно најпожељнија опција из угла инвеститора, била је да ревизори пруже уверавање о одрживости предузећа у будућности. То би подразумевало значајно ширење традиционалних одговорности ревизора и имало би далекосежније последице по целу професију. Измене ревизорског извештаја биле су усмерене ка подизању информативног потенцијала извештаја унутар постојећих одговорности ревизора. Чак и навођење афирмативне изјаве - да су ревизори закључили да је употреба претпоставке сталности по-

словања од стране менаџмента прикладна и да нису на основу свог рада идентификовали материјалне неизвесности у вези са догађајима који могу бацити значајну сумњу на способност компаније да настави пословање у догледној будућности – чинило се неприкладним, јер би могло да наведе кориснике на погрешне закључке и последично увећа јаз у очекивањима. Унапређење ревизорског извештаја у овом домену ипак је постигнуто, на два начина. Прво, у случајевима где постоји материјална неизвесност у вези са сталношћу пословања и то је адекватно обелодањено у финансијским извештајима, ревизор има обавезу извештавања о овоме, у посебном делу ревизорског извештаја који ће бити насловљен „Материјална неизвесност у вези са сталношћу пословања”. Обавезно је и позивање на напомену у којој је ово питање обелодањено у финансијским извештајима. Друго, унето је експлицитно објашњење улоге и одговорности менаџмента са једне и ревизора са друге стране у вези са претпоставком сталности пословања. Овим путем корисници су добили одговарајући контекст у вези са претпоставком сталности пословања.

У новом моделу извештаја, као и у свим ранијим изменама, искоришћен је простор за унапређење описа процеса ревизије и одговорности ревизора, а све са циљем редуковања неразумних очекивања корисника. Ово унапређење је спроведено објашњењем одређених стручних термина, као што су материјалност и разумно уверавање, али и уношењем нових информација (на пример, о комуникацији са лицима одговорним за корпоративно управљање). Може се закључити да су сада у извештају потпуније обухваћене одговорности ревизора у вези са питањима од важности за кориснике. С обзиром на то да је овај део извештаја постао обиман, а при томе је стандардизован, дата је могућност да се највећи део описа одговорности измести из основног извештаја и укључи као прилог уз извештај или постави на веб-сајт ауторитативног тела, при чему ревизор треба да се у извештају приликом описа својих одговорности позове на дату локацију. На тај начин извештај постаје краћи и омогућава лакши фокус корисницима на кључне информације из извештаја, али овакви садржаји, колико год били стандардизовани, веома су важни за правилно разумевање ревизије. Новина је и да је део извештаја посвећен одговорностима менаџмента проширен уношењем одговорности и лица задужених за корпоративно управљање.

Име партнера задуженог за ангажман од сада је предмет обелодањивања у ревизорском извештају. Ова пракса је у неким земљама већ била установљена, али сада је то за ревизије код листираних ентитета обавезујући захтев, осим изузетно, ако би лична сигурност партнера могла да буде угрожена. У овом домену повећана је транспарентност ангажмана, а обелодањивање имена партнера могло би и да повећа осећај личне одговорности партнера и тако унапреди квалитет ревизије.

Промене у ревизорском извештају утичу и на форму и садржај извештаја. Приметно је да делови извештаја који садрже специфичне информације за ангажман добијају првенство, тако да ће, поред мишљења, у првом делу извештаја бити садржане информације о материјалној неизвесности у вези са сталношћу пословања и кључна питања ревизије. Опис одговорности менаџмента и лица одговорних за корпоративно управљање, као и ревизора, следи у другом делу извештаја.

Закључак

Нови модел ревизорског извештаја представља радикалан раскид са досадашњом праксом извештавања. Иако у њему остаје део стандардизованих садржаја, нови извештај треба да обезбеди корисницима увид у питања која су била најзначајнија при спровођењу конкретног ревизијског ангажмана. Прослеђивање кључних питања ревизије значајно подиже информативну вредност ревизорског извештаја за кориснике и омогућава им боље разумевање како ревизије, тако и ревидираних финансијских извештаја. Професија је уношењем захтева за разматрањем кључних питања циљно деловала на јаз у очекивањима, који је био резултат неиспуњених, а разумних очекивања корисника. Нови и ревидирани међународни стандарди ревизије који се односе на извештавање ревизора представљају велики искорак напред.

Измене ревизорског извештаја су бројне и не своде се само на прослеђивање кључних питања ревизије, него је искоришћен сваки уочени потенцијал унапређења, како у форми, тако и у садржини извештаја. Измењен је редослед информација у извештају, тако да релевантније информације избијају напред, а прво место припада мишљењу које ревизор даје. Садржај је богатији пре свега за додатна објашњења потребна за правилно разумевање и разграничење одговорности менаџмента и ревизора, а посебно у вези са претпоставком о сталности пословања. У случају постојања материјалне неизвесности у вези са сталношћу пословања предвиђа се посебан део извештаја за презентовање те информације. Постоје и друге измене, које заједно утичу на то да транспарентност извештаја буде већа него раније.

Противници овог модела истичу бројне препреке и ризике за његову примену. Повећање специфичности у извештавању може да води губитку упоредивости и конзистентности, а напуштање стандардизованог језика нејасноћама и неразумевању. Постојала је бојазан и како ће се изношење новог типа информација одразити на законске одговорности ревизора, као и колико ће се повећати трошкови конципирања оваквог типа извештаја. Комуницирање ревизора са менаџментом и лицима одговорним за корпоративно управљање такође се усложњава, јер могу се јавити отпори обелодањивању одређених информација у ревизорском извештају. Поред тога, практична имплементација нових захтева није се чинила једноставном.

Ипак, оцена је била да нови ревизорски извештај доноси нето користи, тако да је регулатива измењена. Нису само у Међународним стандардима ревизије прихваћене промене, него и у регулативи ЕУ, као и у другим националним стандардима ревизије. Нови модел је тек заживео, тако да су искуства ограничена, али неке анализе уливају оптимизам да је циљ постигнут, те да су корисници много задовољнији новим извештајем. Временски хоризонт за анализу још увек је кратак, па није могуће дати поузданије оцене, те сигурно треба пажљиво испратити нове извештаје у наредним годинама, како би се утврдило да ли се остварују ефекти по отклањање јаза у очекивањима.

Не треба ипак пренебрегнути да ревизорски извештај није свемогућ, те да само извештајем не могу да се постигну максимални резултати. Тако за отклањање неразумних очекивања нису довољна само објашњења у извештају, него треба користити и друга средства, као што је едукација корисника. За професију је важно да искористи овај моменат да промовише сопствену ко-

рисност и да се ангажује на продуковању што релевантнијих ревизорских извештаја. Приступ „копирај и пренеси” не би смео да се толерише, него уместо тога треба настојати да се извештај састави тако да одражава специфичности ангажмана и квалитет извршене ревизије.

Литература

Књиге

1. Porter, B., Simon, J., Hatherly D. (2003) *Principles of External Auditing*, Second Edition, John Wiley and Sons.

Чланци у часописима

2. Carcello, J. (2012) “What Do Investors Want From the Standard Auditor Report”, *The CPA Journal*, pp. 22-28.
3. Church, B., Davis, S., McCracken, S. (2008) “The Auditor’s Reporting Model: A Literature Overview and Research Synthesis”, *Accounting Horizons*, Vol. 22, No. 1, pp. 69–90.
4. Cordos, G. S., Ђилуп, М. Т. (2015) “Understanding Audit Reporting Changes: Introduction of Key Audit Matters”, *Accounting and Management Information Systems*, Vol. 14, No. 1, pp. 128-152.
5. Fakhfakh, M. and Pucheta-Mart rnez, M.C. (2007) “The measurement of compliance with ISA 700: the case of audit reports published by the international accounting firms in Tunisia”, *Journal of Human Resource Costing & Accounting*, Vol. 11, No. 1, pp. 4-29.
6. Gangolly, J.S., Hussein, M.E., Seow, G.S and Tam, K. (2002) “Harmonisation of the Auditor’s Report”, *International Journal of Accounting*, 37, pp. 327-346.
7. Gold, A., Gronewold, U., Pott, C. (2012) “The ISA 700 Auditor’s Report and the Audit Expectation Gap – Do Explanations Matter?”, *International Journal of Auditing*, Vol. 16, pp. 286-307.
8. Gray, G., Turner, J., Coram P., Mock T. (2011) “Perceptions and Misperceptions Regarding the Unqualified Auditor’s Report by Financial Statement Preparers, Users and Auditors”, *Accounting Horizons*, Vol. 25, No. 4, pp. 659-684.
9. Humphrey, C., Loft, A., Woods M. (2009) “The Global Audit Profession and the International Financial Architecture: Understanding Regulatory Relationships At a Time of Financial Crisis”, *Accounting, Organizations and Society*, Vol. 34 (6/7), pp. 810–825.
10. Jamal, K., Sunder, S. (2013) “To change or not”, *CA Magazine*.
11. Liggio, D. (1974) “The Expectation Gap: The Accountant’s Waterloo”, *Journal of Contemporary Business*, Vol. 3, pp. 27-44.
12. Olson, S., Wootton, C. (1991) “Substance and Semantics in the Auditor’s Standard Report”, *Accounting Historians Journal* 18:2, pp. 85-111.
13. Sirois, L. P., Ђидард, Ј., Bera, P. (2018) “The Informational Value of Key Audit Matters in the Auditor’s Report: Evidence from an Eye-tracking Study”, *Accounting Horizons*

14. Wallage, P. (1993) "International Audit: A study of audit approach in the Netherlands", *European Accounting Review*, Vol. 3, pp. 553-578.

Брошуре, публикације и прописи

15. CFA Institute (2011) "Usefulness of the Independent Auditor's Report": Survey to the CFA Institute Financial Reporting Survey Pool
16. „Commission on Auditor's Responsibilities" (1978) *Report, Conclusions, and Recommendations*, New York.
17. EY (2013) Comment Letter to IAASB on ED Reporting on Audited Financial Statements: Proposed New and Revised International Standards on Auditing (ISAs)
18. FRC (2016) Extended auditor's reports: A further review of experience
19. FRC (2015) Extended auditor's reports: A review of experience in the first year
20. IAASB (2016) Determining and Communicating Key Audit Matters ("KAM")
21. IAASB (2012) Improving the Auditor's Report: Invitation to Comment
22. ICAEW (2007) Audit Quality Fundamentals - Auditor Reporting
23. PwC (2015) The Revolution in Audit Reports
24. Regulation (EU) No 537/2014 of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on specific requirements regarding statutory audit of public-interest entities and repealing Commission Decision 2005/909/EC, Official Journal of the European Union of 27 May 2014.

Интернет извори

25. Schilder, A. (2013) *The Evolving Role of Auditors and Auditor Reporting*, доступно на: <http://www.ifac.org/sites/default/files/news/files/Prof-Schilder-2013-CReCER-Speech-Auditor-Reporting.pdf> (15.04.2018).

УДК 349.232(497.11)
Прегледни рад

др Весна
НЕШИЋ*

Проблематика остваривања права на зараду и других примања запослених

Резиме

Дугорочни стратешки циљ Републике Србије је придруживање Европској унији, а предуслов за то је усклађивање националног законодавства са комунитарним правом. Прихватање међународних уговора, препорука и конвенција из области радног права и њихова пуна примена у националном законодавству представљају први корак ка придруживању и омогућавају слободно кретања радника и једнак третман при запошљавању. Право на зараду утврђено је Законом о раду и представља једно од основних права запосленог, којег се он не може одрећи. Овај закон је мењан више пута са циљем усклађивања са међународним уговорима, али није дошло до суштинских промена, због великог отпора представника запослених.

Кључне речи: међународни уговори, радно право, Закон о раду, право на зараду, једнака зарада за рад исте вредности.

Увод

Једно од основних права запосленог из радног односа је право на одговарајућу зараду. Запослени се не може одрећи права на зараду. Право на зараду уређено је Законом о раду¹, који је донет 2005. године, а последње значајније

^{*)} Заменик одговорног уредника Рачуноводствене праксе, e-mail: nesicv@srrs.rs

¹⁾ "Сл. гласник РС", бр. 24/05, 61/05, 54/09, 32/13, 75/14, 13/17 и 113/17.

Примљено: 18.04.2018. Прихваћено: 09.05.2018.

измене овог закона извршене су у јулу 2014. године. Закон о раду је системски закон из области радних односа, а поред њега, ова област уређена је бројним другим законима, подзаконским актима, колективним уговорима и судском заштитом права.

Са циљем прикључивања Европској унији, Република Србија (у наставку текста: Србија) ратификовала је бројне међународне уговоре из области рада, пре свега конвенције Међународне организације рада и Ревидирану европску социјалну повељу и обавезала се на њихову примену. Европска комисија прати контролу примене Ревидиране европске социјалне повеље и даје оцену извештаја о њеној примени.

У овом раду ћемо указати на меру у којој је национално законодавство усаглашено са међународним радним правом, положај запосленог у Србији у односу на запосленог у Европској унији и у којој мери се напредовало у примени слободе кретања радника. Биће истакнути резултати примене Ревидиране европске социјалне повеље, као и указано на даље кораке ка испуњењу преузетих обавеза.

Такође, биће указано и на то шта се подразумева под правом запосленог на зараду према Закону о раду и како се врши заштита права запослених. Анализираћемо из чега се састоји зарада, у којим случајевима запослени има право на накнаду зараде за одсуствовање са рада, који су рокови за исплату зараде, када застаревају потраживања из радног односа, шта подразумева заштита зараде, у којим случајевима се врши обустава од зараде, на који начин се може вршити исплата зараде и др. У овом делу биће наведена и судска решења из области остваривања права на зараду.

У раду ћемо дати осврт на моделе заштите права запослених у националном законодавству, са предлозима за унапређење заштите права запослених.

1. Извори радног права

Радно право представља скуп правних норми, којима се уређују настанак, садржина и престанак радног односа и правни положај запосленог и послодавца. Сви извори радног права могу се поделити на две групе:

- међународни извори радног права, и
- национални извори радног права.

1.1. Међународни извори радног права

У изворе међународног радног права сврставају се међународни уговори и акти Међународне организације рада (конвенције и препоруке, као главни извори и резолуције, закључци и други акти, као секундарни извори) и Уједињених нација (начела и правила о раду).

Акти Уједињених нација. Уједињене нације донеле су више повеља, конвенција, протокола из подручја рада и запошљавања, а међу најважније спадају:

- Повеља из 1945. године, којом се предвиђају међународна економска и социјална сарадња, унапређење и подизање животног стандарда, поштовање права човека без обзира на расу, пол, језик или вероисповест;

- Општа декларација о правима човека из 1948. године, којом се проглашавају забрана ропства, право на рад и слобода избора запослења, право на једнаку зараду, право на плаћени одмор и др.

Акти Међународне организације рада. Међународна организација рада основана је 1919. године, закључењем Версајског мира и постала је прва специјализована агенција Уједињених нација 1946. године, која промовише социјалну правду и међународно призната људска и радничка права.

Задатак Међународне организација рада је формулисање међународних стандарда рада у облику конвенција и препорука, које постављају минималне стандарде радног права, и то:

- слободу удруживања,
- право на организовање,
- колективно преговарање,
- укидање принудног рада,
- једнаке шансе и једнак третман и др.

Конвенцијама и препорукама успостављају се међународни радни стандарди, односно основна правила, норме о положају и правима запослених из области рада и оне имају општу примену. Државе чланице Европске уније имају могућност избора у вези са преузимањем обавеза из конвенција и начином њихове примене. Ратификацијом конвенције, држава чланица утврђује делокруг обавеза које преузима из конвенције.

У нашој земљи, до данас је ратификовано 75 конвенција Међународне организације рада², од којих издвајамо:

- 1) Конвенција бр. 100 – О једнакости награђивања мушке и женске радне снаге за рад једнаке вредности, 1951. године;
- 2) Конвенција бр. 105 – О укидању принудног рада, 1957. године;
- 3) Конвенција бр. 122 - О политици запошљавања, 1964. године;
- 4) Конвенција бр. 131 - О утврђивању минималних плата, 1970. године;
- 5) Конвенција бр. 132 - О плаћеном годишњем одмору, 1970. године;
- 6) Конвенција бр. 138 - О минималним годинама за запошљавање, 1973. године;
- 7) Конвенција бр. 155 - О безбедности и здрављу на раду, 1981. године;
- 8) Конвенција бр. 183 – О заштити материнства, 2000. године и др.

Једно од основних начела забране дискриминације, нарочито када је у питању рад мушкарца и жене, јесте једнак третман запослених. Међународна организација рада је, заједно са Уједињеним нацијама, Саветом Европе и Европском заједницом, дала велики допринос признавању права на једнако поступање и елиминацији сваке дискриминације засноване на полу.

2) Текстови ратификованих конвенција објављени су на интернет страници Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања.

Повеље Европске уније. Изворе права Европске уније, из области радних односа и социјалног осигурања, чине пре свега две повеље³:

- 1) Европска социјална повеља усвојена у Торину 1961. године, која је ступила на снагу 1995. године, и
- 2) Ревидирана европска социјална повеља, која је потписана 3. маја 1996. године у Стразбуру, ступила на снагу 1999.

Овим повељама предвиђен је принцип једнаког третмана, односно да сваки запослени има право на једнак третман у смислу приступа запошљавању, услова рада и социјалне заштите и забрањена је дискриминација заснована на било којем основу (пол, раса, етничко или социјално порекло, вероисповест или уверење и др.).

Државна заједница Србија и Црна Гора, примљена је у чланство Савета Европе 2003. године и преузела је обавезу да ратификује Ревидирану социјалну економску повељу. Република Србија је то и учинила 2009. године, доношењем Закона о потврђивању Ревидиране европске социјалне повеље⁴.

Принцип једнаког третмана у запошљавању. Чланом 141. Уговора о оснивању Европске заједнице утврђен је принцип једнаког плаћања за једнаки рад. На основу овог члана Уговора усвојено је неколико следећих упутстава⁵:

- Упутство бр. 75/117, од 19. фебруара 1975. године, о примени једнаког плаћања за мушкарце и жене,
- Упутство бр. 76/207, од 14. фебруара 1976. године, о имплементацији принципа једнаког поступања за мушкарце и жене у погледу приступа запошљавању, стручном образовању и усавршавању и условима рада,
- Упутство бр. 79/7, од 10. фебруара 1979. године о напредној имплементацији принципа једнаког третмана за мушкарце и жене у погледу социјалног осигурања,
- Упутство 86/378, од 12. августа 1986. године, о имплементацији принципа једнаког третмана за мушкарце и жене у погледу професионалног допунског осигурања,
- Упутство бр. 97/80, од 20. јануара 1998. године, о терету доказивања дискриминације засноване на полу,
- Упутство Савета бр. 2000/78ЕС, од 27. новембра 2000. године, о установљавању општег оквира за једнак третман у запошљавању и занимању,
- Упутство Савета бр. 2000/43ЕС, од 29. јуна 2000. године, о имплементацији принципа једнаког третмана лица без обзира на расу или социјално порекло, и
- Упутство бр. 2006/54/ЕС, од 26. јула 2006. године, о имплементацији принципа једнаких могућности и једнаког третмана мушкараца и жена у области запошљавања и занимања.

3) У питању је заправо једна повеља, која је касније ревидирана.

4) Закон је објављен у "Сл. гласнику РС – Међународни уговори", бр. 42/09.

5) Значајни аспекти радног права Европске уније, др Горан Обрадовић, Милан Јевтић, Фондација Fridrih Ebert, децембар 2008. године.

1.2. Извори радног права у Републици Србији

Уставом Републике Србије⁶, као највишим правним актом наше државе, загарантовано је право на рад сваком грађанину Србије.

Област радног законодавства, у нашој земљи, уређена је, пре свега Законом о раду, као системским законом, који је објављен у „Сл. гласник РС“, бр. 24/05, а ступио на снагу 23. марта 2003. године⁷, као и следећим прописима:

1. *Област рада:*
 - Закон о условима за упућивање запослених на привремени рад у иностранство и њиховој заштити⁸;
 - Закон о мирном решавању спорова⁹;
 - Закон о спречавању злостављања на раду¹⁰;
 - Закон о социјално-економском савету¹¹;
 - Закон о штрајку¹²;
 - Закон о волонтирању¹³;
 - Закон о евиденцијама у области рада¹⁴;
2. *Област запошљавања:*
 - Закон о запошљавању и осигурању за случај незапослености¹⁵;
 - Закон о запошљавању странаца¹⁶;
 - Закон о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом¹⁷;
3. *Област безбедности на раду:*
 - Закон о безбедности и здрављу на раду¹⁸;

6) Устав Републике Србије објављен је у „Сл. гласнику ЕС“, бр. 98/06.

7) Овај закон је претрпео више измена и допуна, које су објављене у „Сл. гласнику РС“, бр. 61/05, 54/09, 32/13, 75/14, 13/17 – одлука УС и 113/17.

8) „Сл. гласник РС“, бр. 91/15.

9) „Сл. гласник РС“, 125/04 и 104/09.

10) „Сл. гласник РС“, бр. 36/10.

11) „Сл. гласник РС“, бр. 125/04.

12) „Сл. гласник РС“, бр. 29/96, 101/05 и 103/12 – Одлука УС

13) „Сл. гласник РС“, бр. 36/10.

14) „Сл. лист СРЈ“, бр. 46/96 и „Сл. гласник РС“, бр. 101/05 и 36/09.

15) „Сл. гласник РС“, бр. 36/09, 88/10, 38/15 и 113/17.

16) „Сл. гласник РС“, бр. 128/14 и 113/17.

17) „Сл. гласник РС“, бр. 36/09 и 32/13.

18) „Сл. гласник РС“, бр. 101/05, 91/15 и 113/17.

4. Област социјалног осигурања:
 - Закон о доприносима за обавезно социјално осигурање¹⁹;
 - Закон о пензијско-инвалидском осигурању²⁰;
 - Закон о добровољним пензијским фондовима и пензијским плановима²¹;
 - Закон о здравственом осигурању²²;
 - Закон о здравственој заштити²³;
 - Уредба о добровољном здравственом осигурању²⁴;
5. Закони којима се уређује радно-правни статус и плате запослених, именованих и постављених лица у јавном сектору;
6. Подзаконски акти;
7. Колективни уговори;

При регулаторном решавању одређених питања у области рада, значајан утицај има и судска заштита права.

Поред наведеног, Уставом Републике Србије предвиђено је да су потврђени међународни уговори саставни део правног поретка Србије и да се непосредно примењују.

На основу Европске стратегије запошљавања, Влада Србије, од 2005. године, доноси Националну стратегију запошљавања²⁵, којом се одређују циљеви политике запошљавања, а на основу ове стратегије, доноси се Национални акциони план запошљавања²⁶.

2. Усклађавање националног са међународним радним правом

Дугорочни стратешки циљ Србије јесте приступање Европској унији (у наставку текста: ЕУ), како би се унапредила и учврстила стабилност националне економије. Претпоставка за остваривање овог циља, јесте остваривање одређених препорука или захтева, које се односе на реформу политичког, економског, правног и социјалног система, реформу из области екологије и др.

Право ЕУ јесте комунитарно право, а прописи комунитарног права у државама чланицама признати су као важеће (позитивно) право, али се, под одређеним условима, примењују и у другим државама које нису чланице.

19) „Сл. гласник РС“, бр. 84/04, ... и 113/17.

20) „Сл. гласник РС“, бр. 34/03, ... и 142/14.

21) „Сл. гласник РС“, бр. 85/05 и 31/11.

22) „Сл. гласник РС“, бр. 107/05, ... и 10/16.

23) „Сл. гласник РС“, бр. 107/05, ... и 105/17.

24) „Сл. гласник РС“, бр. 107/05, ... и 105/17.

25) Последња је донета Национална стратегија запошљавања за период од 2011. до 2020. године („Сл. гласник РС“, бр. 37/11).

26) Последњи је донет Национални акциони план запошљавања за 2018. годину („Сл. гласник РС“, бр. 120/17).

Основни циљ ових прописа јесте да се њиховом применом омогући потпуно слободан промет робе, лица, услуга и капитала.

Процес усклађивања националног законодавства са комунитарним правом, започет је 2003. године, када је усвојен Акциони план. Почев од октобра 2003. године, поред Нацрта закона, Влади Србије се, на разматрање доставља и Изјава о усклађености нацрта са одговарајућим прописима ЕУ, а уколико не постоји одговарајући пропис ЕУ са којим је потребно обезбедити усклађеност, доставља се констатација о тој чињеници. На сваки предлог закона који се односи на усклађивање са правом ЕУ, почев од октобра 2005. године, предвиђено је обавезно давање мишљења Канцеларије Владе Србије.

Европска комисија прати напредак Србије и даје годишње извештаје о томе каква је способност наше земље у преузимању обавеза које проистичу из чланства у ЕУ. На основу позитивног мишљења Европске комисије о остварењу дотадашњем напретку, у марту 2012. године Србија је добила статус кандидата за приступање ЕУ.

Преговори о приступању Србије са ЕУ формално су отворени Међувладином конференцијом одржаном 21. јануара 2014. године у Бриселу²⁷. Преговори садрже укупно 33 поглавља, од којих је 8 отворено. Слободно кретање запослених садржано је у поглављу 2, које још увек није отворено, а социјална политика и запошљавање садржани су у поглављу 19.

Основни циљеви социјалне политике ЕУ јесу постизање јединственог и праведног приступа основним социјалним услугама, унапређење система социјалне заштите, што већи степен образовања радне снаге, висока стопа запослености, уз посебну бригу за групе које су мање присутне на тржишту рада, постизање сигурних и одрживих прихода, као и достојних услова рада за жене и мушкарце. У овим областима ЕУ је поставила минималне стандарде и одређена обавезујућа правила за своје државе чланице²⁸, али се њих придржавају и друге државе, које су се кандидовале за чланство у ЕУ.

2.1. Примена права запосленог на слободно кретање

ЕУ почива на четири основне слободе, а то су: слобода кретање робе, лица, услуга и капитала. Слободно кретање запослених и чланова њихових породица представља основно право радника, које је уређено Упутством 2004/38/ЕС од 29. априла 2004. године.

Појам запосленог није прецизно утврђен, али је Суд правде дао упутство да се не примењују национална законодавства, већ комунитарно право. У том смислу, утврђено је да се радником сматрају:

- привремени радници,
- погранични радници,
- лица која траже запослење,

27) Преговарачку групу чине представници Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, Министарства финансија, Министарства привреде, Министарства просвете, науке и технолошког развоја и других надлежних министарстава.

28) *Анализа ефеката примене измена и допуна Закона о раду*, Марио Рељановић, Бојана Ружић и Александра Петровић, Фондација Центар за демократију, Београд, 2016. године;

- лица која су без своје воље остала без запослења,
- привремено неспособна лица,
- стално неспособна лица и пензионисана лица и
- чланови породице.

Слобода кретања запослених састоји се од права запосленог да ради у другој држави-чланици под истим условима као запослени држављани те државе. Због ширења ЕУ, почев од 1. маја 2004. године, слобода кретања запослених је ограничена, увођењем прелазног периода, који може да траје најдуже седам година²⁹.

Право слободног кретања лица унутар ЕУ своди се на право на прихватање стварно понуђеног запослења (обухвата услове за запошљавање, једнак третман, обуку у стручним школама и центрима за обуку и сл.) и имиграционо право (обухвата право изласка, право уласка и право боравка и останка на територији друге државе чланице).

У вези са слободом кретања запослених, наша земља је у претходном периоду постигла доста напретка, у складу са извештајима Европске комисије:

- 1) усвојене су радикалне измене и допуне Закона о раду³⁰, које се примењују од 29. јула 2014. године, као и измене и допуне које се примењују од 25. децембра 2017. године³¹;
- 2) усвојен је Закон о запошљавању странаца³², који се примењује од 4. децембра 2014. године, као и Закон о изменама и допунама Закона о запошљавању странаца³³, који се примењује од 25. децембра 2017. године;
- 3) извршена је координација система социјалног осигурања, закључивањем нових споразума о социјалном осигурању (са Бугарском 2011, Словачком и Аустријом 2012. године, Канадом 2013. године);
- 4) успостављен је електронски систем размене информација између бивших југословенских република и др.

Општи закључак је да су неопходни даљи напредак и приreme за будуће учешће у Европској служби за запошљавање³⁴ и формирање националне базе података о отвореним радним местима. Такође, уочено је да су ресурси државне управе ограничени и спречавају развој у области јачања капацитета установа за социјално осигурање.

Приступањем ЕУ отвара се могућност да лице из Србије, које се сели у другу државу чланицу, има сва права која проистичу из радног односа, социјална

29) Државе чланице ЕУ добиле су право да признају потпуну или делимичну слободу кретања радника из нових држава чланица, које приступе ЕУ после 1. маја 2004. године.

30) „Сл. гласник РС“, бр. 75/14.

31) Ове измене и допуне Закона о раду објављене су у „Сл. гласнику РС“, бр. 113/17.

32) „Сл. гласник РС“, бр. 128/14.

33) „Сл. гласник РС, бр. 113/17.

34) EURES – Европска служба за запошљавање је мрежа завода за запошљавање у партнерству са Европском комисијом. Покренута је 1993. године, као инструмент побољшања мобилности радне снаге на европском тржишту.

права и пореске олакшице какве има и лице у тој држави-чланици у коју се досељава лице из Србије.

2.2. Примена Ревидиране европске социјалне повеље у нашој земљи

Ревидирана европска социјална повеља, коју је Србија ратификовала посебним законом, представља својеврсни социјални устав Савета Европе³⁵. Пошто ју је ратификовала, од кључног значаја је сагледавање сагласности радно-правног законодавства у Србији са становишта девет основних социјалних права из Ревидиране европске социјалне повеље.

Поступак контроле примене Ревидиране европске социјалне повеље заснива се на поступку испитивања извештаја и поступку на основу колективних жалби. Поступак контроле заснива се на испитивању извештаја, које достављају државе чланице Савета Европе, у вези са применом одредби Ревидиране европске социјалне повеље, које су ратификацијом прихватиле. Државе чланице, дужне су да достављају периодичне извештаје Савету Европе и репрезентативним националним организацијама радника и послодавца.

Србија је каснила са достављањем првог периодичног извештаја³⁶, с обзиром на то да се периодични извештај доставља у року од две године од ратификације Ревидиране европске социјалне повеље. Европски комитет је констатовао да није имао довољно података на основу којих би донео закључак о обавезама у односу на имплементацију макар једног од права која су њим била обухваћена. Стога, затражене су додатне информације од Владе Србије у јулу 2014. године, које никада нису достављене, што представља кршење обавезе извештавања од стране Србије.

Последње значајне измене и допуне Закона о раду из јула 2014. године, представљале су покушај да се изврши имплементација основних социјалних права из Ревидиране европске социјалне повеље у национално радно-правно законодавство. Међутим, већина одредби није била промењена током тих измена, у највећој мери због великог отпора представника запослених, тако да се може констатовати да су замерке и критике Европског комитета оправдане.

Европски комитет је констатовао да је само једна трећина одредби Закона о раду усклађена са Ревидираном европском социјалном повељом. У оцени је наведено да постоје одредбе којима се крше права радника, а оне се односе на правичну накнаду (мисли се на накнаду у случају отпуштања са посла), право на организовање и право на колективно преговарање. За одређене одредбе, Србија уопште није доставила извештај о примени.

35) „Закон о раду у Републици Србији – усклађивање са правом Европске уније - реално обећање или мит“, Александар Р. Ивановић и Драгана Ранђеловић, *Економски изазови*, Интернационални универзитет у Новом Пазару, година 4, број 8;

36) До сада су објављена следећа два извештаја: Први извештај о примени Ревидиране европске социјалне повеље у Републици Србији за период од 1. септембра 2007. до 31. децембра 2010. године (објављен у октобру 2011. године), и Други извештај о примени Ревидиране европске социјалне повеље у Републици Србији, за период од 1. јануара 2008. до 31. децембра 2011. године.

Дакле, предстоји нам даље усаглашавање радно-правног законодавства, при чему се мора извршити радикална промена, у смислу извршавања обавеза преузетих ратификацијом Ревидиране европске социјалне повеље.

3. Право запосленог на зараду

Уставом Србије загарантовано је право на рад и право на правичну накнаду за рад. Начин остваривања овог права ближе је регулисан Законом о раду, који је у великој мери усаглашен са комунитарним правом.

3.1. Тумачење зараде у праву европских земаља

На нивоу ЕУ, зарада се широко тумачи, тако да се под зарадом подразумева основна зарада, као и разне допунске надокнаде запосленима (бонуси, смештај, дневнице, поколоне, надокнаде за похађање курсева за професионалну обуку и стручно усавршавање, отпремнине, надокнаде за боловање, додатак за прековремени рад и сл.)³⁷.

По правилу, принцип једнаке зараде по праву ЕУ, одсликан је у законима земаља чланица ЕУ. Тако су Немачка, Чешка Република и Мађарска увеле параметре за утврђивање рада једнаке вредности, па се у том смислу узимају у обзир сложеност посла, одговорност, услови рада, ефикасност, искуство, квалификације и др. На Исланду, рад може да буде једнаке вредности, чак и када се тражи различита образовна квалификација.

Са друге стране, у Грчкој се не захтевају посебни критеријуми за рад једнаке вредности, већ су задржане постојеће класификације радних места, које нису прилагођене. У законодавству Летоније и Словачке нису садржане одредбе о раду једнаке вредности³⁸.

У праву ЕУ присутан је проблем примене закона којима се прописује једнака зарада, јер је тешко пронаћи упоредиви случај, имајући у виду да се захтева поређење са лицем супротног пола, које запошљава исти послодавац, које је плаћено за исти рад и да рад буде оцењен као рад једнаке вредности.

3.2. Зарада према Закону о раду

Појам радног односа, запосленог и послодавца. Радни однос је добровољан, правно регулисани рад, који се заснива закључивањем уговора о раду. Уговор о раду садржи права и обавезе прописане *Законом о раду*, а може се закључити:

- 1) за обављање пробног рада,
- 2) на одређено или неодређено време,
- 3) са пуним или непуним радним временом,
- 4) за обављање послова за рад ван просторија послодавца,

37) Изузетак је Португалија, који има ужу дефиницију зараду у односу на дефиницију из права ЕУ.

38) Правила ЕУ о родној равноправности: Како су она пренета на национално право? Sacha Prerchal и Susanne Burgi, Европска комисија, 2010. година.

- 5) са кућним помоћним особљем,
- 6) са приправницима.

Једна од значајних измена из јула 2014. године односи се на продужење рока на који се може закључити уговор о раду на одређено време, са рока од годину дана, на рок до 24 месеца. Међутим, овим изменама прописано је да се са истим лицем не може продужити уговор о раду на одређено време или закључити нови уговор о раду на одређено време за обављање других послова, јер се рок од 24 месеца односи на запосленог, а не на послове које он обавља. Прописани су одређени изузеци, када радни однос на одређено време може трајати и дуже од 24 месеца³⁹.

Обављање послова према уговору о привременим и повременим пословима, уговору о делу, уговору о допунском раду и сличним уговорима, представља рад ван радног односа⁴⁰.

Запослени, у смислу Закона о раду, је физичко лице које је у радном односу код послодавца, а послодавац је домаће, односно страно правно или физичко лице које запошљава, односно радно ангажује једно или више лица⁴¹. Радни однос се заснива закључивањем уговора о раду између запосленог и послодавца и на тај начин се стиче статус запосленог.

Једнака зарада за рад исте вредности. Право на зараду представља индивидуално право запосленог⁴². Одредбама Закона о раду⁴³ прописано је да запослени има право на одговарајућу зараду, која се утврђује у складу са законом, општим актом и уговором о раду, при чему се запосленима гарантује једнака зарада за исти рад или рад исте вредности који остварују код послодавца.

Дакле, националним законодавством је прихваћено опште начело из међународних стандарда да запослени имају право на једнаку зараду за исти рад или рад исте вредности.

Рад једнаке вредности дефинисан је изменама закона од јула 2014. године. Под радом једнаке вредности подразумева се рад за који се захтева исти степен стручне спреме, односно образовања, знања и способности, у коме је остварен једнак радни допринос, уз једнаку одговорност. Међутим, остало је нејасно шта се подразумева под појмом једнака зарада за једнаку вредност уложеног рада.

Кршење права запослених на једнаку зараду за исти рад постоји уколико је разлика у зарадама изражена и ако је остварена у истим условима, односно

39) Ови изузеци прописани су одредбама члана 37. став 4. Закона о раду.

40) Рад ван радног односа регулисан је одредбама чл. од 197. до 202. Закона о раду.

41) Појам запосленог и послодавца дефинисан је одредбама члана 5. Закона о раду.

42) Поред индивидуалног права, постоји и колективно право запослених, које представља право запослених на удруживање, што није тема овог текста.

43) Закон о раду је објављен у „Сл. гласнику РС“, бр. 24/05, 61/05, 54/09, 32/13, 75/14, 13/17 и 113/17.

код истог послодавца. У супротном, не постоји повреда права на штету запосленог⁴⁴.

Одредбе уговора о раду, којима је послодавац са неким од запослених уговорио исплату зараде нижу од зараде коју исплаћује осталим запосленима за исти рад, ништаве су као дискриминаторске, а запослени који су на тај начин дискриминисани имају право на зараду коју су радом исте вредности код истог послодавца остварили недискриминисани запослени⁴⁵.

Запослени има право на накнаду штете у случају повреде права на једнаку зараду за рад исте вредности, при чему се мора обратити суду.

Елементи зараде. Зарада се састоји од⁴⁶:

- зараде за обављени рад и време проведено на раду,
- зараде на основу доприноса запосленог пословном успеху послодавца (награде и бонуси),
- других примања на основу радног односа, у складу са општим актом и уговором о раду.

Зарада дефинисана на овај начин представља бруто зараду која садржи нето зараду, порез на зараде и доприносе за обавезно социјално осигурање које из зараде плаћа запослени. Према томе, послодавац има обавезу да са запосленим уговори бруто основну зараду, у новчаном износу.

Иако је усвојен бруто принцип зараде, он заправо не функционише у правом смислу речи, пошто је у нашој земљи још присутна тенденција уговарања нето зараде, па чак се и минимална зарада утврђује у нето износу. Из тог разлога, запослени у нашој земљи нису свесни да њихова зарада, поред нето износа који „носе кући“, садржи и порез на зараде и доприносе за обавезно социјално осигурање, које из зараде послодавац обрачунава, обуставља и плаћа по одбитку.

Стога, у случају спора, када се тужбом утврђује право запосленог на зараду, запослени има право да потражује од послодавца, не само нето зараду, већ и доприносе који су садржани у бруто заради запосленог⁴⁷.

3.2.1. Зарада за обављени рад и време проведено на раду

Зарада за обављени рад и време проведено на раду састоји се од⁴⁸:

- 1) основне зараде,
- 2) дела зараде за радни учинак и
- 3) увећане зараде.

44) Пресуда Апелационог суда у Београду, Гж1 1552/2013, од 13.3.2013. године.

45) Пресуда Апелационог суда у Београду, Гж1 343/2013, од 24.1.2013. године.

46) Дефиниција зараде садржана је у одредбама члана 105. став 1. Закона о раду.

47) Решење Привредног апелационог суда, Пж. 5198/2012, од 27.6.2012. године.

48) Одредбама члана 106. Закона о раду прописано је из чега се састоји зарада за обављени рад и време проведено на раду.

Зарада запосленог везује се за уложени рад, односно обим и количину обављеног рада, као и за време које запослени проведе на раду (часови рада) у одређеном временском периоду, углавном у једном месецу.

Основна зарада. Основна зарада се одређује на основу⁴⁹:

- услова утврђених правилником о организацији и систематизацији послова и
- времена проведеног на раду.

Основна зарада представља новчану вредност конкретних послова и задатака на радном месту запосленог и потребног времена рада на тим пословима.

Послови запосленог утврђују се актом о систематизацији послова код послодавца, полазећи од врсте и степена стручне спреме, врсте послова и других посебних услова потребних за рад на одређеним пословима. Овај елемент основне зараде, који представља систематизоване послове, најчешће се изражава у облику коефицијента и цене рада по коефицијенту, или као основна зарада по радном часу или основна зарада у фиксном износу и сл. Када је уговором о раду утврђен коефицијент, онда је он меродаван за обрачун и исплату зараде⁵⁰.

Елемент који представља време проведено на раду исказује се кроз ефективне часове рада, остварене у одређеном месецу као часови рада у оквиру пуног радног времена и часови прековременог рада.

Радни учинак. Радни учинак одређује се на основу квалитета и обима обављених послова, као и односа запосленог према радним обавезама, с тим што се елементи за обрачун и исплату зараде по том основу утврђују општим актом или уговором о раду⁵¹. Дакле, елементи за утврђивање зараде на основу радног учинка утврђују се колективним уговором или правилником о раду, а за послодавце код којих није закључен колективни уговор, односно донет правилник о раду, уређују се уговором о раду. Напомињемо да и када су елементи утврђени општим актом, морају се утврдити и уговором о раду⁵².

Елементи могу да буду утврђени тако да се радни учинак мери сваког месеца или у одређеном периоду (нпр. квартално или шестомесечно). Радни учинак, ако је рад мерљив, може да се искаже у одређеном времену, појединачно за сваког запосленог, у складу са нормативима и стандардима прописаним код послодавца. Међутим, ако је рад повезан у радном процесу па се због природе посла не може измерити појединачни учинак, радни учинак се утврђује колективно, а у оквиру колективног учинка сразмерно учешће појединаца.

Зарада по основу радног учинка, коју је запослени остварио за одређени месец, чини део зараде запосленог за тај месец.

На основу радног учинка зарада запосленог може се увећати или умањити за одређени проценат, који треба да буде утврђен општим актом или угово-

49) Начин утврђивања основне зараде прописан је одредбама члан 107. став 1. Закона о раду.

50) Пресуда Апелационог суда у Београду, Гж1. 2111/2011, од 01.06.2011. године.

51) Начин одређивања радног учинка прописан је одредбама члана 107. ст. 2. и 3. Закона о раду.

52) Ова обавеза прописана је одредбама члана 33. став 1. тач. 10) и 11) Закона о раду.

ром о раду. У случају увећања, односно умањења зараде, послодавац је дужан да примени критеријуме из општег акта, односно уговора о раду. О томе се не доноси посебно решење. На захтев запосленог, послодавац је дужан да наведе разлоге за такву одлуку⁵³.

Увећана зарада. Запослени има право на увећану зараду у висини утврђеној општим актом и уговором о раду⁵⁴, и то:

- 1) за рад на дан празника који је нерадни дан – најмање 110% основице;
- 2) за рад ноћу, ако такав рад није вреднован при утврђивању основне зараде – најмање 26% основице;
- 3) за прековремени рад – најмање 26% основице.
- 4) на основу времена проведеног на раду за сваку пуну годину рада остварену у радном односу код послодавца (минули рад) – најмање 0,4% основице.

При обрачуна минувлог рада рачуна се и време проведено у радном односу код послодавца претходника⁵⁵, као и код лица повезаних са послодавцем, у складу са законом⁵⁶.

Послодавац својим општим актом или уговором о раду, поред наведених основа за увећање зараде, може да утврди и друге случајеве у којима запослени има право на увећану зараду.

Ако су се истовремено стекли услови за увећану зараду по више основа, проценат увећане зараде не може да буде нижи од збира процената по сваком од основа увећања.

Основицу за обрачун увећане зараде чини основна зарада, утврђена у складу са законом, општим актом и уговором о раду⁵⁷ (зарада без увећања на основу раног учинка и процената зараде увећане по свим основима). То значи да се у основицу за обрачун увећане зараде не узимају топли оброк, регрес за коришћење годишњег одмора и друга примања која чине зараду запосленог.

Наведеном законском одредбом утврђени су проценти увећане зараде коју је послодавац обавезан да исплати запосленом као минимум права, а општим актом и уговором о раду могу да се утврде и други случајеви права на увећану зараду и већи проценти увећане зараде у односу на проценте утврђене Законом о раду.

53) Пресуда Апелационог суда у Београду, Гж1 320/2013, од 30.01.2013. године.

54) Право запосленог на увећану зараду прописано је одредбама члана 108. Закона о раду.

55) Послодавац претходник, у смислу одредби члана 147. Закона о раду, код статусне промене, односно промене послодавца.

56) За потребе утврђивања повезаних лица узима се дефиниција повезаних лица из Закона о привредним друштвима ("Сл. гласник РС", бр. 36/11, и 5/15).

57) Основица за обрачун увећане зараде прописана је одредбама члана 108. став 5. Закона о раду.

3.2.2. Зараде по основу доприноса запосленог пословном успеху послодавца

Један од елемената који чини зараду запосленог представља зарада на основу доприноса запосленог пословном успеху послодавца (награде, бонуси и сл.). Овај део зараде заснива се на оствареном пословном успеху послодавца и доприноса сваког појединог запосленог том успеху, што практично представља зараду на основу процењених резултата пословања (процењене добити). Законом о раду није прецизирано шта се сматра пословним успехом послодавца и на који начин се утврђује допринос запосленог пословном успеху послодавца, што значи да послодавац треба да утврди мерила и критеријуме за одређивање овог дела зараде, својим општим актом или уговором о раду.

Зарада на основу доприноса запосленог пословном успеху послодавца (награде, бонуси и сл.) представља један од видова колективне, односно индивидуалне стимулације запосленог, која се може исплатити по утврђивању пословних резултата (месечно, квартално, полугодишње или годишње), ако послодавац утврди да је запослени допринео остваривању тог резултата.

Зарада на основу доприноса запосленог пословном успеху послодавца, односно награде, бонуси и сл., представља саставни део зараде запосленог, што значи да постоји обавеза обрачунавања пореза и доприноса и на овај део зараде запосленог.

3.2.3. Друга примања која имају карактер зараде

Зарадом се сматрају сва примања из радног односа, осим следећих примања⁵⁸:

- 1) примања запослених на основу учешћа у оствареној добити;
- 2) накнада трошкова за употребу средстава за рад запосленог, као и накнада других трошкова рада код уговора о раду ван просторија послодавца;
- 3) накнада трошкова превоза за долазак на посао и повратак са посла, накнада трошкова службеног путовања у земљи и иностранству и накнада трошкова смештаја и исхране за рад и боравак на терену;
- 4) отпремнина у случају одласка у пензију, накнада трошкова погребних услуга случају смрти члана уже породице, накнада штете због повреде на раду или професионалног обољења и поклона деци запосленог старости до 15 година за Божић и Нову годину;
- 5) јубиларне награде и солидарне помоћи;
- 6) отпремнина приликом отпуштања са посла, ако је због технолошких, економских или организационих промена престала потреба за обављањем одређеног посла.

Сходно наведеном, друга примања која имају карактер зараде су:

- накнада за исхрану у току рада – топли оброк,
- регрес за коришћење годишњег одмора,

58) Примања која не чине зараду запосленог, утврђена су одредбама члана 105. став 3. Закона о раду.

- теренски додатак – ако је предвиђен општим актом или уговором о раду, без накнаде трошкова за рад и боравак на терену,
- давања запосленима поводом 8. марта, Нове године и других празника,
- поклони деци запослених до 15 година старости за Божић и Нову годину изнад неопорезивог износа,
- отпремнина при споразумном престанку радног односа или стимулативна откупнина ради давања отказа запосленог,
- додатак за одвојени живот – ако је предвиђен одговарајућим актом,
- коришћење службеног аутомобила у приватне сврхе и давање запосленом на коришћење стана који се налази у власништву послодавца,
- сва друга примања која запослени оствари на основу радног односа, а која нису изузета из зараде, према одредбама члана 105. став 3. Закона о раду.

3.3. Минимална зарада

Новчани износ основне зараде који се уговара са запосленим уговором о раду, не може да буде нижи од минималне зараде за стандардни учинак и време проведено на раду⁵⁹.

Минимална зарада одређује се на основу минималне цене рада, коју утврђује Социјално-економски савет⁶⁰, времена проведеног на раду и пореза и доприноса који се плаћају из зараде.

Послодавац доноси одлуку о увођењу минималне зараде, а општим актом, односно уговором о раду утврђују се разлози за доношење те одлуке. По истеку рока од шест месеци од доношења одлуке о увођењу минималне зараде, послодавац је дужан да обавести репрезентативни синдикат о разлозима за наставак исплате минималне зараде.

Запослени који прима минималну зараду има право на увећану зараду (за прековремени рад, минули рад, рад на дан празника и др.), на накнаду трошкова (за долазак на рад и повратак са рада, за службени пут у земљи и иностранству) и друга примања која се сматрају зарадом у складу са законом (топли оброк, регрес за коришћење годишњег одмора).

Као што смо навели, право на минималну зараду запослени има ако је остварио стандардни учинак. Послодавац може да изврши умањење дела зараде на основу неоствареног стандардног учинка, уколико је утврдио стандардни учинак, исказао степен његовог остварења и зависно од тога проценио ли су испуњени услови за умањење зараде. У случају умањења зараде, послодавац би требало да запосленом достави образложену одлуку⁶¹.

Дакле, и када послодавац донесе одлуку о исплати минималне зараде, запослени може да прими износ мањи од минималне зараде, уколико није остварио стандардни учинак, при чему је услов за то да је послодавац претходно утврдио стандардни учинак.

59) Обавеза исплате минималне зараде прописана је одредбама члана 111. Закона о раду.

60) Минимална зарада за период јануар–јун 2018. године износи 143 динара нето по радном часу ("Сл. гласник РС", бр. 88/17).

61) Пресуда Апелационог суда у Београду, Гж1 3074/2014(1), од 03.09.2015. године.

3.4. Немогућност одрицања права на зараду

Одредбама члана 60. став 4. Устава Републике Србије прописано је да свако има право на поштовање достојанства своје личности на раду, безбедне и здраве услове рада, потребну заштиту на раду, ограничено радно време, дневни и недељни одмор, плаћени годишњи одмор, правичну накнаду за рад и на правну заштиту за случај престанка радног односа. Нико се тих права не може одрећи. Дакле, запослени се не може одрећи права на зараду⁶².

Право радника на минималну зараду уставом је загарантовано право, које се нико не може одрећи. Стога је изјава о одрицању од тог права ништава и без правног дејства⁶³.

Уколико послодавац и запослени потпишу споразум којим се послодавац обавезује да ће запосленом уплатити доприносе под условом да се запослени одрекне права на наплату зарада, досуђених правоснажним пресудама, он је ништаван, с обзиром на то да је супротан члану 60. став 4. Устава Републике Србије⁶⁴.

Тако се запослени не може одрећи права на исплату зараде, али је у пракси другачија ситуација, тако да се запослени веома често писаним путем одричу права на исплату зараде. Са аспекта пореских последица оваквог поступања, сматрамо да ову ситуацију треба посматрати као два одвојена правна посла: први, када послодавац обрачуна и исплати зараду, при чему врши плаћање припадајућег пореза и доприноса за обавезно социјално осигурање, и други, када запослени износ своје нето зараде врати послодавцу. Дакле, запослени је поклатио послодавцу своју нето зараду, при чему је послодавац имао обавезу да обрачуна и плати припадајући порез и доприносе, јер се зарада уговара у бруто износу, те се запослени не може одрећи, односно не може поклонити послодавцу порез и доприносе садржане у његовој бруто заради.

3.5. Рокови за исплату зараде и обавеза исплате зараде

Послодавац је дужан да запосленима исплати зараду у роковима утврђеним општим актом и уговором о раду, најмање једанпут месечно, а најкасније до краја текућег месеца за претходни месец⁶⁵. Општим актом или уговором о раду може се предвидети исплата зараде и у другим роковима, нпр. недељно или два пута месечно или у неком другом интервалу, с тим што мора да буде најмање једном месечно, најкасније до краја текућег месеца за претходни месец.

Зарада се исплаћује само у новцу, ако законом није друкчије одређено⁶⁶. Једини изузетак за који је законом предвиђена могућност исплате зараде у на-

62) Пресуда Апелационог суда у Београду Гж1 7173/2012, од 16. јануара 2013. године.

63) Пресуда Вишег трговинског суда, Пж. 1285/2008(2), од 05.06.2008. године.

64) Решење Привредног апелационог суда, Пж. 953/2012, од 22.03.2012. године.

65) Рокови за исплату зараде запосленима утврђени су одредбом члана 110. став 1. Закона о раду.

66) Обавеза исплате зараде у новцу прописана је одредбама члана 110. став 2. Закона о раду.

тури је у случају закључивања уговора о раду са кућним помоћним особљем⁶⁷, где је предвиђено да се може уговорити и исплатити део зараде у натури, при чему се углавном мисли на обезбеђивање смештаја и исхране.

Ако послодавац не исплати запосленом зараду у новцу, предвиђена је казна за прекршај послодавца са својством правног лица, као и за одговорно лице у правном лицу и за предузетника⁶⁸.

У случају престанка радног односа, послодавац је дужан да запосленом исплати све неисплаћене зараде, накнаде зараде и друга примања која је запослени остварио до дана престанка радног односа, у складу са општим актом и уговором о раду. Исплата се врши најкасније у року од 30 дана од дана престанка радног односа⁶⁹.

3.6. Обрачун зараде и евиденција зараде

3.6.1. Обрачун зараде

Послодавац има обавезу да запосленом, приликом сваке исплате зараде и накнаде зараде, достави обрачун. Ова обавеза је прописана и уколико послодавац није исплатио зараду и накнаду зараде, при чему уз обрачун, послодавац има обавезу да достави обавештење да исплата зараде, односно накнаде зараде није извршена и разлоге због којих није извршена исплата. Обрачун зараде, односно накнаде зараде која није исплаћена запосленом, послодавац је дужан да достави најкасније до краја месеца за претходни месец⁷⁰.

Обрачун зараде и накнаде зараде, коју је послодавац дужан да исплати запосленом, представља извршну исправу, на основу које запослени има могућност да наплати своје потраживање од послодавца. Запослени коме је зарада и накнада зараде исплаћена у складу са обрачуном о исплаћеној и неисплаћеној заради, односно накнади зараде, задржава право да пред надлежним судом оспорава законитост тог обрачуна.

Правилником о садржају обрачуна зараде, односно накнаде зараде⁷¹ прописана је садржина обрачуна зараде, односно накнаде зарада. Уколико послодавац на дан доспелости не исплати зараду, односно накнаду зараде или их не исплати у целини, обрачун зараде, односно накнаде зараде, осим прописаних података, треба да садржи и потпис овлашћеног лица и печат послодавца.

67) Ова могућност прописана је одредбама члана 45. Закона о раду.

68) Прекршајне казне утврђене су одредбама члана 273. став 1. тачка 3) Закона о раду.

69) Рок за исплату неисплаћених зарада и других примања, у случају престанка радног односа, прописан је одредбама члана 186. Закона о раду.

70) Одредбама члана 121. Закона о раду прописана је обавеза достављања обрачуна зараде, односно накнаде зараде.

71) "Сл. гласник РС", бр. 90/14.

3.6.2. Евиденција зараде и накнаде зараде

Послодавац има обавезу да води месечну евиденцију о заради и накнади зараде⁷². Ова евиденција је посебна евиденција и не треба је поистовећивати са обрачуном зараде.

Евиденција зараде садржи податке о заради (брutto зарада), заради по одбитку пореза и доприноса из зараде (нето зарада) и одбицима од зараде, за сваког запосленог, а потписује је лице овлашћено за заступање или друго лице које оно овласти.

Ако инспектор рада у току надзора утврди да послодавац не води месечну евиденцију о зарадама и накнадама зарада, поднеће захтев за покретање прекршајног поступка⁷³.

3.7. Обуставе од зараде

Послодавац може, на основу правоснажне одлуке суда и у случајевима утврђеним законом, запосленом да обустави од зараде највише једну трећину зараде, односно накнаде зараде, ако законом није друкчије одређено⁷⁴. Одредбама члана 258. Закона о извршењу и обезбеђењу⁷⁵ прописано је да се извршење на заради може спровести у висини до две трећине зараде, односно до половине зараде, ако је износ зараде једнак или мањи од минималне зараде утврђене у складу са законом.

Послодавац не може запосленом да обустави одређени износ из зараде, без обзира на основ за обуставу, без сагласности запосленог, осим:

- **ако постоји правоснажна судска пресуда** - у овом случају обустава из зараде, односно накнаде зараде може да буде највише једна трећина зараде (првенствено се мисли на обуставу на основу алиментације);
- **ако је то законом предвиђено** (самодопринос и сл.);
- **ако је запослени дао сагласност** да се одређена потраживања наплате обустављањем од његове зараде (кредит, зајам, чланарина и сл.). У овом случају сагласност мора да буде у писменом облику и садржи висину и основ за обуставу и време за које може да се врши обустава (висина обуставе није ограничена).

3.8. Застарелост потраживања по основу зараде

Сва новчана потраживања из радног односа (зарада, накнада зараде и друга примања) застаревају у року од три године од дана настанка обавезе,

72) Обавеза вођења евиденције зараде и накнаде зараде прописана је одредбама члана 122. Закона о раду.

73) Односи се на прекршаје из члана 276. ст. 1. тач. 4) Закона о раду.

74) Заштита зараде, односно накнаде зараде прописана је одредбама члана 123. Закона о раду.

75) "Сл. гласник РС", бр. 106/15, 106/16 – Аутентично тумачење и 113/17 – Аутент. тумач.

при чему се рокови застарелости прекидају покретањем тужбе или ако дужник (послодавац) призна дуг⁷⁶.

Када су у питању зарада и накнада зараде, наведени рокови застарелости почињу да теку од дана када је послодавац био обавезан да их исплати запосленим, а то је крајем текућег месеца за зараду и накнаду зараде из претходног месеца. У другим случајевима остваривања права запослених, као што су топли оброк, регрес за годишњи одмор, накнада за превоз на рад и са рада, дневнице за службени пут и сл., рок се рачуна од дана када је у складу са актом послодавца настала обавеза обезбеђивања наведеног права.

3.9. Начин исплате зараде

Физичка лица, која не обављају делатност, могу за извршавање платних трансакција имати текуће и друге платне рачуне код пружалаца платних услуга утврђених законом којим се уређују платне услуге, сходно одредбама члана 4. став 1. Закона о обављању плаћања правних лица, предузетника и физичких лица која не обављају делатност⁷⁷. Према томе, физичко лице које не обавља делатност нема обавезу да има отворен текући рачун и да преко тог рачуна врши платне трансакције, већ је наведеним законским одредбама прописано да може да отвори текући или други платни рачун.

У складу са тим, запосленом се зарада, као и друга примања која оствари у оквиру радног односа, могу исплатити у готовини преко благајне послодавца или уплатом на текући рачун отворен код пружаоца платних услуга.

4. Накнада зараде за време одсуствовања са рада

Запослени има право на накнаду зараде, на терет средстава послодавца, за време одсуствовања са рада:

- на дан празника који је нерадан дан,
- за време коришћења годишњег одмора,
- за време плаћеног одсуства⁷⁸,
- за време војне вежбе,
- због одазивања на позив државног органа,
- због привремене спречености за рад до 30 дана,
- због прекида рада, односно смањења обима рада до којег је дошло без кривице запосленог,
- због прекида рада до кога је дошло наредбом надлежног државног органа или надлежног органа послодавца услед необезбеђивања безбедности и заштите живота и здравља на раду,

Општим актом и уговором о раду могу да се утврде и други случајеви у којима запослени има право на накнаду зараде.

76) Рокови застарелости потраживања из радног односа прописани су одредбама члана 196. Закона о раду, а прекид застарелости одредбама чл. 387. и 388. Закона о облигационим односима.

77) „Сл. гласник РС“, бр. 68/15.

78) У којим случајевима запослени има право на плаћено одсуство, прописано је одредбама члана 77. Закона о раду.

4.1. Накнада зараде за време одсуствовања са рада у дане празника, годишњег одмора, плаћеног одсуства, војне вежбе

Запослени има право на накнаду зараде у висини просечне зараде (100%) у претходних 12 месеци, у складу са општим актом и уговором о раду, за време одсуствовања са рада на дан празника који је нерадни дан, годишњег одмора, плаћеног одсуства, војне вежбе и одазивања на позив државног органа⁷⁹.

Послодавац има право на рефундирање исплаћене накнаде зараде у случају одсуствовања запосленог са рада због војне вежбе или одазивања на позив државног органа, од органа на чији позив се запослени одазвао, ако законом није друкчије одређено.

4.2. Накнада зараде за време привремене спречености за рад до 30 дана

Када наступи привремена спречености за рад, запослени има право на накнаду зараде, и то⁸⁰:

1) најмање у висини од 65% просечне зараде у претходних 12 месеци пре месеца у којем је наступила привремена спреченост за рад, с тим што не може да буде нижа од минималне зараде утврђене у складу са овим законом, ако је спреченост за рад проузрокована болешћу или повредом ван рада, ако законом није друкчије одређено;

2) у висини од 100% просечне зараде у претходних 12 месеци пре месеца у којем је наступила привремена спреченост за рад, с тим што не може да буде нижа од минималне зараде утврђене у складу са овим законом, ако је спреченост за рад проузрокована повредом на раду или професионалном болешћу, ако законом није друкчије одређено.

4.3. Накнада зараде за време прекида рада без кривице запосленог

Запослени има право на накнаду зараде најмање у висини од 60% просечне зараде у претходних 12 месеци, с тим што не може да буде мања од минималне зараде утврђене у складу са овим законом, за време прекида рада, односно смањења обима рада до којег је дошло без кривице запосленог, најдуже 45 радних дана у календарској години⁸¹.

Изузетно, у случају прекида рада, односно смањења обима рада које захтева дуже одсуство, послодавац може, уз претходну сагласност министра, да упути запосленог на одсуство дуже од 45 радних дана, уз исплату накнаде зараде. Пре давања сагласности, министар ће затражити мишљење репрезентативног синдиката гране или делатности, основаног на нивоу Србије.

79) Висина накнаде зараде утврђена је одредбама члана 114. Закона о раду.

80) Висина накнаде зараде утврђена је одредбама члана 115. Закона о раду.

81) Висина накнаде зараде утврђена је одредбама члана 116. Закона о раду.

4.4. Накнада зараде у случају прекида рада до кога је дошло наредбом надлежног државног органа

Запослени има право на накнаду зараде у висини утврђеној општим актом и уговором о раду за време прекида рада до кога је дошло наредбом надлежног државног органа или надлежног органа послодавца због необезбеђивања безбедности и заштите живота и здравља на раду, која је услов даљег обављања рада без угрожавања живота и здравља запослених и других лица, и у другим случајевима, у складу са законом⁸².

5. Порези и доприноси који се плаћају приликом исплате зараде и накнаде зараде

Приликом исплате зараде, односно накнаде зараде, послодавац има обавезу да обрачуна и плати:

1. порез на зараде по стопи од 10%, на основицу коју чини бруто зарада умањена за неопорезиви износ од 15.000 динара, за запосленог који остварује пуно радно време⁸³;
2. доприносе за обавезно социјално осигурање који се плаћају из зараде запосленог по збирној стопи од 19,9%, на бруто зараду која не може да буде нижа од најниже месечне основице доприноса, нити виша од највише месечне основице доприноса⁸⁴, и то:
 - допринос за пензијско и инвалидско осигурање по стопи од 14%,
 - допринос за здравствено осигурање по стопи од 5,15%,
 - допринос за осигурање за случај незапослености по стопи од 0,75%;
3. доприносе за обавезно социјално осигурање који се плаћају на зараде запосленог по збирној стопи 17,9%, на бруто зараду која не може бити нижа од најниже месечне основице доприноса, нити виша од највише месечне основице доприноса, и то:
 - допринос за пензијско и инвалидско осигурање по стопи од 12%,
 - допринос за здравствено осигурање по стопи од 5,15%,
 - допринос за осигурање за случај незапослености по стопи од 0,75%;

82) Ово право је прописано одредбама члана 117. Закона о раду.

83) Стопа пореза на зараде и основица за порез прописани су одредбама чл. 16. и 15а Закона о порезу на доходак грађана ("Сл. гласник РС", бр. 24/01, ... и 113/17).

84) Основица доприноса прописана је одредбама члана 13. Закона о доприносима за обавезно социјално осигурање ("Сл. гласник РС", бр. 84/04, ... и 113/17), а стопе доприноса одредбама члана 44. истог закона. Најнижа месечна основица доприноса која се примењује од 5. јануара до 31. децембра 2018. године износи 23.053 динара, а највиша месечна основица доприноса, која се примењује у истом периоду, износи 329.330 динара ("Сл. гласник РС", бр. 2/18).

Уколико послодавац не исплати зараду до краја текућег месеца за претходни месец, има обавезу да плати доприносе на најнижу месечну основицу доприноса⁸⁵.

6. Остваривање и заштита права запослених

Послодавац. О правима, обавезама и одговорностима из радног односа одлучује⁸⁶:

- у правном лицу – надлежни орган код послодавца, односно лице утврђено законом или општим актом послодавца или лице које они овласте;
- код послодавца који нема својство правног лица – предузетник или лице које он овласти.

Запосленом се у писаном облику доставља решење о остваривању права, обавеза и одговорности, са образложењем и поуком о правном леку⁸⁷.

Инспекција рада. Надзор над применом Закона о раду и других прописа из области радних односа, као и општих аката и уговора о раду, којима се уређују права, обавезе и одговорности запослених, врши инспекција рада⁸⁸.

Инспектор рада је овлашћен да, при вршењу инспекцијског надзора, решењем наложи послодавцу да у одређеном року отклони утврђене повреде закона, подзаконског акта, општег акта и уговора о раду⁸⁹.

Послодавац је дужан да, најкасније у року од 15 дана од дана истека рока за отклањање утврђене повреде, обавести инспекцију рада о извршењу решења.

Захтев за покретање прекршајног поступка инспектор рада поднеће уколико нађе да је послодавац, односно директор или предузетник, повредом закона или других прописа којима се уређују радни односи, извршио прекршај⁹⁰.

Уколико инспектор рада нађе да је решењем послодавца о отказу уговора о раду очигледно повређено право запосленог, а запослени је покренуо радни

85) Ова обавеза прописана је одредбама члана 51. став 3. Закона о доприносима за обавезно социјално осигурање.

86) Одредбама члана 192. Закона о раду утврђено је ко је надлежни орган за одлучивање о правима из радног односа, при чему се овлашћење даје у писаном облику.

87) Ова обавеза прописана је одредбама члана 193. Закона о раду.

88) Надлежност за надзор над применом прописа из области радних односа прописана је одредбама члана 268. Закона о раду.

89) Поступање инспектора рада у оквиру поступка инспекцијског надзора, прописано је одредбама члана 269. Закона о раду.

90) Покретање прекршајног поступка уређено је одредбама члана 270. Закона о раду.

спор, инспектор рада ће, на захтев запосленог⁹¹, одложити својим решењем⁹² извршење тог решења - до доношења правоснажне одлуке суда⁹³.

Уколико утврди да право запосленог није очигледно повређено, инспектор рада ће одбити захтев запосленог.

Судска заштита. Против решења, којим је повређено право запосленог или када је запослени сазнао за повреду права, запослени или представник синдиката чији је запослени члан ако га запослени овласти, може да покрене радни спор пред надлежним судом. Рок за покретање спора је 90 дана од дана достављања решења или сазнања о повреди права⁹⁴.

Вансудска заштита. У случају отказа уговора о раду, запослени може писаним путем да захтева да се спор реши путем арбитраже, у року од једног дана од дана пријема решења о отказу уговора о раду⁹⁵.

Закључак

Уставом Републике Србије утврђено је да свако има право на рад и слободан избор рада, као и право на правичну накнаду за рад и тих права се нико не може одрећи.

Право запосленог на зараду уређено је пре свега Законом о раду, као системским законом, као и другим законима, подзаконским актима и колективним уговорима. Запослени има право на одговарајућу зараду, која се утврђује у складу са законом, општим актом и уговором о раду, при чему се запосленима гарантује једнака зарада за исти рад или рад исте вредности који остварују код послодавца. Запослени се не може одрећи права на зараду.

Општа начела, односно принципи на основу којих се остварује право на зараду, представљају захтеве за послодавца да:

- запосленом обезбеди право на одговарајућу зараду за обављени рад и време проведено на раду;
- запосленом обезбеди једнаку зараду за исти рад или рад исте вредности;
- утврди елементе за одређивање основне зараде и зараде на основу радног учинка и начин утврђивања зараде;
- зараду исплати у утврђеним роковима, а најкасније до краја текућег месеца за претходни месец;
- са запосленим уговори новчани износ основне зараде и елементе за утврђивање радног учинка.

91) Запослени може да поднесе захтев у року од 15 дана од дана покретања радног спора.

92) Инспектор рада дужан је да донесе решење у року од 30 дана од дана подношења захтева запосленог, уколико су испуњени услови.

93) Одредбама члана 271. Закона о раду утврђена је могућност доношења решења о одлагању решења послодавца.

94) Могућност покретања спора пред надлежним судом прописана је одредбама члана 195. Закона о раду.

95) Вансудска заштита регулисана је одредбама члана 185. став 6. и члана 194. Закона о раду и Законом о мирном решавању спорова.

Закон о раду, као основни закон из области остваривања права из радних односа, константно је подложен изменама, ради усклађивања са међународним радним правом.

Последње измене и допуне Закона о раду нису допринеле побољшању положаја и права запослених, већ су довеле до појефтињења радна снаге, што значи да је од тих измена корист имао само послодавац. Свака нова измена Закона о раду правда се потребом за хармонизацијом са међународним радним правом, а на крају се све своди на то да она представља даље умањење индивидуалних права запослених (у смислу плаћеног одсуства, рада на одређено време, заштите права особа са инвалидитетом).

У делу који се односи на остваривање права запосленог на зараду, одредбе Закона о раду су у великој мери усаглашене са међународним инструментима и радним правом ЕУ. Можемо ставити замерку само на то да је неопходно јасније и прецизније дефинисати рад једнаке вредности.

У нашем законодавству усвојен је бруто принцип зараде, који подразумева да се зарада састоји од нето зараде, пореза на зараду и доприноса за обавезно социјално осигурање, који се плаћају из зараде запосленог. Бруто принцип не функционише у правом смислу речи, пошто је у нашој земљи још увек присутна тенденција уговарања нето зараде, с обзиром на то да се чак и минимална зарада утврђује у нето износу, тако да запослени познаје само износ зараде који „носи кући“.

Потврђени међународни уговори саставни су део правног поретка Србије и непосредно се примењују. У том смислу, како би се извршиле обавезе преузете ратификацијом Ревидиране европске социјалне повеље, предстоји нам даље усаглашавање радно-правног законодавства, при чему се мора извршити радикална промена.

Приликом доношења нових и усклађивања постојећих прописа, треба повести рачуна о следећем:

- прописи се не смеју усвајати по хитном поступку,
- треба организовати јавне расправе,
- треба формирати радне групе у којима ће учествовати компетентни учесници,
- треба укључити представнике репрезентативних и других синдиката у процес доношења прописа.

Велики напредак у заштити права запослених представља прописивање одредбе у Закону о раду у јулу 2014. године, којом се утврђује да је обрачун зараде извршна исправа, на основу које запослени има могућност да наплати своје потраживање од послодавца.

Међутим, неопходно је учинити много више, с обзиром на то да је вансудска заштита недовољно развијена, тако да се све своди на судску заштиту. У пракси је присутан изузетно велики број радних спорова, који често трају по неколико, па и десетину година. Инспекција рада је последњим изменама и допунама Закона о раду добила већа овлашћења при вршењу инспекцијског надзора, али је чињеница да инспектори често имају више формалан приступ, него што се баве побољшањем заштите права запослених.

Литература

1. „Закон о раду у Републици Србији – усклађивање са правом Европске уније реално обећање или мит“, Александар Р. Ивановић и Драгана Ранђеловић, *Економски изазови*, Интернационални универзитет у Новом Пазару, година 4, број 8, 2015. година;
2. *Значајни аспекти радног права Европске уније*, др Горан Обрадовић, Милан Јевтић, Фондација Fridrih Ebert (Регионални пројекат „Радни односи и социјални дијалог у југисточној Европи“ седиште у Београду), Београд, децембар 2008. године;
3. *Ревидирана европска социјална повеља*, Бранко Лубарда, Социјално-економски савет Републике Србије, Београд, 2009. година;
4. „Закон о раду и комунитарни правни стандарди“, др Сенад Јашаревић, Зборник радова Правног факултета Нови Сад, 2014. година, Вол. 48, бр. 3, стр. 153-169;
5. *Правила ЕУ о родној равноправности: Како су она пренета у национално право?* Sasha Prechal, Susanne Burri, Европска комисија - Генерална дирекција за запошљавање, социјална питања и једнаке могућности, 2010. година;
6. *Анализа ефеката примене измена и допуна Закона о раду*, Марио Рељановић, Бојана Ружић и Александра Петровић, Фондација Центар за демократију, Београд, 2016. године;
7. *Радно право*, Зоран Ивошевић, Службени гласник, Београд 2006. године;
8. *Стратегија реформи*, Центар за либерално-демократске студије, 2004. година;
9. *Студија о унапређењу законодавног процеса у Републици Србији*, Добросав Миловановић, Немања Ненадић и Владимир Тодоровић, ГИЗ и Влада Републике Србије, јун 2012. године;
10. *Резултати и изазови економских реформи у Србији у транзиционом периоду 2001. – 2008. година*, доц. др Маринко Бошњак, Студија за сајт Министарства финансија, јануар 2011. године;
11. *Директиве Европске уније IV – Водич за привреднике*, Босна и Херцеговина, Привредна комора Кантона Сарајево;
12. *Закон о раду* (“Сл. гласник РС“, бр. 24/05, 61/05, 54/09, 32/13, 75/14 и 13/17).

УДК 005.412:334.7
005.591.4
Прегледни рад

мр Снежана
ЦИЦО*

Раст компаније узрок и/или последица корпоративног реструктурирања

Резиме

Реструктурирање има двоструку улогу: оно се спроводи да би компаније повећале своју вредност али исто тако и да би побољшале своје лоше перформансе. Из тих разлога се користи у различитим стратегијама, како онима које су у функцији раста, тако и онима које су у функцији контракције пословних делатности, или које доприносе оздрављењу компаније. Метод екстерног раста компаније диверзификацијом доприноси реструктурирању најчешће путем мерџера и аквизиција. Процеси реструктурирања у овим случајевима су углавном проактивни, док се у кризним ситуацијама реструктурирање углавном касно започне. Анализа перформанси компаније, као и различити модели оцене бонитета у значајној мери користе менаџменту приликом доношења одлука о започињању процеса реструктурирања. Савремени аспекти реструктурирања указују на напуштање искључиво интерних поступака реструктурирања и све веће ослањање на тржиште капитала.

Кључне речи: *интерни раст, стратегија реструктурирања, екстерни раст, криза, реструктурирање, конкурентност, анализа.*

*) Директор, *Севертранс* а.д. Сомбор, snezanacico@gmail.com
Примљено: 03.05.2018.. Прихваћено: 11.05.2018.

Увод

Истражујући у литератури феномен реструктурирања компанија, може се уочити да не постоји његова општеприхваћена дефиниција. Већина аутора ипак полази од става да је реструктурирање узроковано незадовољавајућим, односно лошим пословним перформансама компанија, које захтевају предузимање одређених стратегија са циљем превазилажења кризе, односно побољшања пословне позиције. Са друге стране, постоје и они међу којима су Copeland и други (1996) који пак износе да менаџери треба да реструктурирају компанију како би увећали њену вредност. Уколико то не раде или у томе не успеју, други ће је преузети, чиме ће изгубити корпоративну контролу. Према Crum-у и Goldberg-у реструктурирање предузећа је „скуп дисконтинуелних, одлучних мера које се предузимају у циљу повећања конкурентности предузећа и повећања њихове вредности“¹. Сагледавајући ове опречне ставове, аутор је настојао да у раду покуша да разјасни дилему: да ли је раст компаније узрок или последица реструктурирања односно да ли раст може бити у исто време и узрок и последица реструктурирања. Циљ рада је да путем компаративне анализе реструктурирања компанија објасни улогу феномена раста у компанијама које врше реструктурирање.

Раст компаније посматрамо као континуирани процес промена које воде у позитивном правцу, путем предузимања низа пословних активности. Такве промене доводе до промена организационе структуре, повећања броја запослених, раста финансијских перформанси. Ове развојне активности компанија може да реализује путем интерног метода раста, изградњом сопствених капацитета односно развојем производа, дакле путем експанзије или диверзификације. Ширење пословних активности у животном циклусу предузећа доводи временом до фазе зрелости, па затим сатурације активности, које потом могу довести у питање *going concern* принцип пословања. Тада долази до кризе пословања, када је потребно предузети одређене мере реструктурирања. Као најприхватљивије намећу се стратегије реструктурирања у функцији контракције привредних активности, односно оздрављења кризом погођене компаније. Са друге стране, метод екстерног раста компаније подразумева реализацију раста тако да се компанија интегрише тј. спаја или удружује². Метод екстерног раста реализује се кроз мерџере (припајање) и аквизиције (преузимање) или куповином друге компаније. Ту се примењују стратегије реструктурирања које су у функцији раста компаније.

Величина компаније односно раст може се мерити путем финансијских и нефинансијских показатеља. Финансијски показатељи добијају се из финансијских извештаја и представљају значајну основу, материјалну базу која указује на финансијско „здравље“, компаније. Анализа ових показатеља пружа значајну информациону основу за предузимање стратегија реструктурирања, одређујући и критичну тачку која указује на потребу за реструктурирањем, било у правцу даљег раста или контракције, привредне активности ком-

1) Crum, R.L., Goldberg, I. (1998), *Restructuring and Managing the Enterprise in Transition*, Economic Development Institute of World Bank, Washington

2) Тодоровић Ј., Ђурићин Д., Јаношевић С., (2000) *Стратегијски менаџмент*, Институт за тржишна истраживања, Београд

паније. Достижање одређене величине потребно је компанији не само да би заузела бољу тржишну позицију, већ је важно за достизање и одржавање конкурентске предности било путем економије обима или економије ширине (диверзификације)³.

1. Раст предузећа као основа конкурентске предности

Желећи да постанемо конкурентни у свом пословању, јер је то једини начин одрживости на тржишту производа и услуга, морамо знати како се долази до конкурентности и где се све налазе извори конкурентности за одређену компанију. Према Портеру, конкурентска предност настаје из вредности коју је компанија способна да створи за своје купце. Она може да се јави у виду нижих цена од конкурентских за подједнаке користи, или кроз пружање јединствене користи, које више него неутралишу премијску цену⁴.

Из оваквог става проистиче да је један од извора конкурентности ценовна конкурентност. Постизање нижих цена од конкуренције, путем стратегије ниских трошкова, подразумева да ниже производне цене обезбеђују и ниже продајне цене. Начин долажења до нижих трошкова производње је економија обима, кроз смањење трошкова по јединици производа, услед повећања обима пословања. Други извор је диференцијација производа или услуга, где компанија покушава (кроз иновативан дизајн, паковање, позиционирање на тржишту) да укаже купцима на јасну разлику између производа којим се услужује исти тржишни сегмент. Сегментација тржишта такође значајно доприноси конкурентској позицији.

За остваривање конкурентске предности неопходан је раст који се заснива на окружењу, ресурсима компаније и очекивањима:

1. *Консолидацијом* – ојачавање позиције компаније на постојећем тржишту и са постојећим производима;
2. *Тржишном пенетрацијом* – повећање тржишног учешћа на постојећем тржишту;
3. *Растом производа* – правац раста који подразумева увођење нових производа на постојећа тржишта;
4. *Развојем тржишта* – продор постојећих производа на нова тржишта⁵.

Ова четири правца раста представљају раст путем експанзије, док диверзификација представља правац раста у коме се извори раста траже на релацији нов производ-нова тржишта. Сваки раст не значи аутоматски и предузимање активности реструктурирања. За интерни или органски раст, где се компаније ослањају на сопствене снаге, те раст обезбеђују кроз инвестициону ак-

3) Тодоровић М., (2015) *Пословно и финансијско реструктурирање предузећа*, Универзитет у Београду, Економски факултета, Центра за издавачку делатност

4) Портер М. (2007) *Конкурентска предност – остваривање и очување врхунских пословних резултата*, АСЕЕ Нови Сад, превод оригинала Competitive Advantage 1985

5) Ерић Д., Стошић И., (2013) *Корпоративно реструктурирање*, Институт економских наука, Београдска банкарска академија, Београд

тивност не можемо рећи да представљају активност реструктурирања, јер је реч о еволутивном концепту промена који више одговара развоју.

Диверзификација је доста сложена јер се извори раста траже изван основне делатности у другим гранама, због чега она захтева доношење значајних одлука, које су основа стратешког реструктурирања, мада овај правац раста подразумева и остале врсте реструктурирања, организационо, финансијско и оперативно.

Екстерни метод раста обезбеђује реструктурирање највише путем мерџера и аквизиција. То је брз метод раста, у којем компаније укључене у процес повезивања са другим компанијама (спајање, удруживање, куповина, преузимање других компанија) могу у релативно кратком року да достигну и промене различите правце раста, од консолидације, преко пенетрације до раста производа и освајања нових тржишта, а такође да остваре и диверзификацију, било вертикалну, хоризонталну или конгломератску. Метод комбинованог раста често се јавља као једино решење у ситуацији у којој компанија у дужем року исцрпи своја средства намењена инвестирању, а са друге стране интегративни процеси мерџери и аквизиције могу стварати проблеме у вези са тим где ће се поново јавити потреба за инвестицијама. Дакле, потребно је комбиновати метод интерног и екстерног раста.

Иако су интеграционе активности најчешће усмерене ка екстерној експанзији као разлогу реструктурирања, дешава се да код њих постоји потреба за сужавањем односно смањивањем обима пословања које настаје услед слабих резултата дела компаније или не уклапања дела компаније у будуће планове, када се иде на разградњу ранијих интеграција односно аквизиција. Из тих разлога се као могуће за спровођење спајања, удруживања, куповине, преузимања, раздвајања појављују све стратегијске опције: реструктурирање у функцији раста, контракције и оздрављења пословних активности компанија.

2. Реструктурирање у функцији раста или решавања кризе пословања

Реструктурирање се као активност јавља у двострукој улози, једна доприноси расту компаније, а друга омогућава да компанија превазиђе постојећу кризу у пословању, у коју улази након фазе zasiћености животног циклуса и почетка опадања активности. С обзиром на овакву двојност, можемо сматрати сасвим оправданим став Van Horne који каже да је „реструктурирање корпорације простран кишобран који покрива пуно ствари“⁶.

Такав став иде у прилог чињеници да се реструктурирање спроводи у ситуацијама у којима је потребно:

1. обезбедити даљи раст компаније, било експанзијом било диверзификацијом делатности путем различитих облика интеграција, пре свега путем мерџера и аквизиција, који су карактеристични за развијене земље са развијеним тржиштем капитала нарочито на подручју САД;

6) James S. Van Horne (1997) *Финансијско управљање и политика*, „Мате“, Загреб

2. смањити делатност и предузети одређене контракционе радње, било кроз стратегију продаје, поделе или раздвајања, или пак напуштање делатности да не би дошло до даљег нарушавања активности;
3. оздравити компанију у случају уочавања симптома кризе са јасним идентификовањем „болести” компаније.

Реструктурирање би требало да буде континуирана активност компанија које желе успех пословања и остваривање раста, али оно је најчешће активност која се предузима прекасно, због чега веома често изостану позитивни резултати процеса реструктурирања. Због тога се у литератури често говори о добровољном и присилно иницираном реструктурирању. Добровољно иницирање је веома ретко; оно је више везано за земље са развијеним тржиштем капитала и подразумева и оперативно и финансијско реструктурирање, које је у интересу акционара. Проширење компаније у оквиру оптималних величина. “Присилно” реструктурирање или реструктурирање које спречава банкротство изазвано је кризом у пословању која прети менаџменту да изгуби контролни механизам.

Стратегије реструктурирања најчешће се деле у три велике групе⁷:

- стратегије у функцији раста;
- стратегије у функцији контракције;
- стратегије у функцији оздрављења.

Стратегије у функцији раста. Овде је реч о стратегијама које доприносе остварењу циљева раста, где компанија настоји да прошири изворе за остваривање прихода и добити и побољша услове за њихову реализацију. То је заправо повећање величине предузећа. Најчешће се остварује кроз мерџере и аквизиције, омогућавајући компанијама укљученим у ове процесе да у релативно кратком року повећају како своју величину, тако и тржишно учешће, ступање на нова тржишта, овладавање новим технологијама. Мерџер се односи на спајање двају предузећа при чему једно од предузећа престаје да постоји. Ова трансакција извршава се у акцијама и обе групе акционара - и компаније која се спаја као и припојене компаније, остају акционари у комбинованој компанији, у процентима који зависе од улога, или куповином.

Код аквизиција једна компанија стиче власнички односно контролни интерес у другој компанији било просто куповином било преузимањем. Купљена, односно преузета компанија задржава правни субјективитет, имовину и обавезе, али њен власник постаје купац. У власништву дакле остају само акционари купца, док акционари купљене компаније губе континуитет власништва јер су исплаћени.

М&А настају комбинацијом компанија које послују у повезаним, као и неповезаним делатностима. Само финансијски способне и здраве компаније могу да улазе у ове стратешке активности у функцији раста, јер је за њихово започињање и спровођење потребно много ресурса, те свака слабост представља препреку у реализацији ових процеса.

7) Ерић Д., Стошић И., (2013) *Корпоративно реструктурирање*, Институт економских наука, Београдска банкарска академија, Београд

Стратегије у функцији контракције. Ове стратегије су значајне за велике и диверзификоване компаније са сложеном организацијом и сложеним пословним портфолијом. Оне заправо представљају излазне стратегије за компаније у којима преовлађују финансијски мотиви, јер се на тај начин ослобађају средства за даља улагања. Оне се спроводе дезинвестирањем, смањењем величине, продајом појединих делова или имовине, раздвајањем. Овде је реч о процесима супротним расту. Овим стратегијама се смањује величина, обим пословања, врши се декомпоновање активе и повлачење из одређених тржишних сегмената. О њима постоје опречни ставови: према једнима оне се сматрају резултатом неуспеха, јер се пре свега посматрају кроз призму дезинвестирања и везују само за случај губитка, неуспеха, лошег коришћења активе, односно неефикасног управљања. Новији савременији погледи на ове стратегије сведоче о позитивним ефектима ових стратегија, јер су код многих компанија допринеле побољшању оперативног пословања, финансијске ситуације, тржишне позиције, расту профита, смањењу губитка, расту цена акција. Све више се уочава да напуштање одређених послова, продаја делова имовине може створити основе за раст у будућности. Као стратегије контракције најчешће се примењују стратегије: продаје, поделе-раздвајања-цепања (spin-off, split-ups, split-offs).

Стратегије у функцији оздрављења. Примена ових стратегија најбољи је начин суочавања са кризом у пословању. Оне подразумевају прихватање постулата кризног менаџмента. Оздрављење као стратегија има за циљ да побољша функционисање компаније, као и да уклони све узроке који тренутно угрожавају рад. Симптоме кризе најчешће пре уочавају спољни стејкхолдери (повериоци, банке, купци, итд.) него сами менаџери. Број симптома је велики и треба им пажљиво приступити, јер често могу заварати. Неке од симптома могу да показују чак и компаније које нису у кризи, као што и раст одређених параметара може да створи лажну слику да нема кризе. Најчешћи симптоми кризе су: опадање профитабилности, повећање нивоа дуга и стопе задужености, смањена ликвидност, кашњење у испорукама робе/пружању услуга купцима, кашњење у плаћању обавеза, лоше управљање обртним средствима, погоршање свих најзначајнијих финансијских параметара и финансијске позиције, негативна или мишљења ревизора са резервом, честа промена менаџмента, недостатак инвестиција, пораст учесталости судских спорова, итд. За разлику од симптома који указују на кризну ситуацију у компанији и који се лакше уочавају, узроци који заиста доводе до кризе теже су уочљиви, а њихово откривање је значајно како би се отклонило кризно пословање. Правилно дијагностиковање узрока још више отежава њихово комбиновано дејство, јер ретко када постоји само један узрок кризе. Као интерни узроци најчешће се наводе: високи трошкови, неадекватно управљање средствима и лоша финансијска контрола, лош менаџмент, погрешно интегрисање, организациони проблеми, неповољно кретање цена, итд. Кључно за стратегије реструктурирања путем оздрављења је детаљно сагледавање свих симптома који се појављују, као и откривање прaviх узрока. Након уочавања кризе, потребно је предузети одређене мере оздрављења тј. реструктурирања компаније. Одабир прaviх мера је изузетно тешка активност и захтева скуп активности, као и ангажовање стручних људи. Неке од мера које се предузимају су: смањење трошкова, промена начина управљања, смањење броја запослених, додатни извори финансирања, већа финансијска контрола и дисциплина, репрограмирање

обавеза, отпис дела обавеза и камата. Све ове активности морају бити потпомогнуте правовременим информацијама које у првом реду обезбеђује финансијско-рачуноводствена функција компаније. Ово је једна од најзначајнијих функција, с обзиром да се све пословне трансакције евидентирају у рачуноводству, док финансије имају велику улогу у креирању пословне политике компаније.

3. Улога финансијске функције у процесу реструктурирања

Реструктурирање као процес са много сложених активности у свом спровођењу зависи и утиче на готово све функције компаније. С обзиром да је основни циљ сваке компаније креирање вредности за власнике, као сасвим логично намеће се становиште да финансијска функција компаније има веома важну улогу у процесу реструктурирања. Повезаност реструктурирања и финансијске функције може се посматрати са три становишта⁸⁾:

- директно финансијско,
- рачуноводствено и
- пореско.

Директно финансијско становиште. Посматрање са директног финансијског становишта у случају реструктурирања подразумева праћење и предузимање мера промена и ефеката на финансијском плану у вези са променом структуре капитала, извора финансирања, структуре трошкова, нивоа и стопе задужености. Задуженост представља највећи проблем компанија са учешћем у кризи у пословању и она је најчешће главни иницијатор процеса реструктурирања. Ово је случај са компанијама у Србији, где процес реструктурирања почиње искључиво у таквим компанијама, за разлику од земаља са развијеним тржиштем капитала, код којих се мотиви за реструктурирање доста често проналазе у потреби за растом компаније. Анализа плаћања се стога јавља као изузетно важна анализа која омогућава увид у то коме се врши плаћање, ко су највећи добављачи, по неком неписаном правилу важи Паретов оптимум да се 80% плаћања односи на 20% добављача. Ова анализа такође може да покаже да ли постоји могућност за реуговарање односа и уштеда по том основу.

Рачуноводствено становиште. Овде се поставља питање рачуноводственог обухватања тј. евидентирања промена које настају након процеса реструктурирања, пре свега полазећи од различитог обухвата пословних трансакција у различитим земљама, које се ипак успешно решава применом Међународних рачуноводствених стандарда финансијског извештавања. За рачуноводствено обухватање значајни су начини на које је до трансакције дошло, као што је био случај нпр. код мерџера и аквизиција код којих су се до 2001. године у САД примењивале две рачуноводствене методе: метод удружене имовине и метод куповине. Основна разлика код ових метода била је у вредности по којој је исказана имовина у билансу стања новонастале компаније, као и основица за амортизацију. Након опширних расправа, метод удружене имовине избачен је из праксе, тако да се свака трансакција вреднује ме-

8) Ibidem.

тодом куповне цене, према методи куповне цене имовина се књижи по фер вредности. На тај начин САД су ускладиле своју праксу са стандардима⁹.

Пореско становиште. Порески третман веома често може да буде разлог за покретање или не реструктурирања компаније. На пример, у случају споразумног финансијског реструктурирања врши се реструктурирање обавеза из облигационо-правних (комерцијалних) послова, а не дугова по основу јавних прихода. Затим, веома је битно да ли се одређене мере реструктурирања, као што је нпр. отпис главнице потраживања признају у пореском билансу или не, а слично је и са отписом камата. То све утиче на одлуку да ли вршити и како репрограм и отпис дугова, а третман ових трансакција у пореском смислу такође утиче и на одабир модела реструктурирања. Можемо приметити да се код нас радије бира модел реструктурирања компанија са кризним пословањем путем унапред припремљеног плана реорганизације него самореструктурирање, због веће сигурности када дође до примене плана јер је то судски обавезујући план и на тај начин обезбеђује и бољи порески третман. За талас интеграција и аквизиција који је захватио америчку привреду 80-тих година говорило се да је настао управо као резултат коришћења пореских олакшица. Поједини аутори, међу којима су Гилсон, Скоулс и Волфсон, поставили су свој теоријски оквир доказивања зависности интеграција и аквизиција од пореских олакшица. Уколико се трансакција интегрисања и аквизиције може структурирати као неопорезива размена, она може да буде и основни фактор при одлучивању да ли ући у неки посао или не. Пореске олакшице код аквизиција могу бити главни разлог продавцу за оправдавање продаје компаније.

4. Методолошки оквир идентификовања перформанси компанија у функцији остварења циљева и мотива реструктурирања

Реструктурирање се најчешће спроводи кроз основна два облика - пословно (оперативно) и финансијско и за циљ има обезбеђење значајног пословног учинка, кредитног бонитета и доброг управљања. Анализа пословања обезбеђује информациону основу о финансијском стању компаније, а често је и главни покретач реструктурирања. Анализом финансијских извештаја утврђују се резултати употребе ресурса и као таква она је у функцији одлучивања власника компаније тј. капитала. Резултати анализе финансијских извештаја користе се приликом доношења одлука о пословању. При њеној примени разликујемо: традиционални модел оцене приносног, имовинског и финансијског положаја компаније и савремене моделе оцене бонитета компаније. Бонитет предузећа је израз пословне способности компаније и сигурности њеног пословања. Он је једна свеопшта синтетизована оцена финансијске стабилности, адекватности и структуре капитала, ликвидности и солвентности затим рентабилности, профитабилности и ризика остварења финансијског резултата. Оцена се, поред података који су обелодањени у финансијским извештајима, изводи и на основу организационе и власничке структуре компаније. Као веома битно наглашава се и да бонитет компаније оцењује могућност реализације и сигурност пласмана компаније, степен наплативости њених потраживања,

9) Patrich A. Gaughan *Mergers Acquisition and Corporate Restructurings*, John Wiley & Sons, Inc. New York

као и кредитну способност. Велики значај, као и утицај на бонитет компаније, имају организациона структура, квалитетни развојни програми које је могуће спровести, ниво продуктивности, степен искоришћености капацитета.

Моделе за оцену бонитета можемо у основи поделити на две основне групе:

1. традиционални модел оцене бонитета и
2. савремени модели оцене бонитета.

4.1. Традиционални модели оцене приносног имовинског и финансијског положаја

Традиционални модел оцене бонитета компаније изводи се на основу показатеља о: пословној активности компаније тј. финансијском положају, имовинској структури, успешности тј. приносном положају, организацији односно управљању и тржишној вредности акција.

4.1.1. Пословна активност - финансијски положај компаније¹⁰

Информациону базу за утврђивање финансијског положаја чине обелодањени подаци из биланса стања, који се односе на ликвидност, солвентност, репродуктивну способност, задуженост и финансијску равнотежу.

Финансијска равнотежа. Да бисмо имали финансијску равнотежу у компанији потребно је да средства компаније по обиму и времену везивања одговарају обиму и времену извора финансирања, као најкориснији показатељ дугорочне финансијске равнотеже је нето обртни фонд, чији позитиван резултат указује на то да је обезбеђена равнотежа и да се део обртне имовине финансира из дугорочних извора.

Ликвидност. Ликвидност компаније најчешће се дефинише као: „способност безусловног измирења обавеза у сваком тренутку њиховог доспећа”. Из тога проистиче да је ризик ликвидности „ризик немогућности плаћања доспелих обавеза услед недостатка финансијских средстава”¹¹. Статичка анализа ликвидности настаје као последица довођења у везу билансне вредности обртне имовине и краткорочних обавеза. Као извор информација користи се биланс стања у коме је имовина приказана са аспекта облика и извора у новчаним јединицама на одређени дан. То је заправо и основни недостатак ове анализе, јер изражава ликвидност у једном одређеном тренутку, на дан биланса. Огледа се кроз два рација (Малинић и др. 2012, стр.243):

1. рацио опште (текуће) ликвидности и
2. рацио редуковане ликвидности – ригорозни рацио ликвидности.

10) Родић Ј., Вукелић Г., Андрић М., (2011) *Анализа финансијских извештаја*, Пролетер а.д. Бечеј

11) American Academic of Actuaries, Report of Life Liquidity Work Group of the American Academy of Actuaries to the NAIC's Liquidity Work Group, Boston M.A December 2-2000, www.casact.org/...AAA_Reporters_Life_Liquidity

$$\text{Радио текуће разграничења ликвидности} = \frac{\text{Залихе + краткорочна потраживања + готовина и готовински еквиваленти + активна временска}}{\text{Краткорочне обавезе + пасивна временска разграничења}}$$

Ситуација за компанију је утолико боља уколико компанија при постојећим краткорочним обавезама располаже што већим обимом обртне имовине.

Радио редуковане ликвидности темељи се на сразмери односа тзв. монетарне активе и краткорочних обавеза. Из претходне формуле искључују се залихе.

Динамичка анализа ликвидности укључује информације о токовима готовине. Информације се узимају из извештаја о новчаним токовима.

$$\text{Радио ликвидности на бази нето новчаног тока из пословања} = \frac{\text{Укупни приливи – укупни одливи готовине из пословних активности}}{\text{(краткорочне обавезе + ПВР на почетку и крају године) : 2}}$$

Овај радио показује да компанија у посматраном периоду успева да обезбеди стално покриће просечних краткорочних обавеза, ослобођеним вишком готовине из пословања. Динамички концепт ликвидности подразумева способност плаћања обавеза у сваком тренутку и зависи од усклађености новчаних токова, односно прилива и одлива новчаних средстава. Зато је за управљање ликвидношћу потребно праћење токова новца. Често се дешава да предузећа у билансу успеха искажу нето добит, а истовремено имају негативан нето новчани ток. Наведени разлози диспропорције су све већи проблеми у наплати потраживања. Ови проблеми узрокују и немогућност предузећа да измири доспеле текуће обавезе, што представља увод у проблем инсолвентности.

Солвентност. За солвентност можемо рећи да представља ликвидност на дужи рок. За компанију кажемо да је солвентна “када је способна да плати укупне обавезе, не о року њиховог доспећа, већ кад-тад, макар то било из ликвидационе односно стечајне масе”¹². Криза инсолвентности настаје у ситуацијама када предузеће поред текућих обавеза није у стању да исплаћује и финансијске обавезе о роковима доспећа, као и да плаћа камате на те обавезе. То је сигнал кризе и услов за покретање стечајног поступка, што све наговештава да је крајњи рок да се предузму неке од мера реструктурирања, јер је проблем шири, односно проблем који настаје као последица других озбиљних финансијско-структурних поремећаја.

12) Родић Ј., (2007) „Теорија, политика и анализа биланса“, Привредник Београд

Задуженост. Однос сопственог и позајмљеног капитала. Овај показатељ директно сведочи о висини кредитног ризика. То је однос укупног дуга и акцијског капитала. Значајан је показатељ који може да укаже на кризу пословања.

Репродуктивна способност компаније је способност компаније да одржава како просту тако и проширену репродукцију тј. да повећа физички обим пословања путем нових набавки основних средстава и сталних залиха. У ове показатеље спадају: ниво отписаности опреме, стопа бруто средстава, стопа нето средстава, коефицијент обрта укупних средстава. Показатељ је битан за оцену могућности раста компаније.

4.1.2. Имовинска структура - положај

Имовина компаније обелодањена је у активи биланса стања. Имовински положај за оцену бонитета компаније обухвата: структуру пословне, оперативне и фиксне имовине, коефицијент обрта, принос на инвестирани капитал и ефикасност имовине.

4.1.3. Приносни положај

Рентабилност пословања која је усмерена на укамаћење капитала, улагање капитала у компаније мотивисана је пре свега очекиваним приносима. Овај показатељ доприноси остваривању циља компаније, а то је максимизовање резултата на дужи рок. Стопа приноса на укупан инвестирани и акцијски капитал је значајна информација која на доносиоца пословних одлука итекако има утицај, јер указује на способност улагања да оствари значајан принос.

4.1.4. Начин организовања компаније – управљање

Информације о начину организовања и управљања компанијама значајне су при оцени бонитета јер остварени финансијски резултати пословања, обелодањени у финансијским извештајима, резултат су руковођења компанијом, односно рада менаџмента.

4.1.5. Тржишна вредност акција

Тржишна вредност акција мери се зарадом по акцији, стопом дивиденде, рацијом зараде по акцији, билансном и берзанском вредношћу акције, што су изведене категорије чија је улога корективна у процесу доношења одлука.

За оцену бонитета тешко можемо рећи да је стандардизована; код ње је неопходно да постоје и упоредни подаци нарочито гране којој компанија припада и обухвата више временских периода, најчешће три периода. Значајна пажња у оцени бонитета посвећује се и cash-flow анализи, за оцену готовинског тока тј. садржину те оцене веома битна је сврха употребе. Ако се у току анализе утврди да је приносни, имовински и финансијски положај компаније низак тј. испод прихватљивог нивоа, потребно је предузети одређене мере које су у функцији спречавања кризе пословања, дакле на време започети примену различитих мера од прибављања додатних средстава, инвестирања до облика и мера реструктурирања као што су продаја дела имовине, продаја

учешћа у капиталу, конверзија обавеза у капитал, оснивање нових компанија, сегментација постојеће компаније итд.

4.2. Савремени методи оцене бонитета компаније

Савремени методи који се користе у оцени бонитета и предвиђању кризе у пословању предузећа, односно вероватноће стечаја, представљају моделе који за разлику од традиционалних метода (који се базирају на различитим показатељима) приказују јединствени параметар, који указује на могућност стечаја компаније у будућности. Ови модели представљају значајно средство за идентификовање компанија које ће се суочавати са озбиљном кризом у пословању и код којих је неопходно што пре започети процес реструктурирања.

Као најзаступљенији модели наводе се:

1. Z-score или Altman-ов модел
2. Zmijewski модел
3. Springate модел

4.2.1 Алтманов Z-score модел

Основа овог модела је у спроведеном истраживању Edward I. Altman-а 1968, који је мултиваријантном анализом истражио однос финансијских индикатора и вероватноће настанка стечаја. Истраживање је обухватило 66 компанија из производње, које су приликом истраживања подељене у две једнаке групе, а период обухватања рада компанија је од 1946. до 1965. Прву групу чине компаније које су успешно пословале, а другу оне над којима је покренут стечај или су банкротирале. У овој мултиваријантној дискриминационој анализи у почетној фази коришћена су 22 финансијска показатеља, како би се дошло до 5 финансијских индикатора значајних за приказ финансијске ситуације компаније. Ови финансијски индикатори имали су различит значај, те им је на основу тога додељен пондер. Тако је настала функција Алтмановог модела, која гласи:

$$Z = 1,2X_1 + 1,4X_2 + 3,3X_3 + 0,6X_4 + 1,0X_5$$

где су:

Z – вредност дискриминационе функције,

X₁ – однос обртног капитала и укупне имовине,

X₂ – однос нето добити и укупне имовине,

X₃ – однос добити пре камате и пореза (ЕБИТ) и укупне имовине,

X₄ – однос тржишне вредности капитала и укупних обавеза и

X₅ – однос пословних прихода и укупне имовине.

Закључак истраживања био је да наведени модел најбоље приказује финансијски успешне компаније, као и оне над којима је покренут стечај.

Оригинални модел се примењује само на компаније чијим акцијама се тргује на организованом тржишту и које су из производне делатности. Алтман је

касније извршио модификацију модела и увео прилагођене моделе за компаније чијим акцијама се не тргује на берзи, као и непроизводне компаније.

Тумачење вредности основног Алтмановог модела. Компаније које имају вредности Z-score 3 сматрају се финансијски здравим, уколико имају Z-score у интервалу од 1,81 до 2,99 сматра се да компаније послују у сивој зони, подложна су банкротству, карактеришу се као финансијски угрожене компаније са могућношћу оздрављења путем реструктурирања, а за компаније чији је показатељ мањи од 1,80 сматра се да ће врло вероватно отићи у стечај.

Ревидирани модел може се примењивати на производне и непроизводне компаније, као и на компаније на тржиштима у развоју и гласи:

$$Z'' = 6,56X1 + 3,26X2 + 6,72X3 + 1,05X4$$

Граничне вредности овог модела веће од 2,6 за успешне компаније, од 1,11 до 2,59 за оне које послују у сивој зони и мање од 1,10 за неуспешне.

Алтман је класификовао кредитни рејтинг на основу Z'' -score модела који је еквивалентан класификацији рејтинга коју користи агенција *Standard & Poor's* уводећи константу 3,25 која је додата моделу.

Граничне вредности уводећи константу 3,25 су: веће од 5,85 сигурна зона, од 4,5 до 5,85 сива зона и мање од 4,50 проблематична зона.

Табела 1 - Упоредан преглед Z-score и Standard&Poor's рејтинга¹³

Zona Standard&Poor's Rejting Z'' score - Prag	
Bezbedna zona	AAA >8,15
AA+	8,15
AA	7,60
AA-	7,30
A+	7,00
A	6,85
A-	6,65
BBB+	6,40
BBB	6,25
Siva zona BBB- 5,85	
BB+	5,65
BB	5,25
BB-	4,95
B+	4,75
Problematicna zona B 4,50	
B-	4,15
CCC+	3,75
CCC	3,20
CCC-	2,50
D	< 1,75

13) Altman, E.I. and Hotchkiss, E. (2006) *Corporate Financial Distress & Bankruptcy* 3rd edition Hoboken, NJ. Wiley & Sons

4.2.2 Springate модел

Користи се за предвиђање банкрутска компаније развијен је 1978. године, по узору на Алтманов модел. У почетку се сматрало да се стечај овим моделом може предвидети са вероватноћом од 92,5%, каснијим тестирањем модела сигурност предвиђања се смањила те износи између 83% и 88%. Модел гласи:

$$Z = 1,03X_1 + 3,07X_2 + 0,66X_3 + 0,4X_4$$

Варијабле у моделу су:

X_1 = обртни капитал / укупна имовина

X_2 = добит пре камате и пореза / укупна имовина

X_3 = добит пре пореза / краткорочне обавезе

X_4 = приходи од продаје / укупна имовина

Ако је Z мањи од 0,862 значи да постоји велика могућност стечаја.

4.2.3 Zmijewski модел

Модел за предвиђање банкрутства развијен је 1984. Укључује показатеље који мере успешност пословања, ликвидност и задуженост компаније. Заснива се на подацима 800 компанија које нису банкротирале и 40 компанија чије пословање је завршило банкрутством, а при изради модела коришћена је пробит анализа.

На основу мултиваријантне пробит анализе, добијен је следећи модел:

$$Y = -4,3 - 4,5X_1 + 5,7X_2 + 0,004X_3$$

Где су:

X_1 = нето добит / укупна имовина

X_2 = укупан дуг / укупна имовина

X_3 = краткорочна имовина / краткорочне обавезе

Након израчунавања вредности Y израчунава се вероватноћа стечаја по следећој формули:

$$\text{вероватноћа стечаја} = 1 / (1 + \exp(-y)),$$

вредност већа од 0,5 указује да компанија има шансе за стечај

Коришћење ових модела омогућава компанијама које се суочавају са кризом у пословању да на време крену у процес реструктурирања. Када се говори о компанијама чији је мотив као и циљ реструктурирања даљи раст, за потребе те анализе користимо технике које се традиционално разматрају у оквиру одлука о капиталним улагањима. Анализа М&А слична је врста аналитичког процеса. Уместо класичних инвестиција компанија купац инвестира капитал у комплетну компанију. Основне технике ове анализе су: нето садашња вредност и интерна стопа профита. Нето садашња вредност нпр. предвиђене аквизиције је садашња вредност будућег прилива готовине циљне компаније, дисконтована одговарајућом дисконтном стопом, умањена за цену аквизиције. Интерна стопа профита, дисконтна стопа која изједначава садашњу вредност

прилива готовине са трошковима аквизиције. На основу кретања нето садашње вредности сагледава се да ли је аквизиција препоручљива.

5. Компаративна емпиријска анализа концепта и модела програма реструктурирања

У теорији, као и у бројним емпиријским истраживањима, присутна су различита мишљења у вези са управљањем променама, али готово да је постигнут консензус да је за процес управљања најбитније идентификовање потреба за предузимањем промена. Ова активност представља кључ за почетак, односно за иницирање процеса реструктурирања.

У наставку излагања покушаће се кроз приказ две компаније, које су по својој структури интеграције, једна вертикална, друга хоризонтална, припадају различитим делатностима, реструктурирање се врши у различитим временским периодима, указати на то да је раст компанија у једном случају узрок, а у другом последица реструктурирања. Посебан акценат стављен је на сам концепт, као и модел спровођења промена.

На основу података из доступне литературе¹⁴ као и сајта¹⁵ саме компаније наведене су основне информације.

1. Хоризонтално спајање, интеграција Mobil Oil Company са компанијом Еххон. Интеграција вредна 82 милијарде USD. Обе компаније су већ биле вертикално интегрисане са значајним нафтним резервама и малопродајном мрежом. Интеграција је извршена 1998. Ова интеграција је била веома значајна за САД и убраја се у највеће М&А трансакције свих времена.
2. Вертикална интеграција *Агрокор Концерт*, претежна делатност производња и продаја хране и пића и малопродаја, седиште у Хрватској, концерт важан не само за земљу, него и за регион југоисточне Европе. Проблеми у пословању најучљивији почетком 2017. када је Агенција за оцену кредитног рејтинга Moody's рангирала обвезнице Агрокора са нивоа Б2 на Б3. Затим у марту 2017. креће немогућност плаћања, блокада рачуна; донет је специјалан Закон Lex Агрокор којим се ставља државна управа на концерт. Закон је јединствен и од системског је значаја за државу Хрватску и регион. Започет је процес реструктурирања у 105 друштава од чега се 52 налазе у Хрватској.

Овде имамо пример корпоративног реструктурирања узрокованог тежњом да се искористе повољне шансе и унапреди пословање (деловање проактивно), компанија Еххон. Овакво стање условљено је даљим растом јер добра компанија преузима другу добру да би била још боља. Ту хоризонтална интеграција доноси резултат.

У другом случају, код *Агрокора* имамо пример да је вертикална диверзификација донела ново задуживање, проблеме и кризу у пословању; лоши пословни подухвати и неблагоприятна реакција менаџмента створили су велику кризу и закаснило или изнуђено реаговање, односно почетак реструктурирања.

14) Patrich A. Gaughan Mergers Aquisition and Corporate Restructurings, John Wiley & Sons, Inc. New York

15) www.agrokor.hr

У наставку даље анализе можемо видети да је и сам концепт спровођења реструктурирања различит:

**Табела 2 - Компанија Еххон -
револуционарни концепт спровођења промена**

Промена брза –успешно припајање капацитета обе компаније, остварење синерганске користе коју су предвиделе компаније приликом закључења посла
Дисконтинуирани, нерутински поступак
Вођен top-down
Заснован на директивама и савладавању отпора – убеђивање надлежних институција да транс-акције ове вредности неће угрозити могућност конкуренције старањем монополског положаја
Ургентно решавање проблема
Одмрзавање – промена - поновно замрзавање

Табела 3 - Концерн Агрокор еволутивни концепт спровођења промена

Промена спора – процес реструктурирања за сада има начелан споразум о кључним елементима нагодбе
Инкременталан поступак касно започет
Вођен top-down, и bottom-up, укључена и држава
Заснован на расправама и консензусу много учесника
Фокусирање на шири круг идеја
Замрзавање – ребаланс - поновно замрзавање

Савремени услови пословања са великим динамизмом и турбулентним променама у окружењу све више намећу потребу за дисконтинуираним и брзим променама револуционарног карактера. Савремени методи оцене бонитета омогућавају да се на време открију слабости и кризе у пословању и са великом вероватноћом предвиди стечај компаније у периоду од 2 до 5 година.

5.1. Модел програма реструктурирања

Иако професор Voren Vurke у свом раду истиче: „Ако узмете радове 100 емитентних консултаната, ви ћете у њима наћи 100 различитих модела. Ни међу 500 модела које сам имао прилике да анализирам, ја нисам нашао два потпуно иста”, према консултантским кућама *Coopers&Lybrand* (од 1998. године *PricewaterhouseCoopers, Carr, Trahan, 1996*) пројекат реализације реструктурирања подразумева одређивање фаза које се разликују с обзиром да ли их реализују компаније које иду у правцу даљег раста или оне које решавају кризу.

За компаније које иду у правцу даљег развоја и ширења активности предвиђају се 4 фазе.

Табела 4 - Фазе реализације промена приликом стварања мерџера ExxonMobile

Фаза оцене – дефинисање потреба за променом, спроведене анализе су показале да ће уштеде од формирања мерџера износити 3,8 милијарди USD
Фаза планирања – начин попуњавања gap-а између постојећег и жељеног стања, формулисање тактичких планова – планирано је и означено као доста спорно само спајање након формалне интеграције, јер су рачунате синергетске користи које треба остварити
Фаза имплементације – фундаменталне промене у начину и контроли пословања, формирање посебног feedback система за мерење резултата реализације, контроле које су омогућиле да не добу под удар Монополске комисије, значајна интеграција која је успела да се одбрани од става да се компаније удружују ради остваривања монопола. Пораст тржишне моћи и тржишног удела.
Фаза формирања нове пословне културе - усмерена је ка сталном унапређењу процеса, процеси се унапређују и стално иновирају, након две године од интеграције уштеде од интеграције се показале веће за чак 20%, уместо 3,8 и износиле су 4,6 милијарди USD.

За компаније са кризним пословањем нарочито у земљама транзиције (Coates, 1994) наглашава се тро-етапни приступ реализације реструктурирања заснован на кризном менаџменту и потреби за што бржом имплементацијом. Ако се спроводе велике промене у дотадашњем начину пословања, компанија би требало да у року од 3 године изврши комплетан процес реструктурирања који би требало да произведе ефекат.

Табела 5 - Фазе реализације промена према Закону Lex Агрокор и Начелном споразуму о кључним елементима нагодбе¹⁶

Прва Фаза – Кризни менаџмент, донетим Законом Lex Агрокор уводи се принудна управа која сагледава основне проблеме концерна. Овај закон је јединствен и само његово доношење и интервенција државе у овом случају говоре о специфичностима и проблемима у пословању Агрокора.
Друга фаза – Стабилизација и пословно планирање, након покретања поступка принудне управе од стране Трговачког суда. Започињањем принудне управе уклањају се блокаде рачуна, закључује се roll-up кредит, при чему је кредитор између осталих фонд Knighead Capital Manager 480 милиона евра за нова задужења, 50 милиона евра за добављаче робни кредит за рефинансирање, остатак за старе дугове. Након тога долази до нацрта нагодбе где се предвиђа претварање потраживања у акције компаније. Формираће се нова друштва која ће чинити нову холдинг структуру Stak, NizTopCo, NizHoldingCo и HrvHoldingCo Stak- друштво преко кога ће постојећи повериоци преузети контролу над Агрокор Групом (Нова Група). У питању је посебан правни субјект у форми фондације са седиштем у Холандији, формални власник целе холдинг групе, која је 100% у власништву поверилаца кроз преузимање депозитарних потврда о власништву које ће издати STAK, NizTopCo ће бити будуће кровно друштво; у питању је друштво са ограниченом одговорношћу. Управљачка права у NizTopCo и у целој новој групи повериоци ће остварити преко STAKA, NizTopCo ће бити власник NizHoldCo.

16) www.agrokor.hr – Садржај начелног споразума о кључним елементима нагодбе, Пословни резултати за 2017 годину Група Агрокор и Агрокор д.д

Трећа фаза – Консолидација која би требало да се спроведе у периоду 3-12 месеци, уз увођење и свих промена и новог начина пословања. Измирење потраживања се предвиђа за необезбеђена потраживања, власнички удели у Новој групи на основу депозитарне потврде СТАКА, новија потраживања према Новој Групи (конвертибилне обвезнице које издаје NizTopCo), Обезбеђена потраживања – заложна права, у делу који је покривен вредношћу залог, преузимањем нових потраживања према Новој Групи која ће имати исту номиналну вредност као и стара потраживања (сва ће имати јединствени рок доспећа и камату која неће бити већа од тржишне), постојећи залог се не брише, него се преноси као осигурање за нова потраживања.

Потребно је напоменути да се друга и трећа фаза процеса реструктурирања налазе у форми Начелног споразума о кључним елементима нагодбе и да би њихова динамика требало да буде следећа:

Поверилачно веће даје сагласност на нагоду	Повереник принудне управе подноси нагодбу суду	Повериоци гласају о нагодби на рочишту	Суд доноси решење о потврди нагодбе	Имплементација мера реструктурирња	Завршетак поступка принудне управе
Почетак јуна 2018.	Почетак јуна 2018.	Друга полови-на јуна 2018.	Најкасније 10. јула 2018.	Последње тромесечје 2018.	Последње тромесечје 2018.

Бројне дилеме и недоумице прате реструктурирање *Агрокора*, које је заправо и највеће реструктурирање на овим просторима. Предложени Нацрт споразума умногоме подсећа на реструктурирање из стечаја, било путем УППР-а или Плана реорганизације из стечаја, можда највише представља комбинацију ова два, али далеко сложеније, с обзиром на то да се ради о концерну где је дошло и до државне интервенције у домену доношења специјалног закона. Пословање ове компаније и те како се тиче бројних поверилаца па чак и земаља региона, ЕУ и Русије чије две банке су највећи повериоци. Аутор је мишљења да овај пример, као и многи други, указује да је увек боље настојати консолидовати пословање, извршити реструктурирање према неком од модела и спасавати пословање компанија које већ постоје на тржишту, али као што је на самом почетку овог наслова констатовано, потребно је идентификовати право време када треба започети процес реструктурирања да би он био успешан. Процес у овом случају је започет, кад је започет и сада је најважније да се испоштује календар зацртаних рокова који су дати, уколико споразум не буде доведен до краја, велики привредни проблеми и поремећаји ће се осетити у целом региону.

6. Савремени трендови корпоративног реструктурирања

Реструктурирање које је данас присутно појавило се почетком 80-тих година прошлог века. Сматра се да је тада заговарајући идеју слободног тржишта преко 50% компанија у САД ушло у неке од облика реструктурирања¹⁷. Овај талас реструктурирања веома брзо је захватио и компаније у другим развије-

17) Walker, L.W (1990) *Strategic Restructuring: A Critical Requirement in the Search for Corporate Potential*, McGraw-Hill, New York

ним али и новоиндустријализованим земљама. Таква дешавања највише су условили процеси глобализације, већи интензитет конкуренције, брз технолошки а нарочито информатички развој. Повећани захтеви у вези са квалитетом пословања довели су до потребе за предузимањем револуционарних промена, са циљем обезбеђења опстанка, односно конкурентности које је омогућило реструктурирање. Реструктурирање се у том периоду највише ослањало на смањивање односно рационализацију броја запослених и редизајнирање пословања путем мерџера и аквизиција. У литератури се могу наћи ставови да се развијене земље просто утркују на пољу реструктурирања. Према подацима ERM Report из 2012. само у ЕУ се сваког месеца забележи 90-100 нових реструктурирања. У периоду од 2002. до 2012. регистровано је 14000 случајева реструктурирања. Иако се из приказаних података види да је значајан број ових процеса у земљама ЕУ, ипак преовладава став да је он далеко мањи него што је то у САД, док САД сматрају да заостају по том питању у односу на Јапан.

На интензитет и брзину процеса реструктурирања значајан утицај имају и кретања на тржишту капитала. Први талас кризе 2008, а затим касније и други, условили су значајне активности преузимања контроле и власништва над компанијама, пре свега путем мерџера и аквизиција као и других модела, откуп акција, докапитализација, продаја сегмената. Иако не постоје униформна правила за сам процес реструктурирања јер је сваки од ових процеса другачији и доноси нова правила и искуства, ипак се из досадашње праксе током последњих деценија могу извести неки закључци:

- Процес реструктурирања је саставни део пословања, и оно што је битно нису се ове активности ограничиле само на компаније која имају проблеме у пословању и код којих је потребно путем стратегије оздрављења настојати избећи банкрот, већ све више на компаније које желе да унапреде своје пословање те вођене даљим растом започињу процес реструктурирања;
- Ове процесе прати губитак радних места, нарочито када се спроводе у радно интензивним делатностима као што су услуге, што доводи до нежељених психолошких и социјалних ефеката. Из тих разлога се формирају и фондови за савладавање негативних последица;
- Напушта се концепт тзв. интерних процеса реструктурирања и све се више уочавају тенденције ослањања на тржиште капитала. На тај начин остварују се и позитивни ефекти на финансијским тржиштима који утичу на цене акција, могућности емитовања акција, повећање дивиденди, додатно задуживање итд.

7. Реструктурирање у свету и код нас

Преовлађујућа су схватања и изношења ставова у литератури да се реструктурирање појавило 80-тих година XX века на подручју САД. Тих година то је био већ четврти талас интеграција који је захватио САД и његову карактеристику представља велики број непријатељских преузимања компанија. Непријатељска преузимања компанија постала су прихватљива током експанзије корпорација од 1980. и тада су добила статус веома профитабилне спекулативне активности. Међутим, реструктурирање које је ипак у функцији раста компанија највећим делом се одвија и данас путем М&А активности.

На ове активности не гледа се само кроз промену власништва и контроле, већ се сматрају и приликом за елиминацију одређених проблема у пословању као што су: паралелни капацитети, непотребне пословне трансакције, недовољни капацитети, решавање вишка запослених итд. Слични процеси реструктурирања дешавају се и на подручју ЕУ и Јапана.

У земљама у транзицији у периоду 80-тих и 90-тих година прошлог века, које су углавном биле социјалистичког друштвеног уређења, настале су крупне радикалне промене које су довеле до успостављања тржишне економије. На конституисање тржишне привреде велики утицај је имао процес приватизације у тим земљама. Познат је пример успешне ваучерске приватизације у Чешкој, али и неуспешне приватизације у Румунији. Често се поставља питање да ли се прво врши приватизација па онда реструктурирање или обрнуто. Одговор на ово питање зависи од различитих околности, али пракса је показала да је могуће и једно и друго, јер и сама приватизација подразумева мере реструктурирања, нарочито при преласку из једног система у други. Првенствена пажња се посвећује процесима реструктурирања државних компанија, што је опредељено значајем који су ова предузећа имала на почетку транзиције.

Што се тиче наше земље, када је реч о реструктурирању потребно је разликовати два периода: период до 2001. године, као и период након 2001. године. Почетком 1990-тих донет је "Програм економске реформе и мере за његову реализацију у 1990", при чему су предвиђене радикалне реформе, но међутим развој политичких догађаја утицао је да се овај програм заустави. Компаније у Србији суочавају се са великим неприликама у функционисању због увођења санкција УН уз непримерене мере економске политике, и веома атипичне облике реструктурирања. Према Закону о приватизацији из 2001. Продато је највише предузећа. Веровало се да ће ликвидација друштвене својине и успостављање приватне учинити српску привреду конкурентном. Приватизација се, међутим, није показала добром; већина индустријских предузећа и предузећа из пољопривредне делатности је нестала. Иностране компаније су купиле само најуспешнија предузећа, која су и пре тога имала добру позицију на тржишту – пиваре, фабрике дувана, цементаре, фабрике хране итд. За већину предузећа – носилаца развоја, није било интереса и она су ушла у деценијски процес тзв. „реструктурирања”. Након неуспешне приватизације враћена су у портфолио Агенције за приватизацију и након тога носећи назив „у реструктурирању” била је практично Законом о приватизацији заштићена од могућности повериоца да наплате своја потраживања од њих, јер је закон ставио мораторијум на наплату старих дугова. 2014. године усвојен је и сада актуелан закон који би требало да буде последњи, Закон о приватизацији, који има за циљ да тај процес коначно приведе крају. Реструктурирање се према Закону о приватизацији посматра као поступак превазилажења кризе предузећа која се припрема за приватизацију. Обухвата статусне и организационе промене, редефинисање дужничко-поверилачких односа као и друге промене које се односе на субјекта приватизације, а које омогућавају продају његовог капитала или имовине. Модерно стечајно законодавство у Републици Србији почиње 2004. године, доношењем Закона о стечајном поступку. Овај закон први пут уводи реорганизацију као механизам који је равноправан банкротству. Могућност да се план реорганизације поднесе истовремено са предлогом за покретање стечајног поступка дата је Законом о стечајном

поступку. У нашој земљи реструктурирање се врши у кризним ситуацијама, са праксом доста честог касног увиђања проблема у пословању.

Закључак

Због све израженијих промена пословања, криза на финансијском тржишту, развоја појединих делатности, нарочито информатичке, све више се осећа потреба за реструктурирањем као дисконтинуираним, револуционарним концептом који захтева брзе промене. Проактивно деловање у преузимању реструктурирања које је у функцији раста најчешће се спроводи путем мерџера и аквизиција, који углавном имају за циљ омогућавање даљег раста и унапређење пословних перформанси компанија. Дилема да ли је раст узрок или последица реструктурирања добија епилог у предузетим стратегијама реструктурирања које могу бити у функцији раста, доприносећи да раст буде последица реструктурирања али и контракције, дакле смањења пословних активности, као и у функцији оздрављења и решавања кризе, где се претходни раст компанија јавља као узрок потребе за реструктурирањем. У ове кризне ситуације компаније углавном долазе кроз фазе животног циклуса компаније, када након раста дође до засићења и почетка опадања активности. Овде је битно на време препознати кризу и кренути са применом мера реструктурирања. Анализа пословања обезбеђује информациону основу о финансијском стању компаније, а често је и главни покретач реструктурирања. Анализом финансијских извештаја утврђују се резултати употребе ресурса и као таква она је у функцији одлучивања власника компаније, тј. капитала. Резултати анализе финансијских извештаја користе се приликом доношења одлука о даљем току пословања. Коришћење савремених модела за оцену бонитета омогућава компанијама које се суочавају са кризом у пословању да на време крену у процес реструктурирања. Када се говори о компанијама чији мотив као и циљ реструктурирања је даљи раст, за потребе те анализе користимо технике које се традиционално разматрају у оквиру одлука о капиталним улагањима. Анализа М&А представља сличну врсту аналитичког процеса. Уместо класичних инвестиција, компанија купац инвестира капитал у комплетну компанију.

Литература

1. Altman, E.I. and Hotchkiss, E. (2006) *Corporate Financial Distress & Bankruptcy* 3rd edition Hoboken, NJ: Wiley & Sons
2. American Academy of Actuaries, Report of Life Liquidity Work Group of the American Academy of Actuaries to the NAIC's Liquidity Work Group, Boston M.A December 2-2000, www.casact.org/...AAA_Reporter_Life_Liquidity
3. Ерић Д., Стошић И., (2013) *Корпоративно реструктурирање*, Институт економских наука, Београдска банкарска академија, Београд
4. James S. Van Horne (1997) *Финансијско управљање и политика*, Мате, Загреб
5. Patrich A. Gaughan *Mergers Acquisition and Corporate Restructurings*, John Wiley & Sons, Inc. New York

6. Портер М.(2007) Конкурентска предност – остваривање и очување врхунских пословних резултата, АСЕЕ Нови Сад, превод оригинала *Competitive Advantage* 1985
7. Родић Ј., Вукелић Г., Андрић М., (2011) *Анализа финансијских извештаја*, Пролетер а.д. Бечеј
8. Родић Ј., (2007) “Теорија, политика и анализа биланса”, *Привредник* Београд
9. Тодоровић Ј.,Буричин Д.,Јаношевић С., (2000) *Стратегијски менаџмент*, Институт за тржишна истраживања, Београд
10. Тодоровић М., (2015) *Пословно и финансијско реструктурирање предузећа*
11. Crum,R.L., Goldberg,I. (1998), „Restructuring and Managing the Enterprise in Transition”, *Economic Development Institute of World Bank*, Washington
12. Walker,L.W (1990) *Strategic Restructuring: A Critical Requirement in the Search for Corporate Potential*, McGraw-Hill, New York

УДК 330.322.14
347.72.028
Прегледни рад

др Златко
СТЕФАНОВИЋ*
Зоран
КИЛИБАРДА**

Улагање добара у јавној својини у капитал и имовину јавног предузећа

Резиме

Тема рада је улагање добара у јавној својини у основни капитал и имовину јавних предузећа. Аутори су подстакнути темом због несагласности у прописима који се односе на јавну својину, терминолошким недоследностима у правном систему и, што је најзначајније, ефектима који овакве норме производе у правима и обавезама субјеката на које се односе, али и ефектима које производе на правни систем Републике Србије. Коауторство је омогућило мултидисциплинаран приступ и то из угла права, економије и рачуноводства. Циљ рада је да укаже на недоследности у прописима и на негативне правне и економске ефекте неких постојећих решења у прописима. Главна тема јесте улагање добара у јавној својини у имовину јавних предузећа, подразумевајући правне и економске последице које проистичу из тога. Рад садржи и предлоге промена прописа, као и предлоге примене постојећих прописа – тумачења која могу бити корисна субјектима у чијој се имовини налазе ствари у јавној својини.

Кључне речи: јавна својина, јавна предузећа, имовина јавног предузећа, основни капитал јавног предузећа, амортизација ствари у јавној својини.

*) Редован професор, Правни факултет Универзитета Унион у Београду, zlatko.stefanovic@gmail.com

**) Виши саветник – помоћник уредника приручника *Рачуноводствена пракса за јавни сектор*, „Рачуноводство” д.о.о. Београд, kilibardaz@sirs.rs

Примљено: 19.04.2018. Прихваћено: 11.05.2018.

Увод

Законом о јавној својини¹ предвиђена је могућност улагања добара у јавној својини² у капитал и имовину јавног предузећа. Из прописа проистиче да постоји више могућности за улагање, зависно од воље оснивача јавног предузећа. Могуће је да добра у јавној својини буду уложена у основни капитал јавног предузећа, али је могуће и улагање у остали капитал јавног предузећа. Ако се добро у јавној својини улаже у основни капитал јавног предузећа, и ту постоје опције. Улагање добара увек треба одредити у односу на право које се улаже - стиче. Из угла правног система не улажу се ствари (добра), већ права над стварима. Улагање права над стварима (добрима у јавној својини) може бити извршено у основни капитал јавног предузећа, али и у остали капитал јавног предузећа. Улагање у основни капитал подразумева стицање права на удео у јавном предузећу, док улагање у остали капитал не укључује овакву могућност.

Када је реч о улагању у основни капитал јавног предузећа, могуће је улагање новца, права својине, али и других имовинских права. У односу на ствари у јавној својини, могуће је улагање права својине, али и само права коришћења са задржавањем права јавне својине. Ово се сходно може применити и на друга имовинска права. Али, осим улагања права у основни капитал јавног предузећа, могуће је улагање и у остали капитал (имовину) јавних предузећа, што подразумева пренос одређеног имовинског права, али са задржавањем права јавне својине на ствари (имовинском добру) које је уступљено јавном предузећу. Улагање у остали капитал може имати различите правне основе.

Трећа опција је могућност да се не врши улагање у капитал јавног предузећа, већ да се одређена ствар, односно право уступи јавном предузећу на основу правног посла који представља основ за уступање и другим субјектима (закуп и слично).

Овакви бројни режими улагања добара у јавној својини у јавна предузећа представљају проблем из угла јавних предузећа, њихових оснивача и трећих лица. Зависно од основа улагања и правног режима који је настао по основу улагања разликују се и правна дејства, односно правне последице. Из угла учесника у том односу (јавно предузеће и његов оснивач) отварају се питања међусобних права и обавеза, нарочито у односу на одржавање ствари, амортизацију, евиденцију и слично, али и из угла односа са трећим лицима, нарочито ако је реч о повериоцима јавног предузећа или трећих лица и оснивача јавног предузећа.

Множина различитих правних режима представља „проблем“ за све учеснике у одређеном правном односу (јавна предузећа, оснивачи јавних предузећа, трећа лица). Овај рад покушава да представи различитости које проистичу из ових правних режима, што се може оценити као експликативни карактер текста за потребе праксе. Јавна предузећа и њихови оснивачи, али и трећа лица која ступају у правне односе са њима, често наилазе на проблем непрецизног одређења садржине ових различитих правних односа.

1) “Сл. гласник РС”, бр. 72/2011, 88/2013, 105/2014, 104/2016 - др. закон, 108/2016 и 113/2017.

2) Интересантна размишљања на тему јавне својине, видети у: проф. др Љиљана Славнић, *Уставни концепт јавне својине*, VII традиционални научни скуп *Златиборски дани права*, април 2010, стр. 85-111.

Проблем разумевања делом потиче из тога што законске категорије нису дефинисане или нису јасно дефинисане. Термиолошке непрецизности додатно компликују разумевање. Наш правни систем наставља се на систем друштвене својине који је, такође, познавао право коришћења ствари у друштвеној својини³. Због коришћења истоветних израза који имају различито историјско значење, некада долази и до погрешног тумачења садржине појма. Овај текст садржи и предлоге за дефинисање појединих својинско-правних категорија, уз посебан осврт на оне које су значајне за јавна предузећа.

1. Улагање добара у јавној својини у основни капитал јавног предузећа

Добра у јавној својини могу се уложити у основни капитал јавног предузећа⁴. Улагањем добара на овај начин престаје право јавне својине, а оснивач стиче право на удео. Својина коју стиче јавно предузеће над стварима уложеним у његов основни капитал је приватна својина⁵. То не подразумева да је јавно предузеће приватизовано⁶, али је чињеница да оно стиче право приватне својине над стварима уложеним у његов основни капитал, јер није реч ни о јавној, ни о задружној својини. Ово решење да јавна предузећа стичу право приватне својине занимљиво је и као концепција својинских односа⁷. Осим што стичу право својине над добрима уложеним у јавно предузеће, јавна предузећа могу да користе добра у различитим облицима својине⁸ без стицања својине.

На основу улога у основни капитал јавног предузећа, оснивач стиче удео. Удео има одређену имовинску вредност и представља део имовине оснивача јавног предузећа. Како је оснивач јавног предузећа субјект који стиче право јавне својине, проистиче и да је стечени удео - удео у јавној својини. Јавно предузеће, по правилу, може слободно да располаже добром које је стекло по основу улагања у његов основни капитал. Ипак, оснивачким актом јавног предузећа може да буде предвиђено да одређена добра јавно предузеће не може да отуђи⁹,

3) Детаљније о јавној својини видети у: др Рајко Јелић, „Јавна својина и сродни облици“, *Правни живот* бр. 10, Београд, 2014, том II, стр. 379-397.

4) Уп. проф. др Златко Стефановић, Милан Стефановић, Мила Пејчић Јовановић, *Приручник за примену Закона о јавним предузећима*, Београд, 2013, стр. 9.

5) О стицању приватне својине над објектима у јавној својини, видети у: Милица Вучковић, „Јавна својина и стицање права (приватне) својине на објектима јавне својине“, *Зборник радова - пројекат Усклађивање права Србије са правом ЕУ*, Ниш, 2016, стр. 239-253.

6) О приватизацији јавних предузећа, опширније видети у: проф. др Вуксан Лакићевић, Снежана Лакићевић Стојачић, „Јавна својина и промене у структури својинских односа“, *Златиборски дани права, Промене у правном систему, јавна својина, интелектуална својина, правосудни закони*, *Зборник радова*, Златибор, 16-19. март 2009. године, стр. 7-21.

7) О посебним правним режимима за поједине врсте добара, видети у: др Nikola Gavella, *Gradansko pravo i posebna pravna uređenja za određene vrste dobara*, бр. 5-6, Загреб, 2012, стр. 1445-1490.

8) Уп. Чолић Борисав, „Јавна предузећа, оснивање, делатност и одговорност за примену закона“, *Правни информатор*, Београд, 2013, бр. 2/2013, стр. 18.

9) Члан 6. став 1. тачка 11) Закон о јавним предузећима („Сл. гласник РС“, бр. 15/2016)

док је за отуђење неких добара потребна сагласност оснивача¹⁰. Могућа су и друга ограничења за која се у Закону не наводе примери, али предвиђа генерално могућност да се пропишу оснивачким актом¹¹. За разлику од прописа којима се уређују привредна друштва, који не допуштају могућност предвиђања ограничења располагања добрима унетим у имовину привредног друштва, Законом о јавним предузећима предвиђена је ова могућност. Све ово има везе са концептом јавних предузећа као посебне правне форме која је предвиђена у нашем праву, али се не среће често у упоредном праву¹².

1.1. Правне последице забране отуђења добара која су пренета у својину јавног предузећа

Ако је одређено добро пренето у својину јавног предузећа на основу улагања у основни капитал, уз предвиђање забране отуђења, јавно предузеће постало је власник те ствари (тог добра), али без овлашћења отуђења. Забрана мора да буде предвиђена оснивачким актом, што је разумљиво решење, јер се приликом повећања основног капитала (додатним улагањем) мења и оснивачки акт. Овакво ограничење производи правно дејство између оснивача јавног предузећа и јавног предузећа. Ако би јавно предузеће, ипак, располагало тим добром, оснивач би могао да предузме различите мере према јавном предузећу (нпр. разрешење чланова надзорног одбора, односно директора), али и према лицу које је донело одлуку о располагању и реализовало је (одговорност за накнаду штете).

У односу на трећа лица, овакво ограничење не производи правно дејство ако су трећа лица била савесна. Ако су, међутим, била несавесна, правни посао отуђења могао би да буде поништен. Због тога, ако је забрана отуђења уписана у катастар непокретности, сматраће се да је ограничење познато свим лицима. Тиме се искључује њихова савесност и омогућава побијање правног посла.

Из угла трећих лица поставља се и питање могућности да захтевају спровођење принудног извршења на наведеним стварима. Закон о јавној својини прописао је један број ограничења¹³, али се међу стварима и добрима за која је прописано ограничење могућности спровођења принудног извршења не налазе ствари за које је оснивачким актом јавног предузећа предвиђена забрана отуђења. Због тога, забрана отуђења није сметња за спровођење принудног извршења над тим стварима. Ако би се прихватило да постоји и забрана принудног извршења, право својине које је пренето јавном предузећу не би одговарало праву својине, већ само праву коришћења. Утолико би то било тачније квалификовати као пренос неког другог права, а не права својине. Ипак, како овде не постоји забрана спровођења принудног извршења над овим стварима, пренос права може се квалификовати као пренос права својине.

10) Члан 69. став 1. тачка 4) Закон о јавним предузећима („Сл. гласник РС“, бр. 15/2016)

11) Члан 6. став 1. тачка 12) Закона

12) О поређењу привредних друштава и јавних предузећа, видети у: мр Бојан Станивук, „Јавна предузећа у Републици Србији – корак ближе привредним друштвима“, у: Зборнику радова: *Новине у законским решењима*, Београд, 2013, стр. 222-243.

13) Члан 16. Закона о јавној својини

Забрана отуђења ствари из јавне својине подразумева и забрану залагања. Било да је реч о непокретности или покретној ствари, ако је оснивачким актом предвиђена забрана отуђења из јавне својине, то подразумева и забрану заснивања заложних права на тим стварима, односно добрима. Ако би заложно право било засновано, то би омогућило продају те ствари (добра), што би било у супротности са ограничењем садржаном у оснивачком акту јавног предузећа. Ово ограничење важи на исти начин као и ограничење отуђења правним послом. Заснивање заложног права било би правно ваљано, ако би треће лице у чију корист је заложно право засновано било савесно.

У вези са имовином јавних предузећа прописана је забрана принудног извршења над уделима/акцијама¹⁴ које јавно предузеће има у привредном друштву. Забрана је отклоњива ако се принудно извршење спроводи на основу заснованог заложног права. Потребно је да оснивач јавног предузећа дв сагласност за заснивање заложног права. Ако се оснивач није сагласио није могућа ни реализација заложног права над уделом/акцијама јавног предузећа, чак и ако је заложно право настало/регистровано. Закон не предвиђа изричито у ком моменту се може дати ова сагласност, због чега се може закључити да она може бити и претходна и накнадна. Закон не одговара изричито на питање да ли је могуће да оснивач јавног предузећа дв сагласност за спровођење принудног извршења над уделом/акцијама који јавно предузеће има у привредном друштву, иако над уделом/акцијама не постоји заложно право. Иако Законом није уређено експлицитно ово питање, тумачењем се може доћи до одговора. Ако Закон дозвољава да оснивач јавног предузећа дв сагласност за заснивање заложног права на уделу/акцијама које јавно предузеће има у привредном друштву, не виде се разлози који би могућност давања сагласности ограничили само на заснивање заложног права. Идентичне правне последице настају и ако се дв сагласност за заснивање заложног права, као и ако се дв сагласност за спровођење принудног извршења. Са друге стране, не препознају се разлози за ограничење овлашћења оснивача јавног предузећа само на заснивање заложног права.

1.2. Прибављање и располагање добрима јавног предузећа уз сагласност оснивача

Закон о јавним предузећима предвидео је обавезу прибављања сагласности оснивача на одређене акте, односно правне послове јавног предузећа. Између осталог, предвиђена је обавеза прибављања сагласности надлежног органа оснивача јавног предузећа на располагање средствима у јавној својини која су пренета у својину јавног предузећа, ако је реч о средствима велике вредности и ако та средства служе обављању делатности од општег интереса које су утврђене оснивачким актом¹⁵. Ова одредба садржи и имплицитно одређење да се под појмом располагања подразумева прибављање и отуђење средства у својину, односно из својине јавног предузећа. Ово одређење екстензије појма располагања дато је у загради, што не мења својство норме. Међутим, овакво одређење ситуација на које се појам односи заслужује анализу.

14) Члан 16. став 4. Закона о јавној својини

15) Члан 69. став 1. тачка 4) Закона о јавним предузећима.

Сваки правни систем настоји да изгради појмове које у прописима користи конзистентно, тако да један израз има исто појмовно значење у различитим прописима. Некада је нужно да се за потребе одређеног прописа додели и специфично значење одређеном изразу. Ипак, то специфично значење не би требало да буде толико различито у односу на значење у другим прописима да то води до потпуно супротног значења. У одредби члана 69. став 1. тачка 4) Закона о јавним предузећима управо то је учињено. Под појам располагања подведено је и стицање (прибављање). Стицање и располагање су супротстављени појмови. Стицање подразумева увећање имовине, док располагање подразумева умањење имовине. Увећање не може да буде исто што и умањење, нити умањење може да буде исто што и увећање. Појам не може имати такво значење да подразумева обе супротстављене радње. Уз то, одавно је устаљено значење израза располагање у смислу отуђења, преноса права, заснивања терета на имовини и слично, а не као стицање права. Овакве неуобичајене конструкције појмова је правни и Закон о средствима у својини Републике Србије¹⁶, а ниједан пре њега, бар кад је реч о стицању и располагању, а ни из упоредног права нису познате овакве појмовне конструкције. Стицајем околности, одредбу која се односи на сагласност за прибављање средства у јавној својини у својину јавног предузећа није могуће ни применити. Када би се применила онако како она гласи то би значило да, када оснивач јавног предузећа одлучи да пренесе право својине над стварима у јавној својини на јавно предузеће (под условом да су испуњени и други услови у погледу вредности и функције ствари), јавно предузеће морало би да затражи сагласност од тог оснивача, који је већ донео одлуку да пренесе право јавне својине у својину јавног предузећа, да јавно предузеће то може да прихвати!? Хипотетички, преостаје једна могућност када би норма о стицању могла да се примени, али је мало вероватно да је законодавац то имао у виду када ју је прописивао. Реч је о ситуацији када би, нпр. носилац права јавне својине желео да уложи неко добро (право јавне својине) у јавно предузеће чији он није оснивач, и то бестеретно (без обавезе плаћања накнаде или давања неке друге имовинске вредности заузврат), а при томе су испуњени и остали поменути услови. При томе, то не би било стицање које би повећало основни капитал јавног предузећа, већ неко бестеретно стицање, чиме се доводи у питање смисао норме о сагласности оснивача јавног предузећа када јавно предузеће тиме не преузима никакве обавезе.

Ако се остави по страни прибављање, преостаје још да се размотри располагање у својим другим облицима. Из објашњења садржаног у загради тачке 4) проистиче да је други облик располагања отуђење средства из својине јавног предузећа. Набрајање је таксативно, чиме се искључује могућност да се одредба примени и на друге могуће облике располагања, као што су они које изричито помиње члан 26. Закона о јавној својини. Одредба се примењује под прописаним условима који морају да буду испуњени кумулативно, а наводе се у наставку.

- 1) *Ради се о средствима у својини јавног предузећа која су стечена по основу улагања из јавне својине.* Тиме се искључује примена норме на сре-

16) Члан 5. став 2. Закона о средствима у својини Републике Србије ("Сл. гласник РС", бр. 53/95, 3/96 - испр., 54/96, 32/97 и 101/2005 - др. закон).

- дства у својини јавног предузећа која је јавно предузеће стекло од неког другог лица, а не од субјекта који је носилац права јавне својине;
- 2) *Носилац права јавне својине који је пренео право својине на јавно предузеће је оснивач тог јавног предузећа.* То се не види експлицитно из саме норме, али проистиче из формулације става 1. члана 69. Закона о јавним предузећима. Из норме става 1. види се да је реч о субјекту који је оснивач јавног предузећа, а не неком другом субјекту који је носилац права јавне својине;
- 3) *Ради се о средствима велике вредности.* Појам велике вредности није одређен Законом о јавним предузећима, али тај појам одређује Закон о привредним друштвима¹⁷. Законом о јавним предузећима¹⁸ прописано је да ће се на сва питања која нису уређена тим законом или законом којим су уређене одређене делатности од општег интереса сходно применити одредбе ЗПД. Закон о привредним друштвима садржи одредбе о појму имовине велике вредности. Сматра се да је реч о имовини велике вредности ако је вредност имовине у моменту доношења одлуке једнака или већа од вредности која износи 30% књиговодствене вредности укупне имовине правног лица према последњем годишњем билансу стања. Појам вредности укупне имовине није одређен ни Законом о привредним друштвима, ни другим законом. У судској пракси прихваћен је став да се под вредношћу укупне имовине подразумева само актива¹⁹. Посматрано из угла јавних предузећа, одредба члана 69. став 1. тачка 4) може се применити само на располагање имовином велике вредности, али не и на стицање, јер је реч само о стицању права својине од оснивача тог јавног предузећа;
- 4) *Ради се о средствима која су у непосредној функцији обављања делатности од општег интереса ради које је одређено јавно предузеће основано.* Разуме се, реч је о делатностима које су законом утврђене као делатности од општег интереса, али и о делатностима које су оснивачким актом тог јавног предузећа утврђене као делатности од општег интереса које обавља то јавно предузеће. Чак и ако је реч о средствима која се могу квалификовати као имовина велике вредности, ако не служе обављању делатности од општег интереса, ради чијег обављања је основано јавно предузеће, неће постојати обавеза прибављања сагласности оснивача за располагање.

Ако неки од наведених услова није испуњен, неће постојати обавеза прибављања сагласности оснивача јавног предузећа за располагање добрима велике вредности. Али, ако је постојала обавеза прибављања сагласности и јавно предузеће није прибавило сагласност, треба одредити правне последице које наступају због тога. Како Законом о јавним предузећима није детаљније

17) Члан 470. став 1. Закона о привредним друштвима ("Сл. гласник РС", бр. 36/2011, 99/2011, 83/2014 - др. закон и 5/2015)

18) Члан 76. Закона.

19) Овај став заузет је на седници Одељења за привредне спорове Привредног апелационог суда, одржаној дана 3.11.2015. године и на седници Одељења за привредне преступе и управно-рачунске спорове одржаној дана 30.11.2015. године. Став је објављен у *Судској пракси привредних судова*, Билтену бр. 4/2015.

уређено располагање имовином велике вредности, морају се применити одредбе Закона о привредним друштвима којима се предвиђају последице оваквог располагања без сагласности оснивача. Примена одредаба је сходна јер јавно предузеће нема скупштину, али многе надлежности скупштине врши оснивач јавног предузећа. Законом о привредним друштвима предвиђена је могућност подношења тужбе за поништавање правног посла²⁰ предузетог без сагласности надлежног органа. Правни посао неће бити поништен ако је треће лице било савесно. Тужба се може поднети у року од три године од дана отуђења имовине велике вредности. Даном отуђења треба сматрати дан преноса права својине. Могућа је и тужба за накнаду штете против лица које је проузроковало штету отуђењем без сагласности оснивача јавног предузећа. И ова тужба може се поднети у року од три године од дана проузроковања штете. Због предузимања оваквих радњи без сагласности оснивача могуће је и разрешење лица која су учествовала у доношењу одлуке о отуђењу (директора, чланова надзорног одбора).

1.3. Друга ограничења права својине јавног предузећа

Законом о јавним предузећима предвиђена су и друга ограничења која се односе на имовину јавног предузећа. Изричито је предвиђено ограничење у односу на улагања имовине у основни капитал привредних друштава²¹. За овакво улагање, јавно предузеће мора да добије сагласност свог оснивача. Није значајно која средства се улажу у основни капитал привредног друштва. Ако јавно предузеће уложи у основни капитал привредног друштва без сагласности оснивача, то не утиче на само улагање, али директор и/или чланови надзорног одбора могу да буду одговорни оснивачу (статусно, односно имовински). Улагањем у основни капитал јавно предузеће стиче уделе/акције које су заштићене од могућности принудног извршења, осим ако се оснивач јавног предузећа сагласи са тиме.

Од других могућих ограничења, Закон даје могућност да се оснивачким актом предвиди да је потребна сагласност оснивача и на друге одлуке јавног предузећа²². Те одлуке могу да се односе и на имовинско-правна располагања. На пример, могуће је предвидети ограничење било ког облика располагања добрима у својини јавног предузећа. То може да се односи на залагање у облику забране залагања или оптерећења. Али, могућа су и друга ограничења овлашћења садржаних у праву својине јавног предузећа, као што је нпр. ограничење издавања у закуп, заснивања службености, конституисања других стварних права. Оваква ограничења могу да делују према трећим лицима само ако су уписана у одговарајући регистар тако да буду јавно доступна свим лицима. У супротном, она немају значај за трећа савесна лица, а поступање супротно ограничењима може само да води разрешењу одговорних лица (статусно-правна одговорност) или њиховој одговорности за штету.

20) Члан 472. ЗПД

21) Члан 69. став 1. тачка 6) Закона о јавним предузећима.

22) Члан 69. став 1. тачка 9) Закона о јавним предузећима.

2. Улагање права коришћења добара у јавној својини у имовину јавних предузећа

2.1. Термиолошке напомене

Законом о јавној својини предвиђа се, и донекле уређује, право коришћења добара у јавној својини као посебно стварно право²³. Термиолошки, забуну изазива то што се помиње право коришћења за које је Законом предвиђено да се може уступити одређеним субјектима, али се помињу и корисници ствари у јавној својини²⁴. Међутим, из текста више норми види се да се под категоријом корисника не подразумева носилац права коришћења. Корисник је свако ко врши овлашћење коришћења садржаног у праву својине, укључујући и право јавне својине. Овлашћење коришћења може се стећи по разним основима. Корисник је и купац, али и послугопримац, концесионар и други. Битно је да је одређеном лицу уступљена могућност коришћења (овлашћење коришћења) по неком правном основу, те се он препознаје као корисник – ималац овлашћења коришћења. Разуме се, и носилац права коришћења је корисник јер је у праву коришћења садржано и овлашћење коришћења као својинско овлашћење, али није сваки корисник и носилац права коришћења. Корисник је редовно и држалац ствари, не само фактички држалац, већ ималац овлашћења за држање као једног од три класична својинска овлашћења.

Право коришћења је, према Закону о јавној својини, једно од стварних права²⁵. Оно укључује и овлашћење за држање и овлашћење за коришћење. За разлику од овлашћења за коришћење које се стиче по неком другом основу, а не по основу права коришћења, носилац права коришћења има и овлашћење да ствар издаје у закуп, као и право и обавезу да управља том ствари. Он има и дужност да трпи одузимање ствари коју користи по основу права коришћења, не само ако је користи супротно одредбама Закона о јавној својини, већ и ако је не користи супротно Закону, али под условом да му носилац права јавне својине обезбеди коришћење друге одговарајуће непокретности.

Када се упореди овлашћење за коришћење са правом коришћења ствари у јавној својини, запажају се неке кључне разлике. Корисник ствари нема право да ствар коју користи издаје у закуп. Међутим, ималац права коришћења има то право, али то не важи и за јавна предузећа и друштва капитала, као носиоце права коришћења. Друго, јавно предузеће као носилац права коришћења нема обавезу да плаћа накнаду за коришћење, док јавно предузеће као корисник може имати обавезу плаћања накнаде за коришћење, зависно од основа стицања овлашћења за коришћење које није засновано на праву коришћења.

23) Садржина права коришћења уређена је, пре свега, чланом 22. Закона о јавној својини.

24) Члан 19. Закона о јавној својини.

25) У том смислу и члан 2. став 2. Закона о промету непокретности ("Сл. гласник РС", бр. 93/2014, 121/2014 и 6/2015). Према овој одредби, прометом непокретности сматра се и пренос права коришћења непокретности у јавној својини.

2.2. Облици улагања права коришћења у имовину јавног предузећа

У вези са могућношћу да се право коришћења уложи у основни капитал јавног предузећа постоје супротстављене норме у законима. Законом о јавној својини није предвиђена могућност улагања права коришћења у основни капитал јавног предузећа, нити се јавна предузећа наводе као носиоци права коришћења. У овом закону, јавна предузећа се помињу само као корисници, а не као носиоци права коришћења²⁶. Одредбом члана 14. став 3. Закона о јавној својини, чак, изричито је искључена могућност да се јавним предузећима пренесе право коришћења ствари у јавној својини. Међутим, Законом о јавним предузећима предвиђена је могућност да се право коришћења унесе у имовину јавног предузећа²⁷, било да је реч о улагању у основни капитал²⁸, или о преносу права коришћења. Из ових норми проистиче да јавно предузеће може да стекне право коришћења ствари у јавној својини на основу улагања овог права у његов основни капитал или по неком другом основу.

Код оваквих супротстављених одредаба у прописима, постоје традиционални методи тумачења којима се долази до одговора на питање која норма важи. Реч је познатим правилима тумачења (правило да каснија норма укида ранију – *lex posterior derogat legi priori*; правило да специјална норма ставља ван снаге општу приликом примене на специјалну ситуацију – *lex specialis derogat legi generali*).

Законом о јавним предузећима дозвољава се уступање права коришћења у имовину јавног предузећа. Закон о јавним предузећима је каснији закон у односу на Закон о јавној својини. Норма којом се предвиђа могућност преноса права коришћења јавном предузећу датира из 2016. године, док норма којом се предвиђа немогућност уступања права коришћења јавном предузећу потиче из 2011. године. У погледу специјалности норми не би се могло рећи за норму било којег од ова два закона да су специјалније у односу на онај други, бар када је реч о нормама које се односе на могућност преноса права коришћења јавним предузећима, јер и једне и друге говоре о јавним предузећима. Није битан карактер закона у коме је норма садржана, већ сама норма. Због тога преостаје да се несагласност норми реши само применом принципа о временском важењу. Тиме се долази до закључка да важи норма Закона о јавним предузећима којом се дозвољава уступање права коришћења јавном предузећу, а не норма која то забрањује, и тиме омогућава уступање права коришћења јавном предузећу.

Ако се право коришћења уложи у основни капитал јавног предузећа, оно има одређену вредност која није идентична вредности права својине над ствари која се преноси у имовину јавног предузећа, али је извесно да има одређену вредност. Као ненувчани улог у основни капитал, ова вредност би морала да буде процењена применом метода процене који се примењују и приликом улагања права својине или неког другог имовинског права у основ-

26) Чл. 19. и 21. Закона о јавној својини.

27) Члан 10. став 2. Закона о јавним предузећима.

28) Уп. мр Секула Новаковић, *Коментар Закона о јавним предузећима*, Београд, 2013, стр. 20.

ни капитал. За вредност тог улога требало би извршити повећање вредности основног капитала јавног предузећа.

Законом о јавним предузећима није предвиђена само могућност улагања права коришћења у основни капитал јавног предузећа, већ и могућност улагања овог права у имовину јавног предузећа. То омогућава стицање права коришћења и без повећања вредности основног капитала. Ово указује и на потребу да се приликом уступања права коришћења јавном предузећу јасно одреди да ли је реч о улагању у основни капитал, или је реч само о уступању права коришћења без повећања основног капитала. Прописи не садрже претпоставку шта ће се сматрати да је била намера оснивача, али се може сматрати да овакво уступање права коришћења не би требало сматрати улагањем у основни капитал, ако то није изричито предвиђено одлуком оснивача. Осим тога, да би се улагање сматрало улагањем у основни капитал, морао би да буде измењен и оснивачки акт и извршена промена вредности основног капитала у Регистру привредних субјеката.

2.2.1. Улагање права коришћења у основни капитал

Ако је право коришћења уложено у основни капитал јавног предузећа, оснивач је тиме задржао право јавне својине над уложеном ствари (добром у јавној својини). Јавно предузеће је тиме стекло овлашћења садржана у праву коришћења, као и обавезе које се везују за ово право, али са неким разликама у односу на друге носиоце права коришћења. Законом о јавној својини²⁹ предвиђа се да само субјекти који су изричито наведени у члану 18. овог закона имају право да ствар над којом имају право коришћења дају у закуп. У члану 18. нису поменута јавна предузећа. Из овога проистиче да, иако је Законом о јавним предузећима дозвољена могућност да и јавна предузећа стекну право коришћења ствари у јавној својини, Законом о јавној својини је искључена могућност да их јавна предузећа издају у закуп.

Ако је у основни капитал унето само право коришћења, а не право својине, право јавне својине задржава оснивач јавног предузећа. Закон не искључује промет ствари (права јавне својине) због постојања права коришћења. Тиме се не искључује ни могућност принудног извршења, осим ако је реч о ствари у јавној својини које су законом изузете из могућности принудног извршења, односно заснивања заложног права³⁰. Ако могућност принудног извршења није искључена, спровођење принудног извршења над ствари у јавној својини која је уступљена јавном предузећу са правом коришћења могли би да траже само повериоци носиоца права јавне својине, а не повериоци јавног предузећа. Ако право јавне својине престане, било да је реч о отуђењу ствари из јавне својине на основу воље носиоца права јавне својине или супротно вољи носиоца права јавне својине, престаје и право коришћења³¹. Јавно пред-

29) Члан 22. став 1. Закона о јавној својини.

30) Члан 16. Закона о јавној својини.

31) Члан 22. став 12. Закона о јавној својини.

узеће је дужно да трпи ову последицу, као и да стицатељу омогући стицање те ствари у државину.

Ако дође до престанка јавне својине над ствари над којом јавно предузеће има право коришћења, а право коришћења је уложено у основни капитал јавног предузећа, поставља се и питање како то утиче на основни капитал – односно да ли је потребно извршити смањење основног капитала због тога или то није потребно. Када се имају у виду принципи које Закон о привредним друштвима изражава о основном капиталу, битно правило је да се основни капитал не везује ни за каква конкретна добра – ствари које су уложене у основни капитал. Иако је реч о неовчаном улогу, након улагања у основни капитал битна је само новчана вредност улога. Из истих разлога из којих се основни капитал не смањује, ако привредно друштво отуђи ствар која је унета у његов основни капитал или му та ствар буде одузета у поступку принудног извршења, не смањује се основни капитал јавног предузећа ни ако престане право коришћења јавног предузећа над ствари у јавној својини. Међутим, то умањује вредност имовине јавног предузећа, а како ће се то у финансијском извештају одразити на обавезу очувања основног капитала, зависиће од вредности нето имовине јавног предузећа.

Спровођење принудног извршења могу да траже само повериоци носиоца права јавне својине над ствари над којом право коришћења има јавно предузеће. Повериоци јавног предузећа не могу да траже принудно извршење над правом коришћења које има јавно предузеће, нити над правом јавне својине, јер та ствар није у својини јавног предузећа.

2.2.2. Улагање права коришћења у остали капитал јавног предузећа

Према Закону о јавним предузећима право коришћења може се уложити у имовину јавног предузећа. Како је појам имовине шири од појма основног капитала, то имплицира да се право коришћења може уступити јавном предузећу и без уношења у основни капитал. То не подразумева ништа друго до једноставно уступање права коришћења. Оваквим уступањем не повећава се основни капитал јавног предузећа. Јавно предузеће стиче могућност да користи ствар у јавној својини, без могућности да даље уступа право коришћења и без могућности да ствар даје у закуп или да по другом основу пренесе овлашћење за коришћење трећем лицу. Право коришћења које има јавно предузеће није подобно ни за даље улагање у основни капитал привредног друштва које оснива јавно предузеће.

И право коришћења које има јавно предузеће на основу улагања у остали капитал може престати на основу одлуке носиоца права јавне својине³². Одлука може бити донета из два разлога. Један је коришћење ствари супротно одредбама Закона о јавној својини. Други разлог може да буде потреба носиоца права јавне својине, односно његова воља, под условом да се јавном пред-

32) Члан 22. ст. 7-11. Закона о јавној својини.

узећу обезбеди коришћење друге одговарајуће непокретности³³. Овде Законом није предвиђена обавеза обезбеђења друге ствари над којом би се засновало право коришћења, већ обезбеђење коришћења, што може да значи и по неком другом правном основу, а не само на основу права коришћења.

2.2.3. Обавезе јавног предузећа на основу улагања права коришћења у његову имовину

За право коришћења везују се и неке обавезе. Законом о јавној својини предвиђа се и да носилац права коришћења управља стварима над којима има право коришћења³⁴. Према садржини, појам управљања подразумева, пре свега, обавезе. Управљање обухвата обавезе одржавања, обнављања и унапређивања ствари у јавној својини. Осим тога, оно значи и извршавање законских и других обавеза у вези са стварима над којима постоји право коришћења, ако такве обавезе постоје, и ако законом није прописано да оне падају на терет неког другог субјекта³⁵.

Радње одржавања обухватају све радње које се предузимају са циљем спречавања оштећења ствари или отклањања оштећења. Довољно прецизну дефиницију даје Закон о планирању и изградњи³⁶. Закон о јавној својини не прави разлику између радова редовног и ванредног одржавања, као што то чини Закон о облигационим односима када се уређује закуп. Када је реч о праву коришћења ствари у јавној својини, обавеза извођења свих радова терети носиоца права коришћења – не дели се између носиоца права јавне својине и носиоца права коришћења. Носилац права коришћења нема право да захтева од носиоца права јавне својине накнаду трошкова било каквог одржавања ствари, док носилац права јавне својине има право да захтева од носиоца права коришћења да предузме све потребне радове са циљем одржавања.

С обзиром на то да је Законом о јавној својини предвиђена обавеза управљања покретним и непокретним стварима у јавној својини, као комплексна радња коју чине одржавање, обнављање, унапређивање и извршавање законских и других обавеза у вези са њима, као и због чињенице да је подједнако обавезујућа како за носиоце права јавне својине (државни органи и организације, органи и организације аутономне покрајине и јединица локалне самоуправе) тако и за носиоце права коришћења и кориснике, морамо јој посветити посебну пажњу.

Већ на први поглед јасно је да извршење ове обавезе подразумева издвајање значајних финансијских средстава, која се на различите начине обезбеђују код носилаца права јавне својине, корисника, односно носилаца права коришћења. Финансирање дела ове обавезе која се односи на одржавање, обнав-

33) Члан 22. став 9. Закона о јавној својини

34) Члан 22. став 1. Закона о јавној својини

35) Постоји и мишљење да управљање подразумева и проглашавање ствари за јавно добро. Видети: др Драгољуб Лазаревић, *Коментар Закона о јавној својини*, Београд, 2001, стр. 160.

36) Члан 2. став 1. тачка 36а) Закона о планирању и изградњи ("Сл. гласник РС", бр. 72/2009, 81/2009 - испр., 64/2010 - Одлука УС, 24/2011, 121/2012, 42/2013 - Одлука УС, 50/2013 - Одлука УС, 98/2013 - Одлука УС, 132/2014 и 145/2014).

љање и унапређивање покретних и непокретних ствари, може да се обезбеди и путем обрачунатог расхода амортизације тј. рачуноводствене амортизације. Када се говори о другом делу извршавања обавеза у вези са управљањем покретним и непокретним стварима у јавној својини, које је прописано као извршавање законских и других обавеза, онда најпре мислимо на обрачун пореске амортизације. Међутим, обавеза и начин обрачуна рачуноводствене и пореске амортизације различита је код јавних предузећа јер потпуно зависи од тога који режим улагања средстава у јавној својини је одлучио да примени оснивач као носилац права јавне својине приликом улагања истих.

Прво треба дати објашњења за носиоце права јавне својине (државни органи и организације, органи и организације аутономне покрајине и јединица локалне самоуправе) и носиоце права коришћења, који су установе и јавне службе, а који своје пословне књиге воде у складу са *Уредбом о буџетском рачуноводству*³⁷, према којој се опрема и остала основна средства у јавној својини евидентирају према набавној вредности, умањеној за исправку вредности на основу амортизације. Ови корисници, као директни и индиректни корисници буџетских средстава, сходно одредбама закона којим се уређује буџет Републике Србије, од 2013. године обрачунату исправку вредности нефинансијске имовине исказују на терет капитала, односно не исказују расход амортизације и употребе средстава за рад. Подсећамо да су ови директни и индиректни корисници буџетских средстава (чија делатност се у целини или претежно финансира из буџета, односно финансијског плана) од 2000. године, када је уведен нови буџетски систем у Републици Србији и готовинска рачуноводствена основа, до закључно са 2012. годином, вршили умањење обрачунате амортизације средстава тј. имали трошкове амортизације сразмерно делу средстава обезбеђених из буџета и средстава остварених на основу донација и, за тај сразмерни износ, имали обавезу издвајања новчаних средстава на посебном рачуну и посебном субаналитичком конту. При том, ови корисници, још и данас, распоређивање покретних и непокретних ствари у одговарајуће амортизационе групе врше на основу Номенклатуре нематеријалних улагања и основних средстава са годишњим стопама амортизације, која је прописана *Правилником о номенклатури нематеријалних улагања и основних средстава са стопама амортизације*³⁸. Овај правилник донет је на основу *Закона о рачуноводству*³⁹ који је престао да се примењује 1. јануара 2003. године и који се, по правилу, примењивао на предузећа, задруге, банке и друге финансијске организације, организације за осигурање, берзе и берзанске посреднике, а друга правна лица су га примењивала само уколико вођење пословних књига, састављање и подношење периодичних и годишњих извештаја није било уређено посебним прописима. У том смислу, напомињемо да је постојао посебан Контни оквир и садржај појединих рачуна у контним оквирима, као и рачуноводствени извештаји који су се састављали на посебним обрасцима прописаним за друга правна лица, тј. кориснике јавних средстава.

37) "Сл. гласник РС", бр. 125/2003 и 12/2006.

38) "Сл. лист СРЈ", бр. 17/97 и 24/2000.

39) "Сл. лист СРЈ", бр. 46/96, 60/96 - испр. и 74/99.

Дакле, директни и индиректни корисници буџетских средстава, као носиоци права јавне својине, односно носиоци права коришћења, а који примењују *Уредбу о буџетском рачуноводству*, врше (само) обрачун исправке вредности нефинансијске имовине, који исказују на терет капитала и не исказују расход амортизације и употребе средстава за рад, што значи да код њих (више) не постоје издвојена финансијска средства (сразмерно обрачунатом расходу амортизације) којима би се вршило финансирање одржавања, обнављања и унапређивања непокретних и покретних ствари у јавној својини. Напомињемо да је овај начин обрачуна исправке вредности нефинансијске имовине, који се у целини исказују на терет капитала, карактеристика готовинске рачуноводствене основе, код које се приликом (јавне) набавке покретних и непокретних ствари, у пословним књигама, целокупан расход (одмах) евидентира као „издатак“. Такође, ови директни и индиректни корисници буџетских средстава немају обавезу ни да обрачунавају пореску амортизацију.

Закључујемо да сви директни и индиректни корисници буџетских средстава, као носиоци права јавне својине, корисници, односно носиоци права коришћења, а који примењују *Уредбу о буџетском рачуноводству*, немају трошкове приликом обрачуна рачуноводствене амортизације, нити обрачунавају пореску амортизацију, али зато немају ни обезбеђена издвојена финансијска средства за одржавање, обнављање и унапређење покретних и непокретних ствари у јавној својини, на шта их обавезује *Закон о јавној својини*. Да би испунили своју обавезу управљања покретним и непокретним стварима у јавној својини, они морају благовремено да планирају (у буџету Републике Србије, буџету локалних власти, односно финансијским плановима организација за обавезно осигурање) одређене апропријације расхода, односно издатака за текуће расходе, односно капиталне издатке према одговарајућим економским класификацијама, као што је прописано *Правилником о стандардном класификационом оквиру и контном плану за буџетски систем*⁴⁰. Међутим, оно што се планира и усваја у буџету (Републике Србије, односно локалних власти), односно финансијском плану организација, не мора да буде и извршено, нарочито када су у питању буџети локалних власти и организације обавезног социјалног осигурања, тако да се покретне ствари у јавној својини користе до њихове апсолутне неупотребљивости, као и непокретности које су неретко потпуно девастиране или је за њихову даљу употребу неопходна реконструкција, за шта су потребна велика финансијска средства која се, по правилу, обезбеђују из кредита и зајмова.

Други корисници средстава у јавној својини, који такође имају обавезу управљања покретним и непокретним стварима у јавној својини, су јавна предузећа, друштва капитала (чији оснивачи су Република Србија или јединице локалних власти) и њихова зависна друштва, који своје пословне књиге воде у складу са *Законом о рачуноводству*⁴¹. Ови корисници, при чему су у нашем фокусу посматрања првенствено јавна предузећа, обрачун рачуноводствене амортизације покретних и непокретних ствари у јавној својини (некретнине, постројења и опрема) врше у складу са одредбама *Закона о рачуноводству*, као и *Међународних рачуноводствених стандарда* и *Међународних стандарда фи-*

40) “Сл. гласник РС”, бр. 16/2016, 49/2016, 107/2016, 46/2017, 114/2017 и 20/2018)/97 и 24/2000.

41) “Сл. гласник РС”, бр. 62/2013

нансијског извештавања (МРС/МСФИ) или Међународних стандарда финансијског извештавања (IFRS) за мала и средња предузећа⁴² или, непосредно Правилника о начину признавања, вредновања, презентације и обелодањивања позиција у појединачним финансијским извештајима микро и других правних лица⁴³ и на крају, рачуноводствених политика које правна лица, а у нашем случају јавна предузећа као корисници јавних средстава, доносе у складу са МРС/МСФИ, односно МСФИ за МСП. Обрачун пореске амортизације, за ове кориснике средстава у јавној својини, врши се на начин утврђен Законом о порезу на добит правних лица⁴⁴ као и Правилником о начину разврставања сталних средстава по групама и начину утврђивања амортизације за пореске сврхе⁴⁵ односно Правилником о садржају пореског биланса и другим питањима од значаја за начин утврђивања пореза на добит правних лица⁴⁶ и на крају општим актом обвезника (који је обично Правилник о рачуноводственим политикама) којим се утврђују стална средства за која се обрачунава пореска амортизација. Што се тиче значаја ових двеју врста амортизација, треба рећи да се износ обрачунате рачуноводствене амортизације (сходно рачуноводственим прописима) исказан у билансу успеха као расход, не признаје као расход у пореском билансу, већ се порески признати расход амортизације утврђује у складу са правилима која су прописана Законом о порезу на добит правних лица – што једноставно значи да се опорезива добит, у смислу овог закона, увећава за износ рачуноводствене, а умањује за износ пореске амортизације.

Рачуноводствена амортизација, сходно одредбама Међународног рачуноводственог стандарда - МРС 16: Некретнине, постројења и опрема⁴⁷, односно Одељка 17 МСФИ за МСП, или Правилника за микро и друга правна лица, дефинисана је на исти начин тј. као системско отписивање основице за амортизацију одређеног средства током његовог корисног века трајања, тако да се набавна вредност тог средства исказана у пословним књигама, путем обрачуна амортизације, преноси на трошкове у оквиру века употребе тог средства. Прописима о рачуноводству и одредбама МРС 16 прописано је да основицу за обрачун рачуноводствене амортизације чини набавна вредност, умањена за преосталу (резидуалну) вредност, док висину стопе за обрачун амортизације, која директно зависи од процене корисног века трајања одређеног средства, својим актом, односно проценом утврђује обвезник. Метод који ће се користити за обрачун амортизације утврђује се рачуноводственим политикама обвезника и он може да буде пропорционалан, као најприсутнији у пракси (претпоставља да се средства равномерно троше, током процењеног корисног века трајања), затим дегресивни, који се веома ретко примењује (средства се у почетку више троше, а протеклом времена ефекат коришћења се смањује) и функционални метод, код кога се сто-

42) "Сл. гласник РС", бр. 117/2013 - МСФИ за МСП

43) "Сл. гласник РС", бр. 118/2013 и 95/2014

44) "Сл. гласник РС", бр. 25/2001, 80/2002, 80/2002 - др. закон, 43/2003, 84/2004, 18/2010, 101/2011, 119/2012, 47/2013, 108/2013, 68/2014 - др. закон, 142/2014, 91/2015 - аутентично тумачење и 112/2015.

45) "Сл. гласник РС", бр. 116/2004 и 99/2010

46) "Сл. гласник РС", бр. 20/2014, 41/2015 и 101/2016

47) "Сл. гласник РС", бр. 35/2014

па амортизације утврђује за сваку годину (као однос оствареног, у односу на укупан очекивани учинак конкретног средства).

Што се тиче обрачуна пореске амортизације, она је првенствено уређена *Законом о порезу на добит правних лица*, којим је прописано да се амортизација сталних средстава признаје као расход у износу и на начин утврђен овим законом, затим је дефинисан појам сталних средстава и прописано је пет амортизационих група у које се стална средства разврставају, а прописане су амортизационе стопе које се примењују за сваку групу средстава, као и методе обрачуна пореске амортизације и на које групе средстава се примењују. За *Правилник о начину разврставања сталних средстава по групама и начину утврђивања амортизације за пореске сврхе*, значајно је рећи да уређује начин разврставања сталних средстава по групама и начин утврђивања пореске амортизације, а када је у питању *Правилник о садржају пореског биланса и другим питањима од значаја за начин утврђивања пореза на добит правних лица*, битно је рећи да је њим уређено да се при утврђивању основице пореза на добит у Пореском билансу полази од добити из биланса успеха, те како је она утврђена на основу расхода у којима су садржани и расходи рачуноводствене амортизације, који се не признају у пореске сврхе, потребно их је заменити расходима пореске амортизације. На крају, када је у питању *Правилник о рачуноводству*, као општи акт обвезника, у њему је важно да буду прецизно дефинисани вредносни критеријуми за признавање и разграничавање сталних средстава од обртних средстава, од чега зависи да ли одређено средство уопште подлеже обрачуна пореске амортизације.

Колико год да изгледа једноставан начин обрачуна рачуноводствене и пореске амортизације за друге кориснике средстава у јавној својини, јер су оба поступка јасно уређена прописима и међународним рачуноводственим стандардима, ипак примена наведених поступака амортизације, у нашем предмету посматрања код јавних предузећа, потпуно зависи од воље оснивача, односно носиоца права јавне својине у вези са одабраним и извршеним режимом улагања ствари у јавној својини. С обзиром на то да су у претходном делу рада објашњени могући режими улагања јавне својине у јавна предузећа, овде ћемо усмерити пажњу само на оно што је битно за (не)извршење обавезе обрачуна рачуноводствене и пореске амортизације. Наиме, пресудна чињеница за (не)извршење обавезе обрачуна двеју амортизација, уређена је параграфима од 43. до 62. *Међународног рачуноводственог стандарда – МРС 16: Некретнине, постројења и опрема*, према коме се амортизација обрачунава за ставке некретнина, постројења и опреме које имају ограничен век употребе и које су признате као средство. Да би неко средство било признато као некретнина, постројење и опрема, у складу са параграфом 7 МРС 16, односно према општем принципу признавања мора да задовољи услове да: (а) је вероватно да ће се будуће економске користи повезане са тим средством приливати у ентитет и (б) да се набавна вредност/цена коштања тог средства може поуздано одмерити. На основу претходних описаних услова, уређених МРС 16, можемо извести две могуће ситуације. Према првој ситуацији, када оснивач изврши улагање права јавне својине и других имовинских права у основни капитал или у остали капитал (имовину) јавног предузећа, онда су испуњени услови, према релевантним МРС, за признавање некретнина, постројења и опреме као средстава која се налазе у билансној евиденцији њихових пословних књига, у ком случају јавно предузеће има обавезу да врши обрачун рачуноводствене и по-

реске амортизације. Према другој ситуацији, када оснивач само дв на коришћење са задржавањем права јавне својине, нису испуњени услови, према релевантним МРС, за признавање некретнина, постројења и опреме као средстава јер се не налазе у билансној евиденцији њихових пословних књига и у том случају јавно предузеће нема обавезу да врши обрачун рачуноводствене и пореске амортизације. Када је у питању обавеза обрачуна пореске амортизације, с обзиром на то да она не може да буде извор финансирања за извршење прописане обавезе управљања покретним и непокретним стварима у јавној својини, јер се не врши никакво издвајање или резервисања средстава, него она искључиво служи за корекцију обрачуна пореза на добит правних лица, самим тим она није кључни предмет нашег посматања и њоме се нећемо бавити у извођењу закључака овог дела нашег рада.

Сумирајући претходно, закључујемо да ће јавно предузеће које нема обавезу обрачуна рачуноводствене (и пореске) амортизације своју обавезу управљања покретним и непокретним стварима у јавној својини, а која представља одржавање, обнављање и унапређивање истих, морати да финансира из текућих прихода, као улагање на туђим некретнинама, постројењима и опреми. Насупрот томе, јавно предузеће које има обавезу обрачуна рачуноводствене (и пореске) амортизације своју обавезу управљања покретним и непокретним стварима у јавној својини може да финансира из издвојених средстава обрачунатог расхода рачуноводствене амортизације, уколико остварује одговарајућу добит и доноси пословне одлуке у духу одговорног привредника, које обезбеђују одрживи развој делатности ради које је основано. Међутим, услови пословања јавних предузећа у Републици Србији нису наклоњени ниједном од наведених, јер јавна предузећа нису у могућности да утврђују стварну тј. тржишну цену вршења услуга, испоруке добара, односно енергената, у чијој структури, осим цене радне снаге, материјала и друго, треба да буде садржана и амортизација јавних средстава из које се могу финансирати одржавање, обнављање и унапређивање истих. У ствари, кроз програме пословања јавних предузећа оснивач одређује цену услуга, која дуго година представља социјалну категорију, јер мора да удовољи недовољној платежној способности физичких и правних лица. Описани начин пословања јавних предузећа само потврђује дугогодишње лоше стање покретних и непокретних ствари јавне својине, која се налази у било којем од описаних режима улагања истих у јавна предузећа.

Унапређивање ствари треба разумети у смислу Закона о планирању изградњи⁴⁸ који овакве радње квалификује као радове којима се побољшавају услови коришћења ствари за време експлоатације. Ово не треба разумети као обавезу која има прецизно одређену садржину, па ни као обавезу чије испуњење носиоца права јавне својине може да захтева од носиоца права коришћења. То је превасходно инструкција за носиоца права коришћења у складу са очекивањем да ће се он односити према ствари као добар привредник.

Ако носиоца права коришћења улаже у побољшања ствари, побољшања представљају саставни део саме ствари и деле њену судбину. То значи да носиоца права коришћења не стиче право својине или сусвојине над том ствари, али није забрањено да се то уговори са носиоцем права јавне својине. Ако се не

48) Члан 2. став 1. тачка 36) Закона о планирању и изградњи.

уговори стицање сусвојине, закон не предвиђа да јавно предузеће има право накнаде за вредност побољшања. Сматра се да му побољшања користе и да ће јавно предузеће захваљујући њима боље обављати делатност, а то подразумева и већу добит.

Уколико јавно предузеће изврши додатна улагања која испуњавају услов да буду у пословним књигама евидентирана као повећање вредности одређеног средства, вредност тих додатних улагања продужава корисни век употребе конкретnog средства и узрокује промену стопе рачуноводствене амортизације, а када се врши обрачун пореске амортизације, онда се додатно улагање укључује у основицу за обрачун од тренутка када су извршена улагања постала расположива за употребу, до дана када су у целини отписана или отуђена.

Важећим прописима се не предвиђа да је носилац права коришћења дужан да плаћа накнаду за коришћење ствари. Право коришћења по било ком основу, оснивач јавног предузећа уступа јавном предузећу јер има интереса да оно успешно обавља делатност од општег интереса, ради које је и основано. Како обезбеђење обављања делатности од општег интереса треба да обезбеди оснивач јавног предузећа, он са јавним предузећем није у односу као са трећим лицима, већ је дужан да јавном предузећу обезбеди одговарајуће услове за рад, укључујући и уступање одређених ствари са правом коришћења или преносом права својине.

Носилац права коришћења може имати и друге обавезе, али не према носиоцу права јавне својине, већ према трећим субјектима. То може бити обавеза за плаћања пореза, такси и других јавних прихода. Осим ових обавеза које се измирују према субјектима јавног права, могу постојати и приватно-правне обавезе према субјектима приватног права (нпр. обавезе које се сврставају у категорију суседских права, обавезе које проистичу из службености).

3. Јавна предузећа као корисници ствари у јавној својини

Јавна предузећа могу имати и само овлашћење за коришћење ствари у јавној својини као једно од својинских овлашћења. Ако немају право коришћења, већ овлашћење за коришћење, јавна предузећа се квалификују као корисници ствари у јавној својини. Овлашћење за коришћење, по правилу, подразумева и овлашћење за држање, али то није увек неопходно.

Основ за стицање овлашћења за коришћење могу да буду различити правни послови, при чему то није улагање ни у основни капитал, ни у остали капитал јавног предузећа. Јавно предузеће може да буде, нпр. и купац ствари у јавној својини. У прописима се помиње и једноставно давање (устапање) ствари у јавној својини на коришћење, што може бити схваћено и као самосталан правни посао. Када носилац права јавне својине у поступку са оглашавањем нуди издавање у закуп неке ствари, нема сметњи да у том поступку учествује и јавно предузеће. Овлашћење за коришћење стиче се на основу одговарајућег правног посла. Тиме се заснива одређени грађанско-правни однос, а права и обавезе се заснивају у складу са нормама које важе за ту врсту односа.

Оснивач јавног предузећа има право да му уступи на коришћење одређену ствар, без преношења права коришћења⁴⁹. Уступање се заснива на уговору којим се уређују међусобна права и обавезе. Овде није потребно спроводити поступак са оглашавањем, већ се уговор закључује на основу непосредне погодбе. Из оваквих правних односа проистичу другачија права и обавезе него што је у случају уступања права коришћења.

Јавно предузеће на основу оваквих правних послова стиче овлашћење за коришћење – постаје корисник ствари у јавној својини. Зависно од правног односа који је заснован, оно стиче одговарајућа права и обавезе. На пример, ако је реч о закупу, за разлику од права коришћења, јавно предузеће ће бити обавезно да плаћа закупнину. Чак и ако је реч о уступању права коришћења које се не квалификује као закуп, по правилу, постојаће обавеза плаћања одређене накнаде. То изричито предвиђа Закон о комуналним делатностима⁵⁰, али је тај принцип применљив и на јавна предузећа која обављају друге делатности. Са друге стране, постојаће подела терета одржавања, у складу са Законом о облигационим односима. Закуподавац ће бити дужан да сноси одређене трошкове одржавања у складу са правилима која су предвиђена Законом о облигационим односима. Међутим, „ако није реч о закупу, већ о овлашћењу за коришћење које је пренето јавном предузећу, постојаће обавеза управљања стварима у складу са одредбама Закона о јавној својини⁵¹, која подразумева обавезу одржавања ствари, њено обнављање и унапређивање, али и извршавање законских и других обавеза у вези са одређеном ствари, осим ако је одређеним законом другачије прописано.

Закључак

У односу на терминологију у важећим прописима, утисак је да се изрази не користе конзистентно у правном систему. Осим тога, неки кључни изрази нису дефинисани прописима, што ствара проблем у тумачењу њиховог значења (нпр. израз „корисник“ у прописима о јавној својини), док су неки од њих одређени на начин који није прихватљив (нпр. да се под располагањем подразумева и стицање, што би прављењем грубих – вероватно непримерених – поређења било исто као када би закон одредио да се под појмом „жене“ подразумевају „мушкарац“ и „жена“ или да се под појмом „дете“ подразумевају особе млађе од 14 година и старије од 70 година). Прецизност и конзистентност израза основ је сваког правног система. Право не може бити игра или играње речима по слободном нахођењу. Заиста, некада постоји потреба да се значење појединих израза дефинише само за потребе одређеног прописа, али то не може да иде дотле да такве дефиниције подразумевају супротстављена значења која се ни из угла уобичајене употребе речи никако не могу прихватити, а још мање у стручној терминологији.

Осим самих израза (речи), много је значајнија доследна изградња правних категорија, економских категорија, рачуноводствених и других. Међу прав-

49) Члан 21. Закона о јавној својини

50) Члан 30. став 2. Закона о комуналним делатностима

51) Члан 24. Закона о јавној својини

ним категоријама посебно је значајно одредити ситуације на које се одређена правна категорија примењује, као и обим права, обавеза и одговорности које се за њу везују (екстензија и интензија). Ако је право коришћења ствари у јавној својини уведено у наш правни систем као ново стварно право, онда је потребно одредити прецизно и доследно његову садржину (права, обавезе, одговорност). Ако правни систем већ предвиђа и носиоца права коришћења и корисника, потребно је одредити садржину и једне и друге категорије, не само једним прописом, већ конзистентно у читавом правном систему. Правни систем не треба да остави својим субјектима дилеме око тумачења супротстављених одредаба прописа. Није прихватљив начин уређења односа тако да постоје протвечне одредбе у прописима, као што постоје норме о могућности да јавна предузећа стекну право коришћења над стварима у јавној својини и да не могу да га стекну. Овакве норме само стварају поделу међу субјектима који би требало да тумаче и примењују прописе. Како је реч о великом броју субјеката, сигурно се могу очекивати супротстављена тумачења, а то подразумева и висок степен правне несигурности. Овде није реч о специфичним и маргиналним одредбама у прописима, већ о темељним категоријама јавне својине.

Од терминолошке и категоријалне доследности много је значајније питање ефеката које би прописи требало да постигну, а ти ефекти се прате са више аспеката. Један од тих аспеката је конзистентност правног система. Међутим, норме којима се бави овај рад производе и значајне, социолошке, економске, културолошке и друге ефекте од појмовних и категоријалних питања.

Показује се да норме о носиоцима права коришћења и корисницима права јавне својине само декларативно предвиђају и обавезе које проистичу из права коришћења и овлашћења коришћења. Обавезама је посвећен само члан 24. Закона о јавној својини. Он садржи два става, а други чланови овог прописа не разрађују норме о обавезама из члана 24. Закона. Напротив, правни систем, када је реч о другим прописима – прописима којима се уређује рачуноводство и прописима којима се уређује порески систем, не омогућава реализацију одредбе наведеног члана. Због тога ова одредба остаје само декларативна одредба која зависи од воље корисника или носиоца права коришћења ствари у јавној својини. Нема ни правних механизма заштите за случај да јавно предузеће не испуни обавезе из члана 24. Закона о јавној својини. Из економског угла, пренос права коришћења ствари (укључујући и непокретности) у јавној својини јавном предузећу или уступање овлашћења за коришћење је изједначен са уступањем минералне воде за потребе узгајања седница органа.

Резултат оваквог система је губитак вредности ствари у јавној својини у економском смислу. Оне се не амортизују, тј. не обезбеђују се средства за њихову амортизацију, осим ако нису уложена у основни капитал јавних предузећа или привредних друштава. Свако уступање права коришћења или неког другог права које подразумева статус корисника (не и носиоца права коришћења) представља губитак вредности у економском смислу за ствари у јавној својини. Имајући у виду бројност оваквих ствари, намера овог рада је да укаже на очигледно значајне губитке вредности ствари у јавној својини у економском смислу, али и на правне недоследности важећег правног система.

За крај, чини се да у нашем правном систему недостаје разрада идеје која је одавно изражена у Уставу Немачке, у члану 14. став 2, да својина обавезује.

Ако се то односи на било коју својину, утолико пре се односи на јавну својину. За разлику од ове концепције, на нашем простору својина се традиционално схвата као право. Обавезе се најчешће не узимају у обзир. Предност добрих правних система је то да се и вршење права разумева као обавеза онда када се тиче и других лица.

Литература

1. Вучковић, Милица, „Јавна својина и стицање права (приватне) својине на објектима јавне својине“, Зборник радова – пројекат Усклађивање права Србије са правом ЕУ, Ниш, 2016, стр. 239-253.
2. Gavella, др Никола, *Грађанско право и посебна правна уређења за одређене врсте добара*, бр. 5-6, Загреб, 2012, стр. 1445-1490.
3. Јелић, др Рајко, „Јавна својина и сродни облици“, *Правни живот* бр. 10, Београд, 2014, том II, стр. 379-397.
4. Лакићевић, проф. др Вуксан, Лакићевић Стојачић, Снежана, „Јавна својина и промене у структури својинских односа“, Златиборски дани права, *Промене у правном систему, јавна својина, интелектуална својина, правосудни закони*, Зборник радова, Златибор, 16-19. март 2009. године, стр. 7-21.
5. Лазаревић, др Драгољуб, *Коментар Закона о јавној својини*, Београд, 2001.
6. Новаковић, мр Секула, *Коментар Закона о јавним предузећима*, Београд, 2013.
7. Поповић, Б. др Славољуб, „Јавна предузећа и њихова својинска трансформација“, Зборник радова са Саветовања правника, 4-8. септембар 1999, Будва, Београд, 1999, стр. 395-406.
8. Славнић, проф. др Љиљана, *Уставни концепт јавне својине*, VII традиционални научни скуп Златиборски дани права, април 2010.
9. Станивук, мр Бојан, „Јавна предузећа у Републици Србији – корак ближе привредним друштвима“, у: Зборнику радова, *Новине у законским решењима*, Београд, 2013, стр. 222-243.
10. Стефановић, проф. др Златко, Сефановић, Милан, Пејчић Јовановић, Мила, *Приручник за примену Закона о јавним предузећима*, Београд, 2013.
11. Чолић, Борисав, „Јавна предузећа, оснивање, делатност и одговорност за примену закона“, *Правни информатор*, Београд, 2013, бр. 2/2013.

УДК 336.13(497.11)

005:336.1/.5

336.146

Стручни рад

Милан
СТЕФАНОВИЋ*

Развој система финансијског управљања и контроле у јавном сектору

Резиме

У овом раду системски се анализирају и обрађују развој финансијског управљања и контроле и процена ризика у јавном сектору. У складу са међународним стандардима, Законом о буџетском систему и пратећим правилником, систем финансијског управљања и контроле представља свеобухватан систем унутрашњих контрола, који успоставља и за који је одговоран руководилац корисника јавних средстава, а којим се, управљајући ризицима, обезбеђује разумна увереност да ће се, при остваривању циљева јавног ентитета, буџетска и друга јавна средства користити правилно, етично, економично, ефикасно и ефективно. Финансијско управљање и контрола обухватају: контролно окружење, управљање ризицима, контролне активности, информисање и комуникације и праћење и процену система. Организују се као систем процедура и одговорности свих лица код корисника јавних средстава. Управљање ризицима, као могућим догађајима и ситуацијама за које постоји вероватноћа да имају негативан утицај на остваривање циљева корисника јавних средстава, једна је од кључних компоненти система. Систем управљања ризицима обухвата: идентификацију ризика, анализу и процену ризика, одговор на ризик – поступање према ризицима и праћење и извештавање о ризицима.

Влада Републике Србије донела је "Стратегију развоја интерне финансијске контроле у јавном сектору у Републици Србији, за период 2017–2020. године". Стратегија развоја интерне финансијске контроле у јавном сектору представља план за даљи развој свеобухватног и ефикасног система интерне финансијске контроле у јавном сектору који ће обезбедити добро управљање и заштиту јавних средстава, без обзира на њихове изворе, као и усклађивање са

*) Стручни саветник за област надзора и контроле, Агенција за консултантске активности „РЕСПОНСУМ“, Београд, milanstefanovi27@gmail.com
Примљено: 17.4.2018. Прихваћено: 11.05.2018.

захтевима из Поглавља 32: Финансијски надзор – за потребе преговора о приступању Републике Србије Европској унији.

У складу са наведеним, у овом раду анализирају се регулаторни и стратешки оквир за финансијско управљање и контролу у јавном сектору, садашње стање и циљеви и даљи правци развоја ове области.

Кључне речи: финансијско управљање и контрола, процена ризика, управљање ризиком, управљање и заштита јавних средстава, интерна финансијска контрола, управљачка одговорност, контролне активности.

Увод

Финансијско управљање и контрола код корисника јавних средстава чине део интерне финансијске контроле у јавном сектору. Уз интерну ревизију код корисника јавних средстава, коју врше интерни ревизори, као и хармонизацију и координацију финансијског управљања и контроле и интерне ревизије, коју обавља Министарство финансија - Централна јединица за хармонизацију, финансијско управљање и контролу код корисника јавних средстава одликује проактивна, превентивна и *ex-ante* улога, наспрам ревизије финансијских извештаја и ревидирања пословања, које врши Државна ревизорска институција, и буџетске инспекцијске контроле, коју врши буџетска инспекција и служба за буџетску инспекцију аутономне покрајине и јединице локалне самоуправе, коју одликује реактивна, корективно-репресивна (принудна) и *ex-post* улога. Кључну институционалну, едукативну и промотивну улогу у области финансијског управљања и контроле има Министарство финансија – Централна јединица за хармонизацију.

1. Регулаторни и стратешки оквир

Финансијско управљање и контрола, организована као систем процедура и одговорности свих лица у организацији, уређена је тзв. тврдим и тзв. меким правом, у које спадају закони, подзаконски прописи и други акти за извршавање закона, стратегије и општи акти, укључујући стручно-методолошке документе, службена мишљења и ставове, као и стручну литературу.

У Републици Србији кључни акти регулаторног и стратешког оквира за финансијско управљање и контролу су: Закон о буџетском систему („Службени гласник РС“, бр. 54/09, 73/10, 101/10, 101/11, 93/12, 62/13, 63/13–исправка, 108/13, 142/14, 68/2015 – др. закон, 103/15, 99/16 и 113/17), Правилник о заједничким критеријумима и стандардима за успостављање, функционисање и извештавање о систему финансијског управљања и контроле у јавном сектору („Службени гласник РС“, бр. 99/11 и 106/13) и Стратегија развоја интерне финансијске контроле у јавном сектору у Републици Србији, за период 2017–2020. године („Службени гласник РС“, број 51/17).

1.1 Закон о буџетском систему и пратећи Правилник

У складу са чланом 80. Закона о буџетском систему, финансијско управљање и контрола код корисника јавних средстава чине део интерне финансијске контроле у јавном сектору. Корисници јавних средстава, према члану 81. Закона о буџетском систему, успостављају финансијско управљање и контролу, која се спроводи политикама, процедурама и активностима са задатком да се обезбеди **разумно уверавање** да ће своје циљеве остварити кроз: пословање у складу са прописима, унутрашњим актима и уговорима; реалност и интегритет финансијских и пословних извештаја; економично, ефикасно и ефективно коришћење средстава; заштиту средстава и података (информација). У питању су, дакле, уверавање у разумној мери, а не апсолутно уверавање (потврђивање) и недвосмислена егзактност.

Финансијско управљање и контрола, који се организују као систем процедура и одговорности свих лица у организацији, обухватају следеће елементе: контролно окружење; управљање ризицима; контролне активности; информисање и комуникације; праћење и процену система. За успостављање, одржавање и редовно ажурирање система финансијског управљања и контроле одговоран је руководилац корисника јавних средстава. Руководилац корисника јавних средстава може пренети надлежност за успостављање, одржавање и редовно ажурирање система финансијског управљања и контроле на лице које он овласти. Руководилац до 31. марта текуће године за претходну годину на прописани начин извештава министра о адекватности и функционисању система финансијског управљања и контроле.

Правилник о заједничким критеријумима и стандардима за успостављање, функционисање и извештавање о систему финансијског управљања и контроле у јавном сектору, који је донео министар финансија, на основу члана 81. став 6. Закона о буџетском систему, одређује финансијско управљање и контролу као систем политика, процедура и активности које успоставља, одржава и редовно ажурира руководилац корисника јавних средстава, а којим се управљајући ризицима обезбеђује уверавање у разумној мери да ће циљеви корисника јавних средстава бити остварени на правилан, економичан, ефикасан и ефективан начин, кроз: пословање у складу са прописима, унутрашњим актима и уговорима; потпуност, реалност и интегритет финансијских и пословних извештаја; добро финансијско управљање; заштиту средстава и података (информација).

1.2 Стратегија развоја интерне финансијске контроле у јавном сектору

Ради развоја интерне финансијске контроле у јавном сектору, и у њеном склопу – финансијског управљања и контроле у јавном сектору, Влада је донела Стратегију развоја интерне финансијске контроле у јавном сектору у Републици Србији, за период 2017–2020. године. Ова развојна стратегија представља план за даљи развој свеобухватног и ефикасног система интерне финансијске контроле у јавном сектору који ће осигурати добро управљање и заштиту јавних средстава, без обзира на њихове изворе, као и усклађивање са захтевима из Поглавља 32: Финансијски надзор – за потребе преговора о приступању Републике Србије Европској унији.

2. Кључни елементи финансијског управљања и контроле

За успостављање финансијског управљања и контроле у ентитету примењују се општеприхваћени INTOSAI стандарди интерне контроле за јавни сектор (*INTOSAI Guidelines for Internal Control Standards for the Public Sector*), који обухватају и интегрисани оквир интерне контроле који је дефинисала Комисија спонзорских организација - COSO (*The Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission*), са пет кључних, међусобно повезаних елемената: 1) контролно окружење, 2) управљање ризицима; 3) контролне активности; 4) информисање и комуникација; 5) праћење и процена система.

2.1 Контролно окружење

Правилник, у складу са „COSO” оквиром, одређује да контролно окружење обухвата: лични и професионални интегритет и етичке вредности руководства и свих запослених код корисника јавних средстава; руковођење и начин управљања; одређивање мисија и циљева; организациону структуру, поделу одговорности и овлашћења, хијерархију и јасна правила, обавезе и права и ниво извештавања; политике и праксу управљања људским ресурсима; компетентност запослених. Фактори контролног окружења укључују интегритет, етичке вредности и стручност запослених у организацији, филозофију и стил рада руководства, начин на који руководство додељује овлашћења, одговорности и успоставља одговарајуће линије извештавања и организује и унапређује људске ресурсе. Обухватају постојање и примену етичких кодекса, односно кодекса понашања, мерила за утврђивање ефикасности кадровске политике и постојање нивоа знања и вештина потребних за свако радно место, постојање система заштите имовине од неовлашћеног приступа и коришћења, те обавезу редовног извештавања о управљању ризицима, интерној контроли и интерној ревизији.

Сматрамо да је контролно окружење у регулаторном смислу ваљано структурирано, а са одређеним простором за побољшање. Практична примена је основно поље које изискује битна унапређења. Закон о државној управи („Службени гласник РС”, бр. 79/05, 101/07, 95/10 и 99/14), Закон о државним службеницима („Службени гласник РС”, бр. 79/05, 81/05 – исправка, 83/05 – исправка, 64/07, 67/07 – исправка, 116/08, 104/09 и 99/14), Кодекс понашања државних службеника („Службени гласник РС”, бр. 29/08 и 30/15) и посебни кодекси понашања, односно етички кодекси и Закон о заштити узбуњивача („Службени гласник РС”, број 128/14) чине основни регулаторни оквир за интегритет државне управе и државних службеника, етичке вредности, спречавање сукоба интереса, права и дужности повезане са откривањем и извештавањем о неправилностима, и превенцију злоупотребе јавних ресурса.

Питања интегритета уређена су и Законом о Агенцији за борбу против корупције („Службени гласник РС”, бр. 97/08, 53/10, 66/11 – УС, 67/13 – УС, 112/13 – аутентично тумачење и 8/15 – УС), којим су, поред осталог, уређени планови интегритета. План интегритета садржи мере правне и практичне природе којима се спречавају и отклањају могућности за настанак и развој корупције, а нарочито: оцену изложености институције корупцији; податке о лицу одговорном за план интегритета; опис процеса рада, начина одлучивања и утврђивање послова који су нарочито подложни корупцији, као и посло-

ва или делатности, односно функције које функционер не може да обавља за време вршења јавне функције и начин њихове контроле; превентивне мере за смањење корупције; друге делове плана дефинисане у смерницама. План интегритета имају обавезу да донесу државни органи и организације, органи територијалне аутономије и локалне самоуправе, јавне службе и јавна предузећа. Агенција за борбу против корупције израђује и објављује процене интегритета, односно смернице за изradу и спровођење плана интегритета, са роковима, и прати доношење и спровођење плана интегритета.

Стратегија реформе јавне управе („Службени гласник РС”, бр. 9/14 и 42/14 – исправка) има за циљ да ојача надзор у државној управи, унапређењем правног оквира и капацитета органа државне управе и независних тела - Агенције за борбу против корупције, Заштитника грађана, Повереника за информације од јавног значаја и заштиту података о личности, Повереника за заштиту равноправности и Државне ревизорске институције. Закон о буџетском систему обавезује кориснике јавних средстава да успоставе систем интерне контроле који обухвата праћење и оцену њихове ефикасности и ефективности.

У складу са чланом 45. Закона о државној управи, унутрашњи надзор, који органи државне управе врше над другим органима државне управе и имаоцима јавних овлашћења при вршењу поверених послова државне управе, састоји се из надзора рада, инспекцијског надзора од стране управне инспекције и осталих облика надзора које регулишу посебни закони. Постоје два основна вида надзорно-контролних овлашћења и надзорно-контролне праксе у јавном сектору: надзор над законитошћу рада (усклађеношћу са прописима) и надзор над сврсисходношћу рада органа управе. Надзором над законитошћу рада испитује се спровођење закона и других општих аката, а надзором над сврсисходношћу рада делотворност и економичност рада и сврховитост организације послова. У остале облике унутрашњег надзора спадају различити облици интерне контроле, стручног надзора, унутрашње контроле и др., према посебним законима и прописима донетим на основу закона.

Уредбом о начелима за унутрашње уређење и систематизацију радних места у министарствима, посебним организацијама и службама Владе („Службени гласник РС”, бр. 81/07 – пречишћени текст, 69/08, 98/12 и 87/13) начелно су разрађена правила о унутрашњем уређењу и систематизацији радних места која се могу применити и на друге кориснике јавних средстава. Појединачни прописи о унутрашњем уређењу и систематизацији радних места у јавном сектору су полазна тачка на основу које руководиоци преносе опис надлежности утврђен Законом о министарствима и другим посебним законима, опис посла и надлежности запослених у датој институцији у унутрашњу организациону структуру. Правилницима и другим актима о организацији послова и систематизацији радних места у јавном сектору утврђују се послови у оквиру надлежности запосленима у одређеном органу и организацији.

Тиме је утврђен основни оквир за контролно окружење, који се допуњује применом прописа којима се уређује управљање средствима Европске уније у Републици Србији. Уредбом о управљању програмима претприступне помоћи Европске уније у оквиру компоненте I Инструмента претприступне помоћи (ИПА) – Помоћ у транзицији и изградња институција за период 2007–2013. („Службени гласник РС”, број 140/14), Одлуком о одређивању одговорних лица и тела у систему за управљање програмима претприступне помоћи Европ-

ске уније за период 2007–2013. године („Службени гласник РС”, бр. 140/14 и 105/16), Уредбом о управљању програмима претприступне помоћи Европске уније у оквиру Инструмента за претприступну помоћ (ИРА II) 2014–2020. године („Службени гласник РС”, број 86/15) и Одлуком о одређивању лица и тела за управљање програмима претприступне помоћи Европске уније у оквиру инструмента за претприступну помоћ (ИРА II) за период 2014–2020. године („Службени гласник РС”, бр. 93/15 и 105/16), утврђују се структура, линије извештавања, овлашћења и надлежности свих актера у државној управи Републике Србије који учествују у управљању претприступним програмима помоћи Европске уније. Уредба о одређивању тела за ревизију система управљања програмима претприступним помоћи Европске уније у оквиру инструмента претприступне помоћи (ИРА) додатно дефинише улогу и надлежности ревизорског тела које ће вршити ревизију фондова Европске уније („Службени гласник РС”, број 113/13).

Законима и подзаконским прописима којима се уређују радни односи у органима државне управе дефинишу се начин запошљавања, додељивање задатака и оцене државних службеника. Јасна дефиниција појединачних циљева и њихова веза са циљевима институције кључни су за примену и јачање управљачке одговорности, што представља основу за делегирање надлежности која обезбеђује виши ниво одговорности државних службеника.

2.2 Управљање ризицима

Управљање ризицима обухвата идентификовање, процену и контролу над потенцијалним догађајима и ситуацијама које могу имати негативан ефекат на остварење циљева корисника јавних средстава, односно ефекат супротан од жељеног, са задатком пружања разумног уверавања да ће ти циљеви бити остварени. У том циљу, руководилац корисника јавних средстава усваја стратегију управљања ризиком, која се ажурира сваке три године, као и када се контролно окружење значајније измени. Правилником је одређена и учесталост евалуације контрола, па тако контроле које служе за свођење ризика на прихватљив ниво морају да буду анализирани и ажурирани најмање једном годишње.

Управљање ризицима обухвата следеће фазе:

1. идентификацију ризика;
2. анализу и процену ризика;
3. одговор на ризик – поступање по ризицима;
4. праћење и извештавање о ризицима.

Након пописа циљева, процеса и активности, а на основу утврђених циљева, разматрају се догађаји који могу угрозити њихово остварење и предузимају одређене радње за управљање ризицима. Због тога је важно да циљеви буду јасни, мерљиви, достижни, реални и временски одређени. Циљеви се деле на: 1) стратешке циљеве (општи циљеви) и 2) оперативне циљеве (посебни циљеви, који су везани за пословне процесе и планове рада). Циљеви органа и организације постављају се складу са законом, делокругом и стратешким циљевима Владе (нпр. сузбијање сиве економије, развој електронске управе, борба против корупције, стварање повољног пословног окружења, макроеко-

номска и финансијска стабилност). Након што су постављени циљеви органа и организације, а како би се обезбедило њихово постизање, идентификују се ризици, односно претње остваривању утврђених циљева. Идентификација ризика заправо представља процес уочавања ризика или пропуштених шанси које би спречиле остварење јасно постављених циљева органа и организација.

Најчешће методе/технике које органи и организације користе за идентификовање ризика су: размена идеја; коришћење контролних листа, као унапред припремљеног списка ризика, према којима се врши провера; раније искуство, тако да се ризици идентификују на основу знања и искуства запослених и ранијих информација које поседују везано за ризике, као и самостална (аутономна) процена ризика, тако да сваки део органа и организације утврђује ризике у својој области и даје допринос (инпуте) за укупну слику о ризицима са којима се орган/организација суочава. Значајно је да орган/организација води Регистар ризика, који може да послужи као контролна листа и основа за праћење постојећих и идентификацију нових ризика, као и за њихово ревидирање у смислу вероватноће јављања и величине утицаја.

Након што се утврде, ризици се процењују како би могли да се одмере (ступенују) и, у складу са тим, утврђују се приоритети и олакшава начин доношења одлука о ризицима на које треба усмерити превентивне и корективне активности, односно који имају најинтензивнији ефекат деловања на циљеве и изискују одговор.

Ризици се процењују са становишта утицаја који имају на остварење циљева и са становишта вероватноће појављивања. Степен ризика чини производ величине утицаја штетне последице (тежина штете) и нивоа вероватноће њеног настанка.

Процена утицаја обухвата процену значајности последица ако се ризик оствари, тј. процењује се какве би могле да буду последице ако се ризик оствари. Утицај се може бодовати нпр. оценама од један (1) до три (3), при чему оцена (1) значи да ће тај догађај имати мали утицај, док највиша оцена (3) значи да ће догађај имати велики утицај на остваривање циљева корисника јавних средстава. Овде се може дати и описна процена утицаја, па тако утицај може бити мали, средњи и висок.

У наставку су дати обрасци који се користе у процесу управљања ризиком, са описом њихове сврхе, чиме се приказује ток процеса управљања ризиком, са фазама овог поступка – од идентификације преко процене ризика, до одговора на ризик и праћење ризика.

а) Образац за утврђивање и процену ризика

Сврха Обрасца за утврђивање и процену ризика је документовање идентификације ризика и његове процене помоћу садејства утицаја негативне последице и вероватноће њеног настанка, те прегледа постојећих и предлога будућих активности ради управљања ризиком.

Преглед 1 - Образац за утврђивање и процену ризика

Назив буџетског корисника или програма: _____

Циљ					
Ризик и кратак опис ризика (главни узрок ризика и потенцијалне последице)	Процена степена ризика			Преглед постојећих контролних активности везаних уз утврђени ризик	Потребне додатне радње (предлог одговора на ризик)
	Утицај (1-3)	Вероватноћа (1-3)	Укупно (2x3)		
1	2	3	4	5	6

б) Матрица ризика

Сврха Матрице ризика је табеларно–графичко изражавање бојама степена ризика и његових кључних чинилаца: утицаја и вероватноће.

Преглед 2 - Матрица ризика

УТИЦАЈ	Велики - 3		Неприхватљиви ризици	
	Умерени - 2			
	Мали - 1	Прихватљиви ризици		
		Ниска - 1	Средња - 2	Висока - 3
		ВЕРОВАТНОЋА		

б) Скале за бодовање ризика

Скале за бодовање ризика служе као инструмент помоћу кога се процењују утицај и вероватноћа, као конституенти ризика, ради процене степена ризика и уношења у Образац за утврђивање и процену ризика.

Преглед 3 - Скале за бодовање ризика

НИВО	ВЕРОВАТНОЋА	РАНГИРАЊЕ
Изузетно висока	100% - Утврђена присутност	5
Висока	80% - Вероватна присутност	4
Средња	60% - Могућа присутност	3
Ниска	40% - Мало вероватна присутност	2
Веома ниска	20% - Присутност није вероватна	1

НИВО	УТИЦАЈ	РАНГИРАЊЕ
Изузетно висок	100% - Веома висок утицај	5
Висок	80% - Приличан утицај	4
Средњи	60% - Значајан утицај којим је могуће управљати	3
Низак	40% - Безначајан утицај	2
Веома низак	20% - Занемарљив утицај	1

в) Образац за обавештење о ризику

Запослени и руководиоци у организацији, по анализи постигнутих резултата у претходном периоду, обавештавају руководиоца (менаџера) ризика о могућем, односно вероватном ризику, са његовим основним елементима (утицај и вероватноћа). У обрасцу запослени исказују и сопствену процену вероватноће и утицаја, предлажу мере које би требало предузети ради управљања ризиком и рокове за њихову примену.

Преглед 4 - Образац за обавештење о ризику

Бр.	Назив одељења/ управе	Назив извршилачког радног места	Идентификација ризика / ризичног догађаја	Процена вероватноће	Процена утицаја	Предложена мера за управљање ризиком	Рок за примену мера

г) Табела процене ризика

Менаџер ризика, на основу прикупљених образаца за обавештавање о утврђеном ризику саставља табелу процене ризика у коју се уносе сви пријављени ризици. Структурирана табела садржи следеће елементе: циљ, ризик са описом, предложене оцене ризика (вероватноћа настанка и утицај), укупан (агрегатни) утицај, укупну (агрегатну) вероватноћу и укупан број бодова.

У складу са наведеним, у наставку је дата табела са степеновањем тежине негативне последице, односно утицаја као једне од двеју основних компонента ризика (описи и примери).

ђ) Степеновање тежине негативне последице, односно утицаја (описи и примери)

Категоризација ризика и исказивање његових последица могу бити табеларно изражени, што је илустровано Табелом 7.

Табела 7 - Категоризација ризика и његове могуће последице¹

Категорија	Могуће последице	Примери
Врло низак	Нема утицаја	
Низак Негативан исход због ризика или изгубљених прилика који вероватно неће имати трајни или значајан утицај на углед или успешност организације.	<ul style="list-style-type: none"> Мање од <0.5% финансијског утицаја на укупни обрт Нема регулаторних последица Мањи негативан публицитет Мања повратна повреда 	<ul style="list-style-type: none"> Организација је успешно тужен за незаконито отпуштање Радник је доживео повреду на раду, нпр. оклизнуо се
Средњи Негативан исход због ризика или изгубљених прилика који ће имати значајан утицај на организацију, али се њиме може управљати без већих последица у средњорочном периоду.	<ul style="list-style-type: none"> Финансијски губитак до 2% од укупни обрт у свакој години Ограничени регулаторни проблеми Негативан публицитет у локалној области или неком аспекту пружања услуга Већа повратна повреда 	<ul style="list-style-type: none"> Велик пројекат везан за информационе технологије касни или се на њега потрошило превише средстава Ангажовано особље је претрпело повреде због немара организације Губитак значајне јавне имовине
Висок Негативан исход због ризика или изгубљене прилике који има значајан утицај који захтева велике напоре да би се њиме управљало и да би се решио у средњорочном периоду, али не прети опстанку организације у средњорочном периоду.	<ul style="list-style-type: none"> Финансијски губитак преко 2% од укупног обрта у једној години Неопходно је избалансирати велики програм штедње захтева у средњорочном периоду Значајни регулаторни проблеми Негативни наслови у локалној штампи Трајна повреда или смрт 	<ul style="list-style-type: none"> Истраживачки тим је фалсификовао резултате што има велике последице, нпр. на питања здравља Велики туристички проблеми због рата или тероризма – можда неће ескалирати до веома озбиљне ситуације Финансијски систем организације у потпуности је „пао“ и не може се опоравити
Врло висок Негативан исход због ризика или изгубљених прилика који уколико се не реши у средњорочном периоду прети опстанку институције.	<ul style="list-style-type: none"> Финансијски губитак (или губитак потенцијалног финансијског вишка) преко 2% од обрта више година заредом Значајне регулаторне последице Стални негативни наслови у штампи Велике негативне санкције – затворен главни део организације Трајна вишеструка повреда или смрт 	<ul style="list-style-type: none"> Озбиљан инцидент (несрећа) због немара организације Велики пожар који онемогућава значајном делу организације да да спроводи услуге Континуиран неуспех у ангажовању кадрова

1) Извор: „Управљачка одговорност – основа ФУК-а“, Зоран Живојиновић, Београд, 2016.

Из процене утицаја и вероватноће појављивања ризика проистиче процена укупне изложености ризику (интензитет деловања ризика/степен ризика), која је потребна како би се утврдили приоритети, односно најзначајнији ризици којима треба управљати. Укупна изложеност ризику добија се множењем бодова утицаја с бодовима вероватноће. Тако се, ризик са највећим утицајем (3) и највећом вероватноћом појављивања (3) процењује са највише девет (9) бодова. Најчешћи облик процене ризика огледа се у матрици ризика, датој у Прилогу 2. (дијаграм унакрсног деловања утицаја и вероватноће ризика – две координате: утицај и вероватноћа), која је дата у наставку овог текста:

Тамно сиви ризици су ризици ниског интензитета деловања. Светло сиве ризике треба надzirати и управљати њима све до довођења до прихватљивог нивоа, тј. тамно сиве боје, ако је могуће. Они се крећу у границама 3 и 4 (нпр. висока вероватноћа 3 и мали утицај 1, средња вероватноћа 2 и средњи утицај 2, као и велики утицај 3 и ниска вероватноћа). Црни ризици су оцењени највишим оценама (6 или 9) и захтевају тренутну акцију, а то су ризици са великом вероватноћом појављивања и високим утицајем на остварење циљева, или је вероватноћа појављивања висока, а утицај средњи, односно обрнуто. Према томе, оцена 9 подразумева сигурну појаву ризика са веома озбиљним утицајем, док оцена 1 указује на најмању вероватноћу појаве ризика са малим утицајем. У наставку је дато објашњење вероватноће и утицаја.

У досадашњој пракси ризик се сматра озбиљним ако је оцењен највишом оценом (6 или 9), у следећим случајевима: ако представља директну претњу успешном остваривању циљева или завршетку програма/пројекта/активности; ако ће проузроковати знатну штету организационим јединицама или органима у саставу, грађанима, привреди, Влади или суфинансијерима (пројекти финансирани из средстава Европске уније); ако за последицу има кршење закона и других прописа; ако за последицу има значајне финансијске губитке; ако се доводи у питање сигурност запослених и имовине органа/организације; ако озбиљно утиче на углед (репутацију) органа/организације.

Мишљења смо и да се, за одређене ризике, може успоставити аутоматска (непосредна) процена ризика, тако да одређени посебно озбиљни догађаји (нпр. основана сумња на извршење кривичног дела – нпр. ненаменско трошење средстава, злоупотреба положаја одговорног лица, несавестан рад у служби и др.) непосредно повлаче висок ризик, без упуштања у детаљну процену ризика на основу осталих критеријума и елемената. Високи ризици постоје и према одредбама самог закона (нпр. област спречавања прања новца и финансирања тероризма).

Технике поступања по ризицима су:

- 1) Толерисање ризика, када се ризик прихвата и толерише без предузимања било каквих радњи. У питању је низак ризик, односно одређени незнатни (безначајни) облици ниског ризика. Чак и ако ризик није подношљив, способност да се нешто уради у вези са одређеним ризицима може бити ограничена, односно трошкови предузимања било каквих радњи могу бити већи од потенцијалне користи која се тиме може добити;
- 2) Третирање (решавање) ризика, у шта спада највећи број ризика. Сврха третирања јесте да се, иако се одређене ризичне активности настављају, предузму радње (контроле) ради свођења ризика на прихватљив ниво;

- 3) Трансфер (пренос) ризика, када се они преносе на треће лице. Ово се може урадити путем осигурања од ризика или финансијском надокнадом трећем лицу које преузима ризик на други начин. Ова опција је нарочито добра за умањење финансијских ризика или ризика по имовину;
- 4) Коришћење прилика – Ова опција није алтернатива за претходно наведене, већ представља опцију коју треба размотрити увек када се толерише, преноси или третира одређени ризик. Односи се на ситуацију у којој истовремено са умањивањем одређених претњи, постоји прилика да се искористи неки позитиван утицај (нпр. уколико је улагање већег износа капиталних инвестиција у велики пројекат ризично, треба преиспитати да ли постоје релевантне контроле, које су довољно добре да оправдају повећавање тог износа, како би се остварила још већа корист). Претходно наведено се односи и на ситуације које са собом не носе претњу, већ само позитивне прилике;
- 5) Прекид активности, јер је неке ризике могуће решавати или свести на прихватљив ниво само уколико се одређена активност прекине. Ова опција може представљати озбиљно ограничење у јавном сектору с обзиром да се у њему спроводе низ активности, иако су ризици прилично велики, јер нема другог начина да се резултати неопходни за грађане и остваре.

Потребно је разумети и да се ризик, и поред успешног управљања, не може свести на нулту вредност (0), јер увек преостаје одређени део ризика – преостали (резидуални) ризик, ма колико мали он био, и на то треба рачунати. Уколико ризик из тог безначајног нивоа крене да расте и приближива се нивоу који се не толерише, тада је време за одговор и предузимање мера управљања ризиком.

1.4 Контролне активности

Контролне активности обухватају писане политике и процедуре и њихову примену, успостављене да пруже разумно уверавање да су ризици за постизање циљева ограничени на прихватљив ниво дефинисан у процедурама за управљање ризиком, а нарочито: процедуре за ауторизацију и одобравање; поделу дужности и пренос овлашћења, како би се једном лицу онемогућило да у исто време буде одговорно за ауторизацију, извршење, књижење и контролне активности; систем дуплог потписа у коме ниједна обавеза не може да буде преузета или извршено плаћање без потписа руководиоца корисника јавних средстава и руководиоца финансијске службе или другог овлашћеног лица; правила за приступ средствима и информацијама; претходну проверу законитости коју спроводи овлашћено лице које одреди руководиоца корисника јавних средстава; процедуре потпуног, исправног, тачног и благовременог књижења свих трансакција; извештавање и преглед активности - процену ефикасности и ефикасности трансакција; надгледање процедура; процедуре управљања људским ресурсима; правила документовања свих трансакција и послова везаних за активност корисника јавних средстава. Контроле морају да буду одговарајуће, а трошкови за њихово увођење не смеју да превазиђу очекивану корист од њиховог увођења. Контролне активности се спроводе у

целој организацији, на свим нивоима и функцијама од стране свих запослених, у складу са утврђеним пословним процесом и описом посла.

1.5 Информисање и комуникација

Информисање и комуникација обухватају: идентификовање, прикупљање и дистрибуцију, у одговарајућем облику и временском оквиру, поузданих и истинитих информација које запосленима омогућавају да преузму одговорности; ефективно комуницирање, хоризонтално и вертикално, на свим хијерархијским нивоима корисника јавних средстава; изградњу одговарајућег информационог система који омогућава да сви запослени имају јасне и прецизне директиве и инструкције о њиховој улози и одговорностима у вези са финансијским управљањем и контролом; коришћење документације и система тока документације који обухвата правила бележења, израде, померања, употребе и архивирања документације; документовање свих пословних процеса и трансакција ради израде одговарајућих ревизорских трагова за надгледање (надзор); успостављање ефективног, благовременог и поузданог система извештавања, укључујући нивое и рокове за извештавање, врсте извештаја који се подносе руководству и начин извештавања у случају откривања грешака, неправилности, погрешне употребе средстава и информација, превара или недозвољених радњи. Поуздане информације и ефективно комуницирање неопходни су за вођење и контролу пословања корисника јавних средстава.

1.6 Праћење и процена система

Праћење и процена система обухвата увођење система за надгледање финансијског управљања и контроле проценом адекватности и његовог функционисања. Праћење и процена система обављају се текућим увидом, самопроцењивањем и интерном ревизијом. Праћење и процена подразумевају увођење система за надгледање области финансијског управљања и контроле, оцену адекватности и ефикасности његовог функционисања.

2. Садашње стање развоја финансијског управљања и контроле и процене ризика у јавном сектору

Активности на успостављању и развоју финансијског управљања и контроле започете су, првенствено кроз израду прописа и организацију обуке. Увођење и одржавање система финансијског управљања и контроле представља основу за примену концепта управљачке одговорности, тако да руководиоци корисника јавних средстава сnose одговорност за додељена финансијска, управљачка и програмска овлашћења. Руководиоци сnose одговорност за планирање и програмирање (постављање и остваривање циљева), припрему буџета/финансијског плана, извршење буџета/финансијског плана, рачуноводство, контролу, извештавање, архивирање рачуноводствене и друге документације и надзор. Руководиоци су, дакле, одговорни за успостављање и исправно функционисање система финансијског управљања и контроле у својим организацијама.

Велики број руководиоца корисника јавних средстава још увек није успео да успостави процедуре за примену одређених процеса рада. Број руко-

водилаца који су завршили обуку из области финансијског управљања и контроле није довољан, те је самим тим и очигледан недостатак стварног познавања свих елемената финансијског управљања и контроле у јавном сектору. Одавде проистиче потреба за подизањем нивоа знања о надлежностима које постоје у оквиру система интерне контроле. Руководиоци нису довољно упознати са управљањем ризиком и како овакво управљање може да помогне њиховој институцији да постигне своје циљеве, јер само ограничени број корисника јавних средстава има планове за управљање ризиком и евиденцију о ризицима. Код управљања ризиком готово сва пажња сада се поклања усклађености са прописима и не узимају се у обзир ризици повезани са циљевима организације. Зато, јачање управљања ризиком представља кључни елемент даљег развоја финансијског управљања и контроле у јавном сектору.

Управљачка одговорност дефинисана је Законом о буџетском систему, као обавеза руководиоца свих нивоа власти код корисника јавних средстава да све послове обављају законито, поштујући принципе економичности, ефективности, ефикасности и јавности, као и да за своје одлуке, поступке и резултате одговарају ономе ко их је именовао или им пренео одговорност. Законом о буџетском систему предвиђено је раздвајање дужности како би се спречио сукоб интереса, а управљачка одговорност детаљније је разрађена у Правилнику.

Премда је Правилником предвиђена ова могућност, надлежности и одговорности у пракси делегиране су у ограниченој мери, а системи финансијског управљања и контроле централизовани су на вишем нивоу управљања. Управљачка одговорност значи задржавање контроле и коначне одговорности за остварење циљева организације, али не и стална контрола свега и свачега, различитих детаља, ситних појединости и сл., за које руководиоци на вишим нивоима често немају довољно времена ни стручно-техничког знања, нити би требало да га имају, јер постоји организација и систематизација послова, тако да свако треба да обавља свој посао за који је стручан и за њега одговоран. Зато је неопходно унапређивање организације послова, линија извештавања, постављање циљева и показатеља учинка, подела послова и задатака и делегирање одговорности, како би сви запослени схватили систем финансијског управљања и контроле као свој, а не као нешто што је ван њих и за шта они не носе одговорност, него само највиши руководиоца, који не може да буде и није логично да животно буде одговоран, по принципу објективне одговорности, за било коју грешку и пропуст који би се могли појавити и који се појављују у раду.

Механизми за преношење управљачке одговорности који би помогли руководиоцима корисника јавних средстава у регулисању одговорности нижих руководиоца у оквиру корисника јавних средстава за постизање својих циљева и управљање средствима који су им додељена за њихову реализацију нису у потпуности развијени, односно веза између постизања циљева и средстава издвојених за остваривање тих циљева није увек директно приказана. Јачање одговорности руководиоца захтева активније учешће свих руководиоца у активностима везаним за припрему и извршење буџета. У том смислу, Централна јединица за хармонизацију организовала је радионице и обуке за кориснике јавних средстава о компонентама финансијског управљања и контроле.

Аналитичком обрадом годишњих извештаја о финансијском управљању и контроли за 2015. годину, који су доставили корисници јавних средстава, од 591 утврђено је да су 452 започели попис и опис пословних процеса, 297 су сачинили мапу пословних процеса, а 415 су успоставили интерне контроле у пословним процесима, узимајући у обзир најзначајније ризике.

Табела 8 - Оцена елемената система ФУК²

Просечна оцена елемената система ФУК по категоријама КЈС за 2015. годину		Параметри	Контролно окупљење (максимално 60 поена)		Управљање ризицима (максимално 55 поена)		Контролне активности (максимално 50 поена)		Информисање и комуникација (максимално 35 поена)		Праћење надзор и процене (максимално 35 поена)	
			поени	%	поени	%	поени	%	поени	%	поени	%
Категорије КЈС	Централни републички ниво	Министарства	49	82	43	78	34	68	27	77	24	69
		ОСО*	54	90	51	93	47	94	35	100	31	89
		Остали**	47	78	42	76	36	72	28	80	19	54
Локални ниво	Локална самоуправа	ПРОСЕК	47	78	42	76	36	72	28	80	19	54
		Остали***	39	65	37	67	31	62	24	68	16	46
		ПРОСЕК	41	68	39	71	32	64	26	74	16	46
ПРОСЕК У РС			43	72	38	69	33	66	26	74	17	49

— ОСО* – Организације обавезног социјалног осигурања

— Остали** – Корисници јавних средстава на централном (републичком) нивоу, изузев министарстава и ОСО

— Остали*** – Корисници јавних средстава на нивоу локалне самоуправе и изузев јединица локалне самоуправе

2) Извод из Стратегије развоја интерне финансијске контроле у јавном сектору у Републици Србији, за период 2017–2020. године

Посматрано на нивоу јавног сектора, рангирање оцењиваних елемената система финансијског управљања и контроле је следеће: 1) информисање и комуникација (74%); 2) контролно окружење (72%); 3) управљање ризицима (69%); 4) контролне активности (66%) и 5) праћење/надзор и процена (49%).

Када је реч о контролном окружењу, функција надзора значајно се разликује у различитим органима и организацијама. Разлози за ово су недостатак одговарајућих средстава за обављање делотворног надзора, као и недостатак капацитета надзорних тела да обављају делотворну контролу. Прописи којима се регулишу запошљавање и радни односи у јавном сектору су стриктни и ограничавају овлашћења руководиоца код корисника јавних средстава која се тичу управљања људским ресурсима. Распоређивање и запошљавање службеника и даље се врши према повременој процени потреба, а не на основу анализе стварног обима посла. Јавном сектору недостаје јасна и одржива политика задржавања запослених, због чега је отежано одржавање континуитета пословања, будући да професионални службеници напуштају јавни сектор или се премештају из једног органа у други, због бољих услова рада, укључујући повећање плате и друге услове рада. Приметно је и да руководиоци нижег нивоа обављају поверене задатке само у одређеном степену што је последица њихове немогућности да преузму пуну одговорност за обављање делегираног задатка, активности и других надлежности. Неравнотежа у вези са одговорношћу је честа у свим деловима јавног сектора, с обзиром да делегиране надлежности и одговорности нису праћене неопходним ресурсима потребним за њихово обављање. У складу са активностима које се реализују у циљу једноставнијег планирања и програмирања свих јавних средстава до највећег могућег степена, и изградње јединственог, консолидованог система финансијског управљања у јавном сектору, посебно треба обратити пажњу на поједностављивање процедура за управљање и контролу програма претприступне помоћи Европске уније и средстава из буџета Републике Србије како би се обезбедила стабилна основа за будуће управљање структурним инструментима Европске уније.

Садашње стање процене ризика је такво да корисници јавних средстава у пракси процењују разне врсте ризика којима је изложена њихова институција више на интуитивној основи него применом прописане методологије, усредсређујући се на процену ризика повезаних са усклађеношћу рада са законима и другим прописима, а не на ризике који утичу на њихове резултате рада. Искуство јесте битно, али је нарочито битно имати и примењивати методологију и процедуре рада, са искуством као корективним фактором. Управљање ризиком врше сви корисници јавних средстава, али до нижег нивоа сложености. Упркос чињеници да је већ успостављен општи оквир, корисницима јавних средстава треба додатна помоћ при откривању ризика, јер се ризици углавном утврђују и процењују у односу на законом прописане услове, а не у односу на циљеве саме организације. Потребно је да руководиоци разумеју да се управљачка одговорност не састоји само у томе колико је јавног новца потрошено, него нарочито у томе шта је постигнуто трошењем јавног новца, тј. да ли је и који циљ и у којој мери остварен трошењем јавног новца. Спречавање превара, односно сузбијање превара представљају саставни део процеса управљања ризицима. Органи државне управе спроводе активности које ће омогућити успостављање система процене ризика од превара на основу релевантних смерница и сугестија Европске канцеларије за борбу против превара

(*OLAF*), а које су првенствено усмерене ка процени ризика од превара приликом управљања фондовима Европске уније. Са изузетком неколико јавних институција које су успоставиле функционалан систем финансијског управљања и контроле, као и посебно прилагођен систем праћења ради утврђивања и процене промена које могу утицати на систем интерне контроле, када је реч о утврђивању и решавању слабости интерне контроле, већина корисника јавних средстава нема развијен систем финансијског управљања и контроле, чека и ослања се на извештаје својих интерних ревизора или својих јединица за интерну ревизију, као и на налазе и препоруке Државне ревизорске институције и њихових годишњих ревизорских извештаја, са заступљеним реактивним (уместо проактивним) приступом.

Увођење и реализација активности контроле код корисника јавних средстава у већини случајева, уведена је ради смањења ризика повезаних са усклађеношћу рада са законима, а не оних који прете остваривању циљева корисника јавних средстава. Активности контроле су у порасту, али и поред тога мора се вршити преусмеравање корисника јавних средстава са ризика по усклађеност ка оперативним ризицима, на основу смерница Централне јединице за хармонизацију.

Корисници јавних средстава састављају извештаје за унутрашњу и спољну употребу који чине саставни део система интерне контроле. Извештаји о стању управљања људским ресурсима, извештаји о постигнутим циљевима и други извештаји редовно се припремају у различитим временским оквирима (периодима). Ти извештаји садрже информације о управљању системима интерне контроле; међутим, у већини случајева, нису издвојене у посебним извештајима о интерним контролама. Више руководство ретко користи инструменте попут упитника за самооцењивање, с обзиром да руководиоци још увек нису спознали свеобухватан значај алата за интерну контролу. Иако Централна јединица за хармонизацију улаже велике напоре у обуку високог и средњег руководства на тему финансијског управљања и контроле, свест о њиховим користима и даље није на оптималном нивоу.

Корисници јавних средстава припремају упитник за самооцењивање како би га доставили Централној јединици за хармонизацију као део годишњег извештаја о систему финансијског управљања и контроле. Употреба упитника за самооцењивање најчешће је ограничена на испуњење обавеза које се односе на извештавање Централне јединице за хармонизацију.

У складу са својим потребама, руководиоци корисника јавних средстава организују и уређују интерно извештавање на нивоу институција. Приручник за финансијско управљање и контролу пружа смернице корисницима јавних средстава за образовање Радне групу за финансијско управљање и контролу у оквиру управљања редовним активностима интерне контроле.

Најчешћи метод координиране размене информација у оквиру корисника јавних средстава јесу редовни састанци организовани између вишег руководства и средњег руководства институција (колегијуми). Руководиоци корисника јавних средстава их у већини случајева редовно организују, како би се пратило спровођење плана рада институције и да би се решавали тренутни проблеми, као и за планирање рада институције у периоду између два састанка. Током ових састанака разговара се и о питањима интерне контроле, али не

нужно на доследан и систематичан начин, и углавном се односе на питања везана за запослене, праћење расхода, и слична питања. Генерално, обим питања интерне контроле о којима се дискутује на овим састанцима директно је сразмеран нивоу развоја и стања свести који се односи на користи и значај финансијског управљања и контроле унутар институције.

Одређени корисници јавних средстава још увек нису успоставили функцију интерне ревизије. Главни разлози су недовољан број кандидата за интерне ревизоре са прописаним квалификацијама; ниске плате и платни разреди који нису у сразмери са обимом и сложености посла; недовољно средстава и конкурентност приватног сектора. Осим тога, у годишњим извештајима наведен је недостатак интензивније сарадње интерних ревизора и њихових руководилаца, што заправо представља предуслов за ефективну интерну ревизију.

3. Циљеви и даљи правци развоја финансијског управљања и контроле и процене ризика у јавном сектору

Стратешки циљеви даљег развоја финансијског управљања и контроле састоје се у:

- унапређењу улоге Министарства финансија – Централне јединице за хармонизацију из области координације, праћења, едукације и информисања руководилаца и запослених укључених у процес интерног финансијског управљања и контроле; и
- јачању свести о финансијском управљању и контроли као интегралном делу процеса управљања са наглашавањем управљачке одговорности, управљања ризицима и процене квалитета.

Из ових стратешких циљева проистичу посебни циљеви и даљи правци развоја систем финансијског управљања и контроле и процене ризика у јавном сектору.

Први такав циљ огледа се у пружању подршке свим руководиоцима корисника јавних средстава, ради суштинског разумевања значаја активности финансијског управљања и контроле као интегралног дела стратешких и оперативних процеса, са нагласком на управљачкој одговорности.

Активности финансијског управљања и контроле чине интегрални део управљачке одговорности и примењују се на нивоу читаве организације. Финансијско управљање и контрола спадају у одговорност руководилаца највишег нивоа (министар, секретар министарства, помоћници министра, генерални директор, директор), као и руководилаца група, одсека, одељења и осталих организационих јединица унутар корисника јавних средстава. Због тога, ради укључивања финансијског управљања и контроле у све активности корисника јавних средстава, руководиоци највишег нивоа и руководиоци унутрашњих организационих јединица дужни су да поступају у складу са дефиницијом управљачке одговорности. Ако одговорност за спровођење финансијског управљања и контроле сноси само највише руководство, то није довољно за његову суштинску и потпуну примену. Због тога је потребно подићи свест свих водећих учесника у активностима јавног сектора, укључујући и све руководиоце унутрашњих организационих јединица, о улози и одговорностима за

спровођење финансијског управљања и контроле. Потребно је да руководиоци у организацији разумеју да су они део финансијског управљања и контроле у тој организацији, да су њихови циљеви део укупних циљева организације и да су одговорни за остварење циљева према показатељима учинка.

Финансијско управљање и контрола је средство које обезбеђује да послови у оквиру одговорности руководиоца свих нивоа код корисника јавних средстава буду спроведени на систематичан, прописан и транспарентан начин, пружајући уверавање руководиоцу корисника јавних средстава да су послови и трансакције у његовој организацији спроведени у складу са принципима доброг управљања. Координацију спровођења и развоја начела управљачке одговорности руководиоца код свих корисника јавних средстава пружаће Централна јединица за хармонизацију, анализом недостатака система интерне контроле код корисника јавних средстава и изразом смерница и упутстава за њихово отклањање.

Према томе, планиране мере и активности предвиђене за остварење овог циља обухватају:

- установљавање нивоа разумевања финансијског управљања и контроле код корисника јавних средстава, коришћењем унапређених упитника које доставља Централна јединица за хармонизацију;
- припрему смерница о управљачкој одговорности руководиоца у којима се објашњавају улоге појединачних учесника у финансијском управљању и контроли (руководиоци корисника јавних средстава, руководиоци група, одсека, одељења и др.);
- припрему модела аката за практичну примену финансијског управљања и контроле, који ће бити доступни корисницима јавних средстава за презимање путем електронске платформе за учење на даљину на интернет страници Централне јединице за хармонизацију;
- организацију радионица за више руководиоце о улози финансијског управљања и контроле, на основу резултата истраживања;
- организацију семинара о финансијском управљању и контроли за руководиоце структуре на државном и локалном нивоу (државни секретари, помоћници министара, начелници градских и општинских управа и директори);
- спровођење анализе примене стандарда интерне контроле код одређеног броја корисника јавних средстава, у односу на усвојена документа политика финансијског управљања и контроле;
- измене и допуне Правилника и Приручника за финансијско управљање и контролу, како би појам управљачке одговорности био усклађен са принципима доброг управљања, и
- ажурирање и измене и допуне материјала за обуку о финансијском управљању и контроли.

Други посебан циљ састоји се у стратешком планирању које повезује организационе циљеве са развојном визијом Владе. Стратешко планирање које повезује организационе циљеве са свеукупном визијом Владе биће унапређено изменом постојећег правног оквира који ће регулисати систем планских докумената. Ова промена ће омогућити усвајање подзаконских аката, ради остварења овог циља.

Планиране мере и активности предвиђене за реализацију овог циља обухватају:

- доношење закона и подзаконских прописа којима се уређује методологија управљања јавним политикама, анализа ефеката јавних политика и прописа и садржај појединачних докумената јавних политика, и
- усвајање прописа којима се уређује методологија за израду средњорочних (стратешких планова).

Трећи посебан циљ је оперативно планирање које повезује оперативне циљеве са захтевима за ресурсе (буџетски, кадровски и други ресурси). Оперативно планирање које повезује оперативне циљеве са захтевима за ресурсе (буџетски, кадровски и друга средства) ће се постићи усвајањем и имплементацијом Акционог плана за оптимизацију јавне управе, на основу препорука хоризонталне функционалне анализе спроведене од стране Светске банке. Изменом постојећих прописа о начелима за унутрашње уређење и систематизацију радних места у министарствима, посебним организацијама и службама Владе биће обезбеђено формирање, односно одређивање унутрашње организационе јединице која би се бавила питањима стратешког планирања и управљања, са прецизно дефинисаним описима послова запослених у овој јединици.

Један од задатака који ће бити у надлежности ових јединица је вршење функција професионалне подршке и координације у припреми и имплементацији стратешких и оперативних планова, у складу са дефинисаним циљевима организације и оправданим захтевима за ресурсе (буџет, особље и други ресурси).

Планиране мере и активности, предвиђене за остварење овог циља, обухватају измену прописа којима су уређена начела за унутрашњу организацију државне управе и треба да обезбеде формирање, односно одређивање унутрашње организационе јединице која ће бити задужена за спровођење функције пружања професионалне подршке и координацију припреме и реализације стратешког и оперативних планова у складу са дефинисаним циљевима организације и оправданим захтевима за ресурсима.

Четврти посебан циљ подразумева праћење и извештавање о остварењу циљева у односу на коришћене ресурсе. Праћење и извештавање о остварењу циљева у односу на коришћене ресурсе биће постигнуто усвајањем и спровођењем Акционог плана оптимизације јавне управе, на основу препорука из хоризонталне функционалне анализе коју је спровела Светска банка. Изменом прописа о начелима за унутрашње уређење и систематизацију радних места у министарствима, посебним организацијама и службама Владе, обезбедиће се формирање, односно одређивање унутрашње организационе јединице која би се бавила питањима стратешког планирања и управљања, са прецизно дефинисаним описима послова запослених у овој јединици. Један од задатака који спадају у надлежност тих јединица је праћење и извештавање о степену остварења дефинисаних циљева у односу на ресурсе који се користе.

Планиране мере и активности предвиђене за остварење овог циља обухватају измену прописа којима се уређују начела за унутрашњу организацију државне управе обезбедиће формирање, односно одређивање унутрашње организационе јединице која ће бити задужена за праћење и извештавање о степену остваривања дефинисаних циљева у односу на ресурсе који се користе.

Као пети посебан циљ јавља се развој процеса управљања ризиком код корисника јавних средстава. У том смислу, потребно је наставити систематски развој процеса управљања ризиком код корисника јавних средстава, кроз континуирано утврђивање ризика и процену вероватноће њиховог јављања и могућих ефеката, документовање ризика у регистру ризика, одређивање лица за праћење ризика и унапређење система извештавања о ризицима. Ради пуне имплементације система интерне контроле, потребно је унапредити поступак стратешког планирања (јасније дефинисање и праћење стратешких циљева) са којим је повезан процес управљања ризиком, и уградити управљање ризицима у процес планирања и доношења одлука.

Планиране мере и активности предвиђене за остварење овог циља садржане су у следећем:

- Централна јединица за хармонизацију треба да ажурира постојеће смернице за имплементацију процеса управљања ризиком код корисника јавних средстава;
- Централна јединица за хармонизацију треба да организује семинаре и радионице о теми управљања ризиком за све кориснике јавних средстава;
- континуирано документовање ризика у регистрима ризика и одређивање лица надлежног за праћење ризика код корисника јавних средстава,
- Централна јединица за хармонизацију треба путем електронске платформе за учење на даљину да омогући преузимање модела за управљање ризиком, ради лакше примене међу корисницима јавних средстава.

Шести посебан циљ огледа се у припреми модела за евалуацију квалитета финансијског управљања и контроле. Ваљано постављен систем финансијског управљања и контроле обезбеђује да јавна средства буду употребљена на законит начин, у складу са начелима економичности, ефикасности и ефективности. Закон о буџетском систему утврђује начела и правила у складу са којима корисници јавних средстава морају да управљају ресурсима који су им додељени. Примена одредби Закона о буџетском систему у пракси захтева одговарајући систем финансијског управљања и контроле. Да би се обезбедила адекватност система финансијског управљања и контроле, неопходно је вршити континуирано надгледање (мониторинг). Због тога је суштински важно да се направи модел за оцењивање квалитета финансијског управљања и контроле, који ће пружити повратне информације о томе да ли систем финансијског управљања и контроле заиста обезбеђује ефикасно коришћење јавних средстава и остваривање циљева које Влада поставља. Модел за оцењивање квалитета користиће се и за проверу да ли систем финансијског управљања и контроле обезбеђује да се намењена јавна средства користе у складу са одобреним финансијским планом, не прихватају обавезе које превазилазе одобрена средства и средства не преусмеравају без одговарајућег одобрења, те да се неправилности бележе и предузимају потребне радње за отклањање таквих неправилности.

Да би се подржао такав модел за оцењивање квалитета, потребне су одређене измене у систему годишњег извештавања о интерним контролама. Потребно је постепено увођење годишње изјаве о интерним контролама различитих категорија корисника јавних средстава коју ће потписивати руководиоца, а којом ће се потврђивати да је систем интерних контрола проверен и да испуњава стандарде које поставља министар задужен за послове

финансија. Корисници јавних средстава ће ову изјаву достављати министру финансија преко ЦЈХ.

Увођење управљања неправилностима има посебан значај за даљи развој финансијског управљања и контроле. Неправилност представља свако кршење неке одредбе прописаних правила и уговора, које је последица поступка или пропуста лица запослених код корисника јавних средстава, уговарача, крајњих корисника и крајњих прималаца, а које као за последицу има, или би могло да има, неоправдане трошкове. Државни службеник, запослени или треће лице пријављују одступања, недоследности или кршења прописа која представљају неправилност или изазивају основану сумњу да је дошло до преваре, без обзира на величину и значај неправилности или преваре и без обзира јесу ли исте почињене намерно или из нехата.

Мере и активности предвиђене за остварење овог циља састоје се у:

- увођењу годишње изјаве о интерним контролама, коју даје руководилац корисника јавних средстава. Изјава о интерној контроли доставља се министру финансија преко Централне јединице за хармонизацију, и
- увођењу функције управљања неправилностима у оквиру финансијског управљања и контроле.

Седми посебан циљ је прослеђивање тачних, релевантних и правовремених информација у вези са финансијским и оперативним учинком унутар и ван организације. Прослеђивање тачних, релевантних и правовремених информација у вези са финансијским и оперативним учинком унутар и ван организације биће постигнуто усвајањем и спровођењем Акционог плана оптимизације јавне управе, на основу препорука из хоризонталне функционалне анализе коју је спровела Светска банка. Изменом постојећих прописа о начелима за унутрашње уређење и систематизацију радних места у министарствима, посебним организацијама и службама Владе биће обезбеђено формирање, односно одређивање унутрашње организационе јединице која би се бавила питањима стратешког планирања и управљања, са прецизно дефинисаним описима послова запослених у овој јединици. Један од задатака који ће бити у надлежности ових јединица је функција интерне и екстерне комуникације кроз припрему тачних, релевантних и актуелних информација које се односе на финансијске и оперативне ефекте за објављивање унутар и ван организације.

Планиране мере и активности предвиђене за остварење овог циља обухватају измену Уредбе којом се уређују начела за унутрашњу организацију државне управе, како би се омогућило образовање, односно одређивање унутрашње организационе јединице која ће бити задужена за интерну и екстерну комуникацију кроз припрему тачних, релевантних и благовремених информација у вези са финансијским и оперативним учинком за објављивање унутар и изван организације.

Закључак

Централна јединица за хармонизацију улаже велике и континуиране напоре у развој система финансијског управљања и контроле и обуку руководства на ову тему. Ипак, садашње стање процене ризика још увек је више на интуитивној, него методолошкој основи, ризици који се процењују односе се

на усклађеност рада са прописима, а не на ризике који утичу на резултате рада и остварење циљева организације, а управљачка одговорност још увек није на потребном нивоу. Надлежности и одговорности у пракси делегиране су у ограниченој мери, а системи финансијског управљања и контроле централизовани су на вишем нивоу управљања. Нужни су унапређење организације послова, линија извештавања, постављање циљева и показатеља учинка, подела послова и задатака и делегирање одговорности, како би сви запослени схватили систем финансијског управљања и контроле као свој, а не као нешто што је ван њих и за шта они не сnose одговорност, него само највиши руководиоцац.

Унапређење стања и даљи развој изискују низ мера и активности усмерених ка повећању суштинског разумевања финансијског управљања и контроле, са нагласком на управљачкој одговорности, унапређењу стратешког планирања које повезује организационе циљеве са развојном визијом Владе и оперативном планирању које повезује оперативне циљеве са захтевима за буџетске, кадровске и друге ресурсе, те праћењу и извештавању о остварењу циљева у односу на коришћене ресурсе. Ради заокруживања развоја ове области, неопходни су и развој процеса управљања ризиком код корисника јавних средстава, евалуација квалитета финансијског управљања и контроле и прослеђивање тачних, релевантних и правовремених информација у вези са финансијским и оперативним учинком унутар и ван организације. У развојном процесу неопходно је суштинско укључивање свих учесника у процесу финансијског управљања и контроле, преузимање и пренос одговорности, како не би сав посао и сва одговорност пали на Централну јединицу за хармонизацију.

Литература

1. Закон о буџетском систему („Службени гласник РС“, бр. 54/09, 73/10, 101/10, 101/11, 93/12, 62/13, 63/13–исправка, 108/13, 142/14, 68/2015 – др. закон, 103/15, 99/16 и 113/17)
2. Правилник о заједничким критеријумима и стандардима за успостављање, функционисање и извештавање о систему финансијског управљања и контроле у јавном сектору („Службени гласник РС“, бр. 99/11 и 106/13)
3. Стратегија развоја интерне финансијске контроле у јавном сектору у Републици Србији, за период 2017–2020. године („Службени гласник РС“, број 51/17)
4. Закон о државној управи („Службени гласник РС“, бр. 79/05, 101/07, 95/10 и 99/14)
5. Стратегија реформе јавне управе („Службени гласник РС“, бр. 9/14 и 42/14 – исправка)
6. Закон о државним службеницима („Службени гласник РС“, бр. 79/05, 81/05 – исправка, 83/05 – исправка, 64/07, 67/07 – исправка, 116/08, 104/09 и 99/14)
7. Закон о заштити узбуњивача („Службени гласник РС“, број 128/14)

8. Закон о Агенцији за борбу против корупције („Службени гласник РС”, бр. 97/08, 53/10, 66/11 – УС, 67/13 – УС, 112/13 – аутентично тумачење и 8/15 – УС)
9. Кодекс понашања државних службеника („Службени гласник РС”, бр. 29/08 и 30/15)
10. Уредба о начелима за унутрашње уређење и систематизацију радних места у министарствима, посебним организацијама и службама Владе („Службени гласник РС”, бр. 81/07 – пречишћени текст, 69/08, 98/12 и 87/13)
11. Уредба у управљању програмима претприступне помоћи Европске уније у оквиру компоненте I Инструмента претприступне помоћи (IPA) – Помоћ у транзицији и изградња институција за период 2007–2013. („Службени гласник РС”, број 140/14)
12. Одлука о одређивању одговорних лица и тела у систему за управљање програмима претприступне помоћи Европске уније за период 2007–2013. године („Службени гласник РС”, бр. 140/14 и 105/16)
13. Уредба о управљању програмима претприступне помоћи Европске уније у оквиру Инструмента за претприступну помоћ (IPA II) 2014–2020. године („Службени гласник РС”, број 86/15)
14. Одлука о одређивању лица и тела за управљање програмима претприступне помоћи Европске уније у оквиру инструмента за претприступну помоћ (IPA II) за период 2014–2020. године („Службени гласник РС”, бр. 93/15 и 105/16)
15. Предлог закона о планском систему;
16. Приручник „Интерна финансијска контрола у јавном сектору“, Министарство финансија, Београд, 2015.
17. Приручник „Смернице за управљање ризицима“, Министарство финансија, Београд, 2014.
18. Стратегија управљања ризицима у Министарству финансија, 2018
19. „Управљачка одговорност – основа ФУК-а“, Зоран Живојиновић, Београд, 2016, интернет страница Централне јединице за хармонизацију Министарства финансија
20. “Managerial Accountability and Risk Management: Concept and Practical Implementation – Discussion paper“, ReSPA, 2017.
21. „Смјернице за управљачку одговорност“, Министарство финансија Републике Хрватске, Загреб, 2012.
22. Интернет страница Централне јединице за хармонизацију Министарства финансија: <http://ifkj.mfin.gov.rs/Aktuelnost.aspx?post=8>
23. Интернет страница Комисије спонзорских организација – COSO: <https://www.coso.org/Pages/default.aspx>

УДК 657.633
005.511:658.115(497.11)
Прегледни рад

др Биљана
ЈОВКОВИЋ*

Значај успостављања интерне ревизије и квалитет система интерне контроле у јавним предузећима Републике Србије¹

Резиме

Јавни сектор сматра се темељом сваког друштва и често је генератор његовог развоја. Стога, његово ефикасно функционисање представља битан фактор доприноса одржавању макроекономске стабилности, привредног раста и развоја, раста стандарда и друштвеног благостања. Јавни сектор у Републици Србији је ниско продуктиван и неефикасан, нерационално постављен, уз мноштво пратећих проблема који се годинама увећавају и усложњавају. Један од главних разлога неефикасности јавног сектора јесте интерна неефикасност јавних предузећа. Због тога је неопходно поштрити надзор над пословањем јавних предузећа и увести интерну финансијску контролу у јавни сектор. Основне компоненте интерне финансијске контроле јесу интерна контрола и интерна ревизија. Оне утичу на све аспекте пословања, чинећи их ефикаснијим, економичнијим и ефективнијим.

Овај рад има за циљ да укаже и истакне улогу и значај интерне контроле и ревизије у јавном сектору. У оквиру тог задатка, спроведено је истраживање у јавним предузећима на територији града Крагујевца. Резултати показују како се мере интерне контроле и интерна ревизија имплементирају у пракси јавних предузећа обухваћених овим истраживањем. На основу добијених резултата могуће је уочити кључна и критична поља у функционисању ових области, која је могуће унапредити у будућем периоду.

Кључне речи: *систем интерне контроле, интерна ревизија, интерна финансијска контрола у јавном сектору, регулатива интерне ревизије.*

^{*)} Ванредни професор, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу, bjovkovic@kg.ac.rs

¹⁾ Рад је резултат истраживања на пројекту који финансира Министарство за науку и технолошки развој, евиденциони бр. Пројекта 42013.

Примљено: 19.04.2018. Прихваћено: 14.05.2018.

Увод

Ефикасно функционисање јавног сектора важан је фактор доприноса одржавању макроекономске стабилности привредног раста, раста стандарда и друштвеног благостања. Јавни сектор РС има дугу историју, која датира још из периода социјалистичког уређења државе и друштва и чини га изузетно велики број јавних предузећа. Обухвата општи ниво државе, као и нефинансијска предузећа под контролом државе (јавна предузећа) која се примарно баве комерцијалним активностима (Закон о буџетском систему, чл. 2).

Организације од јавног значаја, као што је јавни сектор у целини (директни и индиректни корисници буџетских средстава и јавна предузећа), одликује постојање потребе за поштреним надзором над пословањем. Јавни сектор РС је превелики и као такав производи негативне ефекте по целу привреду. Због преобимног јавног сектора јавни дуг чинио је 62% бруто домаћег производа на крају 2017. године. Запослени у јавном сектору су практично заштићени од могућности престанка радног односа. Високи трошкови које генерише јавни сектор представљају озбиљан проблем буџетској равнотежи и управо је ниво буџетског дефицита најизраженији проблем у економској политици РС. Скупа држава подиже фронтално и генерално трошкове у привреди и тиме дестимулативно делује на текуће пословање, као и на инвестиционо понашање домаћих и страних предузећа. Проблеми који постоје у јавном сектору, а самим тим и у јавним предузећима, нису једноставни и захтевају промене и у предузећима и у привредном систему. Битно је пре свега схватити да решавање једног или мањег броја узрока неће отклонити проблеме у функционисању јавног сектора. Један од најважнијих разлога лошег пословања јавних предузећа је интерна неефикасност тих предузећа. Последице интерне неефикасности су неадекватна контрола, лоши резултати, неадекватно управљање, недовољна транспарентност у пословању и недовољна одговорност менаџера. Као одговор на овај проблем, а са циљем подизања ефикасности јавних предузећа и усаглашавања пословања јавних предузећа са међународним стандардима, уведен је концепт интерне финансијске контроле у јавном сектору.

У ужем контексту јавни сектор РС чине: јавна предузећа на републичком нивоу власти, јавна предузећа на покрајинском нивоу власти и јавна предузећа на локалном нивоу власти. У овом раду биће анализирани квалитет интерне контроле и ниво развоја интерне ревизије јавних предузећа на локалном нивоу власти града Крагујевца.

1. Систем интерне контроле у јавним предузећима

Променљивост окружења у којем предузећа послују основни су узроци појаве неизвесности у пословању. Као одговор на ризике са којима се јавна предузећа суочавају на путу ка остварењу својих циљева развијени су контролни системи. Контрола представља једну од управљачких активности предузећа којом се проверава да ли се задаци обављају на планирани начин. Сврха спровођења контроле је да се открију одступања у спровођењу активности и да се изврши отклањање недостатака.

Под системом интерне контроле подразумева се скуп политика, мера, процедура и поступака успостављених од стране менаџмента ради обезбеђења разумне сигурности да ће специфични циљеви предузећа бити остварени обављањем свакодневних активности предузећа (Љубисављевић, Јовковић, 2016, стр. 116). Контрола прожима целокупно предузеће и спроводе је сви запослени у току текућег процеса рада. Интерна контрола је осмишљена са циљем обезбеђења: ефективности и ефикасности пословања, поузданости финансијског извештавања и поштовања закона и других прописа (Eilifsen, et al., 2014, p. 176).

Најважније су превентивне контроле које делују у правцу спречавања нежељених догађаја (превара, грешака и других неправилности). Већина интерних контрола спада управо у ову категорију, а неке од оних које се најчешће примењују у предузећима су: запошљавање компетентног особља, ограничавање приступа имовини и евиденцијама, разграничење дужности, итд. Када је реч о овим контролама у јавним предузећима, најчешће се запоставља запошљавање компетентних особа и неки други критеријуми постају важнији. С обзиром да превентивне контроле не могу да спрече настанак свих грешака, неопходно је постојање детективних контрола које ће деловати *ex-post*, односно којима ће бити откривене настале грешке. Откривање се најчешће врши упоређивањем тренутних и раније утврђених величина попут инвентарисања залиха, пребројавања готовине у благајни и упоређивања салда на изводу банке са стањем у пословним књигама. Корективне контроле усмерене су на корекцију неправилности које су идентификоване детективним контролама. Поред анализе којом се утврђује узрок проблема и мере његовог кориговања, корективне контроле укључују и мере за елиминисање или минимизовање будућих проблема, што је важно за јавна предузећа, због чега се ове контроле сматрају најсложенијим контролама.

Професионалне организације - спонзори Комитета спонзорских организација Treadway комисије (Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission - COSO) 1992. године објавиле су извештај *Интерна контрола – интегрисани оквир* у коме су дефинисале интерну контролу и представиле оквир на основу кога предузећа могу да оцењују своје контролне системе (Hall, 2011, p. 13). Према COSO оквиру, пет међусобно повезаних компоненти: контролно окружење, процена ризика, контролне активности, информисање и комуницирање и мониторинг чине интерну контролу предузећа. Различит је метод имплементације наведених компоненти услед дејства следећих фактора: величине предузећа, организационог облика, власничке структуре, делатности којом се предузеће бави итд. У овом раду сагледаћемо одлике ових компоненти када је реч о јавном предузећу.

Укупан однос управе јавног предузећа према успостављеним процедурама, начин на који они обављају функцију управљања, пословна култура и успостављени систем вредности чине суштину контролног окружења. Оно је од кључне важности у јавним предузећима јер одређује "тон на врху", утичући тако на свест свих запослених о контроли кроз успостављену дисциплину и организациону структуру у предузећу. Кључна је упорност у намери да се утиче на ставове о интерној контроли у читавом јавном предузећу тако што ће се поставити пример понашања који сви у предузећу треба да следе (Knechel, Salterio, Ballou, 2007, p. 229). Фактори који одређују квалитет контролног

окружења су: интегритет и етичке вредности, компетентност, управни одбор и комитет за ревизију, филозофија и стил пословања менаџмента, организациона структура, делегирање овлашћења и одговорности и политика и пракса коришћења кадровских ресурса (Arens, Elder, Beasley, 2012, p. 315).

Интегритет и етичке вредности укључују акције које управа предузима како би се отклонили подстицаји и искушења која би могла да подстакну запослене да се неетички понашају, али и саопштавање етичких вредности и стандарда понашања запосленима путем изјава о политици, кодекса понашања и примера. Подстицаји за неетичко понашање могу да се појаве у облику: политика високих и нереалних норми, нејасних политика бонуса, неадекватног система кажњавања неприхватљивог понашања, лоше управљачке видљивости свих сегмената пословања, итд. Нереаговањем менаџмента на претходно наведене подстицаје може се створити амбијент погодан за настанак проневера, крађа и других недозвољених радњи, што није реткост у јавним предузећима.

Обавезност компетенције подразумева знање и вештине потребне за извршење задатака који дефинишу посао појединца. Обављање радних задатака треба да буде поверено искључиво запосленима који поседују потребна знања, вештине и искуство јер недовољна компетентност запослених може да угрози успешно обављање посла и да умањи ефективност интерне контроле. Компетенције нису примарни фактор када је реч о запошљавању у јавном сектору, што је евидентно и по извештајима о стању корупције и њеног најчешћег облика у РС - непотизма. Ово подручје по потенцијалу садржи највећи геп за реформисање у будућем периоду (Petrucelli, 2017, p. 325).

Важна детерминанта ефективног управног одбора и комитета за ревизију је њихова независност у односу на менаџмент предузећа. Активан и објективан управни одбор, или према нашој регулативи надзорни одбор у дводомном моделу управљања, својим деловањем у значајној мери може да смањи покушаје менаџмента да заобиђе постојеће контроле или да на неки други неадекватан начин утиче на процес финансијског извештавања.

Филозофија и стил пословања менаџмента обезбеђују подршку постизању ефективности интерне контроле. Уколико менаџмент не покаже посвећеност интерној контроли, онда се ни од запослених на нижим нивоима не може очекивати да ће бити заинтересовани за примену њених политика и процедура, што ће нарушити квалитет контролног окружења.

Организациона структура је оквир у ком се планирају, извршавају и контролишу пословне активности. Предузећа развијају организациону структуру у складу са својим потребама, величином и природом пословања. Структура није трајна и неопходно је мењати је и прилагођавати променама у предузећу и ван њега.

Делегирање овлашћења и одговорности је фактор контролног окружења који подразумева начин на који се додељују овлашћења и одговорности за пословне активности и како се успоставља хијерархија овлашћења. Приликом делегирања овлашћења мора се водити рачуна о обиму овлашћења који се додељују једном запосленом како се не би дошло до концентрације овлашћења.

Ефективност интерне контроле зависи од кадрова предузећа, политика и пракси које се односе на запошљавање, обуку, оцењивање, надгледање, награђивање и унапређивање. Веома је важно да предузећа утврде политике и праксе кадровских ресурса и кадровима пошаљу јасне поруке у вези са очекиваним нивоима интегритета, етичког понашања и компетентности.

Процена ризика, као компонента система интерне контроле, обухвата идентификацију и анализу ризика који могу негативно утицати на остваривање циљева предузећа, као и утврђивање начина управљања тим ризицима. Ризици могу проizaћи из: промена у пословном окружењу, запошљавања нових радника, увођења новог информационог система, брзог раста предузећа, имплементације нове технологије у производни процес, реструктурирања предузећа, и сл. Посвећеност менаџмента управљању овим ризицима смањује вероватноћу настанка неистинитих финансијских извештаја, услед постојања непрокњижених трансакција или примене непоузданих рачуноводствених процена. Често се управе јавних предузећа мало баве проценом ризика, сматрајући своју тржишну позицију недодирљивом, осећају се заштићене и самим тим треме да реагују на претње које долазе из промењених околности окружења (Boign, 2007, p. 229).

Најзначајнији контролни поступци које би требало да успостави свако предузеће су: адекватно разграничење дужности, одговарајуће одобрење трансакција и активности, физичка заштита средстава и евиденција, одговарајућа документа и евиденције и независна оцена пословних учинака (Gray, Manson, 2011, p. 271-280).

Концепт који се налази у основи разграничења дужности је да ниједан запослени не сме да буде у позицији у којој може током својих редовних активности да направи грешку или почини криминалну радњу и да има могућност да исту прикрије. Сврха ауторизације трансакција је обезбеђење да све трансакције буду валидне. Општим одобрењем се иницирају рутинске трансакције које се често понављају док се специфично одобрење односи на појединачне трансакције и оно се захтева сваки пут када се таква трансакција јави. Контроле приступа имовини и евиденцијама треба да обезбеде физичку заштиту имовине и евиденција предузећа, онемогућавајући приступ и њихово коришћење неовлашћеном особљу. Када је приступ имовини и евиденцијама неадекватно контролисан, имовина јавног предузећа често је оштећена или украдена, а евиденције измењене. Правилно евидентирање трансакција засновано је на документима која представљају физичке доказе о извршеним трансакцијама. Суштина спровођења независних провера је обезбеђење доследне примене постојећих контролних политика и процедура у пракси. Интерну верификацију мора да врши лице које је независно од појединаца чији се рад проверава.

Информисање и комуницирање омогућавају упознавање запослених са ставом више управе и захтевом да се контроле морају схватати озбиљно. Док информисање представља једносмеран процес саопштавања информација, комуницирање је вишесмеран процес јер се њиме врши интерна или екстерна размена информација (Louwers, et al, 2013, p. 183.). Екстерно комуницирање подразумева размену информација са окружењем, док интерно комуницирање је процес дељења информација између истих или различитих хијерархијских нивоа у предузећу и одвија се: одозго на доле, одоздо на горе („узводна“

комуникација) и хоризонтално. „Узводно“ комуницирање, сликовито окарактерисано као „дувачи пиштаљки“, управи шаље сигнале о непоштовању процедура пословања и овакве информације треба да буду анонимне природе, да се подстичу у јавним предузећима и да буду без последица по запослене.

Надгледање компоненти система интерне контроле омогућује благовремено откривање и отклањање евентуалних пропуста у функционисању система, што је посебно значајно за јавна предузећа услед одсуства титулара својине. Мониторинг представља процес процене квалитета учинака интерне контроле током времена (Gramling, Rittenberg, Johnstone, 2012, p. 220.). Он подразумева процену дизајна и функционисања контрола са циљем потврде да ли интерне контроле функционишу као што је планирано и да ли су прилагођене измењеним условима пословања. Текуће процене мониторинга су уграђене у уобичајне активности предузећа и обухватају редовне управљачке, надзорне и друге активности које запослени обављају у оквиру својих дужности. Посебне процене најчешће спроводе интерни ревизори који информације о снагама и слабостима система интерне контроле саопштавају менаџменту и управном одбору предузећа и дају препоруке за његово побољшање. (INTOSAI GOV 9100, p. 40).

Када је реч о функционисању интерних контрола у јавном предузећу, кључно је доћи до спознаје ко их обавља, да ли се оне континуирано спроводе, ко доноси одлуке и чиме је уређен начин њиховог функционисања. Ова кључна питања која позиционирају интерну контролу на мапи успешности имплементације одражавају стање квалитета контрола у пракси, а не у теорији. Занимљиво је истражити како запослени у јавном сектору оцењују важност појединих задатака интерне контроле, односно да ли мере интерне контроле утичу на ефикасност интерних контрола у откривању незаконитих радњи. У последњем наслову овог рада изложени су резултати истраживања о овим важним аспектима њеног функционисања у јавним предузећима града Крагујевца.

2. Регулатива интерне ревизије у Републици Србији

Интерна ревизија је независна функција оцењивања у оквиру предузећа, којом се испитују и оцењују његове пословне активности (Љубисављевић, Јовковић, 2016, стр. 43). Законски прописи у РС који одређују статус, надлежности и обавезу организовања интерне ревизије су:

1. Закон о ревизији;
2. Закон о осигурању;
3. Закон о банкама;
4. Закон о привредним друштвима;
5. Закон о јавним предузећима;
6. Закон о буџетском систему и
7. Правилник о условима и поступку полагања испита за стицање звања овлашћени интерни ревизор у јавном сектору.

Према Закону о ревизији („Службени гласник РС“, бр. 62/2013, чл. 44.) овлашћени интерни ревизор је физичко лице које има одговарајуће стручно зва-

ње и испуњава следеће услове: има високу школску спрему, радно искуство на пословима екстерне или интерне ревизије, у трајању од три године, односно радно искуство у трајању од пет година на пословима рачуноводства, положен испит за стицање овог професионалног звања и које није осуђивано за кривична дела која га чине недостојним обављања ових послова. Комора овлашћених ревизора издаје сертификат о стеченом професионалном звању. Закон, такође, прописује да друштва од јавног интереса морају имати Комисију за ревизију или одбор за праћење пословања. Законом о осигурању („Службени гл. РС“, бр. 139/2014) и Законом о банкама („Службени гласник РС“, бр. 14/2015) утврђена је обавеза организовања интерне ревизије у овим финансијским институцијама, што није предмет анализе у овом раду.

Законом о привредним друштвима („Службени гласник РС“, бр. 5/2015, члан 408) уређена је област интерне ревизије у предузећима. Одбор директора у случају једнодомног, односно Надзорни одбор у случају дводомног модела управљања могу организовати комисије које му помажу у раду. Једна од тих комисија је Комисија за ревизију тј. одбор за ревизију и обавезно се организује у јавним акционарским друштвима (Закон, члан 409). Јавним акционарским друштвима остављена је могућност да ближе одреде услове које мора да испуни лице које руководи пословима унутрашњег надзора. Када је реч о каналима извештавања интерне ревизије, руководилац пословима унутрашњег надзора дужан је да о спроведеном надзору пословања редовно извештава комисију за ревизију, у друштвима која немају комисију за ревизију, одбор директора, односно надзорни одбор, ако је управљање друштвом дводомно. Оно што је остало спорно је сама независност одбора за ревизију, која није дефинисана овим законом.

Оно што је релевантно за разматрање у овом раду јесте обавеза успостављања интерне ревизије у јавном сектору. Јавно предузеће чији оснивач је РС мора имати Комисију за ревизију, коју чине три члана именована од стране надзорног одбора и то уколико нису била ангажована у вршењу ревизије финансијских извештаја предузећа у последњих пет година и нису чланови политичке странке (Закон о јавним предузећима, „Сл. гласник РС“, бр.15/2016, чл. 19). Директор јавног предузећа не може да буде члан Комисије за ревизију. Најмање један члан ове комисије мора бити лице које је овлашћени ревизор, у складу са Законом о ревизији или које има одговарајућа знања и радно искуство из области финансија и рачуноводства. Новим Законом уведена су значајнија унапређења у домену регулативе интерне ревизије у јавном сектору. Такође, дефинисани су канали извештавања, као и одговорности Комисије (Одбора за ревизију).

Према Закону о буџетском систему („Службени гласник РС“, бр. 113/2017, чл. 80.) корисници јавних средстава дужни су да успостављају интерну ревизију. Корисници јавних средстава су директни и индиректни корисници буџетских средстава, корисници средстава организација за обавезно социјално осигурање и јавна предузећа основана од стране РС, односно локалне власти и правна лица основана од стране тих јавних предузећа. Директни корисници буџетских средстава су органи и организације РС, односно органи и службе локалне власти. Индиректни корисници буџетских средстава су: правосудни органи, месне заједнице; установе основане од стране РС, односно локалне власти, над којима оснивач, преко директних ко-

рисника буџетских средстава, врши законом утврђена права у смислу управљања и финансирања (Закон, чл. 2).

За успостављање и обезбеђење услова за адекватно функционисање интерне ревизије одговоран је руководилац корисника јавних средстава. Интерна ревизија је организационо независна од делатности коју ревидира, није део ниједног пословног процеса, односно организационог дела организације, а у свом раду је непосредно одговорна руководиоцу корисника јавних средстава. Функционална независност интерне ревизије обезбеђује се самосталним одлучивањем о: подручју ревизије на основу процене ризика, начину обављања ревизије и извештавању о обављеној ревизији. Интерна ревизија на основу објективног прегледа доказа обезбеђује уверавање о адекватности и функционисању постојећих процеса управљања ризиком, контроле и управљања организацијом.

Правилником о условима, начину и поступку полагања испита за стицање звања овлашћени интерни ревизор у јавном сектору инаугурисано је ново професионално звање, интерни ревизор у јавном сектору. Само професионално звање, али и услови за његово стицање, по много чему га издвајају од постојећег професионалног звања. Испит за стицање овог звања може да полаже само лице запослено на пословима интерне ревизије код корисника јавних средстава, које има високу школску спрему и најмање три године радног искуства са високом стручном спремом на пословима ревизије, интерне контроле, финансијске контроле или рачуноводствено-финансијским пословима, има потврду Министарства финансија да је при том министарству завршило основну обуку за интерне ревизоре, основну обуку за финансијско управљање и контролу и обуку за практичан рад на ревизији, путем обављања две ревизије код корисника јавних средстава код кога је у радном односу, уз стручну помоћ Министарства – Централне јединице за хармонизацију (ЦЈХ) и да није осуђивано за кривична дела која га чине недостојним обављања послова интерне ревизије. Пријаву за похађање обуке подноси корисник јавних средстава за лице на радном месту интерног ревизора. Очигледно креатори новог професионалног звања не уважавају чињенице дефинисане претходно наведеним законима или сматрају да све што је претходно регулисано није ваљано за јавни сектор. Овим правилником додатно су наглашене професионалне компетенције интерног ревизора ако је реч о њеном обављању код корисника јавних средстава. ЦЈХ у РС је формирана ради хармонизације система финансијског управљања и контроле и методологије интерне ревизије. Поред ЦЈХ, у оквиру Министарства финансија је успостављен и Сектор за ревизију и буџетску инспекцију, како би се остварила потпуна транспарентност употребе јавних средстава.

Интерно уређивање ревизије у предузећима и организацијама које имају законску обавезу њеног конституисања остварује се путем интерног акта одлуке, правилника, упутства, повеље, инструкције и слично, донетог од стране руководиоца субјекта ревизије и руководиоца службе интерне ревизије. Најчешће коришћени интерни акт је Повеља интерне ревизије, а као значајни интерни документи јављају се: Стратегија управљања ризицима и Политике управљања ризицима.

Професионална регулатива интерне ревизије обухвата Оквир професионалне праксе интерних ревизора, који садржи Међународне стандарде про-

фесионалне праксе интерне ревизије и Етички кодекс интерних ревизора. Стандарди су подељени на две групе: општи и стандарди извођења. Општи стандарди односе се на: независност и објективност интерне ревизије, професионалну оспособљеност и обезбеђење квалитета интерне ревизије. Стандарди извођења описују природу активности интерне ревизије и представљају квалитативни критеријум за упоређивање и вредновање учинка. Последњи Етички кодекс усвојио је 2009. године Одбор директора Института интерних ревизора, у оквиру Међународног оквира професионалне праксе и укључује следеће две компоненте (www.theiia.org/standards, p. 2):

- начела релевантна за професију и праксу ревизије (интегритет, објективност, поверљивост и стручност) и
- правила понашања која описују норме понашања које се очекују од интерних ревизора.

Имплементацију начела у пракси помажу следећа правила понашања: поштење (интегритет) - интерни ревизори ће посао обавити поштено, објективност - непристрасно процењивање ревизора, поверљивост - опрезност при коришћењу информација, компетентност - пружање професионалне услуге у складу са Међународним стандардима интерне ревизије, уз усавршавање стручности ревизора и ефикасности.

Када је реч о професионалној регулативи интерне ревизије у јавном сектору значајно место заузимају Стандарди професионалне организације врховних ревизорских институција INTOSAI (Brusca, et al, 2015, p. 9). Стандард INTOSAI GOV 9140 – *Независност интерне ревизије у јавном сектору* дефинише независност интерног ревизора као ослобођеност од утицаја или контроле друге особе, организације или државе. Постоји ако интерни ревизор може своје одговорности да извршава на непристрасан начин (INTOSAI GOV 9140, p. 3). Функционална независност подразумева да самостално, на основу процене ризика одлучује о подручју, начину обављања и извештавању о обављеној ревизији. Задатак интерне ревизије је да објективно прикупља, проверава и анализира информације и да саставља извештаје за потребе руководства предузећа. Она врши независну и систематску процену система финансијског управљања и контроле. Ипак, треба имати у виду да интерни ревизори нису одговорни за успостављање, адекватно спровођење и унапређење тог система, већ је њихова одговорност процена функционисања система финансијског управљања и контроле, откривање потенцијалних слабости и нерегуларности, као и давање препорука за побољшање и предузимање корективних мера.

3. Организација интерне финансијске контроле у јавном сектору

Интерна финансијска контрола у јавном сектору представља саставни део буџетског система сваке државе. Она подразумева свеобухватан систем који успоставља Влада, односно организације јавног сектора, ради финансијског управљања и контроле, интерне ревизије и извештавања о коришћењу јавних средстава и средстава ЕУ. Циљ је да се обезбеди да управљање и контрола јавних средстава (укључујући и стране фондове) буду у складу са прописима, описом буџета и принципима доброг финансијског управљања, односно ефи-

касности, ефективности, економичности и транспарентности. Контрола употребе јавних средстава знатно је поштрена, што је довело до увођења потпуно нове службе – Сектор за интерну контролу и интерну ревизију. Интерну ревизију корисници јавних средстава успостављају на један од следећих начина (Правилник, „Сл. гласник РС“, 106/2013, чл. 3, стр.4):

- 1) организовањем посебне функционално независне организационе јединице за интерну ревизију у оквиру корисника јавних средстава, која непосредно извештава руководиоца корисника јавних средстава;
- 2) организовањем заједничке јединице за интерну ревизију на предлог двају или више корисника јавних средстава, уз претходну сагласност ЦЈХ Министарства финансија;
- 3) обављањем интерне ревизије од стране јединице интерне ревизије другог корисника јавних средстава, на основу споразума, уз претходну сагласност ЦЈХ.

Када не постоје услови за организовање јединице за интерну ревизију ове послове може да обавља интерни ревизор запослен код корисника јавних средстава. Јединица за интерну ревизију не може имати мање од три интерна ревизора, од којих је један руководиоца јединице за интерну ревизију. Број интерних ревизора одређује корисник јавних средстава интерним актом, на основу процене ризика, обима и сложености пословних процеса, обима средстава којима располаже и броја запослених.

Развој снажног и свеобухватног система интерне финансијске контроле у јавном сектору један је од приоритета РС. Реформа јавних финансија у РС започета је 2002. године, доношењем Закона о буџетском систему. Заснован на постулатима који су одавно важили у међународним размерама, он је на потпуно нов начин регулисао буџетски систем и систем управљања јавним финансијама. Доношењем овог закона створена је основа за развој интерне финансијске контроле у јавном сектору. Чињеница да је сам Закон више пута био ревидиран сведочи о томе да се правила функционисања јавних финансија непрестано усавршавају и прилагођавају потребама јавног сектора. Поред доношења Закона о буџетском систему, донети су бројни подзаконски акти, као и правилници којима су уређене компоненте система интерне финансијске контроле у јавном сектору. Да би се остварио значајан помак у развоју интерних контрола, неопходно је јасно дефинисати циљеве и резултате које треба постићи успостављањем одређеног система финансијског управљања и контроле, интерне ревизије и ЦЈХ.

Битну улогу у развоју финансијског управљања и контроле имају руководиоци предузећа. Уколико је руководство предузећа свесно значаја интерне контроле и ревизије, остали запослени ће то осетити и на то одговорити савесним поштовањем утврђених контрола и потребном сарадњом са интерном ревизијом. Међутим, уколико запослени осете да руководство подржава финансијско управљање и контролу само привидно, због законске обавезе, и они ће се понашати на сличан начин. Са циљем његовог унапређења, потребно је донети интерне акте код корисника јавних средстава. Интерним актима треба да буде прописани сви пословни процеси, начин њиховог спровођења, како би се обезбедило да се обављају у складу са начелима законитости, економичности, ефективности и ефикасности. Такође, неопходно је редовно

организовати одговарајуће нивое обуке за руководиоце, државне службенике и интерне ревизоре. Руководилац корисника јавних средстава до 31. марта текуће године извештава Министарство финансија о функционисању интерне ревизије за претходну годину. Годишњи извештај о систему финансијског управљања и контроле садржи: општи део, успостављање система финансијског управљања и контроле и упитник за самооцењивање интерне контроле који садржи питања груписана према компонентама интерне контроле. Извештај потписује руководилац корисника јавних средстава и руководилац задужен за финансијско управљање и контролу. Достављене информације о финансијском управљању и контроли и интерној ревизији унутар сваке организације ЦЈХ користи за израду обједињеног годишњег извештаја о стању система интерне финансијске контроле у јавном сектору, који усваја Влада. Министар прописује заједничке критеријуме за организовање, методолошка упутства за поступање и извештавање интерне ревизије у јавном сектору.

За успостављање финансијског управљања и контроле примењују се општеприхваћени INTOSAI Стандарди интерне контроле за јавни сектор. INTOSAI је професионална организација врховних ревизорских институција и Државна ревизорска институција РС је пуноправни члан од новембра 2008. године. Међународни стандарди врховних ревизорских институција ISSAI обухвата и INTOSAI GOV – Смернице за добро управљање које се састоје од двеју група смерница: Смерница за интерну контролу и Смернице за рачуноводствене стандарде. Смернице за интерну контролу су: (www.intosai.org/issai-executive-summaries/intosai-guidance-for-good-governance-intosai-gov.html, преглед април 2018):

- INTOSAI GOV 9100 – Смернице за стандарде интерних контрола за јавни сектор;
- INTOSAI GOV 9110 – Смернице за извештавање о ефикасности интерних контрола, искуства ВРИ у примени и оцени интерних контрола;
- INTOSAI GOV 9120 – Пружање основе за одговорност у државној управи;
- INTOSAI GOV 9130 – Додатне информације о управљању ризиком у субјекту јавног сектора;
- INTOSAI GOV 9140 – Независност интерне ревизије у јавном сектору и
- INTOSAI GOV 9150 – Координација и кооперација између ДРИ и интерних ревизора у јавном сектору.

Међутим, треба схватити да функција интерне ревизије нема првенствено улогу да установи или одржава систем интерне контроле. То је одговорност генералног директора и вишег руководства. С друге стране, ефикасан систем интерне контроле умногоме олакшава посао интерне ревизије. Постојање ефикасног система интерне контроле смањује ревизорски ризик, поједностављује поступке ревизије и скраћује трајање ревизорског ангажмана (Љубисављевић, 2000, стр. 129).

4. Емпиријско истраживање имплементације интерних контрола и интерне ревизије у јавним предузећима

Истраживањем су обухваћена јавна предузећа која послују на територији града Крагујевца и која је основала Скупштина града. Ова предузећа обављају

делатности од јавног интереса које су као такве одређене законом из области: производње, преноса и дистрибуције електричне енергије, производње и прераде угља, производње и прераде нафте и нафтних деривата, железничког поштанског и ваздушног саобраћаја и др. (Закон о јавним предузећима, чл. 2). Истраживање је обухватило 15 предузећа која су наведена у табели која следи. Старост анкетираних предузећа је веома разнородна (ЈКП „Водовод и канализација“ постоји од 1904. године, док је „Шумадија сајам“ основан 2005) што је од утицаја на ниво развијености интерних контрола.

Табела 1. Јавна предузећа која су учествовала у анкетирању

Р.б.	Јавна комунална предузећа	Р.б.	Јавна предузећа
1.	ЈКП „Водовод и канализација“	1.	ЈП „ЕПС Дистрибуција“ Електрошумадија
2.	ЈКП „Градска гробља“	2.	ЈП „Дирекција за урбанизам“
3.	ЈКП „Зеленило“	3.	ЈП „Спортски центар Младост“
4.	ЈКП „Паркинг сервис“	4.	ЈП „Радио-телевизија Крагујевац“
5.	ЈКП „Чистоћа“	5.	ЈП „Предузеће за изградњу града Крагујевца“
6.	ЈКП „Градске тржнице“	6.	ЈП „Градска стамбена агенција“
	Установе	7.	ЈП „Јавно стамбено предузеће“ -Крагујевац
7.	„Шумадија сајам“ д.о.о.	8.	Градска Агенција за саобраћај д.о.о.

Извор: Калкулација аутора

На основу теоријских разматрања датих у претходним насловима, може се закључити да специфична природа пословања јавног сектора намеће потребу за постојањем адекватног система интерне контроле. Управо у складу са овим, главни циљ истраживања спроведеног за потребе овог рада јесте увид у актуелно стање успостављеног система интерне контроле и степена имплементације интерне ревизије у јавним предузећима. Специфичност јавних предузећа која се огледа у одсуству титулара својине, носи повећани ризик и ствара погодне тле за настанак разних врста малверзација. У оквиру овог истраживања испитан је значај који адекватан систем интерне контроле има у смањењу ове врсте ризика. Истраживање је спроведено путем анкетног упитника који су попуњавали запослени у рачуноводственим службама испитаних предузећа. Прва група питања односила се на систем интерне контроле: да ли је спроведе сви запослени у предузећу и обавља ли се континуирано, којим интерним актом је уређена и ко доноси одлуке о систему интерне контроле. Затим су уследила питања о задацима и мерама интерне контроле која служе за оцену улоге и адекватности система интерне контроле.

Друга група питања односила се на интерну ревизију: да ли се она спроводи, како је организована, којим актима је уређена, који су приоритетни задаци интерне ревизије, утицај интерне ревизије на имплементацију контрола, као и њену неопходност за пословање анкетираних предузећа.

4.1. Анализа квалитета интерне контроле у јавним предузећима

Према Закону о буџетском систему, систем финансијског управљања и контроле организује се као систем процедура и одговорности свих лица у организацији, без обзира на величину организације. Међутим, иако је та обавеза прописана Законом, чак у 7 од 15 анкетираних предузећа интерне контроле не спроводе сви запослени у предузећу. Овакав резултат пре упућује на закључак о недовољној информисаности и знању запослених о интерној контроли, непознавање процедура рада или њихово свесно заобилажење.

Интерне контроле спроводе се континуирано у 13 од 15 анкетираних предузећа. Под континуираном интерном контролом се подразумева да се све мере интерне контроле спроводе свакодневно, у складу са потребама пословања. Начин споровођења интерне контроле може да буде регулисан Правилником о интерној контроли или неким другим правним актом. Интерни акт којим је регулисана интерна контрола су: Правилник о интерној контроли, Правилник о рачуноводству или Процедуре интерне провере. У 44,44% анкетираних предузећа интерна контрола није регулисана интерним актом. У том случају, интерна контрола регулише се Законом о рачуноводству и Законом о буџетском систему. Одлуке о систему интерне контроле у већини предузећа доноси директор предузећа. Изузетак су ЈКП „Паркинг сервис“, „ЈСП Крагујевац“ ЈП „Електрошумадија“, при чему заједно са директором одлуке о систему интерне контроле доноси и надзорни одбор.

Следећа група питања односила се на задатке интерне контроле, односно испитаници је требало да оценама од 1 до 5 рангирају задатке интерне контроле према значају који ти задаци имају за њих. Скала одговора испитаника од 1 до 5 односи се на следеће:

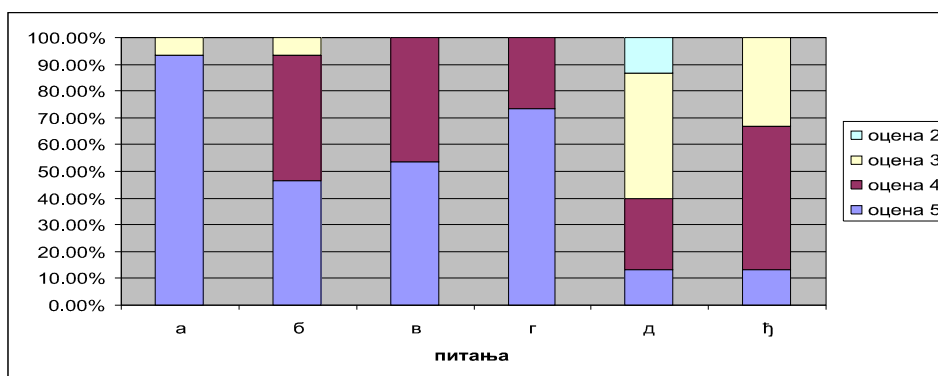
- 1 – означава “апсолутно се не слажем”;
- 2 – означава “не слажем се”;
- 3 – означава “не могу да се определим”;
- 4 – означава “слажем се” и
- 5 – означава “у потпуности се слажем”.

Анкетираним у јавним предузећима понуђени су за оцену следећи задаци интерне контроле:

- а) осигурање примене важећих законских прописа (4,87);
- б) ефективно и ефикасно обављање радних задатака (4,40);
- в) заштита од губитака (4,53);
- г) тачност и поузданост у извештавању (4,73);
- д) свођење ризика на минимум (3,40) и
- ђ) отклањање неправилности у раду (3,80).

Просечна оцена коју су запослени дали на питања о задацима интерне контроле разликује се за поједина питања (наведена у заградама). Испитаници се апсолутно слажу да је задатак интерне контроле да обезбеди примену важећих прописа, што показује највиша просечна оцена од 4,87, док је нешто лошије оцењен (4,73) задатак интерне контроле да обезбеди тачност и поузданост извештавања. Најмању оцену испитаници су дали задатку интерне контроле да своди ризик на минимум (3,40) и отклањање неправилности у раду (3,80). Очигледно се у јавним предузећима примена закона и прописа фаворизује, док се препознавању пословних ризика и потребе за креирањем интерних контрола за те намене не придаје значај. Ово делује логично јер већина ових предузећа послује у области комуналних делатности, није изложено ризицима, па самим тим и не увиђа потребу за креирањем контрола за те намене. Релативна структура оцена задатака интерне контроле дата је на графикану који следи.

Графикон 1. Задаци интерне контроле

Извор: Самостална калкулација аутора на основу одговора у анкетама

На питање „мере интерне контроле утичу на ефикасност обављања следећих послова“, на основу оцена испитаника добијене су средње вредности оцена:

- организација послова по пословним јединицама (4,53);
- подела дужности, одговорности и обезбеђења неспојивости обавеза, задатака и функција (4,73);
- приступање средствима и давања информација овлашћеним лицима (4,13);
- процес доношења одлука (4,53) и
- креирање финансијских извештаја (4,87).

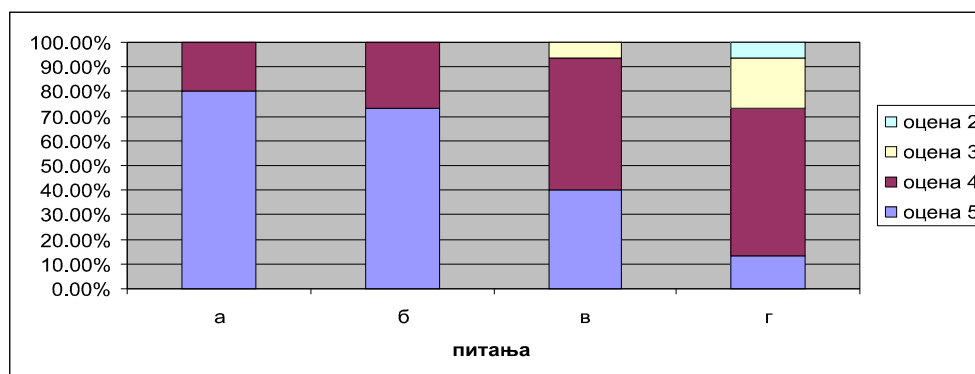
Испитаници су у највећем проценту оценом 5 оценили (86,67%) да мере интерне контроле утичу на ефикасност послова на креирању финансијских извештаја што говори у прилог да се у јавним предузећима интерна контрола још увек адресира највише на поље рачуноводствених послова. Најмања просечна оцена додељена је утицају мера интерне контроле на ефикасност ограничења приступања средствима и давање информација овлашћеним лицима, захваљујући у највећој мери датим оценама претежно 4 (60%, док свега 26,67% су оцена

5). Овакво градирање утицаја мера интерне контроле на ефикасност појединих послова у складу је са оцењеним задацима интерне контроле.

У анкетном упитнику, уследила су питања о улози коју интерна контрола има у откривању незаконитих радњи, са посебним акцентом на значају ове улоге интерне контроле када је реч о јавном сектору. Следећа питања испитаници су оценили на следећи начин:

- а) спровођењем мера интерне контроле повећава се могућност откривања незаконитих радњи (4,80);
- б) адекватан систем интерне контроле значајнији је у јавним предузећима, услед одсуства титулара својине (4,73);
- в) успостављени систем интерне контроле прилагођен је потребама предузећа и позитивно утиче на економичност пословања (4,33) и
- г) систем интерне контроле временом се ревидира ради прилагођавања измењеним потребама предузећа (просечна оцена 3,80).

Графикон 2. Структура оцена датих на претходна питања

Извор: Самостална калкулација аутора на основу одговора у анкетама

На основу прикупљених података може се закључити да се запослени у 80% анкетираних предузећа апсолутно слажу да мере интерне контроле имају позитиван утицај на смањење ризика од настанка незаконитих радњи у предузећу и на њихово откривање, уколико су се исте десиле. Такође, може се видети да је чак 73,33% анкетираних у предузећима дало оцену 5 на питање „да ли адекватан систем интерне контроле има посебан значај за јавна предузећа која су подложнија разним врстама малверзација услед одсуства титулара својине?“ У свим предузећима која су обухваћена у овом истраживању, успостављен систем интерне контроле је прилагођен потребама предузећа и позитивно утиче на ефикасност, ефективност и економичност пословања. Оцена код овог питања је нешто нижа (4,33), односно свега 40% испитаника дало је оцену 5. Међутим, на питање да ли се успостављени систем интерне контроле ревидира након одређеног временског периода, како би се прилагодио новонасталим условима у којима предузећа послују добијена је средња оцена 3,80. Свега 13,33% испитаника дало је оцену 5, док је 20% дало оцену 3 и једно анкетирано предузеће је дало оцену 2 (не слажем се). Овакав закључак сведочи о ригидности система интерне контроле у јавном сектору у односу на прилагођавања и

промене које се временом намећу као неопходне. Присутна неефикасност у јавном сектору потврђује став стручне јавности да је то последица што је он окоштао, тром, неспреман на брзе промене, уљуљкан у сигурност своје позиције, најчешће због природе посла и комуналних услуга које им обезбеђују монополску позицију. У овој групи питања уочава се да је најбоље оцењена улога интерне контроле у откривању незаконитих радњи (4,8), што потврђује ранији закључак да запослени у јавном сектору препознају интерну контролу у највећој мери као средство за обезбеђење усаглашености са законском регулативом.

4.2. Анализа положаја интерне ревизије у јавним предузећима

Други део упитника који је коришћен за истраживање садржао је питања о интерној ревизији у јавним предузећима. Најпре је испитаници требало да одговоре да ли имају интерну ревизију у предузећу. С обзиром да јавна предузећа према Закону о јавним предузећима имају обавезу да успоставе интерну ревизију, спроведена анкета је довела до неочекиваног резултата а то је да се у већини предузећа још увек не спроводи интерна ревизија, што говори о потреби за њеним развојем. Свега 4 предузећа од 15, колико их је учествовало у истраживању имају организовану интерну ревизију што чини свега 26,67%. На питање како је организована интерна ревизија у предузећу, у два предузећа је одговорено да је реч о независној организационој јединици, док су два предузећа навела да је реч о интерном ревизору запосленом у предузећу не наводећи да је реч о независној особи. У три испитана предузећа интерна ревизија је уређена Правилником којим се прописује методологија рада интерне ревизије док је у једном предузећу ова област уређена Повељом о интерној ревизији. Само у једном предузећу од 4 која имају организовану интерну ревизију формирана је Комисија за ревизију (ЈП „ЕПС Дистрибуција“ Електрошумадија).

Други део истраживања о положају интерне ревизије односио се на рангирање по значају појединих циљева интерне ревизије. Испитаници су оцењивали следеће задатке интерне ревизије:

- а) оцена усклађености пословања са законом, интерним актима и уговорима (5);
- б) оцена успешности рачуноводственог система и система интерних контрола (4,75);
- в) припрема и предлагање рачуноводствених политика и политика управљања ризицима (3,75);
- г) оцена поузданости и потпуности финансијских и других информација (5);
- д) оцена независности екстерног ревизора и одређивање накнаде ревизору (4);
- ђ) оцена ефикасности, ефективности и економичности пословања (4,25);
- е) допринос корпоративном управљању (3,5) и
- ж) додавање вредности акцијама власника (3).

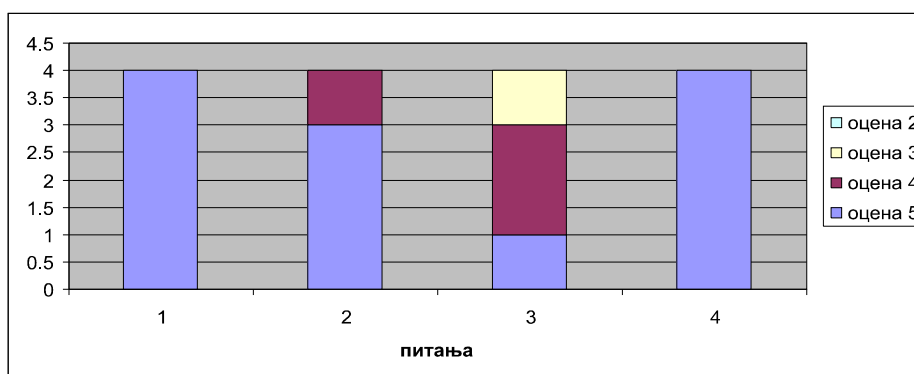
Према мишљењима у 4 јавна предузећа у којима је успостављена интерна ревизија постоји апсолутно слагање да су на првом месту у интерној ревизији задаци: оцена усклађености пословања са законом, интерним актима и уговором и оцена поузданости и потпуности финансијских и других информација. Ови задаци су добили све оцене 5 испитаника, а на другом месту по важности је задатак интерне ревизије да оцени успешност рачуноводственог система и система интерних контрола (4,75). Као последњи задатак интерне ревизије по приоритету испитаници виде додавање вредностима акцијама власника (3) и допринос корпоративном управљању (3,5). Оваква структура оцена о задацима интерне ревизије сведочи о доминацији још увек присутног традиционалног схватања интер-

не ревизије, тј. да је она ту да проверава исправност евиденција пословних догађаја како би се обезбедила усаглашеност са законским захтевима и тиме осигурала истинитост финансијских извештаја. Насупрот овом, модерно становиште улоге интерне ревизије истиче додавање вредности корпорацијама у контексту концепта корпоративног управљања компанијама, што се према оценама не би могло рећи да је становиште које има упориште у јавним предузећима.

Последњи део упитника односио се на следећа питања о квалитету рада интерних ревизора:

- 1) интерни ревизори су довољно компетентни за обављање задатака из области интерне ревизије (5);
- 2) интерни ревизори квалитетно обављају своје радне задатке (4,75);
- 3) остварен је потребан степен независности у раду интерних ревизора (4) и
- 4) интерна ревизија је неопходна у предузећу (5).

Графикон 3. Оцена квалитета рада интерних ревизора

Извор: Самостална калкулација аутора на основу одговора у анкетама

Највишу оцену испитаници су дали на питања о компетентности интерних ревизора и неопходности ове функције у предузећу, што сведочи о високој самовалоризацији као стручних експерата. Најнижа оцена дата је независности у раду интерног ревизора. Ово питање оцењено је највишом оценом само од стране предузећа које има Комитет за ревизију, док су остала три предузећа која интерну ревизију виде као самосталну службу дала ниже оцене. Ово се може тумачити као постојање само номиналне независности интерне ревизије, док у суштини њен рад није баш независан од служби које проверава, што свакако представља изазов за унапређење у будућем периоду.

Закључак

Ефикасност система интерне контроле представља један од кључних фактора који опредељују квалитет финансијских извештаја предузећа. Законом о јавним предузећима и Законом о буџетском систему прописана је обавеза интерне ревизије у јавном сектору, ради унапређења финансијског управљања и

контроле у овом привредном сегменту. Међутим, поставља се питање да ли се и како одредбе спроводе у пракси јавних и комуналних предузећа.

За потребе оцене успешности примене регулаторних оквира интерне контроле и ревизије спроведено је истраживање у 15 јавних и јавних комуналних предузећа чији оснивач је скупштина града Крагујевца током 2017. године, анкетирањем рачуноводствених радника и интерних ревизора у предузећима. Анкетни упитник је садржао питања о: постојању, уређењу и задацима интерне контроле, утицају мера интерне контроле на ефективност обављања појединих послова, организовању и независности интерне ревизије, њеним задацима и оцени квалитета њиховог обављања. Испитаницима је понуђено да одговоре оценом на скали од 1 до 5, уколико се у потпуности слажу или се апсолутно не слажу са понуђеном констатацијом. На основу добијених резултата спроведене анкете, може се закључити да:

- систем интерне контроле у скоро половини од укупног броја предузећа није регулисан интерним актом, што отежава његово спровођење. Последица тога је да запослени немају одговарајуће смернице у спровођењу контроле, што негативно утиче на квалитет тих контрола и ефективност читавог система интерне контроле;
- запослени нису у довољној мери информисани о систему интерне контроле. Иако би требало да интерна контрола прожима све процесе пословања, да је спроводе сви запослени и да спада у њихове свакодневне активности, резултати спроведене анкете указују на то да у скоро 47% анкетираних предузећа то није случај. Поред постојања свести о значају интерне контроле и утицаја које имају на пословање предузећа, приликом вршења анкете могао се стећи утисак да се интерне контроле недовољно реализују у пракси и да је знање запослених о њима углавном теоријске природе;
- примарни задаци интерне контроле су обезбеђење примене важећих прописа, што потврђује оцена од 4,87, као и обезбеђење тачности и поузданости у извештавању са просечном оценом од 4,73. Идентификовању пословних ризика и креирању интерних контрола за те намене, према датој просечној оцени од 3,40, не придаје се значај у јавним предузећима. Ова предузећа послују у области комуналних делатности монополског положаја, тако да нису изложена ризицима својственим већини предузећа;
- мере интерне контроле највише утичу на ефикасност послова креирања финансијских извештаја (4.87), што упућује на закључак да се у јавним предузећима интерне контроле везују за рачуноводствене послове;
- услед одсуства титулара својине и веће подложности разним врстама малверзација, одговарајући систем интерне контроле има посебан значај у јавним предузећима, према мишљењу чак 73,33% анкетираних предузећа. Судећи према најнижој просечној оцени од 3,80 успостављени систем интерне контроле је ригидан и не ревидира се након одређеног периода како би се прилагодио новонасталим условима у којима предузећа послују;
- анализа оцена о задацима интерне ревизије указује на доминацију традиционалног схватања интерне ревизије - проверавање исправности евиденција пословних догађаја како би се обезбедила усаглашеност са законским захтевима и тиме обезбедила истинитост финансијских извештаја. Најслабије је оцењен задатак интерне ревизије „додавање вред-

ности акцијама власника“ и „допринос корпоративном управљању“, што потврђује закључак да модерно схватање улоге интерне ревизије још није заживело у јавном сектору;

- интерна ревизија је тек у почетној фази развоја. Иако се на основу добијених резултата може закључити да запослени сматрају да је неопходна у предузећима и позитивно утиче на ефикасност, економичност и ефикасност пословања, ова функција се обавља само у 4 од 15 (26,67%) анкетираних предузећа. Једно предузеће од 4 која имају организовану интерну ревизију формирало је Комисију за ревизију и
- будући правци развоја функције ревизије морају ићи у правцу повећања независности интерних ревизора.

Потребу за спровођењем корених промена у интерном надзору јавног сектора препознали су носиоци извршне власти, што потврђује доношење Стратегије развоја интерне финансијске контроле у јавном сектору у Републици Србији за период 2017–2020. године (*Стратегија*, „Службени гласник РС“, бр. 51/17). Постојећи системи интерне контроле морају да буду ревидирани и постављени тако да одговарају потребама предузећа. Упоредо са тим, мора се спровести одговарајућа обука запослених. ЦЈХ је организовала основну обуку за финансијско управљање и контролу, којој су до краја 2016. године присуствовали 1.731 руководиоца и запослени у јавном сектору. Такође, увођење интерне ревизије као редовне активности у предузећима је неминовно, што ће имати позитиван утицај, како на систем интерне контроле, тако и на целокупно пословање предузећа. На путу ка остварењу овог циља ЦЈХ је организовала основну обуку за интерне ревизоре којој је до 30.12.2016. године присуствовало 837 кандидата из јавног сектора, од чега је 330 по окончању обуке положило испит за стицање звања овлашћени интерни ревизор у јавном сектору (*Стратегија*, „Службени гласник РС“, бр. 51/17, стр. 7).

Половином марта 2018. године представљен је заједнички двогодишњи пројекат „PICF tvining“ Министарства економије и финансија Републике Француске и Министарства финансија РС, вредан 2 милиона евра. Пројекат треба да омогући пренос најбољих пракси, искустава и стручног знања између Министарства економије и финансија Републике Француске и ЦЈХ Министарства финансија Републике Србије, а у складу са усаглашавањем српских прописа са правним тековинама Европске уније. У складу са међународним стандардима и најбољим ЕУ праксама, пројекат ће пружити нарочиту подршку модернизацији система управљања јавним финансијама, са фокусом на интерну финансијску контролу у јавном сектору, чиме се обезбеђује транспарентно коришћење јавних средстава у РС (www.mfin.gov.rs/newsitem.php?&id=13603&change_lang=ls, време прегледа 12.4.2018, време прегледа 12.4.2018).

Литература

1. Arens, A., Elder, R., Beasley, M. (2012), *Auditing and Assurance Services*, Pearson Education Limited, Harlow
2. Bourn, J., (2007), *Public Sector Auditing*, John Wiley&Sons, Chichester
3. Brusca, I., Caperchione, E., Cohen, S., Rossi, F. (2015), *Public Sector Accounting and Auditin in Europe*, IAS – International Institute of Administrative Sciences, Palgrave Macmillan, Hampshire

4. Gramling, A., Rittenberg, L., Johnstone, K. (2012), *Auditing*, South-Western, Cengage Learning, Toronto
5. Gray, I., Manson, S. (2011), *The Audit Process – Principles, Practice and Cases*, South-Western, Andover
6. Eilifsen, A., Messier, W., Glover, S., Prawitt, D. (2014), *Auditing & Assurance Services*, Mc Graw Hill, New York
7. Закон о банкама, „Службени гласник РС“, бр. 14/2015.
8. Закон о буџетском систему, „Службени гласник РС“, бр. 113/2017.
9. Закон о буџетском систему, „Службени гласник РС“, бр. 113/2017.
10. Закон о јавним предузећима, „Службени гласник РС“, бр. 15/2016.
11. Закон о осигурању, „Службени гласник РС“, бр. 139/2014.
12. Закон о привредним друштвима, „Службени гласник РС“, бр. 5/2015.
13. Закон о ревизији, „Службени гласник РС“, бр. 62/2013.
14. INTOSAI GOV 9100, *Guidelines for Internal Control Standards for the Public Sector*, www.issai.org, време прегледа: април 2018.
15. INTOSAI GOV 9140, *Internal Audit Independence in the Public Sector*, www.issai.org, време прегледа: април 2018.
16. Knechel, R., Salterio, S., Ballou, B. (2007), *Auditing Assurance and Risk*, Thomson South – Western, Mason
17. Louwers, T., Ramsay, R., Sinason, D., Strawser, J., Thibodeau, J. (2013), *Auditing & Assurance Services*, McGraw-Hill, New York
18. Љубисављевић, С. (2000), *Улога екстерног ревизора у окружењу*, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац
19. Љубисављевић, С., Јовковић, Б. (2016), *Ревизија финансијских извештаја*, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац
20. Petrucelli, J., Peters, J. (2017), *Preventing Fraud and Mismanagement in Government*, Wiley, New Jersey
21. Правилник о заједничким критеријумима за организовање и стандардима и методолошким упутствима за поступање и извештавање интерне ревизије у јавном сектору („Службени гласник РС“, бр. 106/2013)
22. Правилник о условима и поступку полагања испита за стицање звања овлашћени интерни ревизор у јавном сектору („Службени гласник РС“, бр. 9/2014)
23. Стратегија развоја интерне финансијске контроле у јавном сектору у Републици Србији за период 2017–2020. године, „Службени гласник РС“, бр. 5172017. www.mfin.gov.rs/newsitem.php?&id=13603&change_lang =ls, време прегледа: 12.4.2018.
24. Hall, J. (2011), *Information Technology Auditing and Assurance*, South-Western Cengage Learning, Boston
25. <http://www.intosai.org/issai-executive-summaries/intosai-guidance-for-good-governance-intosai-gov.html>, време прегледа: април 2018.
26. www.theiia.org/standardsguidance/Public%20Documents/Code%20of%20Ethics%20Serbian.pdf, време прегледа: март 2018.

УДК 336.781.2
347.736:657.433
Прегледни рад

Дејан
МЛАДЕНОВИЋ*

Камата на основу доцње у извршавању обавеза као инструмент заштите поверилаца

Резиме

Затезна камата представља један од најважнијих облика односно законских инструмената заштите поверилаца од доцње дужника при измирењу новчаних обавеза. У комерцијалним трансакцијама и свим другим ситуацијама када дужник задоцни при испуњењу новчаних обавеза поверилац има право на затезну камату, без обзира на то да ли је претрпео било какву штету због кашњења дужника при измиривању новчаних обавеза. С обзиром на то да је у савременом пословању све присутнији проблем редовног измирења новчаних обавеза, институт затезне камате добија све већи значај.

У правној теорији и пракси јављају се различите функције и правне природе затезне камате, што је предмет разматрања овог рада.

Иако су учињени значајни кораци када је реч о регулативи која се односи на проблематику затезне камате, пре свега када је реч о новодонетој регулативи током 2012. године, након изјашњења и става Уставног суда, судска пракса указује да још увек има неразјашњених елемената у вези са обрачуном затезне камате.

Овај рад представља покушај да се осветле недоумице и разреше одређена питања у вези са обрачуном камате у случају доцње при измирењу новчаних обавеза, односно да се укаже на могући одговор на њих.

Кључне речи: *затезна камата, уговорена камата, каматна стопа, обрачун затезне камате, потраживања, новчане обавезе.*

*) Самостали саветник, Рачуноводство д.о.о, mladenovicd@srts.rs
Примљено: 24.04.2018. Прихваћено: 09.05.2018.

Увод

Сузбијање доцње при измирењу новчаних обавеза између привредних субјеката императив је сваке економске политике, како на локалном, тако и на државном па и шире - регионалном и глобалном нивоу. Негативни ефекти кашњења при измирењу новчаних обавеза су неоспорни. Они утичу на субјекте на микро нивоу (микро, мала, средња и велика предузећа), а свакако се негативан утицај одражава и на макро ниво (тржиште добара и услуга). На микро нивоу, кашњење – доцња у измирењу новчаних обавеза утиче на ликвидност привредних субјеката – поверилаца, њихово финансијско управљање, финансијску стабилност, трошкове пословања, финансијске трошкове, смањује конкурентност привредних субјеката – поверилаца. Свакако, интензитет негативних ефеката није подједнак код микро и малих привредних субјеката у односу на средње и велике привредне субјекте. Наравно, негативне последице кашњења у плаћањима даље се мултипликују на нивоу гране, нивоу тржишта конкретних добара и услуга, и шире.

Анализа тржишта показује да проблем доцње (кашњења) у измирењу новчаних обавеза није секторски равномерно распоређен, односно постоје сектори у којима је овај проблем далеко израженији, а постоје и сектори у којима је овај проблем далеко мање изражен. Истраживања и стручне анализе, како на нивоу Европске уније, тако и на нивоу Републике Србије, показала су да су најдужи периоди доцње у измирењу новчаних обавеза присутни у сектору грађевинарства, док субјекти из сектора финансијског пословања и посредовања (банке, осигуравајућа друштва, ...) измирују своје новчане обавезе у најкраћим роковима, односно уз најмање кашњење - доцњу.

У контексту наведене теме, није сувишно нагласити да је потребно правити дистинкцију између уговореног (договореног) одложеног плаћања код привредних субјеката у односу на доцњу и кашњење у измирењу новчаних обавеза. Дакле, фокус проблема је у доцњи-кашњењу при измирењу новчаних обавеза чији узроци могу бити објективне и субјективне природе. Разлози за кашњење при измирењу новчаних обавеза могу варирати, од немогућности плаћања услед финансијских тешкоћа (објективне природе) до намерног неплаћања, иако за то постоје финансијске могућности (субјективне природе).

У том смислу велику одговорност сносе регулаторни органи, јер регулатори тржишта уводе и дефинишу системе и инструменте заштите поверилаца, како би у највећој мери спречили кашњења у измирењу новчаних обавеза. Један од распрострањенијих инструмената заштите поверилаца, свакако не и једини, јесте – затезна камата.

У регулаторним оквирима Републике Србије, затезна камата, као обавеза дужника који задоцни са испуњењем новчане обавезе, дефинисана је још 1978. године у одредбама Закона о облигационим односима¹, као *lex generalis* закона. Осим наведеног, касније су доношени *lex specialis* прописи којима су дефинисане стопе затезне камате, као и начини односно методи обрачуна затезне камате, све до последњег важећег Закона о затезној камати из 2012. го-

1) „Сл. лист СФРЈ”, бр. 29/78, 39/85, 45/89-УСЈ и 57/89, „Сл. лист СРЈ”, број 31/93 и „Сл. лист СЦГ”, број 1/03 - Уставна повеља.

дине. Према одредбама *Закона о облигационим односима*, дужник долази у доцњу кад не испуни обавезу у року одређеном за испуњење. Уколико рок за испуњење није одређен, дужник доспева у доцњу кад га поверилац позове да испуни обавезу, усмено или писмено, вансудском опоменом или започињањем неког поступка чија сврха је да се постигне испуњење обавезе.

Једна од последица дужникове доцње јесте обавеза плаћања затезне камате (у случају новчаних обавеза). У том смислу, затезна камата на неки начин представља обештећење за повериоца, при чему он има права на њу без обзира да ли је претрпео било какву штету због дужникове доцње. Ако је штета коју је поверилац претрпео већа од износа затезне камате, поверилац може да захтева разлику до потпуне накнаде, уколико докаже да је износ штете већи од износа затезне камате. Терет доказивања је на дужнику да није крив што је запао у доцњу. Годинама су, кроз правну теорију и праксу, постојала различита тумачења карактера затезне камате. Без обзира на сва различита тумачења, несумњив је императиван (обавезујући) карактер одредби *Закона о облигационим односима* које се односе на затезну камату.

Овим радом указује се на: регулаторни оквир и правне дефиниције затезне камате, затим однос између затезне и уговорене камате, обрачун затезне камате, судску праксу која је од изузетног значаја за примену одредби закона које се односе на затезну камату, дефиницију и примену затезне камате у Европској унији, као и на регулаторни оквир обрачуна затезне камате у земљама у окружењу.

1. Регулаторни оквир и правне дефиниције

У правном систему Републике Србије затезна камата као финансијско-економска категорија утврђена је одредбама посебног закона - *Закона о затезној камати*², који је у примени од 25. децембра 2012. године, односно већ пуних пет година³.

Законом о затезној камати уређују се висина стопе и начин обрачуна затезне камате коју плаћа дужник који задоцни са испуњењем новчане обавезе, при чему се у смислу овог закона новчаним обавезама не сматрају порези, царина, доприноси и друге дажбине које представљају јавне приходе на које се примењују одредбе о кашњењу из *Закона о пореском поступку и пореској администрацији*⁴. Дужник који задоцни са испуњењем новчане обавезе, поред главнице, дугује и затезну камату на износ дуга до дана исплате, према стопи утврђеној овим законом.

2) „Сл гласник РС”, број 119/12.

3) До почетка примене Закона, у правном систему Републике Србије када је реч о утврђивању висине стопе затезне камате, као и одговарајућем методу обрачуна, примењивале су се одредбе следећих прописа:

- *Закон о висини стопе затезне камате* („Сл. лист СРЈ”, број 9/01 и „Службени гласник РС”, бр. 31/11 и 73/12 – УС);
- *Закон о висини стопе затезне камате* („Сл. лист СРЈ”, бр. 32/93, 24/94 и 28/96);
- *Закон о висини стопе затезне камате* („Сл. лист СФРЈ”, број 57/89);

4) „Службени гласник РС”, бр.80/02... и 108/16.

На овај начин извршено је усаглашавање са обавезом утврђеном одредбама члана 277. став 1. *Закона о облигационим односима*⁵, којима је прописано да дужник који задоцни са испуњењем новчане обавезе дугује, поред главнице, и затезну камату према стопи утврђеној законом. Према одредбама *Закона о облигационим односима*, затезна камата је само утврђена односно дефинисана, а њен обрачун и висина утврђени су одредбама *Закона о затезној камати*.

Као што смо навели, у складу са одредбама чл. 277. *Закона о облигационим односима*, дужник који задоцни са испуњењем новчане обавезе дугује, поред главнице, и затезну камату по стопи утврђеној (савезним)⁶ законом. Уколико је стопа уговорене камате⁷ виша од стопе затезне камате, она тече и после дужникове доцње.

*... поверилац има право на уговорну камату чија је висина утврђена уговором и она ће тећи даље све док дужник не изврши обавезу из уговора, наравно ако је та камата уговорена до дана испуњења обавезе, а ако је уговорена за краће време, за то време има право на уговорену камату по стопи коју је уговорио. Међутим, истеком рока за уговорену камату, поверилац има право на законску камату од дана истека уговорног рока до дана испуњења обавезе.*⁸

Одредбама *Закона о облигационим односима* прописано је и да поверилац има право на затезну камату, без обзира на то да ли је претрпео какву штету због дужникове доцње. Уколико је штета коју је поверилац претрпео због дужниковог задоцњења већа од износа који би добио на име затезне камате, он има право да захтева разлику до потпуне накнаде штете. Наведеним одредбама је управо регулисано да право на затезну камату не зависи од тога да ли је поверилац претрпео било какву штету, нити поверилац има обавезу да доказује настанак штете како би имао право на исплату затезне камате. Поверилац има право на затезну камату у случају да дужник задоцни са испуњењем новчане обавезе без обзира да ли је кашњење у испуњењу новчаних обавеза проузроковало било какву штету за повериоца или не.

Одредбе последњег члана *Закона о облигационим односима*, којима се регулише затезна камата јесу одредбе о камати на камату, и управо су те одредбе биле повод за утврђивање оцене уставности одредаба Закон о висини стопе затезне камате⁹, којима је био предвиђен обрачун затезне камате применом конформног метода (која у пракси практично значи обрачун „камате на камату“). Наиме, одредбом чл. 279. ст. 1. *Закона о облигационим односима* прописано је да на доспелу, а неисплаћену уговорну или затезну камату, као и на

-
- 5) „Сл. лист СФРЈ”, бр. 29/78, 39/85, 45/89-УСЈ и 57/89, „Сл. лист СРЈ”, број 31/93 и „Сл. лист СЦГ”, број 1/03 - Уставна повеља
 - 6) У чл. 277. *Закона о облигационим односима* још увек је задржана одредница „по стопи утврђеној савезним законом“, иако више не постоји ни савезна држава нити пропис савезне државе који утврђује стопу затезне камате јер је наведена одредба формулисана 1989. године када је постојала Социјалистичка Федеративна Република Југославија. Сада је стопа утврђена прописом Републике Србије – *Законом о затезној камати*.
 - 7) Уговорна камата представља накнаду за коришћење туђих новчаних средстава, за разлику од затезне камате која представља неку врсту казнене камате у случају доцње при измирењу новчаних обавеза.
 - 8) „Уговори у привреди“, Драгослав Вељковић, Пословни биро д.о.о., Београд, 2008.
 - 9) „Сл. лист СРЈ”, број 9/01 и „Службени гласник РС”, бр. 31/11 и 73/12 – УС

друга доспела повремена новчана давања не тече затезна камата, изузев кад је то законом одређено.

Наведеним чланом је прописано, између осталог, да се на износ неисплаћене камате може захтевати затезна камата само од дана кад је суду поднесен захтев за њену исплату, као и да на повремена доспела новчана давања тече затезна камата од дана кад је суду поднет захтев за њихову исплату. Из наведеног се закључује да на повремена доспела новчана давања¹⁰ (станарине, закупнине и друга потраживања која се повремено обрачунавају и чија висина је унапред позната) затезна камата тече од дана подношења тужбе а не од дана задоцњења односно да поверилац нема право на затезну камату пре подношења тужбе, о чему ће се детаљније говорити у четвртом делу, у којем наводимо примере из судске праксе.

С обзиром на то да је тема овог рада затезна камата на основу доцње у извршавању обавеза, у оквиру регулативног оквира указаћемо и на још један пропис, којим се уређују рокови измирења новчаних обавеза у комерцијалним трансакцијама између јавног сектора и привредних субјеката, између привредних субјеката, односно између субјеката јавног сектора, а са циљем спречавања неизмирења новчаних обавеза у року, а то је *Закон о роковима измирења новчаних обавеза у комерцијалним трансакцијама*¹¹ (у наставку текста: Закон о роковима).

Полазну основу при доношењу Закона о роковима¹² представљала је иста Директива која је била један од основа за доношење Закона о затезној камати, а то је Директива ЕУ (2011/7/EU), од 16. фебруара 2011. године о спречавању кашњења плаћања у комерцијалним трансакцијама (у наставку текста: Ди-

10) "Одредба чл. 279 ст. 3 Закона о облигационим односима прописује да на повремена доспела новчана давања тече затезна камата од дана кад је суду поднесен захтев за њихову исплату. Према налажењу овог суда, у повремена потраживања, у смислу цитиране законске одредбе, спадају станарине, закупнине и друга давања чија је висина унапред позната, те за таква повремена новчана давања поверилац има право да постави захтев за исплату камате почев од дана када је суду поднесен захтев за исплату. У повремена давања се, међутим, не могу сврстати накнаде за утрошену електричну енергију, употребу телефона, па ни накнада за неке друге стамбено-комуналне услуге, као што је утрошак воде итд. Ово због тога што износ накнаде у тим случајевима, није унапред познат, већ се обрачунава периодично, тачније месечно. Дакле, то нису повремена потраживања, него потраживања чија се висина периодично обрачунава... Суд налази да се исплата затезне камате за период доцње у плаћању накнада за оне комуналне делатности чија се висина обрачунава периодично може захтевати почев од доспелости сваког појединог износа рачуна до исплате износа по том рачуну." (Извод из Решења Апелационог суда у Новом Саду, Гж. 4688/2011 од 23.05.2012. године)

11) Сл. гласник РС, број 119/12, 68/15, 113/17

12) Према образложењу Предлога Закона о роковима, његовим доношењем се испуњава потреба за хитним нормативним уређењем проблема кашњења и одлагања у измиревању новчаних обавеза, јер је у септембру 2011. године просечан рок наплате потраживања износио 129 дана, а према истраживањима из јуна 2012. године тај рок је повећан на 134 дана. У време доношења Закона о роковима, просечан рок наплате у појединим гранама привреде био је значајно дужи од просечног рока наплате гледано на привреду као целину. Највећи проблем у погледу просечних рокова наплате потраживања био је у грађевинској индустрији – 223 дана; енергетици – 220 дана; произвођачи у прехранбеној индустрији – 182 дана; текстилна индустрија – 172 дана; активности одржавања – 160 дана; произвођачи беле технике и кућних апарата – 158 дана; произвођачи намештаја – 152 дана; произвођачи гума – 130 дана; компјутерски сервисери и софтверски програмери – 119 дана. На основу наведеног рокови наплате потраживања у Србији су били троструко већи од просека у земљама ЕУ где је просечан рок био око 40 дана, а двоструко већи од просечних рокова наплате потраживања у земљама окружења (просечан рок за Црну Гору, Хрватску, Босну и Херцеговину и Македонију је био 69 дана у септембру 2011. године).

ректива). Циљ доношења Директиве је спречавање кашњења плаћања у комерцијалним трансакцијама, како би се обезбедило правилно функционисање унутрашњег тржишта, и тиме подстакла конкурентност привреде (нарочито малих и средњих предузећа)¹³.

2. Законска затезна камата насупрот уговореној камати

У пракси се често јавља дилема да ли стране у облигационом односу (уговору) могу да уговоре камату за кашњење при испуњењу новчаних обавеза - тзв. уговорену (затезну) камату. Оно што се мора нагласити јесте свакако да се код потраживања затезне камате ради о потраживању које је регулисано прописима који су принудног карактера, па је релевантно не само да ли су странке уредиле тај однос закључењем споразума, односно изјавом о признању дуга од стране овлашћеног лица, већ да ли је такво уређење дозвољено, пуноважно или ништаво, односно да ли је у супротности са принудним прописима.

Одредба којом је прописано да дужник који задоцни са испуњењем новчане обавезе, поред главнице, дугује и затезну камату по стопи која је утврђена законом, је одредба императивне природе. Из њеног принудног карактера произлази да странке не могу уговорити да за случај доцње камата не тече, да се поверилац унапред не може одрећи права на камату, као и да странке не могу уговорати висину каматне стопе, јер је иста прописана законом. Следи да је у односу на затезну камату, а затезна камата се односи на доцњу, аутономија воља уговорних страна ограничена принудним прописом сагласно начелу из члана 10. Закона о облигационим односима.

Супротно не произлази ни из става 2. овог члана... Наведеном одредбом је прописано да ако је стопа уговорене камате виша од стопе затезне камате, она тече и после дужникове доцње.

Одредба се може применити само за случај уговарања камате, али не камате за доцњу, за закашњење у плаћању, за прекорачење рока за плаћање. Уговорна камата је камата која тече, ако је уговорена, за време када дужник није у доцњи, за време када тече рок за испуњење. По правилу се уговара код уговора о кредиту, зајму, одложеног плаћања купопродајне цене и слично. Тада представља накнаду за коришћење туђег новца. У сваком уговорном односу, па и оном у коме је уговорена камата за време док дужник није у доцњи, постоји неизвесност да ли ће дужник испунити обавезу о року или не. У случају уговорне камате неизвесност се односи на главну обавезу и обавезу у односу на уговорну камату. Ако дужник задоцни са испуњењем, и у периоду доцње ће се применити уговорна камата ако је виша од законске и то је једини случај по коме дужник за време доцње плаћа камату вишу од законске. Све под условом да је уговорна камата дозвољена и у складу са ограничењима из члана 399. Закона о облигационим односима који уређује висину уговорне камате, под условом да је она уопште дозвољена.¹⁴

Дакле, уколико дужник задоцни са испуњењем новчане обавезе, начело аутономије воље по којем су стране у облигационим односима слободне да

13) Државе чланице ЕУ требало је да изврше одговарајућу имплементацију Директиве у национално законодавство најкасније до 16. марта 2013. године.

14) Пресуда Привредног апелационог суда Пж. 7527/15, од 25.08.2016. године

своје односе уреде по својој вољи ограничено је принудним прописом (Законом о затезној камати) и његовим одредбама императивне природе.

У том смислу значење одредбе из чл. 399. Закона о облигационим односима о уговорној камати, према којима:

- (1) стопа уговорне камате између физичких лица не може да буде већа од каматне стопе која се у месту испуњења плаћа на штедне улоге по виђењу;
- (2) у вези са највишом уговорном каматном стопом између правних лица примењују се одредбе посебног закона;
- (3) ако је камата уговорена, али нису одређене њена стопа нити време доспевања, између физичких лица важи каматна стопа која се у месту испуњења плаћа на штедне улоге по виђењу, а између правних лица важи каматна стопа коју банка или друга банкарска организација плаћа, односно уговара за такву или сличну врсту посла и доспева по истеку године, ако за одређени случај није предвиђено нешто друго;
- (4) ако је уговорена камата већа од дозвољене, примениће се највећа дозвољена стопа камате;

примењују се само за случај уговарања камате која представља накнаду за коришћење туђег новца (уговара се код уговора о кредиту, зајму, одложеног плаћања купопродајне цене и слично), а не камате за доцњу, за кашњење у плаћању или за прекорачење рока за плаћање.

Као камата за доцњу, за закашњење у плаћању, за прекорачење рока за плаћање искључиво се примењује законска затезна камата у висини и према обрачуну утврђеном одредбама Закона о затезној камати, који има принудни карактер (императивне норме).

Наравно, ни одредбе о уговорној казни из Закона о облигационим односима, по којима поверилац и дужник могу уговорити да ће дужник платити повериоцу одређени новчани износ или прибавити неку другу материјалну корист ако не испуни своју обавезу или ако задоцни са њеним испуњењем (уговорна казна) се не примењују на кашњење у плаћању, на прекорачење рока за плаћање, јер уговорна казна не може да буде уговорена за новчане обавезе.

3. Обрачун затезне камате

Одредбама Закона о затезној камати¹⁵ уређени су висина стопе затезне камате, као и начин обрачуна затезне камате коју плаћа дужник. Након објављивања Одлуке Уставног суда о неуставности појединих одредби из Закона о висини стопе затезне камате, приступило се изради потпуно новог закона, којим су највећим односно добрим делом разрешени и недостаци претходне регулативе. Наиме, осим што је у новом *Закону о затезној камати* прописана примена простог интересног рачуна, уместо конформног метода обрачуна затезне камате, новим одредбама коначно је дефинисана и формула за израчунавање

15) *Закон о затезној камати* донет је након Одлуке Уставног суда о неуставности одредаба претходног закона – *Закона о висини стопе затезне камате* („Сл. лист СРЈ”, број 9/01 и „Службени гласник РС”, бр. 31/11 и 73/12 – УС), којом је утврђено да конформни метод обрачуна затезне камате није у складу са Уставом Републике Србије, нити са одредбама *Закона о облигационим односима*.

затезне камате и након дуго година враћено је, односно прецизније речено, поново је дефинисана стопа затезне камате за дуг у еврима и другим страним валутама из „корпе валута“ за које НБС објављује курсну листу.

3.1. Обрачун затезне камате код потраживања у динарима

У Републици Србији, на износ дуга који гласи на динаре примењује се стопа затезне камате, која се утврђује на годишњем нивоу у висини референтне каматне стопе НБС, увећане за осам процентних поена (+8%). Дакле, законски прописана висина стопе затезне камате – референтна каматна стопа НБС + 8 п.л., треба истовремено да обезбеди заштиту права повериоца на накнаду штете на основу доцње дужника, али и да подстиче дужника да избегава дужничку доцњу.

Када је реч о обрачуну затезне камате, односно методу обрачуна затезне камате, у складу са одредбом чл. 6. Закона о затезној камати, затезна камата обрачунава се за календарски број дана периода доцње у измиривању обавеза у односу на календарски број дана у години (365, односно 366 дана), применом простог интересног рачуна од сто и декурзивног начина обрачуна, без приписивања обрачунате затезне камате главници истеклом обрачунског периода, према следећој формули:

$$k = \frac{G \times p \times d}{100 \times G_d}$$

где су:

k – износ затезне камате,

G – износ дуга,

p – прописана годишња стопа затезне камате,

d – календарски број дана доцње у обрачунском периоду,

Gd – календарски број дана у години (365 – проста година, односно 366 дана – преступна година).

Затезна камата утврђена на овај начин обрачунава се за све календарске дане у обрачунском периоду (укључујући суботу, недељу и празнике), при чему се под обрачунским периодом подразумева период од првог дана доцње, односно промене износа дуга и/или промене стопе затезне камате у периоду доцње за који се врши обрачун, закључно са даном коначног измирења главнице, односно дуга. У обрачунским периодима примењује се стопа затезне камате која је важила у периоду за који се врши обрачун. На конкретном примеру то би значило да се у 2017. години примењује следећи начин обрачуна: од 01.01.2017. до 07.09.2017. обрачун затезне камате по стопи затезне камате од 12% (на годишњем нивоу), за период од 08.09.2017. до 09.10.2017. обрачун затезне камате по стопи затезне камате од 11,75% (на годишњем нивоу), за период од 10.10.2017. – 31.12.2017. обрачун затезне камате по стопи затезне камате од 11,50% (на годишњем нивоу). Укупан износ затезне камате представља збир обрачунате камате за сваки појединачни обрачунски период.

У Табели 1. даје се преглед историјских података о стопама затезне камате на дуговања у динарима, почев од 25. децембра 2012. године, као датума од када је почела примена новог Закона о затезној камати.

**Табела 1 - Подаци о стопама затезне камате
на дуговања у динарима (РСД) од 25. децембра 2012. год.¹⁶**

Референтна/ Основна каматна стопа у % на го- дишњем нивоу (Key/Base policy rate in % p.a.)	Увећање рефе- рентне/основне каматне стопе у процентним поенима (Increase in the Key/Base policy rate in p.p.)	СТОПА ЗАТЕЗНЕ КАМАТЕ (Default interest rate)		
		У % на годишњем нивоу (In % p.a.)	Датум објављивања (Announcement date)	Важи од (Valid from)
11,25	8,00	19,25	24.12.2012.	25.12.2012.
11,50	8,00	19,50	17.1.2013.	18.1.2013.
11,75	8,00	19,75	5.2.2013.	6.2.2013.
11,25	8,00	19,25	14.5.2013.	15.5.2013.
11,00	8,00	19,00	6.6.2013.	7.6.2013.
10,50	8,00	18,50	18.10.2013.	19.10.2013.
10,00	8,00	18,00	7.11.2013.	8.11.2013.
9,50	8,00	17,50	17.12.2013.	18.12.2013.
9,00	8,00	17,00	8.5.2014.	9.5.2014.
8,50	8,00	16,50	12.6.2014.	13.6.2014.
8,00	8,00	16,00	13.11.2014.	14.11.2014.
7,50	8,00	15,50	12.3.2015.	13.3.2015.
7,00	8,00	15,00	9.4.2015.	10.4.2015.
6,50	8,00	14,50	11.5.2015.	12.5.2015.
6,00	8,00	14,00	11.6.2015.	12.6.2015.
5,50	8,00	13,50	13.8.2015.	14.8.2015.
5,00	8,00	13,00	10.9.2015.	11.9.2015.
4,50	8,00	12,50	14.10.2015.	15.10.2015.
4,25	8,00	12,25	11.2.2016.	12.2.2016.
4,00	8,00	12,00	7.7.2016.	8.7.2016.
3,75	8,00	11,75	7.9.2017.	8.9.2017.
3,50	8,00	11,50	9.10.2017.	10.10.2017.
3,25	8,00	11,25	14.3.2018.	15.3.2018.
3,00	8,00	11,00	12.4.2018.	13.4.2018.

Као што се може из претходне табеле сагледати, од почетка примене *Зако-
на о затезној камати*, са значајним падом нивоа референтне каматне стопе

16) Извор: Интернет сраница Народне банке Србије, http://nbs.rs/internet/cirilica/33/33_8/index.html

(са 11,75% почетком 2013. године на 3,00% у априлу 2018. године), пала је и стопа затезне камате на дуговања у динарима, и то са нивоа од 19,75% (у фебруару 2013. године) на ниво од 11% (у априлу 2018. године).

3.2. Обрачун затезне камате код потраживања у иностраној валути

После више од једне деценије у регулативи Републике Србије поново је враћено регулисање односно дефинисање стопе затезне камате на износе дуга који гласе у иностраној валути. Наиме, пре доношења актуелног Закона о затезној камати, прописи којима је регулисана висина стопе затезне камате, хронолошким редом истакнути по периодима примене су:

- Закон о висини стопе затезне камате¹⁷, који се примењивао у периоду од 2001. до 2012. године и који није дефинисао нити утврдио висину стопе затезне камате, на износ дуга у иностраној валути;
- Закон о висини стопе затезне камате¹⁸, који се примењивао у периоду од 1993. до 2001. године и који је у чл. 2. прописао да се на потраживања између домаћих и страних физичких и правних лица која гласе на плаћање у иностраној валути плаћа затезна камата по стопи од 6% годишње;
- Закон о висини стопе затезне камате¹⁹, који се примењивао у периоду од 1989. до 1993. године и којим није прописана висина стопе затезне камате на износе дуга који гласе у иностраној валути;
- Одлука о висини стопе затезне камате²⁰, којом је на основу чл. 277. Закона о облигационим односима утврђивана само висина стопе затезне камате.

Дакле, један од разлога за доношење актуелног Закона о затезној камати јесте и непостојање посебне одредбе за обрачун затезне камате на износ дуга који гласи на страну валуту у Закону о висини стопе затезне камате („Сл. лист СРЈ”, број 9/01 и „Сл. гласник РС”, бр. 31/11 и 73/12-УС), за разлику од Закона о висини стопе затезне камате („Сл. лист СРЈ”, бр. 32/93, 24/94 и 28/96) који је те одредбе садржао.

У члану 4. Закона о затезној камати прописано је да се стопа затезне камате на износ дуга који гласи на евре, утврђује на годишњем нивоу у висини референтне каматне стопе Европске централне банке на главне операције за рефинансирање, увећане за осам процентних поена. Стопа затезне камате, на износ дуга који гласи на другу страну валуту, утврђује се на годишњем нивоу у висини референтне/ основне каматне стопе коју прописује и/или примењује приликом спровођења главних операција централна банка земље домицилне валуте, увећане за осам процентних поена.

17) „Сл. лист СРЈ”, број 9/01 и „Службени гласник РС”, бр. 31/11 и 73/12 – УС

18) „Сл. лист СРЈ”, бр. 32/93, 24/94 и 28/96

19) „Сл. лист СФРЈ”, број 57/89

20) „Сл. лист СФРЈ”, бр. 19/82, 40/83, 53/84, 15/85, 32/85, 62/85, 14/86, 23/86, 42/86, 29/87, 16/88 и 72/88 и била је у примени до септембра 1989. године

Уколико референтна/основна каматна стопа за неку од валута није утврђена као фиксна каматна стопа, него је утврђена у одређеном распону између минималне и максималне каматне стопе од стране домицилне централне банке, стопа затезне камате утврђује се као аритметичка средина минималне и максималне референтне/основне каматне стопе, увећане за осам процентних поена. Овако утврђена стопа затезне камате на износ дуга који гласи на евре у складу је са Директивом ЕУ 2011/7/ЕУ о борби против кашњења у плаћању у пословним трансакцијама, која законску камату на закаснела плаћања утврђује по стопи која је једнака референтној стопи и барем осам процентних поена. Такође, утврђивање стопе затезне камате на износ дуга који је номинован у другим валутама, на годишњем нивоу у висини основне/референтне каматне стопе коју прописује и/или примењује приликом спровођења главних операција централна банка земље домицилне валуте, увећане за осам процентних поена, у складу је са законодавном праксом Европске уније.

Одредбама Закона о затезној камати предвиђено је да се на исти начин утврђује стопа затезне камате и када износ дуга гласи на страну валуту, а исплаћује се у динарима, односно код уговора код којих је предвиђена примена валутне клаузуле²¹. На новчане обавезе, за које је уговорена примена валутне клаузуле, у случају доцње, примењује се стопа затезне камате предвиђена за уговорену предметну валуту. Обрачун затезне камате на износ дуга у иностраној валути врши се на исти начин као и претходно приказан обрачун затезне камате на износ дуга у динарима²².

Затезна камата у иностраној валути, такође, обрачунава се за све календарске дане у обрачунском периоду (укључујући суботу, недељу и празнике), при чему се под обрачунским периодом подразумева период од првог дана доцње, односно промене износа дуга и/или промене стопе затезне камате у периоду доцње за који се врши обрачун, закључно са даном коначног измирења главнице, односно дуга. У обрачунским периодима примењује се стопа затезне камате која је важила у периоду за који се врши обрачун. Укупан износ затезне камате представља збир обрачунате камате за сваки појединачни обрачунски период.

21) Према одредбама чл. 2. Закона о девизном пословању („Сл. гласник РС”, бр. 62/06, 31/11, 93/12 - др. закон, 119/12, 139/14), валутна клаузула је уговарање вредности обавезе у девизама (валута обавезе) у Републици, с тим што се плаћање и наплаћивање по тим уговорима врши у динарима (валута исплате).

22) Затезна камата се обрачунава за календарски број дана периода доцње у измиревању обавеза, у односу на календарски број дана у години (365, односно 366 дана), применом простог интересног рачуна од сто и декурзивног начина обрачуна, без приписивања обрачунате затезне камате главници истеклом обрачунског периода, према следећој формули:

$$k = \frac{G \times p \times d}{100 \times G_d}$$

где су:

k – износ затезне камате, G – износ дуга, p – прописана годишња стопа затезне камате, d – календарски број дана доцње у обрачунском периоду,

Стопу затезне камате на износ дуга који гласи на евре/другу страну валуту објављује Народна банка Србије на свом сајту – www.nbs.rs и примењује се од наредног дана од дана објављивања.

Народна банка Србије објављује стопе затезне камате за валуте предвиђене прописом којим се утврђују врсте девиза и ефективног страног новца које се купују и продају на девизном тржишту, тачније Одлуком о врстама девиза и ефективног страног новца које се купују и продају на девизном тржишту²³.

У Табели 2. и Табели 3. дат је преглед историјских података о стопама затезне камате на дуговања у еврима и доларима, почев од 25. децембра 2012. године, као датума од када је почела примена актуелног Закона о затезној камати.

Табела 2 - Подаци о стопама затезне камате на дуговања у еврима (EUR) од 25. децембра 2012. год

Референтна/ Основна каматна стопа у % на годишњем нивоу (Key/Base policy rate in % p.a.)	Увећање рефе- рентне/основне каматне стопе у процентним поенима (Increase in the Key/Base policy rate in p.p.)	СТОПА ЗАТЕЗНЕ КАМАТЕ (Default interest rate)		
		У % на годиш- њем нивоу (In % p.a.)	Датум објављивања (Announcement date)	Важи од (Valid from)
0,75	8,00	8,75	24.12.2012.	25.12.2012.
0,50	8,00	8,50	7.5.2013.	8.5.2013.
0,25	8,00	8,25	12.11.2013.	13.11.2013.
0,15	8,00	8,15	10.6.2014.	11.6.2014.
0,05	8,00	8,05	9.9.2014.	10.9.2014.
0,00	8,00	8,00	15.3.2016.	16.3.2016.

23) Одлука је објављена у „Сл. гласнику РС“, број 3/18“. На основу наведене Одлуке, НБС објављује стопу затезне камате за: 1) аустралијски долар (AUD), 2) канадски долар (CAD), 3) кинески јуан женминби (CNY), 4) хрватску куну (HRK), 5) чешку круну (CZK), 6) данску круну (DKK), 7) мађарску форинту (HUF), 8) јапански јен (JPY), 9) кувајтски динар (KWD), 10) норвешку круну (NOK), 11) руску рубљу (RUB), 12) шведску круну (SEK), 13) швајцарски франак (CHF), 14) фунту стерлинга (GBP), 15) амерички долар (USD), 16) румунски леј (RON), 17) турску лиру (TRY), 18) бугарски лев (BGN), 19) конвертибилну марку (BAM), 20) евро (EUR), 21) пољски злот (PLN).

**Табела 3 - Подаци о стопама затезне камате
на дуговања у доларима (USD) од 25. децембра 2012. године**

Распон референтне/Основне каматне стопе у % на годишњем нивоу (Key/Base policy rate range in % p.a.)		Увећање референтне/ основне каматне стопе у п.п. (Increase in the Key/Base policy rate in p.p.)	СТОПА ЗАТЕЗНЕ КАМАТЕ (Default interest rate)		
Минимална каматна стопа (minimum)	Максимална каматна стопа (maximum)		У % на годишњем нивоу/ In % p.a.	Датум објављивања/ Announcement date	Важи од/ Valid from
0,00	0,25	8,00	8,13	24.12.2012.	25.12.2012.
0,25	0,50	8,00	8,375	17.12.2015.	18.12.2015.
0,50	0,75	8,00	8,625	15.12.2016.	16.12.2016.
0,75	1,00	8,00	8,875	16.3.2017.	17.3.2017.
1,00	1,25	8,00	9,125	15.6.2017.	16.6.2017.
1,25	1,50	8,00	9,375	14.12.2017.	15.12.2017.
1,50	1,75	8,00	9,625	22.3.2018.	23.3.2018.

У Табели 4. дат је преглед стопа затезне камате за валуте предвиђене Одлуком о врстама девиза и ефективног страног новца које се купују и продају на девизном тржишту, које су објављене 20. априла 2018. године на сајту Народне банке Србије (www.nbs.rs).

**Табела 4 - Важеће стопе затезне камате на износ дуга
који гласи на динаре, евре и друге стране валуте**

Шифра валуте	Назив земље	Ознака валуте	Референтна/ основна каматна стопа у % на год. нивоу	Увећање референтне/ основне каматне стопе у п.п.	СТОПА ЗАТЕЗНЕ КАМАТЕ		
					У % на год. нивоу	Датум објављивања	Важи од
941	Република Србија	RSD	3,00	8,00	11,00	12.4.2018.	13.4.2018.
978	ЕМУ	EUR	0,00	8,00	8,00	15.3.2016.	16.3.2016.
36	Аустралија	AUD	1,50	8,00	9,50	2.8.2016.	3.8.2016.
124	Канада	CAD	1,25	8,00	9,25	17.1.2018.	18.1.2018.
156	Кина	CNY	4,35	8,00	12,35	23.10.2015.	24.10.2015.
191	Хрватска	HRK	0,30	8,00	8,30	13.9.2016.	14.9.2016.
203	Чешка Република	CZK	0,75	8,00	8,75	1.2.2018.	2.2.2018.

208	Данска	DKK	0,05	8,00	8,05	20.1.2015.	21.1.2015.
348	Мађарска	HUF	0,90	8,00	8,90	24.5.2016.	25.5.2016.
392	Јапан	JPY	0,00	8,00	8,00	17.2.2016.	18.2.2016.
414	Кувајт	KWD	3,00	8,00	11,00	22.3.2018.	23.3.2018.
578	Норвешка	NOK	0,50	8,00	8,50	17.3.2016.	18.3.2016.
643	Руска Федерација	RUB	7,25	8,00	15,25	26.3.2018.	27.3.2018.
752	Шведска	SEK	-0,50	8,00	7,50	17.2.2016.	18.2.2016.
756	Швајцарска	CHF	-1,25 – -0,25	8,00	7,25	15.1.2015.	16.1.2015.
826	Велика Британија	GBP	0,50	8,00	8,50	2.11.2017.	3.11.2017.
840	САД	USD	1,50 – 1,75	8,00	9,625	22.3.2018.	23.3.2018.
946	Румунија	RON	2,25	8,00	10,25	7.2.2018.	8.2.2018.
949	Турска	TRY	8,00	8,00	16,00	30.11.2017.	1.12.2017.
975	Бугарска	BGN	0,00	8,00	8,00	31.1.2018.	1.2.2018.
977	Босна и Херцеговина	BAM	0,00	8,00	8,00	15.3.2016.	16.3.2016.
985	Пољска	PLN	1,50	8,00	9,50	4.3.2015.	5.3.2015.

Напомене:

- 1) Уколико је референтна/основна каматна стопа утврђена у одређеном распону између минималне и максималне каматне стопе, стопа затезне камате утврђује се као аритметичка средина минималне и максималне референтне/основне каматне стопе, увећана за 8 процентних поена.
- 2) Централна банка Босне и Херцеговине не утврђује референтну/основну каматну стопу, већ као режим монетарне политике примењује валутни одбор заснован на фиксном девизном курсу националне валуте, конвертибилне марке, у односу на евро. Стога се стопа затезне камате за конвертибилну марку утврђује на основу референтне/основне каматне стопе Европске централне банке.

У вези са обрачуном затезне камате на износ дуга у страниј валути, у пракси се јавила дилема на који начин се врши обрачун законске затезне камате када је уговорена валутна клаузула, односно на коју основицу и у којој валути. Наведена дилема отклоњена је мишљењем Министарства финансија и привреде, број 412-04-0007/2013-16 од 28.02.2013, чији извод је дат у наставку:

Када је вредност новчане обавезе, вољом уговорних страна, утврђена везивањем за одређену валуту, та вредност је иста и пре датума доспећа те обавезе и након њеног евентуалног пада у доцњу, све до момента испуњења. За време доцње, на тако утврђену вредност новчане обавезе, то јест главног дуга, може се обрачунавати затезна камата по стопи прописаној за ту валуту, а не неку другу, с обзиром на један од основних постулата облигационог права да споредна ствар, у овом случају камата, прати судбину главне ствари, у овом случају главног дуга. Неспорна је, с друге стране, чињеница да је валута извршења домаћа валута, српски динар.

Изнети наводи у претходном тексту предвиђени су и чланом 5. Закона о затезној камати („Сл. гласник РС“, бр. 119/2012), који прописује да се, у случају када износ дуга гласи на страну валуту, а исплаћује се у динарима, стопа затезне камате утврђује као и стопа затезне камате на износ дуга који гласи на ино-валуту. То је, између осталог, предвиђено и другим позитивним прописима, а нарочито Законом о девизном пословању („Сл. гласник РС“, бр. 62/2006 и 31/2011), који у члану 2. став 1. тачка 24) предвиђа да „валутна клаузула представља уговарање вредности обавезе у девизама (валута обавезе) у Републици Србији, с тим што се плаћање и наплаћивање по тим уговорима врши у динарима (валута исплате)“.

Истовремено, Министарство финансија и привреде напомиње и да примена стопе затезне камате за валуту која је различита од валуте главног дуга представља не само мењање воље уговорних страна, већ има и тенденцију проузроковања знатно већих трошкова за дужника те обавезе, који нису оправдани природом затезне камате као репарације, односно чињеницом да јој је првенствена улога да обезбеди довођење повериоца у положај који би имао да није било доцње.

Из претходно изнетог следи да се законска затезна камата, у случају када је Уговором предвиђена валутна клаузула, обрачунава на дуг изражен у уговореној валути, док динарска противвредност, на дан измирења дуга, представља обрачунску категорију.

4. Судска пракса

Судска пракса представља једну од компоненти правног система, која се састоји из сентенци из свих правних области свих судова, са даљом разгранатом структуром на подгрупе и подручја. У случају законске затезне камате, као економско-финансијске категорије која се обрачунава у случају доцње у измирењу новчаних обавеза, судска пракса је од великог значаја, а нарочито је то била у време важења и примене Закона о висини стопе затезне камате („Сл. лист СРЈ“, број 9/01 и „Сл. гласник РС“, бр. 31/11 и 73/12 – УС).

Иако су одредбама Закона о затезној камати отклоњене најважније мањкавости претходног Закона о висини стопе затезне камате, чије су одредбе када је реч о методу обрачуна затезне камате проглашене неуставним, одредбе Закона о облигационим односима и Закона о затезној камати и даље су биле предмет судских спорова, а тиме и судске праксе. У наставку је указано на судске одлуке у вези са одређеним питањима, када је реч о примени одредаба Закона о облигационим односима и Закона о затезној камати које се односе на законску затезну камату.

Принудни карактер прописа о затезној камати. Споразум странака о плаћању затезне камате пре доласка дужника у доцњу или о неплаћању исте ако дужник дође у доцњу, не производи правно дејство зато што је у супротности са принудним прописима о затезној камати, а исто важи и за једнострану изјаву о признању дуга на име камате обрачунате за период пре доцње дужника.

Из образложења: ...Ради се о потраживању камате које је регулисано прописима који су принудног карактера, па је релевантно не само да ли су странке

уредиле тај однос закључењем споразума, односно изјавом о признању дуга од стране овлашћеног лица, већ да ли је такво уређење дозвољено, пуноважно или ништаво с обзиром на то да ли је у супротности са принудним прописима. Странке не могу уговорити да у периоду пре него што је дужник новчане обавезе у доцњи са испуњењем, тече законска затезна камата, као што не могу уговорити да након падања дужника у доцњу затезна камата не тече²⁴.

Правна квалификација уговора и право на затезну камату. Право повериоца на камату од доласка дужника у доцњу истеком уговореног рока плаћања или од подношења тужбе зависи од врсте уговора која се не одређује према називу уговора, већ према садржини уговорних права и обавеза.

Из Образложења: *Правилно је првостепени суд на утврђено чињенично стање применио материјално право, одредбе чл. 277. и 279. Закона о облигационим односима обавезујући туженог да тужиоцу плати затезну камату обрачунату за период доцње у исплати дуга по рачунима испостављеним по међусобно закљученим уговорима, досуђујући камату на износ камате од дана подношења тужбе, односно истицања захтева тужиоца за исплату камате у износу од 404.016,75 динара почев од 24.04.2013. године. Правилно првостепени суд квалификује природу уговора закључених између странака. Иако именовани као уговори о закупу, у ствари су мешовити уговори, уговори који доминантно имају природу уговора о делу по којима је тужени обавезан на плаћање дуга за испостављене фактуре у року који је уговором предвиђен. С обзиром да је плаћање извршено по истеку уговореног рока, да је плаћање извршено у доцњи, за период доцње сагласно наведеним законским одредбама дугује тужиоцу камату која је обрачуната по законским стопама за период доцње примененом пропорционалног метода у износу који је тужилац определио својим поднеском на основу допунског налаза вештака и за који је тужбени захтев усвојен²⁵.*

Одрицање од права на затезну камату за период доцње. Странке се не могу одрећи права на законску затезну камату за период доцње, те је стога правилно суд одбио доказни предлог саслушања заступника странака на околност постојања договора о необрачунавању затезних камата за период доцње.

Из образложења: *„Жалбени навод да суд није извео предложени доказ саслушањем заступника странака да су се парничне стране договориле да се не обрачунава камата за период доцње, не утичу на правилност донете одлуке, обзиром да се странке не могу одрећи права на законску затезну камату, зато што члан 277. Закона о облигационим односима на императиван начин регулише право на затезну камату у случају доцње, као и посебан Закон о затезној камати²⁶.*

Право на затезну камату на дуговану закупнину - повременог новчаног давања тече од дана када је суду поднет захтев за њихову исплату. Дугована закупнина осталог грађевинског земљишта има природу повременог новчаног давања, с обзиром да се обавеза обрачунава и фактурише периодично, месечно, те стога тужилац као закуподавац има право на

24) Пресуда Привредног апелационог суда Пж. 5627/13, од 30.01.2014. године

25) Пресуда Привредног апелационог суда Пж. 5614/13, од 23.01.2014. године

26) Пресуда Привредног апелационог суда Пж 8192/15, од 12.10.2016. године

камату од дана подношења тужбе, а не од дана доспелости сваког појединачног рачуна па до исплате.

Из образложења: *...Поред тога, неосновани су и жалбени наводи тужιοца да је тужени у обавези да плати законску затезну камату од дана доспелости сваког појединачног рачуна па до исплате. Насупрот жалбеним наводима, дугована закупнина осталог грађевинског земљишта има природу повремениг новчаног давања, с обзиром да се обавеза обрачунава и фактурише периодично, месечно, те стога сходно члану 279. став 3. Закона о облигационим односима тужилац као закуподавац има право на камату од дана подношења тужбе, а како је правилно првостепени суд одлучио, те је правилно и одбио тужбени захтев за законску затезну камату за период пре подношења тужбе*²⁷.

У ситуацији када је банка по основу Уговора о кредиту одобрила главном дужнику кредит у SNF са валутном клаузулом који због инсолвентности није био у могућности да измири, банка је утужила своје потраживање према јемцу-платцу, захтевајући поред преосталог износа главног дуга у динарској противвредности SNF на дан доспећа кредита и процесну законску затезну камату. Међутим, како се утужено потраживање састоји од обрачунате доспеле главнице, редовне (уговорене) камате и углавничене законске затезне камате, на износе плаћене у доцњи од стране главног дужника, односно од углавничене законске затезне камате на дуг по доспелој главници и дуг по доспелој редовној (уговореној) камати, да ли банци припада право на досуђење процесне законске затезне камате на углавничену законску затезну камату на износе плаћене у доцњи, односно на углавничену законску затезну камату на дуг по доспелој главници и дуг по доспелој редовној (уговореној) камати, имајући у виду одредбе члана 279. и 400. Закона о облигационим односима?

Одговор: *Затезна камата, у смислу члана 295. Закона о облигационим односима, по својој правној природи представља споредно потраживање, које прати судбину главног дуга, све док главни дуг није плаћен.*

У ситуацији када је главни дуг (што је код уговора о кредиту главница дуга и уговорена камата) плаћен у доцњи, тада се доспеле, а неплаћене затезне камате на тај износ главног дуга могу обрачунати и утужити као самостално, утуживо потраживање, према одредби чл. 279 Закона о облигационим односима, и на исто може даље тећи камата од дана када је суду поднесен захтев за њихову исплату.

*У погледу главног дуга који није плаћен затезна камата задржава природу споредног потраживања, па обрачунате затезне камате на тај износ дуга представљају само математички обрачунато споредно потраживање, а не и самостално утуживо потраживање обрачунатих затезних камата, због чега на тај износ не тече даља камата*²⁸.

27) Пресуда Привредног апелационог суда Пж 5386/16, од 17.08.2017. године

28) Одговори на питања привредних судова који су утврђени на седници Одељења за привредне спорове Привредног апелационог суда, одржаној дана 07.11.2016. и 08.11.2016. године и на седници Одељења за привредне преступе, одржаној дана 10.11.2016. године.

Право на затезну камату – закуподавац има право само на процесну камату од дана подношења тужбе. У ситуацији када су парничне странке биле у пословном односу поводом закупа одређене непокретности и када су уговором о поравнању регулисале преостали дуг и одредиле висину обрачунате законске затезне камате због неплаћања закупнине, правилно је првостепени суд одбио тужбени захтев за обрачунату затезну камату, обзиром да закуподавац има право само на процесну камату од дана подношења тужбе.

Из образложења: ...Како закупнина, сходно члану 321. став 4. Закона о облигационим односима спада у повремена давања, затезна камата тече од дана подношења тужбе, сходно члану 279. став 3. Закона о облигационим односима, те је стога првостепени суд правилно тужбени захтев у том делу одбио, обзиром да тужилац нема право на затезну камату пре подношења тужбе.

Указивање у жалби да је првостепени суд на утврђене чињенице погрешно применио материјално право не могу се прихватити. Суд је утврдио да су парничне странке биле у пословном односу поводом закупа одређене непокретности, да су уговором о поравнању регулисале преостали дуг, где је на јасан начин одређено да се износ од 55.701,00 динара односи на обрачунату камату због неплаћања закупнине. Како је члан 279. став 3. Закона о облигационим односима императивна норма, није било услова да се у овом делу тужбени захтев усвоји, како је правилно закључио и првостепени суд²⁹.

Уговорна казна, затезна камата код уговора о грађењу. Извод из пресуде: ... На неновчано потраживање не може се тражити нити признавати затезна камата због неблагоприятног испуњења нити се може тражити штета кроз камату на новчана средства, већ само накнада штете која се мора и доказати. То произилази пре свега из правне природе инсистута камате којом се обезбеђују новчане обавезе. Камата представља цену употребе новца па је циљ инсистута камате управо очување вредности супстанце. Због тога се на неновчана средства не може ни признавати камата у смислу одредбе члана 277 став 1 Закона о облигационим односима која прописује да затезну камату дугује дужник који задоцњи са испуњењем новчане обавезе, и тада поред главнице плаћа и камату по стопи утврђеној савезним законом.Међутим, код уговора о грађењу на неновчано потраживања се не може захтевати камата као штета уколико је извођач радова задоцнио са предајом стана када уговор није раскинут као у конкретном случају.

....Из ове одредбе уговора произлази да су парничне странке уговориле унапред одређену висину накнаде штете коју ће дуговати дужник повериоцу ако повреди своју обавезу према њему.

Међутим, по налажењу овог суда на неновчано потраживање не може се тражити нити признавати затезна камата због неблагоприятног испуњења нити се може тражити штета кроз камату на новчана средства, већ само накнада штете која се мора и доказати. То произилази пре свега из правне природе инсистута камате којом се обезбеђују новчане обавезе. Камата представља цену употребе новца па је циљ инсистута камате управо очување вредности супстанце. Због тога се на неновчана средства не може ни признавати камата у смислу одредбе члана 277 став 1 Закона о облигационим одно-

29) Пресуда Привредног апелационог суда Пж 5775/15, од 15.06.2016. године

сима која прописује да затезну камату дугује дужник који задоцњи са испуњењем новчане обавезе, и тада поред главнице плаћа и камату по стопи утврђеној савезним законом.

Дакле, тужилци као оштећеној не припада право на накнаду штете у виду камате ако штетникова уговорна обавеза коју је повредио није новчана, што значи да наручилац нема право да од извођача који је задоцнио са предајом стана потражује камату на ангажована средства за изградњу објекта када уговор о грађењу није раскинут...³⁰

Уговорна камата, затезна камата као споредно потраживање и рок застарелости.

За разлику од затезне камате, која представља вид казнене камате за случај доцње у испуњењу уговорне обавезе и која се рачуна од дана доцње, уговорна камата је накнада за коришћење туђих средстава и иста се уређује уговором те доспева на начин предвиђен у уговору. Стога уговорна камата може представљати повремено потраживање када је њена доспелост предвиђена у краћим одређеним размацима времена током трајања уговорног односа. Наведено би могло утицати на застарелост потраживања тих камата, али не утиче на одговор на постављено питање.

На основу свега изнетог, следило би да све док главно новчано потраживање не буде измирено, затезна камата представља споредно потраживање и не може да се самостално утужи у обрачунатом апсолутном износу за одређени временски период. Чак и када се приликом утужења ради исплате главног дуга камата обрачуна за одређени период, досадашња судска пракса изградила је правни став да на тај део утуженог потраживања (који представља само другачије исказан захтев за затезну камату за изабрани период) тужилац нема права на такозвану процесну затезну камату из члана 279. Закона о облигационим односима. Тек по измирењу главног новчаног потраживања, уколико истовремено није плаћена и до тада доспела затезна камата, затезна камата се осамосталује и постаје самостално новчано потраживање, које се након обрачуна у апсолутном износу и утужује као главно потраживање, те се након утужења на исто може захтевати и такозвана процесна затезна камата из члана 279. Закона о облигационим односима.

Почетак тока рока застарелости тог новчаног потраживања не може се доводити у везу са почетком тока рока застарелости главног потраживања, него је то први дан након дана исплате, јер је то дан када се у апсолутном износу могло обрачунати доспело потраживање по основу камата које су текле до исплате, те самим тим то и јесте дан када је поверилац имао права да захтева испуњење тако утужене обавезе, у смислу члана 361. став 1. Закона о облигационим односима.

Колико ће износити рок застарелости односно да ли ће то бити општи рок застарелости из члана 371. Закона о облигационим односима, или краћи рок предвиђен у члану 374. Закона о облигационим односима, зависи од својста-

30) Пресуда Апелационог суда у Београду Гж 6083/14, од 20.03.2015. године

ва странака у поступку, као и природе уговора из кога је проистекла обрачуната затезна камата³¹.

Дуг је уговорен у страниј валути, а тужилац приликом подношења тужбе валуту конвертује у динарски износ и на тај износ тражи законску затезну камату. Да ли је такав тужбени захтев основан?

Валутна клаузула представља правно допуштен механизам очувања еквивалентности узајамних давања уговорних страна. Таквом валутном клаузулом успоставља се конвертовање стране валуте у одговарајућу динарску противвредност. Конверзија девизног у динарски дуг се врши на сам дан плаћања, независно од чињенице да ли је исплата извршена о року доспелости или у периоду дужничке доцње. Динарска вредност дуга се одређује конвертовањем девизне цене по курсу на дан плаћања. То указује да се конверзија врши тек на дан исплате, независно од чињенице да ли је плаћање извршено добровољно или у поступку извршења. Из тог разлога, исплаћени динарски износ дуга увек одговара вредности обрачунске валуте. Зато поверилац тако обезбеђеног потраживања има право само на камату из члана 4 Закона о затезној камати, ако је евро обрачунска валута. То право се може остварити за све време од датума доспелости главног дуга обезбеђеног валутном клаузулом до датума његовог плаћања.

Изузетно, а у случају да се тако обезбеђено потраживање тужбом конвертује у динарску противвредност, поверилац би имао право да од доспећа до датума конверзије оствари камату из члана 4. Закона о затезној камати, а од тог времена до датума плаћања законску затезну камату из члана 3 Закона о затезној камати³².

Затезна камата регулисана је императивним прописом и то Законом о висини стопе затезне камате који је био на снази до 25.12.2012. године и Законом о затезној камати који је ступио на снагу дана 25.12.2012. године, те стога парничне странке немају овлашћење да слободно уговарају затезну камату за период доцње.

...Међутим, основано се у жалби туженог указује да је првостепена пресуда у делу у коме је обавезан тужени да плати тужиоцу затезну камату за период доцње у висини од 2,5% на месечном нивоу, незаконита. Затезна камата регулисана је императивним прописом и то Законом о висини стопе затезне камате који је био на снази до 25.12.2012. године и Законом о затезној камати који је ступио на снагу дана 25.12.2012. године, те стога парничне странке немају овлашћење да слободно уговарају затезну камату за период доцње...³³

31) Одговори Привредног апелационог суда на питања привредних судова који су утврђени на седници Одељења за привредне спорове, одржаној дана 26.11.2014. и 27.11.2014. године и на седници Одељења за привредне преступе и управно-рачунске спорове, одржаној дана 03.12.2014. године

32) Одговори на питања привредних судова који су утврђени на седници Одељења за привредне спорове Привредног апелационог суда, одржаној дана 07.11.2016. и 08.11.2016. године и на седници Одељења за привредне преступе, одржаној дана 10.11.2016. године.

33) Пресуда Привредног апелационог суда Пж 3470/15, од 03.02.2016. године

Законска затезна камата на досуђени износ састава одштетног захтева тужиоцу припада од дана пресуђења до исплате, а не од дана подношења одштетног захтева.

Из образложења: ...Првостепени суд је правилно досудио тужиоцу износ од 9.000,00 динара на име трошкова састава одштетног захтева, као нужног и оправданог трошка, који је тужилац имао у правцу остварења његових права у односу на туженог. Међутим, овај трошак не представља штету коју је тужилац претрпео, већ се досуђује у оквиру трошкова који су настали вођењем поступка у циљу остварења права тужиоца, а како је обраћање туженом, по чл. 193 тада важећег Закона о парничном поступку била обавеза тужиоца, оправдано је досудити му трошак састава одштетног захтева од 18.01.2013. године. Законска затезна камата на досуђени износ састава одштетног захтева тужиоцу припада од дана пресуђења до исплате, а не од дана подношења одштетног захтева. Утолико је првостепена пресуда преиначена³⁴.

5. Примена затезне камате у ЕУ

У различитим правним системима, на националном нивоу се на специфичан начин третира, схвата и дефинише затезна камата, док у многим земљама камата није ни дозвољена. У упоредном праву могу се уочити различита теоријска схватања природе затезне камате и различит став у погледу њене допуштености. Неки национални системи сматрају да је затезна камата саставни део накнаде штете – накнада за изгубљену употребу капитала – други не. Нпр. у државама common law-а затезна камата сматра се обликом накнаде штете. С друге стране, у Скандинавији затезна камата нема карактер накнаде штете – она се досуђује без доказивања постојања економског губитка (штете). У многим земљама истиче се и казнена и превентивна природа затезне камате – она треба да подстакне дужника да изврши своју обавезу на време, а ако то не учини, да га казни за доцњу.

У многим исламским земљама уопште се не може досудити камата, јер је забрањена, а само помињање камате у уговору може довести до ништавости уговора. Већина земаља у којима је камата предвиђена као последица доцње у исплати новчане обавезе законом прописује стопу затезне камате (*statutory rate, legal rate*).³⁵

Будући да је Република Србија у процесу приступања Европској унији, у наставку је указано на регулативу ЕУ о сузбијању кашњења у плаћањима, као и на дефиницију и уређеност затезне камате у правном систему ЕУ и земљама чланицама, а у наредном поглављу и у земљама у окружењу, пре свега у бившим југословенским републикама. Да се Европска унија суочава(ла) са проблемом доцње у измирењу обавеза и да је сузбијање кашњења у плаћањима један од важних аспеката економске политике Европске уније, указује доношење Ди-

34) Пресуда Апелационог суда у Новом Саду Гж 1404/16 од 14.04.2016. године, којом је преиначена пресуда Основног суда у Новом Саду П 4190/13, од 13.01.2016. године.

35) „Стопа затезне камате на уговорна потраживања у иностраној валути“, Маја Станивуковић, проф. Правног факултета у Новом Саду

рективе³⁶ 2011/7/EУ о спречавању кашњења плаћања у комерцијалним трансакцијама од стране Европског парламента, од 16. фебруара 2011. године.

Сузбијање закашњења с плаћањем један је од аспеката темељне политике Европске уније усмјерене на стварање и регулацију заједничког европског унутарњег тржишта с циљем уклањања постојећих и спречавања настанка нових препрека слободној трговини на подручју Европске уније. Последњи подузети корак у настојањима институција Европске уније да се одговарајућим мјерама супротставе негативним учинцима закашњења с плаћањем јест усвајање Директиве 2011/7/EУ Европског парламента и Вијећа од дана 16. вељаче 2011. године о сузбијању закашњења с плаћањем у трговачким уговорима³⁷.

Као што је претходно наведено, циљ доношења Директиве јесте спречавање кашњења (доцње) плаћања у комерцијалним трансакцијама, како би се обезбедило правилно функционисање унутрашњег тржишта, и тиме подстакла конкурентност привреде (нарочито малих и средњих предузећа). Ова директива се примењује на сва плаћања која се извршавају као накнада за пословну трансакцију. У оквиру Директиве дате су дефиниције следећих појмова: комерцијалне трансакције, јавног корисника (државног органа), предузећа, кашњења (доцње) у плаћању, камате на закаснела плаћања, законске камате на закаснела плаћања, референтне стопе, дугованог износа, задржавања власништва и „извршног наслова“.

На службеној интернет страници Европске уније, у вези са затезном каматом, наведено је следеће: „Када је реч о кашњењу у плаћању, у складу са законодавством ЕУ, када пословни клијенти касне у плаћању рачуна, могуће је затражити затезну камату“³⁸.

Одредбама Директиве, којима се регулишу трансакције између привредних субјеката, утврђено је да је потребно обезбедити да поверилац у комерцијалним трансакцијама између привредних субјеката има право на камату за кашњење (доцњу) у плаћању, без потребе за икаквим подсећањем. Истим чланом су прописани рокови у којима поверилац има право на обрачун камате за доцњу у плаћању, као и када се плаћање сматра закаснелим. Поверилац може захтевати каматну стопу од првог дана након датума доспећа. Уколико је дужник јавни корисник (државни орган), дужан је да повериоцу измири новчану обавезу у року од 30 календарских дана. Уколико је дужник привредни субјект (предузеће), временски период за измирење обавезе утврђене у уговору не сме да буде дужи од 60 календарских дана, осим уколико су привредни субјекти изричито уговорили други рок. Камата на закаснела плаћања постаје наплатива 30 календарских дана након пријема рачуна или захтева за плаћање. Уколико није познато када је рачун примљен, поверилац може да захтева плаћање камате 30 календарских дана након испоруке добара или пружања услуга.

36) Директива је законодавни акт који поставља циљ који све државе чланице ЕУ морају постићи. Међутим, свака земља самостално одлучује како постићи тај циљ. Један такав пример је *Директива о правима потрошача*, која јача права потрошача широм ЕУ, као што је уклањање скривених трошкова и трошкова на интернету и продужење рока за потрошаче да могу да одустану од купопродајног уговора (Извор: <https://europa.eu/>)

37) „Правна основа и циљеви Директиве 2011/7/EУ о сузбијању закашњења с плаћањем у трговачким уговорима“, Иван Тот, Економски факултет у Загребу

38) https://europa.eu/youreurope/business/sell-abroad/payments/late-payment/index_hr.htm

жања услуге. Уколико је поверилац доставио рачун пре него што је испоручено добро, односно пружена услуга, временски период се рачуна тек након испорученог добра односно пружене услуге.

Према Директиви ЕУ, законска камата за кашњење у плаћању дефинисана је као проста камата за закаснелу исплату по стопи која је једнака збиру референтне стопе и најмање осам процентних поена³⁹. Државни органи, односно субјекти јавне власти, не могу утврђивати ниже каматне стопе. У поступцима у случају привредних уговора, уколико се не постигне споразум, примењује се законска затезна камата.

У Табели 5 дат је преглед тренутно важеће стопе законске затезне камате у земљама чланицама Европске уније, као и стопе законске затезне камате у 2017. години.

Табела 5 - Законска затезна камата у земљама Европске уније (%/година)

Држава чланица ЕУ	1. јануар 2018. – 30. јун 2018.	1. јул 2017. – 31. децембар 2017.	1. јануар 2017. – 30. јун 2017.
Аустрија	8,58	8,58	8,58
Белгија	8,00	8,00	8,00
Бугарска	10,00	10,00	10,00
Кипар	8,00	8,00	8,00
Чешка	8,05	8,05	8,05
Данска	8,05	8,05	8,05
Естонија	8,00	8,00	8,00
Финска	8,00	8,00	8,00
Француска	8,00	8,00	8,00
Грчка	8,00	8,00	8,00
Хрватска	9,09	9,41	9,68
Ирска	8,00	8,00	8,00
Италија	8,00	8,00	8,00
Летонија	8,00	8,00	8,00
Литванија	8,00	8,00	8,00
Луксембург	8,00	8,00	8,00
Мађарска	8,90	8,90	8,90
Малта	8,00	8,00	8,00
Холандија	8,00	8,00	8,00
Немачка	8,12	8,12	8,12
Пољска	9,50	9,50	9,50

39) На званичној интернет страници ЕУ наведено је да се законска затезна камата састоји од збира референтне стопе и додатне стопе коју утврђује свака поједина земља ЕУ (најмање +8%).

Португал	8,00	8,00	8,00
Румунија	9,75	9,75	9,75
Словачка	8,00	8,00	8,00
Словенија	8,00	8,00	8,00
Шпанија	8,00	8,00	8,00
Шведска	7,50	7,50	7,50
Велика Британија	8,25	8,25	8,25

Напомена: на дан 20.04.2018. године у Републици Србији, на износ дуга који гласи на динаре примењује се стопа затезне камате од 11,00% на годишњем нивоу, а на износ дуга који гласи на евре примењује се стопа затезне камате од 8,00% на годишњем нивоу.

На основу наведених података, може се уочити следеће:

- да је у највећем броју земаља ЕУ (њих 17) тренутно важећа стопа затезне камате – 8,00% на годишњем нивоу,
- да је највиша стопа затезне камате у Бугарској – 10,00% на годишњем нивоу,
- да је најнижа стопа затезне камате у Шведској – 7,50% на годишњем нивоу.

Осим затезне камате за доцњу у измирењу обавеза у комерцијалним трансакцијама, Директивом је предвиђено и право на наплату фиксне накнаде, као накнаде за трошкове наплате. Наиме, у складу са чл. 6. Директиве⁴⁰, у случајевима када се камата обрачунава на доцњу у плаћању у комерцијалним трансакцијама, поверилац има право да наплати од дужника фиксни

40) Приликом доношења Директиве 2011/7/ЕУ Европског парламента о борби против кашњења у плаћању у пословним трансакцијама, од 16. фебруара 2011. године, пошло се од следећих постулата - претпоставки: да се највећи део робе и услуга на тржишту продаје и пружа на основу одложеног плаћања, при чему добављач повериоцу даје одређено време за плаћање рачуна; да многа плаћања у пословним трансакцијама услед касније него што је одређено уговором, односно, утврђено општим комерцијалним условима, што негативно утиче на ликвидност и отежава финансијско управљање и пословање предузећима; да је потребно олакшати приступ финансирању за мала и средња предузећа и развити правно и пословно окружење које би подстицало правовремена плаћања у пословним трансакцијама; да Директивом не би требало уређивати трансакције са потрошачима, камате везане уз остала плаћања, накнаде штете, укључујући плаћања осигуравајућих друштава; да би Директивом требало да се уреде све пословне трансакције без обзира на то јесу ли извршене између приватних или јавних предузећа односно између предузећа и јавних ентитета, с обзиром на знатан обим плаћања јавних ентитета према предузећима. Такође, Директива треба да укључи и увођење посебних одредби о роковима плаћања и надокнади трошкова повериоца и да сходно томе, треба одредити да се периоди плаћања из уговора између предузећа ограниче, по правилу, на 60 календарских дана; она не би требало да обавезује повериоца на потраживање камата за закаснело плаћање; да су рачуни основ за захтеве за плаћање и важни су документи у одвијању трансакција за набавку добара и услуга, између осталог, ради одређивања рокова плаћања; затим праведна накнада повериоцима за трошкове наплате настале услед кашњења у плаћању је нужна како би се сузбила закаснела плаћања; да Директива треба да одреди фиксни минималан износ који се може кумулирати са каматом за доцњу; да би повериоци требало да имају, поред права на исплату фиксног износа за покривање интерних трошкова наплате, и право на надокнаду осталих трошкова наплате који настају као резултат касног плаћања од стране дужника; да Директива не доводи у питање право држава чланица да утврде више фиксне износе накнаде трошкова наплате; да Директива не би требало да спречава плаћања у оброцима, односно периодична плаћања; да би државе чланице требало да обезбеде да у трговинским трансакцијама максимално трајање поступка прихватања или верификације не пређе, по правилу, 30 календарских дана и др. претпоставке.

износ, на име накнаде за трошкове наплате, од најмање 40 евра (у неким земљама ЕУ-а тај износ може да буде већи).

6. Компаративан приступ обрачуна затезне камате

У наставку следе приказ и анализа стања регулативе у земљама у окружењу, у вези са затезном каматом као инструментом заштите поверилаца од доцње при извршавању обавеза, пре свега у земљама бивше Југославије.

Црна Гора. У правном систему Црне Горе, слично као и у Републици Србији, затезна камата регулисана је и дефинисана одредбама Закона о висини стопе затезне камате⁴¹, који је у примени од 1. јануара 2010. године. Овим законом одређује се висина стопе затезне камате коју плаћа дужник који задоцни са испуњењем новчане обавезе у случајевима када висина стопе затезне камате није уређена уговором.

Стопа затезне камате утврђује се полугодишње (за полугодишта од 1. јануара до 30. јуна и од 1. јула до 31. децембра), а обрачунава годишње, у висини основне стопе затезне камате, коју утврђује Европска централна банка за главне операције рефинансирања (*main refinancing operation*), увећане за седам процентних поена (+7%).

Висину стопе затезне камате, у складу са одредбама Закона, утврђује Централна банка Црне Горе и објављује на својој интернет страници (www.cb-cg.org) првог радног дана полугодишта на које се односи, као и у "Службеном листу Црне Горе".

У складу са наведеним законом, донете су следеће одлуке о утврђивању стопе затезне камате:

**Табела 6 - Стопе затезне камате (2010 - 2018)
у Републици Црној Гори**

Редни број	Полугодишњи период	Број "Службеног листа ЦГ"	Стопа затезне камате
1	1. јануар - 30. јун 2010. године	04/10	8%
2	1. јул - 31. децембар 2010. године	36/10	8%
3	1. јануар - 30. јун 2011. године	02/11	8%
4	1. јул - 31. децембар 2011. године	33/11	8,25%
5	1. јануар - 30. јун 2012. године	2/12	8%
6	1. јул - 31. децембар 2012. године	35/12	8%
7	1. јануар - 30. јун 2013. године	04/13	7,75%
8	1. јул - 31. децембар 2013. године	31/13	7,50%
9	1. јануар - 30. јун 2014. године	02/14	7,25%
10	1. јул - 31. децембар 2014. године	28/14	7,15%

41) "Сл. лист Црне Горе", бр.83/09

11	1. јануар - 30. јун 2015. године	02/15	7,05%
12	1. јул - 31. децембар 2015. године	34/15	7,05%
13	1. јануар - 30. јун 2016. године	02/16	7,05%
14	1. јул - 31. децембар 2016. године	41/16	7%
15	1. јануар - 30. јун 2017. године	02/17	7%
16	1. јул - 31. децембар 2017. године	44/17	7%
17	1. јануар - 30. јун 2018. године	2/18	7%

Хрватска. У правном систему Републике Хрватске законске затезне камате⁴² регулисане су одредбама Закона о обвезним односима⁴³ (у наставку текста: Закона о облигационим односима) и Закона о финансијском пословању и предстечајној нагодби⁴⁴ (у наставку текста: ЗФПиПН).

Према одредбама Закона о облигационим односима, дужник који закасни са испуњењем новчане обавезе дугује, поред главнице, и затезне камате. Законом су прописане стопе затезних камата за:

- Уговоре између трговаца⁴⁵ (из трговачких уговора),
- Уговоре између трговца и особа јавног права,
- Остале односе.

Стопе затезних камата које се односе на трговачке уговоре и уговоре између трговца и особе јавног права одређују се, за свако полугодиште, увећањем просечне каматне стопе на стања кредита одобрених на период дужи од годину дана нефинансијским трговачким друштвима, израчунате за референтни период који претходи текућем полугодишту за пет процентних поена (+5%), а у осталим односима за три процентна поена (+3%). Наведену просечну каматну стопу за референтни период утврђује Хрватска народна банка и има обавезу да је објави сваког 1. јануара и 1. јула у „Народним новинама“.

Оно што јесте карактеристично у одредбама Закона о облигационим односима је да код трговачких уговора и уговора закљученог између трговца и особе јавног права, стране могу уговорити друкчију стопу затезних камата, уз, наравно, ограничења дефинисана одредбама члана 26. Закона о облигационим односима.

42) У множини зато што су дефинисане три законске затезне камате, односно стопе законске затезне камате за три групе уговора – односа.

43) Народне новине, бр. 35/05, 41/08, 125/11, 78/15, 29/18.

44) Народне новине, бр. 108/12, ..., 78/15

45) Према одредбама Закона о трговачким друштвима (Народне новине, бр. 111/93, 34/99, ..., 68/13, 110/15), „трговац“ је правно или физичко лице које самостално трајно обавља привредну делатност ради остваривања добити производњом, прометом робе или пружањем услуга на тржишту. „Трговачко друштво“ је правно лице чије оснивање и организација су уређени Законом о трговачким друштвима. Трговачка друштва јесу јавно трговачко друштво, командитно друштво, дioniчко друштво, друштво с ограниченом одговорношћу (у наставку текста: трговачка друштва) и привредно интересно удружење.

Стопа уговорних камата не може да буде виша од стопе законских затезних камата, увећане за половину односно три четвртине те стопе. Одредбе уговора којима су утврђене другачије стопе затезне камате од оне прописане Законом о облигационим односима, могу бити проглашене ништавим уколико нису постојали оправдани разлози за одступање од законом предвиђене стопе затезних камата.

У складу са претходно наведеним, Хрватска народна банка објавила је у Народним новинама број 1, од 3. јануара 2018. године, просечну каматну стопу на стања кредита одобрених на период дужи од годину дана нефинансијским трговачким друштвима, израчунату за референтни период од 1. маја 2017. до 31. октобра 2017. године. Наведена просечна каматна стопа износи 4,09%, из чега проистиче да затезна камата од 1. јануара 2018. године износи 9,09% (за уговоре између трговаца и уговоре између трговаца и особа јавног права), односно 7,09% (за остале односе).

Актуелне стопе законске затезне камате, као и стопе које су важиле у 2017. години, дате су у следећем табеларном прегледу:

**Табела 7 - Стопе затезне камате (2017–2018)
у Републици Хрватској**

Однос	Пропис	Годишња затезна каматна стопа по раздобљима		
		Од 01.01.2017. до 30.06.2017.	Од 01.07.2017. до 31.12.2017.	Од 01.01.2018.
Уговори између трговаца	Закон о облигационим односима и ЗФПиПН	9,68%	9,41%	9,09% (прос. Кт. стопа 4,09 + 5 п.п.)
Уговори између трговца и особа јавног права (обвезника јавне набавке)	Закон о облигационим односима и ЗФПиПН	9,68%	9,41%	9,09% (прос. Кт. стопа 4,09 + 5 п.п.)
Остали односи (за закашњење у плаћању јавних прихода, грађани међусобно, трговци и грађани и сл.)	Закон о облигационим односима	7,68%	7,41%	7,09% (прос. Кт. стопа 4,09 + 3 п.п.)

Македонија. Затезна камата у правном систему Републике Македоније регулисана је на сличан начин као и у Републици Хрватској. Наиме, системски пропис који регулише материју затезне камате тачније казнене камате, како је она законски дефинисана, јесте Закон за облигационите односи⁴⁶, према чијим одредбама дужник који задоцни са испуњењем новчане обавезе, дугује поред главнице и казнену камату.

46) „Службен весник на Република Македонија“, број 18/2001, 78/2001, 04/2002, 59/2002, 05/2003, 84/2008, 81/2009, 161/2009; у наставку: *Закон о облигационим односима*.

Стопа казнене камате за кашњење у испуњењу новчаних обавеза утврђује се за свако полугодиште у износу референтне каматне стопе Народне банке Македоније, увећане за 10 (десет) процентних поена у „трговинским споразумима“ и уговорима између трговаца (привредних друштава и предузетника) и лица јавног права, односно увећане за 8 (осам) процентних поена у споразумима - уговорима у којима најмање један субјект није трговац тј. привредно друштво или предузетник, јер у регулативи Македоније трговинска друштва представљају оно што су у Републици Србији привредна друштва.

У случају када је новчана обавеза изражена у страниј валути, стопа казнене камате утврђује се за сваку половину године у износу месечне стопе *Еурибор* за EUR која је била у примени последњег дана првог полугодишта које је претходило текућем полугодишту, увећане за 10 (десет) процентних поена у „трговинским споразумима“ и уговорима између трговаца (привредних друштава и предузетника) и лица јавног права, односно увећане за 8 (осам) процентних поена у споразумима - уговорима у којима најмање један субјект није трговац тј. привредно друштво или предузетник.

Дакле, и у Македонији фигурирају два нивоа затезних камата, у зависности од субјеката у облигационом односу – уговору (споразуму), како за новчане обавезе у домицилној валути – денарима, тако и за новчане обавезе у страниј валути.

Оно што јесте скоро идентично као и у регулативи Републике Хрватске, а специфично је у односу на регулативу Републике Србије, то је „уговорна казнена камата“ односно уговарање казнене камате која је већа од званично утврђене законске затезне камате. Наиме, према Закону о облигационим односима Републике Македоније, у трговинским споразумима-уговорима и уговорима између трговаца (привредних друштава, предузетника) и лица јавног права може се договорити - уговорити стопа већа од стопе затезне камате која важи на дан потписивања уговора (уговорна казнена камата), али максимално 50 посто више него утврђена законска затезна камата.

Одредбе уговора у којима је договорена стопа виша од стопе затезне камате, и уколико из околности случаја, трговинских обичаја или природе обавезе проистиче да је уговорена затезна камата у супротности са принципима марљивости, поштења и једнаке узајамне користи и једнакости, као и одредбе лихварских уговора, где је очигледан несклад између права и обавеза странака-субјеката, биће потпуно или делимично неважеће.

Босна и Херцеговина (Федерација). Обрачун затезне камате у Босни и Херцеговини врши се према различитим стопама и методима обрачуна у Федерацији БиХ и Републици Српској. У Федерацији БиХ, када дужник касни са испуњењем новчане обавезе у дужничко-поверилачким односима, примењују се одредбе Закона о висини стопе затезне камате⁴⁷. Према одредбама наведеног закона, на износ главнице, а до тренутка исплате, обрачунава се затезна камата по стопи од 12% годишње, при чему се за периоде краће од годину дана примењује конформни начин обрачуна затезне камате. У регулативи Федерације БиХ постоји један специфичан изузетак, а то је да се изузетно од претходно наведеног, на износ главнице одређене извршним исправама (судске

47) „Службене новине Федерације БиХ“, број 27/98, 51/01 и 101/16

пресуде и судска поравнања) и вансудским поравнањима из основа радног односа плаћа затезна камата по стопи од 0,2% годишње.

Дакле, затезна камата је 12% годишње (фиксно, што је такође карактеристично) за сва потраживања изузев за, тако рећи, „радничка потраживања“ односно потраживања из радног односа за која је затезна камата само 0,2%, односно чак 60 пута мања.

Међутим, крајем 2017. године, Уставни суд Федерације БиХ донео је решење о привременој мери којом су стављене ван снаге одредба допуне Закона о висини стопе затезне камате, а која се односи на висину затезне камате за потраживања из радног односа која су по том закону била 0,2%. До доношења коначне одлуке Уставног суда на снази ће бити висина стопе затезне камате из претходног закона од 12% годишње и за потраживања из радног односа.

Друга карактеристика у обрачузу затезне камате јесте то што се на обрачунске периоде краће од годину дана примењује конформна метода обрачуна.

Босна и Херцеговина (Република Српска). За разлику од Федерације БиХ, према регулативи Републике Српске примењује се сасвим друга стопа. Висина стопе затезне камате у Републици Српској, у случају када дужник за касни са испуњењем новчане обавезе у домаћој или иностраној валути, регулисана је одредбама Закона о висини стопе затезне камате⁴⁸.

Према одредбама наведеног закона, стопа затезне камате састоји се од:

- 1) стопе раста потрошачких цена за период за који се рачуна затезна камата и
- 2) фиксне стопе од 0,05% дневно.

Обрачун затезне камате врши се тако да се фиксна стопа од 0,05% дневно множи са бројем дана закашњења, и тако утврђена стопа множи са износом главног дуга увећаног за камату по стопи раста потрошачких цијена из претходног члана.

Уколико је стопа раста потрошачких цијена из претходног члана нула или је негативна примењује се само фиксна стопа од 0,05% дневно.⁴⁹

Наведене одредбе подсећају на одредбе некадашњег Закона о висини стопе затезне камате⁵⁰), који се примењивао у Републици Србији.

Закључак

Доцња у измирењу новчаних обавеза у пословном односу између привредних субјеката има вишеструке негативне импликације и један од основних циљева регулатора је њено сузбијање. Једна од важних последица дужникове доцње јесте обавеза плаћања затезне камате, која истовремено представља један од инструмената заштите поверилаца.

На основу свега претходно наведеног у раду, у којем је указано на регулаторни оквир и правне дефиниције затезне камате, затим однос између затез-

48) „Сл. гласник РС”, бр. 19/2001, 52/06, 103/08

49) Чл. 4. Закона о висини стопе затезне камате („Сл. гласник РС”, бр. 19/2001, 52/06, 103/08)

50) „Сл. лист СРЈ”, број 9/01 и „Службени гласник РС”, бр. 31/11 и 73/12 – УС

не и уговорене камате, обрачун затезне камате, судску праксу која је од изузетног значаја за примену одредби закона које се односе на затезну камату, дефиницију и примену затезне камате у Европској унији, као и на регулаторни оквир обрачуна затезне камате у земљама окружења, могу се навести следеће чињенице и извести следећи закључци:

- обрачун затезне камате у Републици Србији врши се на основу *lex generalis* Закона о облигационим односима и *lex specialis* Закона о затезној камати, чије одредбе су императивне природе;
- одредбе *lex specialis* Закона о затезној камати у складу су са Директивом Европске уније 2011/7/ЕУ о борби против кашњења у плаћању у пословним трансакцијама, донетом 16. фебруара 2011. године;
- после више од једне деценије у регулативи Републике Србије поново је, одредбама Закона о затезној камати, враћено регулисање-дефинисање стопе затезне камате на износе дуга који гласе у страном валути;
- стопа затезне камате на износ дуга који гласи на динаре утврђује се на годишњем нивоу, у висини референтне каматне стопе Народне банке Србије, увећане за осам процентних поена (+8%);
- стопа затезне камате на износ дуга који гласи на евре утврђује се на годишњем нивоу у висини референтне каматне стопе Европске централне банке на главне операције за рефинансирање, увећане за осам процентних поена (+8%);
- стопа затезне камате на износ дуга који гласи на другу страну валуту (амерички долар, швајцарски франак, ...) утврђује се на годишњем нивоу у висини референтне/ основне каматне стопе коју прописује и/или примењује приликом спровођења главних операција централна банка земље домицилне валуте, увећане за осам процентних поена (+8%);
- затезна камата, како на износ дуга у динарима тако и на износ дуга у страном валути, обрачунава се за календарски број дана периода доцње у измиривању обавеза у односу на календарски број дана у години (365, односно 366 дана), применом простог интересног рачуна од сто и декурзивног начина обрачуна, без приписивања обрачунате затезне камате главници истеклом обрачунског периода;
- стопе затезне камате, на износ дуга који гласи на динаре и на износ дуга који гласи на евре и другу страну валуту, објављује Народна банка Србије на својој интернет презентацији www.nbs.rs;
- према Директиви ЕУ, законска камата за закаснелу исплату дефинисана је као проста камата за закаснелу исплату, по стопи која је једнака збиру референтне стопе и најмање 8 (осам) процентних поена;
- до 3. марта 2001. године, на дуговану главницу за период доцње затезна камата обрачунава се конформном методом, приписује главници и на тако добијене износе почев од правног дејства одлуке Уставног суда, односно почев од 3. марта 2001. године, затезна камата обрачунава се методом простог интересног рачуна;
- затезном каматом се обезбеђују новчане обавезе, а не и неновчана потраживања (не може се тражити нити признавати затезна камата због неблагоприятног испуњења нити се може тражити штета кроз камату на

новчана средства, већ само накнада штете која се мора и доказати јер се затезном каматом обезбеђују новчане обавезе);

- из принудног карактера прописа о затезној камати проистиче да странке не могу уговорити да за случај доцње затезна камата не тече, да се поверилац не може унапред одрећи права на камату, као и да странке не могу да уговарају висину каматне стопе јер је иста прописана законом;
- субјекти у облигационом односу не могу слободно да уговарају затезну камату за период доцње;
- обрачун законске затезне камате, када је уговорена валутна клаузула, врши се на основицу коју чини дуг изражен у уговореној валути и применом стопе која важи за ту валуту;
- право на затезну камату на повремена новчана давања (нпр. закупнину) тече од дана када је суду поднет захтев за њихову исплату.

Доцња у измирењу новчаних обавеза има несумњиво негативне ефекте и импликације и њено сузбијање и спречавање представља императив сваке економске политике. Један од инструмената заштите поверилаца, од доцње у извршавању новчаних обавеза, иако императивног карактера, јесте обрачун затезне камате. Међутим, колико ће овај инструмент заштите поверилаца бити ефикасан зависи од многобројних фактора, као што су економска снага дужника, вредност пословне трансакције, временски период у којем је дужник у доцњи и др. Свакако, у зависности од наведених фактора, у многим пословним трансакцијама затезна камата ће бити ефикасан инструмент у спречавању доцње, док ће у појединим ситуацијама она бити неефикасна, пре свега у ситуацијама намерног неплаћања, упркос финансијским могућностима дужника.

Литература

1. *Закон о облигационим односима* („Сл. лист СФРЈ”, бр. 29/78, 39/85, 45/89-УСЈ и 57/89, „Сл. лист СРЈ”, број 31/93 и „Сл. лист СЦГ”, број 1/03 - Уставна повеља)
2. *Закон о затезној камати* („Сл. гласник РС”, број 119/12);
3. *Закон о висини стопе затезне камате* („Сл. лист СРЈ”, број 9/01 и „Службени гласник РС”, бр. 31/11 и 73/12 - УС);
4. *Закон о висини стопе затезне камате* („Сл. лист СРЈ”, бр. 32/93, 24/94 и 28/96);
5. *Закон о висини стопе затезне камате* („Сл. лист СФРЈ”, број 57/89);
6. *Одлука о висини стопе затезне камате* („Сл. лист СФРЈ”, бр. 19/82, 40/83, 53/84, 15/85, 32/85, 62/85, 14/86, 23/86, 42/86, 29/87, 16/88 и 72/88);
7. *Закон о роковима измирења новчаних обавеза у комерцијалним трансакцијама* („Сл. гласник РС”, број 119/12, 68/15, 113/17);
8. Цветковић М., „Правни аспекти обрачуна затезне камате”, Правни факултет Универзитета у Нишу;
9. Станивуковић М., „Стопа затезне камате на уговорна потраживања у иностраној валути”, Правни факултет Универзитета у Новом Саду;

10. Вељковић Д., „Уговори у привреди (са судском праксом, примерима уговора и тужбама за остваривање права из тих уговора)“, Пословни биро Д.О.О., Београд, 2008. године;
11. Тот И., „Правна основа и циљеви Директиве 2011/7/ЕУ о сузбијању закашњења с плаћањем у трговачким уговорима“, Економски факултет у Загребу,
12. „DIRECTIVE 2011/7/EU OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL“;
13. <http://eur-lex.europa.eu>
14. www.slgasnik.com
15. www.zakon.hr
16. <http://www.cb-cg.org>
17. <https://www.hnb.hr>